

卷之五

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ

637

ԱՐՄԱԽԵՆԻ

444
3394

444
42

ՏԱՐԵԳԻՐԲ

Ա. ՅԱՐԹ

1937 — 1938

444
4201

== ԹԱՐԱՆ ==

ՅԱԿՈԲ ՓԱՓԱՆԵԱՆ

ԻՊՐԱՅԻՄ ՓԱՇԱ ==

ՀԱՐԺ ՅԱՆՑ ԹԻՒ 6

Հայ մօթին հրառագործութեան եւ հայ մօակոյրին մեծութեան հաւասարող, իր ցեղին արժանիքներուն հանդեպ խորոհնկ սէր ու գուրգուրանք սածող երիտասարդ սերունդի մը մտաւորական կեանքի ձգտումն եւ ոգեկան մթնոլորտի ծառալին արտայայտութիւնն է այս ձեռնարկը:

Յեւեւ ո՛չ մէկ յաւակնութիւն մեր կողմէն:

Երբ մեր գործը բան մը չաւելցնէ իսկ հայ գրականութեան վրայ, գէթ կը նզնի արգելք հանդիսանալ որ՝ արժեքներ, հեզհեռէ, պակսին անկէ:

Մեր նպատակն է ստեղծել ժամադրավայր մը, ուր, տարին անգամ մը, աստանդակեան հայ ցեղին տարագիր հին եւ նոր մօակները գան միացնել իրենց խօսքը՝ հայ մօակոյրին պահպանման, զարգացումին եւ վաղուան գործին ի խնդիր:

Անկեղծ է այս ձեռնարկին լծուող երիտասարդութիւնը իր աշխատանքին մէջ: Ասոր համար՝ պիտի զարմանար ան երբ նոյն զգացումը չգտնէր իր օրօրապատէն:

Շնորհակալ ենք մեր աշխատակիցներէն, որ իրենց կարելին ըրին մեր խանդավառութիւնը կենդանի պահելու եւ գործի վերածելու համար: Այժմ կը սպասենք, եւ կ'ակնկալենք հասարակութենէն ա՛յն քաջալերանք որ մեր իրաւունքն է: Եւ որ մեր բարոյական վարձատրութիւնը պիտի ըլլայ:

Մեր հիգը առանցքն է մեր իտեալին: Մինչ վճիռը վերապահուած է ժամանակին:

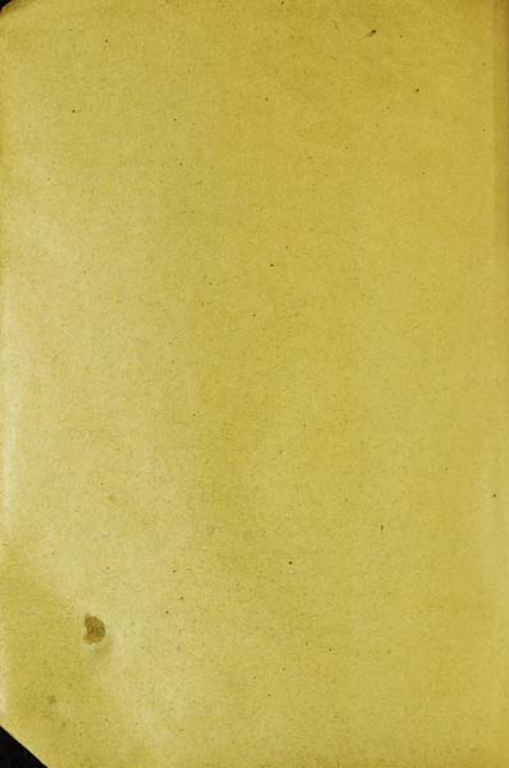
ՅԱՐԻԳՐԹԻ ՅԱՆՁՆԱՅՈՒՄԲ

ՎԱՐՁԱՌԹԻՒՆ

ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ԵՐՁԱՆԱՌԱՐՏԻՑ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ԵՐՁԱՆԱՌԱՐՏԻՑ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԱՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԼՈՒՍՏ

Գրեց՝ Յ. ՆԱԼԲԱՆԻԾՅԱՆ

Եգիպտոսի Հայոց մէջ անցեալ դարուն փայլող ամենէն աշխատող գէտքերէն մէկն է Աղա Կարապետ Գալուստ:

Ներկայ սերունդը պէտք եղածին պէս չի ճանչնար կեանքը այդ անձին, որուն անուան կտպումն է եգիպտոսայ կրթական մեծագոյն հաստատութիւնը. այնուհանդերձ, իբրեւ հիմնադիրը Գալուստեան Վարժարանին, ան երախտագիտական խոր զգացումներ զետեղած է անցեալ և ներկայ սերունդներու սրտին մէջ և իր անունը միայն բռն է այդ զգացումները միշտ վառ պահելու համար:

Կարապետ Գալուստեան, կամ Հանըմեան, ծնած է Վանայ մէջ հաւանաբար 1790ին, և փոքր տարիքէն զաղթած է Եգիպտոս՝ նիւթական պատճառներու ստիպման տակ: Գահիրէի մէջ ան պաշտպանութիւն գտած է Ալիքսան և Յակոբ Եգիպտոսեաններու կողմէ, որոնք Մուհամէտ Ալիի անվերապահ վստահութիւնը վայելող առեւտրականներ ու սեղանաւորներ էին: Այս օրն շրջանն էր ուր Եգիպտոս կը մտնէր վարչական ու անտեսական բարեկարգման ճամբուն մէջ, մեծ փոխարքային կորովի ու խելացի մղումին տակ: Հայ գաղութի թիւը սկսած էր աւելնալ հետզհետէ նոր հասնող ատրերով, որոնք ըլլայ վարչական - քաղաքական, ըլլայ՝ առեւտրական ասպարէզներու մէջ առաջնակարգ դիրքեր կը գրաւէին: Եգիպտոսի մեծագոր տէրը կրցած էր տեսնել հայ տարրին մէջ իր տէրութեան կանոնաւորման և յառաջդիմութեան գլխաւոր ազդակներէն մէկը, այդ պատճառաւ ան շրջապատուած էր Հայերէ, որոնց վստահած էր իր քաղաքականութիւնը, ելեւմուտքը, մինչև անգամ անձին առողջութեան հսկողութիւնը: Այդ ժամանակուան եգիպտացի քրոնիկագիրներէն մէկը Հայոց բացառիկ դիրքը կը պատկերացնէ քանի մը բառերու մէջ, երբ կը գրէ. «Փաշան Հայոց խորհուրդը կը հարցնէր: Մուհամէտ Ալի քաջալերեց ու գիւրացուց Հայոց գէպի Եգիպտոս զաղթը անհատական և խմբական կերպով: Եգիպտոս

հաստատուող Հայերը տեղնեւում իրենց առջև բացուող փայլուն ապագան կը հրաւիրեն իրենց ազգականները, որ Պոլիսէն, Իզմիրէն, Ակնէն, Վանէն ու Կեստրիայէն անընդհատ կուգային չափազանց անպարէզներու ակնկալութիւններով: Դեռ 1817ին Մուհամէտ Ալի բերել տուաւ 200 Հայերու խումբ մը՝ մեծ մասամբ ճարտար արհեստաւորներէ բաղկացած: Նորակազմ զաղութը բարեկեցիկ վիճակ մը ունէր, նախանձելի ըլլալու աստիճան. սմանք մեծ հարստութիւն կարողացան դիզել արագ կերպով:

Հայերը կը բնակէին Գահիրէի ամենէն չքեղ բնակարաններուն մէջ և կը գրաւէին շուկային ամենէն ընտիր մասը: 19րդ դարու սկիզբն էր որ Սօլիման աղա Սալէհաթը հսկայ օրէկ մը շինել տուաւ Խան Խալիլի շուկային մէջ որ այդ ատենուան ամենէն արդիական շէնքն էր և կը պարունակէր բնակարանային յարկարաժիններ և խանութներ. ամենէն աւելի Հայերն էին որ վարձեցին զանոնք բարձր գիներով, ինչ որ առեւտրական մակարդակի բարձրացման ու ճօխացման մղում տալու պատճառ դարձաւ: Մինչդեռ առաջ Խան Խալիլի խանութները կը վարձուէին միայն 30 փարա ամսականով, հայերու ժամանումով այդ խանութներու վարձքը բարձրացաւ 30 դահկանի ամսական: Այս վարձքը բաղդատմամբ ներկայ վարձքերուն ծիծաղելի պիտի թուի անշուշտ, բայց այն ժամանակուան համար արտակարգ չափերու մըն էր և կը յատկանշէ տնտեսական կեանքի բացառիկ բարեխառնումը: Նոյն Սօլիման աղան Պապ էլ Նասրի կողմերը Հօշ Օտա կոչուած գետին վրայ շինեց հսկայ շէնքեր, խանութներով ու սրճարաններով, և դարձեալ Հայերն էին որ զանոնք վարձեցին մեծ մասամբ:

Գահիրէի հայ զաղութին բարեկեցիկ վիճակին այս պատկերը կարելի է լրացնել այն նկարագրականով, որ ժամանակակից եգիպտացի քրոնիկագիրը կ'ընէ Հայոց կենցաղի արտաքին ճախութեան մասին: «Հայերը, կ'ըսէ, կը հագնին չքեղ զգեստներ, կը հեծնեն ամենէն գեղեցիկ ձիերը, իրենց առջեւէն և ետեւէն ծառաներ ու գերիներ կը վազցնեն գաւազանները ձեռքերին՝ վռնակելու համար ամբողջ որ կը նեղէ անոնց անցքը: Հայերը ունին իրենց տան մէջ սպիտակ ու հապէշ գերուհիներ, կը բնակին սուղ բնակարաններու մէջ. կա՛ որ երկու տուն ունին, մէկը շուկային մէջ, միւսը Նեղոսին եզերքը»:

Գահիրէ այցելող եւրոպացի ականաւոր ուղեւոր մը կը գրէ. «Ամէն բոլոր կը հանդիպինք Հայերու, որոնք հեծած են ճոխ զորքերով ծածկուած ջրփնէրն: Ուրիշ ճամբորդներու վկայութեամբ շուկային մէջ Հայոց վաճառատունները ամենէն ճոխն

էին իրենց մթերքներով. մուշտակ, զոհարեղէն, սաթ, զգեստեղէն, կերպասեղէն եւ այլն:

Բայցի տաւառներն, արհեստներն ալ մեծ մասամբ Հայոց ձեռքէն էին. երկաթագործութեան, գերմակութեան, սլանագործութեան մէջ, նաեւ միւս արհեստներու, Հայերը, ինչպէս հիմա, այն տակն ալ անմրցելի էին:

Տարորինակ թուի թերեւս երբ ըսեմ թէ՝ Հայերը հողագործական արդիւնաբերութեան մէջ ալ ունեցան իրենց օգտակար բաժինը: Մանօթ է որ Մուհամէտ Ալի մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցած էր երկրագործութեան. ան ի մէջ այլոց ուղեց զարկ տալ արփիոնի մշակութեան և Փոքր Ասիայէն բերել տուաւ Հայեր որոնք վարժ էին այդ մշակութեան մէջ: Ատկէ զատ, Վերին Սելիպատի հանձնարուին շահագործման մէջ հայ տարրը իր բաժինը բերաւ:

Դիտութեանց, արուեստից ու ճարտարապետութեան մէջ Հայոց դերը նոյն պէս կարեւոր եղաւ: Գործնփիլի կտակադիւնաց գործատունը կը վարէր Հայ մը. Բազմարուեստից վարժարանը Հայու մը անօրէնութեան տակ էր, իսկ Իմամ Եւֆէի մզկիթին մէջ Մուհամէտ Ալիի ընտանիքին անդամներուն շքեղ թիւրպէնները շինուած են մասնաւորաբար Պալէն բերուած հայ ճարտարապետներու կողմէ:

Աւելորդ է ըսել թէ Մուհամէտ Ալիի սրտին ու շահուն որքան մօտ էր Հայերու այս գործունէայ ոգին և իրրապացոյց իր զննատման մեծ փոխարքան երկրին անտեսութեան նոս սերտ տունջութիւն ունեցող ձեռնարկներուն մենաշնորհը նախընտրաբար Հայերու կուտար:

Այս մենաշնորհի տէրերնն մէկը եղաւ Աղա Կարապետ Գալուստ:

Աղա Գալուստի կենսագիրները անոր անհատական գործունէութեան սկզբնաւորութիւնը շատ ուշ կը գնեն, այսինքն Նիլիազարեաններու ծառայութենէն ելլելէն յետոյ: Այս կէտը մութ մնացած է ըստ իս, և ես կը կարծեմ որ ան զեռ շատ երիտասարդ բաժնուած ըլլալու է Նիլիազարեանէն և առանձին տաւառերի ու մենաշնորհական ձեռնարկներու սկսած կանուխէն:

Արդարեւ, տեղացի քրոնիկագիր մը, որ ակնաւորապէս է, կը յիշատակէ Կարապետ անունով Հայ մը, որուն տրուեցաւ կ'ըսէ 1812ին Պալուգի մաքսատան մենաշնորհը: Կարապետ իր հրամանին տակ ունէր հայ պաշտօնեաներ և թուրք զաւազներ: Կարապետ անունով անձ մը այդ թուականին, այդքան կարեւոր դիրք զբաղող չկայ բացի Աղա Գալուստէն, նեաեւարար հիմնաւոր է

ենթադրել թէ ակնարկութիւնը մեր բարերարին կը վերաբերի։
Նոյն Կարապետը իր գործունէութիւնը աւելի ընդարձակելով
1816ին ստացաւ նոր մենաշնորհ մը, որ է Վերին Նգիպատէն
Գահիրէ բերուած հունարու առուծոյնը ինչպէս ռազմանի, քի-
միոնի, անիսոնի, ճապուսի եւայլն, փոխարէնը պետական գան-
ձին վճարելով 500 ֆուկ ոսկի։

Կարապետ Ալա ստացաւ նաեւ Գահիրէի բաղնիքներու շահա-
գործման մենաշնորհը. ան իրեն կը վերապահէր բաղնիքներու ե-
կամուտէն չարթուան մէկ օրուան հասոյթը։

1840ին Նգիպատեաններու հետ ընկերակցարար Մաթարիա-
յի աղանձքերու շահագործման մենաշնորհը ձեռք առաւ։ Քիչ
շետոյ վարանց Տամիէթի ակնարանը։ Յետոյ ձեռք բերաւ Նեղոսի
վրայ փոխադրութեան իրաւասութիւն եւ հարիւրաւոր նաւեր բա-
նեցուց, միանգամայն իր շոգենուին վրայ թնդանօթ կրելու ի-
րաւունքը ունեցաւ։ Մէկ քանի անգամ ստանձնեց Վերին Նգիպ-
ատի աւերքերու գանձման փափուկ ու գծուարին պաշտօնը Իպ-
րահիմ փաշայի ժամանակ, որուն բարեկամութիւնն ու մտերմու-
թիւնը կը վաշխէր։ Արաւ փաշայի տանն, որուն նեղ մէկ վայր-
կեանին դրամական կարեւոր օգնութիւն մը ըրած էր, Ալա Գա-
լուստի յանձնուեցաւ իրրեւ Յարիվէն երախտագիտութեան ապա-
ցոյց, Փոզերանոցի տեսչութիւնը։

Նրկար պիտի ըլլար մանրամասնօրէն յիշատակել առեւտրա-
կան ու երեւմտական բոլոր այն ձեռնարկները որոնց մէջ Ալա
Կարապետ Գալուստ իր վրա իմացականութեան ու ճարտարու-
թեան ապացոյցները առաւ։ Այդ այլազան գործունէութեան
մէջ ան պակեց յարաւել յաջողութեան շնորհը, ապահովեց ընդ-
հանուր վստահութիւնն ու հիացումը եւ ասորիկանկ չէ որ ան
կարողացաւ անբաւ հարստութիւն մը գիշել։

Ալա Կարապետ զբաղեցաւ նաեւ ազգային գործերով։ Առաջ-
նորդ Գարիբէլ Նպիկոպոսի հետ կը տնօրինէր ու կը վարէր
ազգային հաստատութիւնները, կը հասնէր բարենպաստկ բոլոր
ձեռնարկներու, շարունակական զոհողութիւններով։

Իր հոգանութեան գլխաւոր առարկան եղաւ սակայն հայ մա-
նուկներու կրթութիւնն ու զստախարակութիւնը։

Շուրջ 2000 հոգիէ բաղկացած ունեւոր հայ զաղութի գաւակ-
ներուն կրթութեան պահանջը զգայի ըլլալու էր։ Տակաւին չկա-
յին եւրոպական ուսումնական հաստատութիւնները եւ հայ նոր
սերունդին համար հայերէն լեզուն կարեւոր էր ո՛չ միայն իրրեւ
ազգային լեզու այլ եւ առեւտրական տնտեսական գործիք։ Պէտք
է գիտնալ, որ թէեւ Հայերը հրապարակի վրայ թուրքերէն կը

խաւէին իբրեւ չուկայի լեզու, բայց իրենց առեւտրական առ-
մարներու արձանագրութիւնները հայերէն լեզուով կը կա-
տարէին:

19-րդ դարու սկիզբը և անկէ ալ առաջ, Ֆրանսական դրա-
ման շրջանին, Հարէթ Զուէլայի հայոց եկեղեցիին կից դոյու-
թիւն ունեցած էր դպրատուն մը ուր քահանան և տիրացուն
առարական կրթութեան հոգը վերցունցած էին: 1828ին Պէյն էլ
Սուրէյնի ազգապատկան գետնին վրայ Ս. Աստուածածին եկեղե-
ցոյ շինութեանն աւելի առաջ, Եղիազարեան եղբայրները շինել
տալին ի մէջ այլոց նոր դպրատուն մը որ տան մը իր դերը կա-
տարեց. նշանաւոր Ծիգրիքա Պօղոս Պատուելին կարճ ժամանակ մը
դաստանդած է այդ նախնական դպրատուններէն մէկուն մէջ:

Հասկ ուրեմն ազա Կարապետ 20 հազար Ֆրանք աւելով Տարպ-
էլ-Կիւնէյայի մէջ Երուսաղէմի պատկանող և հեազհետէ աւերակ
դարձած տան մը տեղին վրայ 1854ին շինեց վարժարան մը, որ
կոչուեցաւ մեծ քերթողհոր անունով Վերէնեան վարժարան: Այդ
հաստատութիւնը տեւական պահելու նպատակու Ազա Կա-
րապետ մասնաւոր կտակով կալուածներ թողուց և այդ կալուած-
ներու հասոյթներով է որ ցարդ կը հոգացաւին վարժարանին
ծախքերը: 1897ին Գաւառական Ժողովի որոշմամբ վարժարանը
կոչուեցաւ բարերարին անունով Գալուստեան վարժարան: Աւելի
յետոյ՝ չին չէնքը խորխում ու անքուարար ըլլալով, հանգուց-
եալ Պօղոս փաշա Նուպար շինել տուաւ, իր ծախքով, Պուլաքի
ներկայ դպրոցական չէնքը՝ 1908ին:

Որոշ տեղեկութիւններ չունինք ազգային կրթական հաստա-
տութեանց կեանքի սկզբնական շրջանին մասին: Որո՞նք էին
վարիչները, որքան եղած է սաներու թիւը, աշակերտութիւնը
երկսեռ եղած է թէ ոչ, Կենթադրեմ թէ սկիզբները հայ աղջիկ-
ները չէին յաճախեր վարժարան, ինչու որ, ըստ օտար տեղեկա-
տաւի մը վկայութեան, անցեալ դարու կէսին հայ աղջիկները
խալտի աղջիկներու հետ կը յաճախէին աղջիկներու յատուկ մի-
ակ վարժարանը զոր հիմնած էին անգլիքան միաբնոյս Լիաբը
և իր կիներ և ուրիշ աշակերտուհիներ Աստուածաշունչ կարգալ
կը սորվէին խնայտի լեզուով և արարերէնով:

Չեմ ուզեր աւելի երկարել գրութիւնս՝ յիշատակելով Ազա
Կարապետի կեանքին միւս շահեկան գրուածները և վերջին տա-
րիներու իր ազգային գործունէութիւնը: Մեծ բարերարը մեռաւ
1864 Ապրիլի 8ին: Ինչպէս սովորութիւն է ըսել նման առիթնե-
րով. այդ մահանալուն իր նիւթական միջոցները աննիւթական
նպատակի մը ի սպաս դնելու առաքելութիւնը ունենալով, իրա-

Լամբ անժամանակու իրաւունքը ստացաւ սերունդներու յիշողութեան մէջ և եգիպտական գաղութը, մասնաւորաբար Գահիրէինը որ տարիներ շարունակ անոր բարիքներէն ինքուստ օգտուելու բախտը ունեցած է, երախտագիտական պարտք պէտք է սեպէ իր արժանին բացման առթիւ յարգանքի հանդիսաւոր արտայայտութիւնը ընելու արժանապայել եղանակով:

Յ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

Խ Ո Ն Ծ Ր

Եթէ կեանք լսի վայել է,
Հազար դարեր չեմ բաւական,
Իսկ թէ՛ ամէյամէ, աստապամէ է,
Շատ է ճոյճիսկ կէս շունչն անգամ:

Եթէ սիրտը կեանքի գաղտնիքն ճամառապէս գիցած ըլլար,
Անտառակոյս մանւ մանին գաղտնիքներէն պիտի կտրար,
Բայց այսօր որ՝ շէրն ես աննիղ ու քրճաւին բան չը գիտես,
Վաղըն ի՞նչ կրճատ գիտնայ, երբոր զոյսերիւնդ է առնէր դադար:

Կարաւաններն անքիւ տառապանք զփութումի կուտան պատճառ,
Յարակոյսի ու վարանման տարժառիք են մրտին համար,
Ըզգայս, չ'ըլլայ որ ձեռնէդ բաց քողմնս ծայրը խելի թնիդ,
Անխառն վարել կարծողներն ալ՝ խելաքըմտ են, ապագայ:

Սքռակից ու հաւատարիմ բարեկամներ մէկ մէկ կտրան,
Մահուան ռաբիճ օտար ինչպէ՛ս՝ մէկիկ մէկիկ շախախտուցան,
Կեանքի օտիճ մէջ մեծ ահալայն ճայն գիւնին էր որ խրմբիմէ,
Երկու բաժակ մեզմէ աւել խրմբիմուն էր որ օտա ինչպէ՛ս:

Ըսեմք թէ՛ դուն ուզածիդ պէս միտ ապրեցար, վերջդ ի՞նչ է,
Ըսեմք կեանքիդ գիւրը ցրվերդ դուն կտրեցիր, վերջդ ի՞նչ է,
Եւ կամ դար մը դուն ապրեցար բաղձամբներու յազուրդ տալով,
Եւ ըսեմք թէ՛ դար մ'ալ ճարէն պիտի ապրես, վերջդ ի՞նչ է:

ՕՍԲԱՐ ԽԱՅԵԱՐ

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿ ՄԸ

ԱԶԳ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ ԳԱՀԻՐԷԻ ՄԷՋ

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ-ԻՌՐԷՆԵԱՆ-ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ԿՐԹԱԿԱՆ ՑԱՐԿԵՐԸ

Գրեց՝ Մ. ԳԵՏՐՈՍԵԱՆ

Սրբ. հրատարակութեան կը տրուի տարեգիրք մը՝ Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի Շրջանաւարտից Միութեան կողմէ, մեզի համար նուիրական պարտականութիւն կը համարենք, յետադարձ ակնարկ մը նետել այն կրթական հիմնարկութեան վրայ, որուն սեմէն եկան ու անցան հազարաւոր հայորդիներ: Ընել պատժականը Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի, պիտի նշանակէր մեր Գաղութին հարիւր տարուան կրթ. կեանքը նկարագրել՝ իր յարածութի, ստէպ անցկալի, յուզումնային, յարաճում, այլ միտքարիչ և արդիւնաշատ երեւոյթներով:

Դար մը ամբողջ, Գահիրէի հայ մանկան թոթովեց իր մայրենի բարրաւը, հեքեց իր Աւետարանի Մարտպեան տառերը, չապիկ հագաւ, մանկունակ շրթներ թրթռացուցին Շնորհալիներու շարակնոցները՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կամարներուն տակ, անոր ուրախութեան ու զրօսանքի ճիշերը խառնուեցան թաշտեններու ճաւաղիւնին, ան, ի վերջոյ պատրաստուեցաւ ըլլալ աւար հայ և պարկեշտ քաղաքացի՝ զինք հիւրընկալող երկրին, ընդմիշտ հեռու մնալով այլաճեղճի վտանգէն, և այս ամէնը շնորհիւ այն լուսաշող հոգիներուն, որոնք իրենց կենդանութեան, իշխանավայել առատաձեռնութեամբ ո՛չ միայն կանգնեցին լուսոյ տաճարներ, այլ և ապահովեցին անոնց տեւականութիւնը:

Որպէս զի կարելի ըլլայ ուրեմն ամբողջական զաղափար մը կազմել արդի Գալուստեան Վարժարանի մասին, որ Սղիազարեան-Խորէնեան-Գալուստեան յաջորդական անուններով հասած է մեզի, ստորեւ կաւտանք իր երկուր անցեալին համառօտ գծերը:

1.— Սղիազարեան հոգեւունք-դպրատուն (Պէյն էլ Սուրեն)

Յայտնի է որ 19րդ դարու սկիզբը և անկէ ալ առաջ, Ֆրանսական գրաւման շրջանին, հարէթ Զուէլայի Հայոց Եկեղեցիին կից գոյութիւն ունեցած էր դպրատուն մը, ուր քանանան և տիրացուն տարրական կրթութեան հոգը վերցուցած էին։ Սակայն աւելի որոշ է թէ Եգիպտոսի կուսակալ Մուհամէտ Ալիի բարերաստիկ թուականին, Եգիպտահայոց Առաջնորդն էր Կիրակոս Եպս. Երուսաղէմացին (1825—1835), առաքինի և կրթութեան կղերական մը, որ իր ընտրութենէն երեք տարի վերջը, 1828ին, Գահիրէի մէջ հարէթ Զուէլայի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ մասակայքը, այժմեան Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյն տեղակայող մի բակին մէջ, կը յաջորդէ կազմել հայկական տնակ մը, շինութեամբը՝ Գահիրէի մէջ մեղի ծանօթ առաջին Ազգ. Վարժարանին, այսինքն երկյարկանի Դպրատուն-Հիւրանոցի մը, հոգեւունք-ճիւղանոցի մը, ու առոնց ներքեւն ալ մեծակառոյց զինուորի մը, որոնք իր ժամանակին պզտիկ հասարակութեան մը մեծ սիրտը կը հանդիսադրէին այդ մութ ու անցուկ խորշերուն մէջ։

Ակնցի Եգիպտար Ամիրայ, կանուխէն Եգիպտոս հաստատուելով, սեղանաւորական կարեւոր առն մը ունէր Գահիրէի մէջ։ Ան, Մուհամէտ Ալիի մեծ սեղանաւորը, ինչպէս նաեւ ազգ. բարերար մը եղած էր, 1826ին (իր վախճանած տարին) 10,000 զանկան կառակելով Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքին։

Մուհամէտ Ալի երախտապարտ ըլլալով Եգիպտար Ամիրայի, անոր մահէն յետոյ՝ յատուկ փնտռած, Ակնէն բերել առած և իր ծառայութեան մէջ առած է անոր քեռորդիքը, Ալեքսան և Յակոբ Եգիպտարեանները, որոնք իր վստահութիւնը գրուելով կըրցած են իրենց կարգին հասնիլ կարեւոր դիրքերու և հանդիսանալ հայ գաղութին բարերարները, կառուցանելով վերոյիշեալ ազգ. հիմնարկութիւնները, ի յիշատակ իրենց հանգ. մօրեղբորը՝ Ակնցի Եգիպտար Ամիրայի։

Ալեքսան Եգիպտարեանի անունը իր Յակոբ եղբոր հետ, Եգիպտոսայ գաղութը պէտք չէ մոռնայ ուրեմն, իբր հիմնադիրը իր առաջին կրթարանին և հայ գաղութին առաջին մարզասիրական հաստատութեանց, որպիսիք են դպրատունը, հոգեաւունք, հիւանդանոցը, հիւրանոցը և Զրհորը։

Այնուհետեւ է որ, 1839ին, այսինքն Եգիպտարեան Դպրատան հիմնուելէն առանը մէկ տարի յետոյ, Պէյն էլ Սուրենի ազգ. այդ շրջանակը ընդարձակելով գէպի հիւսիս տեղափոխուած, որ մասամբ

կը պատկանէր հրեաներուն, որոնք սինակոկ մը և քանի մը տուներ ունէին հոն, մասամբ Ղպտիներու Պատրիարքարանին, որ առէն մը ունէր, իսկ Մոացեալ մասը կ'երեւի թէ արմուռաց էր, քովը ունենալով անակ մը, այս ամէնքը քանդուելով, այդ ընդարձակ գետնին վրայ յաջորդաբար կը կառուցուին՝ այժմու Ս. Առաք. անտառին եկեղեցին, իրեն յարակից Առաջնորդարանով ու խանութներով:

Սգիազարեան Դպրատան մէջ իբր ուսուցիչ քիչ մը տան կը պաշտօնավարէ Ծիրիքոս Պողոս Պատուելի Մելիքյանն (1788-1855), իսկ հոն կ'աշակերտին Դրիգար Սգիաեան, Սգիա Ճէփաշիբէ պաշի, Ակնցի Սարաֆ Միքայէլ և ուրիշներ, իրենց ուսուցիչ ունենալով Պետրոս Թադէիկեան, Զմիւռնիացին:

* * *

2.— Խորհեան Ազգ. Սրկսն Վարժարան. (Տարւոյ էլ Կիւնէնա)

Սգիազարեան Դպրատանը, ինչպէս որ տեսնուեցաւ, կառուցուած էր ըստ հին սովորութեան, եկեղեցիին հովանիին տակ, Առաջնորդարանի չրջափակին մէջ: Այդ վարժարանը նուիրուած էր հոգևաւոր Սգիազար Ամիրայի յիշատակին և անոր անունը կը կրէր. բայց չէր կրնար լիովին զոհացնել հայկական գաղութին պէտքերը, գաղութ, որ երթալով կ'աւելնար և առաջնորդ կարեւորութիւն կը ստանար:

Վանեցի Կարապետ Աղա Գալուստ, որ երիտասարդ տարիքի մէջ Սգիպոսոս գալով հաստատուած էր Գահիթէ, և Սգիազարեաններու մտերիմն ու զորակիցը ըլլալէ զատ, երկար տարիներ վարած էր ուղղ. թէ պետական պատասխանատու պաշտօններ, հասնելով մինչեւ Սգիպոսոսի փողերանոցի տնօրէնութեան, մէկ խառքով այս սրտի ու մաքի տէր պատուական հայը, մասեց ժամանակին պահանջներուն համապատասխան կրթունէր յարկ մը, աւելի մեծ դպրատուն մը պարգեւել Գահիթէի Հայոց, և Կիրակոս Սպարն յաջորդող Գարրիէլ Սպո. Մարաշիին (1802—1867) հետ համախորհուրդ, որ իր բարեկամն ու թելադրիչը եղած էր, չէնքին վայր կ'որոշուի Տարւոյ էլ Կիւնէնա, Ս. Առաք. անտառին եկեղեցւոյ մօտ, Կիւնէնայի թաղամասին մէջ որ այն տան Գահիթէի առաջնորդ ու ամէնէն փարթամ թաղերէն մին էր:

Տարւոյ էլ Կիւնէնայի մէջ Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքին սեպուական տուն մը կար (643 Ք. մ.), տարիներ տուով հրդեհէ մը տւերակ դարձած. այդ միջոցին Սգիպոսոս Երուսաղէմի Պատրիարքութեան վիճակն էր և անոր բոլոր այստեղի կալուածներուն մաստակարարութիւնը Ազգ. Առաջնորդարանի մեռած էր,

հետեւաբար տաւոց տեւէ դժուարութեան յիշեալ աւերակ տեղը կը դրուէր Գալուստեանի արամադրութեան տակ՝ կառուցանելու համար իւր մասդրած կրթական շէնքը, որ կ'սկսէր և կը վերջանայ 1854ին, 20,000 Փրանքի ծախքով մը: Վարժարանը Ազա Գալուստի փոփաքին համաձայն կը կոչուէր մեր մեծ քերթողաւոր ու պատմահօր Մովսէս Խորենացիի անուամբ՝ «Սուրհենեան»: 1854 Սեպտ. 15ին շէնք հանգէտով մը, նորակառոյց երկսեռ վարժարանը կը բացուէր և հին դպրատան աշակերտները կը փոխադրուէին նոյն: Կարապետ Ազա Գալուստ վարժարանի նիւթական շէնքը բարձրացնելէ յետոյ, կը մտածէ անոր բարոյական շէնքի մասին, որ անտարակոյս խորին ուշադրութեան արժանի էր, քանի որ այն աստիճան Ազգ. եկամուտներէն հազիւ 1200 Փրանք կարելի էր յատկացնել վարժարանի ծախքերուն, որոնք կը հոգացուէին գլխաւորաբար Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին կալուածներուն տրդիւնքովը, ու այդչափ չնչին գումարով անհնար էր վարժարանէն յուսալ, որ ըլլար վստարուն մը հայրենասիրութեան և կեդրոն մը հայկական դպրութեանց:

Գարբիէլ եպիսկոպոսը, ինչպէս ըսինք, Սեպտանս որ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան կը վերադարձէր, բաժնուելով եզաւի. Պալսոյ Պատրիարքութեան թեմ, ու այդ մասնակի Աւագածողովը կանոնադիր մը կը պատրաստէ (1854 Յունվար 1) ճշգրտով վարժարանին մատակարարութեան պայմանները:

Բարեյիշատակ Կարապետ ազա Գալուստ ազգ. դաստիարակութեան խնդիրը և վարժարանին նիւթական մատակարարութիւնը գէթ իր մահէն ետք հիմնադէս լուծելու և իր հիմնարկութիւնը ամուր հիմերու վրայ դնելու նպատակով, իսկապէս իշխանավայել աստատմանութեամբ կտակագիր մը կ'ընէ և անով ի մէջ այլոց իր շինած վարժարանին կտրեւոր կալուածներ կը նուիրէ, որոնք կը բաղկանան գլխաւորաբար 460 ֆէտան տարածութեամբ մշակելի հողերէ, 340 ֆէտան արմաւենիներու ծառատանէ և ուրիշ հասութարեր շէնքերէ: Կտակը ինքնագիր է և թուրքերէն լեզուով շարագրուած, կը կրէ 1274 Շապան 1 թուականը, որ կը համապատասխանէ՝ 1858 Մարտ 17ի Չարեքշարթի օրուան. վկան է՝ Գահիրէի հայ գաղութին երեւելիներէն և գերման հիւպատոսարանին թարգման. Խաչեր պէյ Միքայէլեան և հաստատողն Առաքնորդ Գարբիէլ Սրբազան:

Աւելորդ է ըսել թէ այս կերպով նիւթական օրպիտի՝ բարգաւաճ վիճակ մը կ'ստեղծուէր նորակառոյց վարժարանին համար: Անցողակի դիտանք, որ Պալսոյ 1860ական թուականներու դարթումի շարժումը իր արձագանգը կ'ունենայ Գահիրէի մէջ:

Վարժարանը համեմատաբար աւելի հոգածութեան տաարկայ կը դառնայ:

Դարձեալ այս թուականին (1864) էր որ երջանկայիշատակ Կ. վրդ. Եանազարեան Եգիպտոս գալով, ազգ. խմացական վերածնութեան գաղափարը պարզեց ու ծրագրեց:

Խորհնեան վարժարանի առաջին տեսուչներէն կ'ըլլայ Արսւոմ Մուրատեան (1833-1903) որ միանգամայն կը ննջիսանայ եգիպտացի լրագրութեան ալ հայրը՝ իր հրատարակած «Արմաւեցի» թերթով:

Արսւոմ Մուրատեան անդրանիկ որդին էր, Հայեպետ Տիւղեան վարժապետի, որ Նիկոմիդիոյ մէջ «Հայրեմաւոք», Փարիզի մէջ «Փարիզ» թերթերը հրատարակելէ վերջ, թոքախտէ բռնուելով, 1863ին կուգայ Ադեքսանդրիա, ուր առողջանալով կը հաստատուի Գահիրէ ու Թաղական Խորհրդոյ տանապայիր և Խորհնեան վարժարանի տեսուչ կ'անուանուի:

Իր գործունէութիւնը ղինք համակրելի կը դարձնէ Նուպար փաշայի, որ կը թելադրէ իրեն՝ թերթ մը հրատարակել: Այս մասին օրուան առաջնորդը Մկրտիչ եպս. Քէֆաիզեան (ապա կաթողիկոս Սիւրի), ամէն տղակցութիւն կ'ընէ իրեն և 1865 Մարտ 16ին լոյս կը տեսնէ «Արմաւեցի»:

Խորհնեան վարժարանի հոգաբարձութիւնն է որ իր վրայ կ'աւել լրագրին անօրէնութիւնը, անոր խմբագրութիւնը յանձնելով Արսւոմ Մուրատեանի:

Դժբաղդարար, Եգիպտոսի մէջ քօրեալ՝ ճարակիլ սկսելով, Մուրատեան կը դադարեցնէ «Արմաւեցի»ի հրատարակութիւնը և կը մեկնէ Թրիէստէ ու Պոլիս: Յետոյ, 1868ին կրկին կը վերագառնայ Գահիրէ, ուր դարձեալ կ'անցնի նոյն պաշտօններուն, առանց սակայն կարենալ կրկին հրատարակելու «Արմաւեցի»ն: Ետջորդ տարին վերջնականապէս կը ձգէ Եգիպտոսը ու կ'անցնի Պոլիս, ուր կը վախճանի 1903ին:

Կրթ. գործը շարունակեց այսպէս տարիներով առանց մեծ ու արգիւնաւոր փոփոխութեան: 1878 տարեշրջանին, վարժարանը նիւթակա՝ անուկ լինակ մը կ'ունենայ, որուն հետեւանքով շուրջ վեց ամիս կը փակուի: Ասիկա մեծ ազդեցութիւն կը գործէ ժամանակին ազգեցիկ անձնաւորութիւններուն վրայ, (Նուպար, Տիգրան, Ետգուպ փաշաները, Պոզոս Կարապետեան ևն.) որոնք ամառական նպաստներ կը յատկացնեն, կառավարութիւնն ալ նպաստ մը կուտայ վարժարանին՝ շնորհիւ Ետգուպ Արթին փաշայի ֆանդերուն: Այս միջոցին վարժարանին օգնութեան կը փութայ նաև Ուսումնասիրաց Ընկը, որ նախապէս կազմուած

էր Բարեգործական Ընկերութիւն անուամբ^(*) Կ. Պոլսոյ Արարատեան Ընկ.եան նիւթապէս օգնելու նպատակով, և որ եղաւ օրհնութիւն մը մինչև 1883 թուականին՝ վարժարանին նիւթական անձուկ ղեկակին մէջ:

Յիշատակենք հոս նաև այն օգտակար հոգաբարձութիւնը որ Եազուպ Արթին փաշայի աստեմայեանութեամբ արգիւնտար պաշտօնավարութիւն մ'ունեցաւ:

Բանի մը խոսք ալ ընենք՝ Աղա Գալուստի կտակի գործադրութեան մասին: Ազգ. մեծ բարերար Կարապետ Գալուստի մաւհը պատահած է Գաւիթը, 1864 Ապրիլ 21ին, անմիջապէս յետոյ, Տէլեֆայի ազարակին եկամուտը արուած է իր կառուցած վարժարանին, որ այն ատեն ձեռնեցեալն էր կոչուէր:

1886ի Մարտին, Մամբէոս Արքեպս. Իզմիրլեան Եզիպատոս կուգայ իբր նորընտիր Առաջնորդ (1886-1891): Անվերջ հակառակութիւններու, դժուարութիւններու, զէճերու և դատերու հետեւանքով մինչև այն ատեն զեռ չէր կատարուած՝ Կարապետ Գալուստի կտակը Եզիպատական կառավարութեան ճանչցնել օտլու էական գործողութիւնը: Այս գործին համար գծադրաբար կային ներքին և արտաքին մեծ արգելքներ և խոչընդոտներ, որոնց յարթելը գիւրին չէր:

Իզմիրլեան իբրև իմաստուն և հեռատես առաջնորդ, հարկ եղած բոլոր միջոցները ձեռք կ'առնէ, անդուլ անդադար կ'աշխատի, կը աքնի և վերջապէս կը յաջողի 1887ին, Եզիպատական կառավարութեան ճանչցնել տալ կտակը. երկսեռ վարժարաններու անուան կը դառնան կտակուած կալուածներու սեպհականութեան վաւերադրերը և իբր այն կ'արձանագրուին պետական պատկանեալ զիւաններուն մէջ: Եւ այդ կալուածներուն ապագան ազգ. տեսակէտով կ'ապահովուի վերջապէս: Գաւիթէի հայ դպրութիւնը խորապէս երախտապարտ պէտք է ըլլայ Իզմիրլեան երջանկայիշատակ հայրապետին, ինչպէս նաև Թադևոս փաշա Յակոբեանի՝ Գալուստի կտակին հաստատման գործին մէջ իրենց մատուցած անգնահատելի ծառայութեանց համար:

1892ին, Կարապետ Գալուստի ժառանգութեան համար առաջնորդարանին ղէմ մեծ և նոր դատ մը կը բացուի, այդ առթիւ կտակագիրը որ ինքնագիր է և շարադրուած՝ հայ տատերով ու Թուրք լեզուով, առաջնորդարանի փաստաբանին թելադրու-

(*)Այս Ընկերութեան հիմնադիր անդամներն էին Տեառն Գաբրիլ Գ. Կարապետեան, Եաթիպ. Զօհրապ փաշա, Կարապետ պէյ Մերիմեմե. Քուլմեմե, Մաճալեան Եղորտ եւ Քուլեմեմ Քովմազ:

Թեամբ ֆրանսերէնի կը թարգմանուի և հետեւեալ տարին Աս-
ղեքանդրիոյ Խառն Վերաքննիչ գաւառաւորն վերջապէս կը
վճուի ի նպաստ ազգին և անոր օրինակը անցնելով Գալիլէի
Խառն գաւառաւորներուն մէջ, ու ապագրուելով կը բաշխուի գա-
ւառաւորներուն, փաստաւորներուն, Ազգ. Վարչութեան անդամ-
ներուն եւայլն:

1897 Մայիսին, Յակոբ Սպա. Աշոտ Փափաղեանի Առաջն.
Տեղապահութեան շրջանին, Գալիլէի Թեմական Գաւա. Ընդհ.
Ժողովոյ որոշման համաձայն, որուն կ'առննապետէր Տիգրան
փաշա Տ'Ապրո, Խորէնեան վարժարանը կը կոչուի Գալուսեան՝
հիմնադիր-բարերարին անունով: Յիշատակարանը սակայն ան-
փոփոխ կը մնայ շէնքին նախադր:

3.— Գալուսեան Ազգային Սրկեռ Վարժարան (Գալաք)

Մուհամէտ Ալիի փառապանծ հարստութեան պատկանող իշ-
խաններու մականին տակ և անգլիական գրուածքին ի վեր նե-
ղոսի հովանի մէջ տիրող ապականութեան շնորհիւ, Նգիպոսի
մայրաքաղաքը կը զարգանար աննախընթաց արագութեամբ ու
կերպարանափոխ կ'ըլլար՝ կարծես ժողովական գաւազանի մը ազ-
դեցութեան տակ: Գալաքին կեդրոնը կը տեղափոխուէր անգա-
գար, հեռանալով միջնաբերդէն և փռուելով նեղոսի ափերուն
վրայ: Տարազ էլ կիներնա, երկար տանն եւրոպական հիւպատոսնե-
րու բնակատեղին ըլլալէ յետոյ. կամոց կամոց չքաւոր գառա-
կարգերու ազատամարտին մը կը փոխուէր և իր կարեւորու-
թիւնը կորսնցնելով, օրուան իշխանութիւններուն կողմէ ախ-
շան երեսի վրայ կը ձգուէր որ վերջ ի վերջոյ անբնակելի կը
դառնար:

Լին զազթականութեան բեկորները՝ Մուհամէտ Ալիի շրջա-
նին կ'ապրէին այդ թաղին մէջ իրենց ազգ. լեզուն և աւան-
դութիւնները կորուսած, կնքելով խառն ամուսնութիւններ
զպայներու հետ, իւրացնելով անոնց լեզուն և հետեւեալ բարքերը:
Ասոնք իրենց զաւակները դպրոց կը զրկէին՝ լոկ իշրի սովո-
րութիւն, և մանաւանդ անոր համար որ ձրի կը տրուէին ուսու-
մը, զրեմական պիտոյքը և տարին անգամ մ'ալ զգեստ և կո-
շիկ ազգատ աշակերտներու կտակի տրամադրութեան համաձայն:

Միւս կողմէ մայրաքաղաքի Հայերուն թիւը յանկարծ կը
բազմապատկուէր՝ 1895ի Զարդերէն ազատուող փախստականնե-
րուն ժամանումով և Խորէնեան վարժարանը ամբողջ 50 տարի-
ներ զօրածուելէ յետոյ հիմնադրուող իր սեփական նեղ ու անբաւա-

կան կուգար՝ ամէն կողմէ արձանագրուելու գիժոյ աշակերտներուն յարանուն բազմութեան:

Ճիշդ այս միջոցին էր որ, Պողոս փաշա Նուպար՝ որուն առաջին երախտագիտութիւն և պատկառանք միայն կը ներշնչէ, Առաջնորդ Տ. Մկրտիչ Եզա. Աղաւնունիի որով, 1904ին, վարժարանը Պալաք փոխադրելու նախանշանութիւնը կ'ստանձնէ՝ Մասրուֆ (Պալաք) Թաղին մէջ, ընդարձակ դեպին մը գնելով (3203 ք. մ.): Ան 1907ին, մանչերու և աղջկանց համար զատ զատ, սակայն իրարու կից վարժարաններ շինել՝ կուտայ այդ դեպինին վրայ, և կը ձօնէ Գալուստեանի յիշատակին: Մանչերու վարժարանին վրայ մասնաւոր յարկ մը կը շինուի Առաջնորդի բնակութեան համար, յարակից Առաջնորդական դահլիճով մը: Հողի գնման և շէնքի կառուցման համար Պողոս փաշա վեհանձնորդն կը նուիրէ աւելի քան 16,500 Եզ. սկի, իրաւամբ արժանանալով Կանրային անձեռաց երախտագիտութեան: (*)

• • •

4.— Կարապետեան հիմնադրամ.—

Արարկիրցի Պողոս էֆ. Կարապետեան, որ երկար տարիներ վարած է Եգիպտոսի փոխարքային մատանապետի պաշտօնը, ինչպէս նաև հաստատած է սեղանաւորական առն մը Գահիրէի մէջ, 1893 Ապրիլ 13 Թուականով կառկադիք

(*) Թուականացուով միայն Գալուստեան վարժարանի հիմնադրեան հետ կապ ունեցող պատմական անցքերով, հետ զանց կ'ընենք յիշատակելու Պողոս փաշա Նուպարի օճաքի հաստատած՝ Նուպարեան վարժարանը, որ կը գտնուի Փանիշի ամենէն աւելի ինքնասիւզ, օգտուն և զեղեցիկ արուարձաններէ մէկուն, Հելիոպոլիսի, այսինքն մայրաքաղաքի այն մասին մէջ, որուն անունը սերտէն կապուած է ողբ. Պողոս փաշա Նուպարի անուն հետ, վառվռ ինքն էր որ Պառօլ Ամրէի հետ, ամբողջաւոր սեղծիչներէն մէկը եղաւ:

Անցադակի միայն քանի որ Նուպարեանը, Տ. Քարզմ Արք. Գալուստեանի Առաջնորդութեան օրով, կառուցուած 1924ին, 4000 եզ. սակայն հիմնադրման վր. և տարեկան 400 եզ. սակայն կանոնաւոր եկամուտով էր, ո՛ր միայն կ'ամմանցնէ մեծանուն բարերարի քորժը, այլ և ամբողջաւոր, զոր Գալուստեան վարժարանի վերահսկութեան տակ խուսափած էր իր ամուսնի ևս կցելէ՝ Ազա Գալուստի հիմնադրութեան: Նուպարեանը այսօր կը հանդիսանայ սեռակ մը տարեկանութիւնը Գալուստեանի և լրացուցիչ սեղանաւոր ազգ. կրթութեան մեծ պահանջին, Հելիոպոլիս հայաբնակ հիւրանիս մէջ կատարելով այն փրկարար դերը, զոր կատարեց և կը կատարէ Գալուստեան վարժարանը երկու տարիներ ի վեր: Նուպարեան վարժարանը իբրեւ Ազգ. հաստատութիւն կը գտնուի Ազգ. Եղեմնութեան հակադէմին աչի:

մը կը պատրաստէ, որ 1894 Օգոստոսին կը հաստատուի ուսու-
կան հիւպատոսարանէն: Այդ կտակագրի համաձայն, Կարապետ-
եան, Սգիպատսի կիքէ և Կալիուպիէ նահանգներու մէջ ունեցած
66 ֆէտտան մշակեալ հողերու տարեկան հասոյթներուն հարիւրին
45ը կտակած է Արարկիբի Շահրոզ թաղի իր հիմնած վար-
ժարանին, հարիւրին 30ը Գահիրէի Գալուստեան Ազգ. Սրկսեռ
վարժարաններուն և հարիւրին 25ը Սրուսաղէմի Ս. Յակոբի
վանքին:

Այս խոստումը սակայն յետ մահու գործադրելի չլլալուն,
երկուր տարիներ ո՛չ միայն կտակի համաձայն կէտ առ կէտ չէ
կատարուած, այլ և տեղի տուած է դատական միջամտու-
թեանց: Ներկայիս տպահովուած են սակայն Գալուստեան վար-
ժարանի և Սրուսաղէմի պատկանող հասոյթները:

• • •

5.— Սղիսեան ճիմնադրամ.—

Սղիպատանյ գաղութին նշանուար դէմքերէն և Գահիրէի Ս.
Գրիգոր Լուսաւորիչ Սկեզեցւոյ բարերարը, բնիկ Գոլսեցի և ուս-
սահպատակ Գրիգոր էֆ. Սղիսեան, որ նախ թուրքմանի, ապա
փոխ հիւպատոսի պաշտօններ վարած է՝ Սղիպատսի Ռուսական հիւ-
պատոսարանին մէջ, 1906 Յունիս 7ին կը կտակէ Գալուստեան
վարժարանին Մահալէ Քէպիբի նահանգին մէջ ունեցած մօտ
278 ֆէտտան Սանապարայի իր ագարակը, յարակից տաւներով,
կարտիքով, եւն. յօգուտ Գալուստեան վարժարանին, ագարակին
հասոյթներուն հարիւրին 80ովը կազմելու համար թոշակազուժար
մը (Bourse), որմէ պիտի նպաստուարունին, առանց դաւանանքի
խորութեան, Գահիրէի Գալուստեան վարժարանի որբ, ազ-
քատիկ և յաջողակ երկսեռ չրջանաւարտները՝ զրկուելով տեղա-
կան կամ արտասահմանի բարձրագոյն վարժարանները՝ իրենց
ուսումը շարունակելու համար:

Սրբ կը գրէր այս կտակը, Սղիսեան 73 տարեկան էր, ար-
դէն ձերուծի և հիւանդ. 1911ին Սւրպա կը մեկնի օդափոխու-
թեան և դարձանուելու նպատակով, բայց նազիւ թրիէստէ հասած,
կը վախճանի ինն, Յունիս 21ին: Մարմինը Գահիրէ փոխադր-
ւելով, Ազգ. բարերարի արժանաւայել նանդիսաւորութեամբ կը
թաղուի Մարմինայի Ազգ. Գերեզմանատան մէջ:

Սղիսեան, Ազգին թողած իր հարստութեան իրր կտակա-
րար կը կարգէ Պօզոս փաշա Նուպարը, որ թէեւ անոր մահէն
անմիջապէս վերջ ևեւք կ'առնէ կտակին գործադրութիւնը,
սակայն մինչև պաշտօնական ևեւակերպութեանց լրանալը, վրայ

կը հասնի համախարհային Մեծ Պատերազմը, արգելիք ըլլալով Եւրոպա ուսանող զրկելու գործին: Ասկէ զատ՝ կարելի չըլլար ունենալ այնպիսի սաներ, որոնք լրացնէին ընթացաւարտութեան, որութեան կամ չգտարութեան, յաջողականութեան և 17 տարեկանէն վար ըլլալու պայմանները:

Ասով մէկտեղ, Եղիտեան Սանուց հիմնադրամէն մինչև օրս օգտուած են քսանեակ մը Գալուստեանի երկսեռ շրջանաւարտներ, հետեւելով տեղայան թէ եւրոպական բարձրագոյն կըրթութեան (Եգիպտոս թէ Արաստուհման) և ձեռք բերելով օրէնսգիտական, երկրագործական, ճարտարապետական, մանկավարժական և այլ մասնագիտութիւններ:

Ենթոյն այս զանազան նուիրատուութեանց, որոնց արժէքը քառասպատկուեցաւ 1914-18ի պատերազմին հետեւանքով հոգեբու գնին բարձրացմամբ, Գալուստեան Վարժարանի հասոյթները հետզհետէ աւելցան ու կրթ. այդ հիմնարկութիւնը կրցաւ ձեռք բերել պիտանէ մը, որուն գումարը 5000 Եգ. սոկին անցաւ երբեմն:

• • •

6.— Ազմամեան մասնադարան.—

1933 Մայիս 21ին, Գահերէի մէջ կը վախճանէր՝ Ազա Գալուստի հայրենակիցներէն, բնիկ Վանեցի Յովհաննէս Ազմամեան, 75 տարեկան հասակին մէջ: Ան իր կենդանութեան, իր համեստ խնայողութիւնը եղող 200 Եգ. սոկին Հ. Բ. Ը. Միութեան կտակած էր, ինչպէս նաեւ 400 Եգ. սոկի արժողութեամբ հայ թէ օտար կարեւոր գրքերու ամբողջ հաւաքածոյ մը՝ Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի Մատենադարանին: Ազմամեանի նուիրատուութեամբ, Գալուստեան Վարժարանի մատենադարանը կը ճոխանայ ու կ'օժտուի գրքերու հարուստ պաշարով մը: Եսկ. Ազմամեանի անունը կը դասուի այն ազնիւ հոգիներու և բարեբարներու շարքին, որոնք թէեւ համեստ ու խոնարհ անհատներ, բայց սըրտով մեծ անձնուորութիւններ կը ներկայանան պատմութեան:

• • •

7.— Գալուստեան Մանկապարտեզ.—

Ա.— Տարզ կլ Կիմեհա:

1897ին է որ, բարեյիշատակ Եուսուֆ Աղիզ պէյի հոգաբարձութեան օրով, առաջին անգամ կը բացուի Գալուստեան Մանկապարտեզը, Տարզ էլ Կիմեհայի Խորէնեան Վարժարանի շէնքին մէջ, ուր հայ մանուկները անխաբնթաց բարեօք կրթու-

թիւն մը կը ստանան՝ Օր. Մաքրուէի Թաշեհանի, անդրանիկ վարիչին խնամքին տակ:

Բ.— Պէյն էլ Սուրէն:

Նկատի տանելով աշակերտներուն յարաճուն թիւը՝ նորեկ գաղթականներուն պատճառով, Մանկապարտէզը մէկ տարի վերջ կը փոխադրուի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ շրջափակը, այն մասին մէջ զոր Թաղար փաշա Յակոբեան իր ծախքովը նորագել տուած էր 1888ին:

Ինչպէս որ ըսինք մեր յօդուածին սկիզբը, Պէյն էլ Սուրէնի ազգ. շրջանակին մէջ կը գտնուէր երկյարկանի հոգեատն-հիւանդանոց մը, ներքեւն ալ մեծակառոյց ջրհոր մը: Հոգեատունն ու հիւանդանոցը երկար ատեն իրենց նպատակին ծառայել ետքը, 1888ին Թաղար փաշա Յակոբեանի ծախքով կը նորոգուին և վերի յարկն է որ 1898ին մանկապարտէզի կը վերածուի, վարի յարկն ալ պաշտօնական մարմիններու ժողովատեղի մնալով: Իսկ ներքեւի ջրհորը, որ ժամանակ մը 8000 ֆունք տարեկան հասոյթ կը բերէր, Գահիրէի մէջ ջրաբաշխական ընկերութեան հաստատումէն ի վեր այլեւս անգործածելի կը գտնայ:

Գալով Գպրատուն-հիւրանոցին, առջինը որ հիւանդանոցին վերնաշարկն էր, իր նպատակին կը ծառայէ մինչեւ 1894ին: Անկէ ետքը կ'ըլլայ քահանայատուն: Իսկ ներքեւի յարկը Առաջ-նորդարան, դիւանատուն ևն. ըլլալէ յետոյ, վերայիչեալ Գալուստեան Մանկապարտէզի հաշարանը կ'ըլլայ:

Գ.— Պուլախ:

Գալուստեան վարժարանի Պուլաք տեղագիտութեան առթիւ կը մտածուի Պէյն էլ Սուրէնի մանկապարտէզն ալ (որուն չէնքը անձուկ, խարխուլ և վատառողջ էր) այլեւս միեւնոյն շրջափակին մէջ տանել, և 1908ին, դարձեալ Տ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնու-նիի օրով, Պուլաքի ընդարձակ ուղղանկիւնին մէջ, Գալուստեան վարժարանի հիւսիսային ճակտին կողմը, 700 ք. մ. տարածութիւն ունեցող զեւանդան վրայ կը բարձրանայ Գալուստեան Մանկապարտէզը, երկյարկանի չէնք մը, խիստ լայն և տրեւոտ սենեակներով, որոնց մէջ ազատօրէն կրնան անդաւորուիլ մանուկները:

1909ին փոքրիկներէն մաս մը կը փոխադրուին Պուլաք, և 1911ի դպրոցական տարիէն սկսեալ, Պաղաք. Ժողովը կը ստիպուի փակել Պէյն էլ Սուրէնի մանկապարտէզը և կարգադրել որ անոր

երկոեռ աշակերտները կառքով երթեւեկեն Մասբուֆի ընդարձակ, լուսավոր և առողջաւէտ մանկապարտէզը:

Գեանի և չէնքի 6000 ոսկւոյ ծախքը կը նպաստէ Կանգանակութեան մը արգիւնքէն և ազգ. անասուկէն:

Ան՝ թէ ինչպէս:

Բարեյիշատակ Տիգրան փաշա Տ'Ապրո (Կանգուցեալ ի Ֆրանսա, 1904) կտակած էր 50,000 ֆրանք (Կամարտէք շուրջ 2000 եգ. ոսկւոյ), այդ գումարով գնելու Կամար Կոզ մը, որուն տարեկան Կառայթը պիտի յատկացուէր Գանիրէի Առաջնորդարանին: Այդ Կոզը իր տանին չի գնուիր, վասնզի ժամանակին մանկապարտէզի շինութիւնը աւելի առիպողական նկատուած ըլլալով, այս գումարը առժամաբար կը յատկացուի այդ նպատակին: Առաջնորդարանը սակայն տարուէ տարի այդ գումարին տակաւ կը դանձէ Գալուստեան Մանկապարտէզի Կաշուէն: Ժամանակին Քաղաք. և Թեմական ժողովները Առաջնորդարանէն աւելի կենսական նկատած են Գաղութին կրթ. գործը, և այդ պատճառով այդ գործուիւնը Կարկաղրած են Առաջնորդարանին: (*)

Դ.— Եուպրատ:

Նկատի ունենալով Գանիրէի Հիւսիսային ծայրամասի Եուպրատ մեծագոյն թաղի Կաշալա կեդրոն մը դառնալը, 1935ի զըզրոցական տարեշրջանին, Թէրա Գուլաքիէի կողմը առժամաբար կը վարձուի չէնք մը. թաղին Կաշ մանուկներուն Կամար, իրրե Գալուստեան Մանկապարտէզի մասնաճիւղ:

1936 Ապրիլին, Գանիրէի Առաջնորդարանը վերջնականապէս կը գնէ Եուպրատի Թէրա Գուլաքիէ թաղին գլուխը գանուող գետինը 4000 եգ. ոսկիով: Այս գումարին 3000 եգ. ոսկին գոյացած է տարիներէ ի վեր յեանեալ Քաղաք Կաշիներէ, իսկ 1000 եգ. ոսկին ալ Կանգուցեալ Տօքթ. Արտաշէս Կարապետեանի կտակն է, որ գետինն գնման նեա միաժամանակ կարգադրուած է:

Այս գետինն վրայ կայ ընդարձակ չէնք մը, որ պիտի յատկացուի ազգ. վարժարանի: Ներկայ 1936ի զըզրոցական տարեշրջանէն ի վեր, Եուպրատի Գալուստեան Մանկապարտէզը, իր առժամեայ չէնքէն փոխադրուելով, Կառտատուած է նոր գնուած

(*) Տիգրան փաշայի սահմանած կտակը զորոգութեամբ 1930 Յունուարին, Կառուցմամբ Ս. Գրիգոր Լուսաւորի Նիկոզեայ եղբայրակից մէջ՝ զեղանեայ Ազգ. Առաջնորդարանի մը, որուն զինուորեան համար ծախսուած 4800 ոսկւոյ զանաւորին 2000ը Տիգրան փաշայի կտակադրմով, 2000ը Պողոս քաշայի Յունուարեան, իսկ մնացեալը Ազգ. Առաջնորդարանի կողմէ հայրաքանդուած է:

ազգ. չէնքին մէջ, ուր կատարուած են անհրաժեշտ փոփոխութիւններն ու շինութիւնները:

• •

8.— Վերջաբան.—

Նախորդ էջերուն մէջ տալով պատմական այս հակիրճ տեսութիւնը Գալուստեան Ազգ. Երկսեռ Վարժարաններու անցեալ և ներկայ շրջաններու մասին, մեր նպատակը եղաւ՝ նոր և եկւոր սերունդին ծանօթացնել այս գաղութին հնազոյն ազգ. կրթ. հաստատութեան բոլորած հարիւրամեայ բեղուն շրջանը, որ արգարեւ Եգիպտոսի ամենէն հին կրթական հաստատութիւններէն մին է:

Այսօր ճիշդ 108 տարի է որ տոհմային դաստիարակութիւն կը ջատագուռ Գահիրէի հայ մանկուսին՝ ազգ. կրթ. յարկէն: Այս հարիւրամեակը ուրեմն պէտք չէ անտես անցնի մեր գաղութին կողմէ: Ան պէտք է երջանիկ զգայ ինքզինք որ Ազա Գալուստեան պաւեր ու զարգացուցեր են՝ Նեղոսի երկիրը ապաստան դառնող հայութեան բեկորները: Եթէ երբեք Գալուստեան վարժարանը կարելի չէ բաղդասել՝ 100 ամեայ Մուրաա-Ռափայէլեան երկրորդական վարժարանի մը արտադրած որակական բարձր արժէքին հետ, կարելի է սակայն հպարտանալ անոր անցեալով, որ Հայաստանեայց Ա. Եկեղեցիէն վերջ, այս գաղութին երկրորդ պահապան հրեշտակը կը հանդիսանայ:

Եթէ ան ունեցած է յարափոփոխ հոգաբարձութեանց, մեթոտի այլազանութեանց, կամայականութեանց և նիւթականի չգոյութեան յուզումնալից շրջաններ, ասոնք պատճառ եղած չեն որ ան իր գլխաւոր նպատակէն չեղի, այն է՝ տալ գաղութի երկսեռ հայ ուսանողութեան տոհմային հաստատ նախակրթութիւն մը, հիմնուած առողջ սկզբունքներու վրայ, զարգացնելով զայն իրրեւ մարդ, եգիպտահայ, օժտուած ազնիւ նկարագրով: Իր ուսումն. ծրագիրը պատրաստուած է ի նկատի ունենալով նաեւ իր ուսանողներուն մուսքը գիւրացնելու գործը տեղական կամ եւրոպական երկրորդական վարժարաններուն մէջ:

Իրրեւ վերջաբան, աւելցնենք որ, 1936 տարւոյ Յունվար 12ի կիրակին, ի ներկայութեան՝ հիւրաբար Գահիրէ գտնուող Կաթողիկոսական Նաւիրակ Գերաշնորհ Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Յովնէփեանի, Ազգ. վերին իշխանութեան ներկայացուցիչներուն և ժողովուրդի ստուար բազմութեան, կատարուեցաւ Կարապետ Ազա Գալուստի պրոնզէ կիսանդրիին բացման հանդիսութիւնը,

վարժարանի շրջափակին մէջ: Վարժարանի առաջին հիմնադիր-
բարերարին յուշարձանին կանգնումը շատոնց քրաքրուած էր,
և առ այդ ժողովրդային հանգանակութենէ զոյացած էր գումար
մը, որ ի պահ կը մնար, յարմար առթիւ իրագործելու այդ նպա-
տակը: Այդ կիսանդրին ոչ միայն երախտագիտական գեղեցիկ
արտայայտութիւն մըն է մեծ բարերարին հանդէպ, այլ և ար-
ուեստի գեղեցիկ գործ մը: Երիտասարդ արուեստագէտը, Օն-
նիկ Աւետիսեան, կրցած է իր ձեռակերտին մէջ արտայայտել
Ազա Գալուստը յատկանշող երկու յատկութիւնները - բարու-
թիւն և կորով:

Այդ նիւթական պատկերացումը ուրեմն թո՛ղ հագեկան մտա-
տխարի մը վերածուի մեր մշտապես երեւակայութեանը մէջ.
ու անոր վեհաշուք լուսութեանը մէջ մենք զգանք ու տեսնենք
երջանկայիշատակ բարերարին գործին մեծութիւնը, որ զարգա-
ցած, ունեցած և յարստեւած է շնորհիւ այն միւս բարձր անձ-
նաւորութիւններուն եւս, որոնք փառաւորած են իր յիշատակը,
և որոնք կը փառաւորուին Ազա Գալուստի հետ այսօր և դարձ
դա՛ր(*):

Գանիրե

ՄԱՍԻՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

(*) ԱՂԹԻՐՆԵՐ.—

1. Նօրե եզիպտեայ գաղտըին վրայ — Ն. Ազազում, 1901
2. Եզիպտեայոց հիմն աղի եկեղեցիները — Քօրզում Եպ. Գաւակեան, 1927
3. Միաբան և այցելու հայ երուսաղէմի — Մկրտիչ Եպ. Աղաւնումի, 1929
4. Յօշիմանակ յուսարձան Մամիապեան Վարժարանի (1905 - 1930)
5. Մեր դպրոցները — Տիկ. Վիքտորիա Աւարումի, 1932
6. Յիսուսկարմ — Վահան Զարգարեան, 1934
7. Եզիպտեայ տարեցոյց — Ս. Պարթեւեան, 1913
8. Եզիպտեայ տարեցոյց — Լ. Անէմեան, 1926
9. Լրագր. յօդուածներ — Գ. Մ. Ֆարիմիի, Ա. Ալոյանեանի, Յ. Նալբանդեանի
10. Գալուստեան Վարժարանի Յայտագրեր
11. Ազգ. իթանաւորեանց Տեղեկագիր-վիճակագրեր, ԵԼԻ., ԵԼԵ.:

ԴԱՌՈՒՍՑՆԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԷՆՆԵՐ

Արարամ Մուրադեան	1863—1866	սարինքու միջոցին	
Նազարէթ Աղազարմ	1883—1892	»	»
Կարապետ Նաւասարդեան . . .	1892—1896	»	»
Յովհ. Սեթեան	1897—1903	»	»
Տ. Սրապիոն քհն. Սամուէլեան .	1903—1904	»	»
Յովհ. Սեթեան	1904—1905	»	»
Վահան Քիւրճեան	1905—1907	»	»
Գէորգ Թուրեան	1907—1908	»	»
Անդրանիկ Կարապետեան . . .	1908—1909	»	»
Գրիգոր Պէղիւքեան Տեղակալ } Յովհ. Սեթեան . . . Մարմին }	1909—1910	»	»
Յովհ. Սեթեան . . . Տեղակալ } Տիգրան Սէք-Սէնեան Մարմին }	1910—1911	»	»
Մինաս Մարեան	1911—1913	»	»
Ասատուր Նաւարեան	1913—1914	»	»
Յովհ. Դալանեան	1914—1918	»	»
Գրիգոր Միսրեան	1918—1921	»	»
Գրիգոր Կիրակոսեան	1921—1927	»	»
Լեւոն Թաշեան	1927—1934	»	»
Յակոբ Նալբանդեան } Աղաբիկ Դալոյեան Տեղակալ } Տիգրան Պապիկեան Մարմին }	1934—1935	»	»
Յակոբ Նալբանդեան	1935—1941	»	»
Լեւոն Պաշեան	1941—1942	»	»

Խ Ո Ւ Ն Ր

Կեանք մեր իսկ սեղծագործութիւնն է. զոր կը ձեւաւորենք իր բոլոր պահերուն մէջ:

Բացարձակ նմաբնութիւն գոյութիւն չունի: Այ՛ մէկ բան նմաբնութիւն է, հոյնալէս, ամէն բան նմաբնութիւն է, երբ մտղն է հաստառդ:

ԼՈՒԻՃԻ ԲԻՐԱՆՏԵԼԼՈ

ՀԱՐՑՈՒՄ

Հօթր՝

— Եկե՛ք իճծի. ամենքդ դո՛ւք, բնամաւորում
 Ու յոգնածներ...
 Ու քուր ցոյց
 Դռներն ասկի արձայութեան հաւ երկքնի՝
 Բոլոր անոց
 Մասներն սրոց
 Անդէս եղան խոր վայելի՛ն դուս բաճալու
 — Սեպնական ամս —,
 Կամ զոցելու:
 Որոճ հացք կերամ զամաք.
 Զունեցան իւր զորակիճ,
 Բայց յբնայցան ցամ արիւնի՛ն պրերզութեան:
 Տէ՛ր, զըրկանի՛ն զաւերմեալդ՝
 Բոկ, ամօթի, անուճ, անէր ամբոյճեալդ՝
 Այս առաւելն ամս բաշխեցիր
 Խոստումն ամուս
 Կամարակալ կայաններուն:
 Անոճ եկան հեղի՝ բափած բռն ու վաստակ
 Իրենց ուտէն,
 Դերծվանքն իրենց մուսի՛ն:

Հօթր՝

— Հեռա՛ւ, ամենքդ դուք որ չե՛ք գործեր
 Արդարութիւն...
 Ու քուր ցոյց
 Դուռք կուպրէ հաւ դժոխի՛ն
 Բոլոր անոց
 Փայլերն սրոց
 Սուրի, հուրի եւ արիւնի պազուայէճ
 Աս առաւելն
 Հնթացան լայճ,
 Զայլ կապարով ամուր իցած
 Դռներն իրենց տկայներուն:
 Ու համակայն հաւ պազամի՛դ՝
 Առանկերու կերուսի՛ն
 Ու լայիւնի
 Մուր դղեակի՛ն
 Հիմա սէրն եճ բոլոր անոճ
 Որ վարձեցիճ.
 Որ պրդեցիճ.

Որ վառեցին ողջ ողջ՝ տաճիկ
Բաժին կրող Բու գաւկըմեր.
Բայց չբռնացան
Ինչ որ մեզի տւիր համշխալ
Արեւիդ տակ.
— Արեւու թեւն կամ դժոխի մէջ չսեղմող
Նրա ստաւ թիւնն հոգիին մեր:

Բայց չ'բռիր, Տէ'ր.
Տեղը ամենց
Որո՞՞ք դժոխին արդէն համշցան
Արեւին տակ առ աշխարհին:
Ո՛րք զրկեցիր քալոր ամենք, իմ արիւնէս,
Հագարածով որոնց զլիւսն
Շողաց սուսերն անտէճին:
Որոնց տրին յը ծլաւ յայս
Առանց անի:
Որոնց զլիւսն չիյաւ զիսեր
Առանց ալպի:
Սեղանն որոնց՝ մոխիրէ հաց.
Կամ՝ յիստա'կն՝ անպատմի ողբակէզին
Ջաւկի, կնոջ, քոյ ու հոր:
Ձեռ բառն, Տէ'ր, մահաւանդ մէջ
Տեղը ամենց
Որո՞՞ք դժոխին բռնքան հոս,
Աւարակցին.
Ու կը վախճան
Թէ քախան ալդ սել.
Կը կրկնուի աշխարհներուդ մէջ Բու ամենք,
Կամարակալ կայաններուդ:
Անո՞՞ք, Տէրէ', որ չըմբռնեն
Անուտ թիւնն այս խոստումին
Օրհնանէ ու վայելէ.
Բաժին համուած Բու ամուսով հեղուղներուն:
Ներէ անոնց որ չը վախճան
Քաւ դժոխէնդ
Հաւասարիլ որ չի կրնայ
Թաւրէն շինուած մեր դժոխիին:
Ո՛րք, սեղն ամէն ամոնց որո՞՞ք
Դեռ կը հեծեն
Խորն անդունդին առնուրթան
Բայց չեն մեռնիր,
Լոկ սառսափէն
Վերդ ալ, դաճինն իրենց վիզին
Միտ զոնկու:

ՏՈՒՆԻՆ ՊԵՏԻԸ

Գրեց՝ Գ. ՄԱՆԼԵԱՆ

Մասնումներ Դալուստեան վարժարանի
Շրջանաւարտից Միութեան Բանաստեղծ-
կին առիթով:

Տունին պատիւը... սիրտերու է՛ն փափուկ զգացումներուն
և մաքի է՛ն խորարմատ մտածումներուն խոտող նուիրականու-
թիւն մըն է: Օճախը ուր մեր աչքերը բացուեցան լոյսին, ուր
մեր առաջի՛ն ճիշերը արձագանդեցին մօր մը սիրազեղ սրտին
թրթռուն պատերուն դէմ. ուր գիրգ բազուկներու
և գիրկերու անուշ տաքութիւնը կենդանութեան յորդ ալիքնե-
րով ողողեցին մեր բովանդակ էութիւնը, աչքերու բոցը վառեց,
մեր նայուածքները երանաւէտելով. հեշտանքի և ժպիտներու
պատկեր-շրջանակի մը փոխակերպելով յանախ մեր դէմքերը. —
ընտանեկան մթնոլորտն է ան զոր շնչեցինք տարիներով և ու-
րուն կապուած մնացինք մեր բոլոր կեանքին մէջ իբր պորտի
մը կապով որ կը յիշեցնէր մեր ծագումը, խանդակաթ և սիրազեղ...

Տունին պատիւը... Տունին որ խորանը եղաւ սիրոյ՝ զըբ-
կանքներու, զոնդութեան. նուիրումի. մերթ ցաւագին հնճուկնե-
րու և աննուաճ ծառայութիւններու, որոնք անուցին ու պահե-
ցին մեր ճշմարիտ գոյութիւնը, մեր շուրթներուն վրայ դրին երգն
ու խօսքը. պատուներու անուշութեամբ, և մեր սրտին ու հոգիին
տունին իրենց սեփական տարազը, և իբր մարդ շինեցին՝ մեր
յայտնութիւնը, իր բովանդակութեան մէջ:

Տունին պատիւը... Տունի մը կապուեցանք առաջին օրէն, եր-
կիւնքի զաւակներ, աստուածային հոգիի մը յայտնութեամբ մեր
մէջ. ընտանեքի մը՝ զաւակներ. ցեղին բոլոր ժառանգութեամբը
բեռնաւորութեամբ, որ կուգար շատ հեռուներէն. խորհրդաւոր ակերու
աղբիւրէն, որոնց պատար կամ վճիռ ջուրերը կը հոսէին մեր էս-
թեան ալքերու բոլոր խորքերուն մէջ. ընելով մեզ այն՝ ինչ որ
էինք և ինչ որ պիտի կրնայինք ըլլալ, առանց երբեք խորհա-
ւանելու մեր ծագումի հարազատութեան:

Տունին պատիւը... որ կ'երկարէր. կը տարածուէր և կը կապ-
ւէր վարժարանական յարկին ուր տարիներով գտանք սերտ ու
քնքայլ առնչականութիւն մը, սիրող սիրբեր. անձնագոր հոգի-
ներ, վստահի բարեկամներ. ընկերական առջուկ միջավայր մը.
ուր տեսանք կուշտ կուշտի և քով քովի նստած՝ եղբայրներու
և քոյրերու մեծ ընկերութիւն մը. որոնց մէջ կը բարախէր մեր
խիկ սիրտը ու կը խլրտէր մեր խիկ միտքն ու հոգին հանգուռտիպ
և հարազատ իրր մուտքը, գոգցես, համայնական սրտին ու հոգիին
որ Ազգինն էր. որուն կը պատկանէինք մենք ամէնքս և որուն
գաղափարն ու տիպը կը մարմնանար՝ մեր աշխերուն և մտա-
ծումներուն առջև. այդ առաջին ընկերութեան մէջ, Հոն, վար-
ժարանական յարկին մէջ, սիրեցինք ու սիրուեցանք, գործեցինք
ու գործակեցանք. սորվեցանք ներել ու տանիլ, մերթ զաւ-
րուեցանք իրարու, հասանքէն քշուած խիճերու պէս. որով աշ-
խեցան մեր կուշտ ու բիրտ եղբրքները. ողորկ ու փայլուն դար-
ձան մեր խառնուածքներն, զարնուեցանք իրարու, ո՛ր թէ խորտա-
կելու ուժով, այլ տաշուելու, կրթուելու, քանի որ կրթութիւնը
առաւմտի և յղկումի գործողութիւն մըն էր լոկ մեզի համար,
գոհարներու շողակը հառազայթելու համար մեր շուրջը:

Տունին պատիւը... հոն, վարժարանին մէջ գտանք Մերոպի
երազին արձանացումը, գէրը, գէրքը, և նախնիքներու հոգին
ու կեանքը, ան դրախտը եղաւ մեզի համար չարը բարիէն որո-
շելու և եթէ անկումներ ունեցանք ստէպ, անոնք մեր
կեանքը առաջնորդող թանկագին փորձառութիւններ եղան մեզի
համար, ուժովցած ու շեշտուած մեր մեծերու փորձառութիւն-
ներու հարուստ պաշարով, ո՛ւր սկսանք տեսնել մեր հոգիներուն
և սիրտերուն յայտնութիւնը. գիտակցութեան լոյսը ծագեցաւ մեր
ներսը, ծագող արեւի մը բոլոր պայծառութեամբ և ունեցանք
նոյն ասեմն մեր ուժերուն և ընդունակութիւններուն տարտամ
ընդշնչմանքը որ տակաւ աւելի պայծառ դարձաւ: Ու զգացինք
հպարտօրէն թէ սողալու համար ծնած էակներ էինք, և սակայն,
մեր սաքերը պրկուեցան յանկարծ, սոքի կայնեցանք, գեանէն
վեր բարձրացուցած մեր հակառը՝ նայելու համար երկինքներու
և աստղերու...

Տունին պատիւը... հոն, վարժարանին մէջ դարձաւ, մեր տե-
սութեան սահմանները տարածուեցան հեռուները՝ իզժը և փա-
փաքը շինուեցաւ մեր մէջ, մեր հասակները վեր ցցելու, նոյե-
լու համար մեր շուրջը, լեռներու բարձունքներէն, ծովերու
խորհուրդէն, հեռաւոր ժամանակներու մութէն, աստղերէն վե՛ր
և անդին. կարենալ երազելու երանութիւնը ծնաւ մեր հոգիին-

բու խորը, երազելու բաց աչքերով և սաքի վրայ, երազանքի կեանքը որ մեր հագիններու անունն է և անմահութեան պայմանը, վառնդի ան կը տանի մեզ կոչու ու ցամաք իրականութենէն անդին. խարկանք մը գուցէ, շտաբերու համար, բայց մեծագոյն իրականութիւնը և անխուսափելի կարտը մեր հագիններուն, որովհետեւ երազն է որ կը յայտնարեղէ միշտ իրականութիւնը:

Տունին պատիւը... փափաքը ունեցայ այս առաքելուն մէջ, իբր հին աշխատաւոր բարեկամ մը փեղի ճանչցնել, տունը կամ տուները ուրկէ անցած էք զուգ և մենք ամէնքս. երկինքը, ընտանիքը, — ցեղ կամ ազգ — և վերջապէս վարժարանը և թէ ինչե՞ր կը պարտինք անոնց. մեր այդ պարտականութեանց գիտակցութիւնը մէկ պատգամ միայն ունի մեզի համար, պահել Տունին Պատիւը:

Պատիւի զգացումը շատ բարձր և անփոխարինելի բան մըն է գիտակից մարդուն համար, որ կը չափուի միայն կեանքի գնովը. որքան մեծ է ու թանգ պատիւը: Պելճիգացի հանգուցեալ մեծ թագաւորին Ալպէրթի, կ'ըսէր, որ մը, Գերմանիոյ Նախորդ կայսրը, երբ իր երկաթէ կրունկներուն տակ ճգմած էր պղտիկ, բայց հարուստ ու գեղեցիկ Պելճիքան, «Տե՛ս, ամէն բան կորսըցուցիր» — «Հոգիս ու ստախա պահեցին. եղաւ պատասխանը պղտիկ երկրին մեծ թագաւորին: Ասիկա, աշխարհային բոլոր ազնաներուն դէմ, միակ պատասխանն է մեծութեան ու ծագումի գիտակցութիւնը ունեցող մարդուն համար: «Հոգիս ու պատիւս պահեցի»:

Ընդունինք որ մարդ կրնայ ամէն բան կորսնցնել, հարստութիւն, զիրք, փառք, մէկ բան միայն բուական է անոր փրկութեան համար, պատիւն է ան, պատիւի հասկացողութիւնը և պաշտանքը:

Պատիւի կեանքը լեցուն բովանդակութիւն մըն է. տարելու և գործելու այնպիսի կերպ մը, մտածելու և զգալու այնպիսի արուեստ մը, վարքի ու բարքի այնպիսի կանոն մը, որ ազնուականութիւն, գեղեցկութիւն ու հմայքը ունի, և տապեաական ոգիի մը փափուկ առնականութիւնը որ մեզ արժանի կ'ընէ մեր ծագումին, երկինքին, ընտանիքին, վարժարանական յարկին, որով մենք կը ճանչցունինք, և ուրիշները մեր մէջէն կը ճանչնան ու կը զննատեն Տունը որուն կը պատկանինք: Քրիստոս, մեր Տէրը և մեծագոյն վարդապետը ըստ մամանակներու, պարզ և սակայն խորիմաստ բացատրութեամբ այս խորհուրդը կը յայտնէր, երբ կ'ըսէր. «Ան որ զիս կը ճանչնայ, իմ Հայրս կը ճանչնայ. վառնդի Հայրը իմ մէջն է և ես՝ Հօրս մէջն»:

Մեր մտաւար և հնազանդ պատմութիւնները մեզի կը նային, բոլոր անոնք որ աւելի կամ պակաս աշխատանք և սէր ունեցած են մեր վրայ, կը նային մեզի. վառնդի այս ամէնուն արժէքը և անմահութիւնը մեր նեղքերուն մէջ ունինք: Պատիւը որ պիտի նաւագայի՞նք մեր շուրջը, լոյսի զգեստաւորումով, պիտի լուսաւորէ մեր կեանքի արանեաները՝ պիտի պայծառացնէ և լուսաւորէ նոյն տանն, անոնք գայութիւնը և մեզի համար ընծայարեւութեան երկար ու տաժանելի աշխատանքները:

Դժբաղդարար մարգերու և ընկերութիւններու մէջ ցաւալի թիւրիմացութիւն մը կայ, մարգերու արժէքը կը գնահատուի հոն, յաճախ այնպիսի բաներով որոնք մնայուն և իրական արժէք մը չեն ներկայացներ, մեր սկար նայուածքները շատ անգամ երեսնեւեցու վրայ միայն կը յանգին: Խորքը անմատչելի է, Խորքին թափանցել անհնար է կարճատեաներու համար: Եւ ի՞նչ և բարգաւաճ գործի տապալել մը, պաշտօնական դիրք մը, հարստութեան մը տիրացումը, և նոյն իսկ քանի մը փայլուն և թանգ շորերու մէջ կարենայ ճարտուելու առաւելութիւն մը մեզի աւելի խոտող յատկանիշներ են, մարդկային արժէքին վերաբերմամբ: Մինչ մեզմէ կը խուսափի միշտ բուն խորքը, ուժի և արժէքի մեծ բովոյժը որ մարդուն իրական շափը կուտայ:

Կար ժամանակ մը որ յաղթութեան մը բոլոր փառքը կ'երթար դարգամանակաւոր և սակեմամակ հերոսներուն, սակայն հիմա շատ բուն փոխուած է այդ հինցած ու կարճատեւ մտայնութենէն, և այժմ յաղթութեան փառաւոր և անմահ հերոսը անծանօթ գիտութիւնն է իր անշուք շիրիմին մէջ, որուն անունը կ'անդիտանան մարդիկ, և որուն գործը կ'ապրի և սակայն, ինչպէս ժամանակին ձեռանդ մը, հշմարիտ ու միակ տատաւածը փնտռելու իր ճիգին մէջ, կանգ առաւ անծանօթ առաւելոյն նըւիրուած մեհեանին դրան տալեւ:

Մարդկութիւնը ժամանակէ մ'իվեր սկսած է վերստուգել արժէքներու իր չափանիշը, և իր այս աշխատութեան մէջ պղծատիկներն ու խոնարհներն են որ պիտի շահին: Ուրեմն մի՛ վախնաք պղծատիկութենէ, ներ շուրջը շինուած հիացումի և հեռաքրքրութեան պակասէն, այլ վախցէ՛ք, մանաւանդ, թէ ներ կեանքը արժէք մը չի ներկայացներ, երբ պատիւը չի վայելք ներ ապրելու կերպին:

Ազնուական և բարեկիրթ վարմունք, պատուաւոր ու պարկեշտ աշխատանք, խոնարհամտութեան և համեստութեան շնորհ, ծառայելու անշահախնդիր և աննկատ յոժարութիւն, և երազներու ու տեսիլքներու կեանք մը, որ միշտ տափակ գոհեցու-

Թիւններէ վեր կը բարձրացնէ, տիգմերէն վեր հանելով և երկինքի կապտասուրբ զանգեւոյ մեր զործուանէութիւնը և կեանքը. այս ամէնուն հետ, վստահ եղէք, պատիւը ունինք, և կը պատուենք ձեր ծաղումը, որով պիտի գայ ձեզի ներքին զոհունակութիւնը լաւագոյն կեանքը ապրած ըլլալու և փառաւորելու բոլոր անոնք որ մարմինով, հոգիով ու սրտով ձեզ ծնան:

Ձեր նախնիքներու, ծնողներու, զստախարակներու մեծագոյն հպարտութիւնն ու փառքը Ձեր այդ կեանքին մէջ կը գըտնեն իրենց ազդիւրը և սնունդը:

Զի՛ ձեզմով պահուած է Տունին պատիւը:

Սրուսաղեմ

Գ. ՄԵԱԼԵԱՆ

ՀԵՐԵԿԵՆ

Առ հոգա՛ մեզ զնորան Հոգւոյ՛ն
արին և բնդ ժամանակ ժամանակ
երգեցին զեղանակաւոր երգս Եառա-
կաճաց:

Իմ պապերու հաւասքին միւտոնարոյ՛ր զանձարան.
Փրքով ծաղիկ՛ դարձու հարանձախն մէջ մըրին.
Մեղեդիներդ անկն օր, աղօթի պէս հոսելան,
Կարիչ կարիչ կը ծորին հոգիին մութ անդունդին...:

Գազերն իմ վնճ՛ հիւսեցին ին՛զ երկնաւոյ՛ն շառերով,
Մունկին իրենց մագաղաթ՛ մութերու նուրբ շշպին ջակ...
Բեզմով հաւա՛սք երգեցին Հայկեան սուրբերն անխրոնով,
Ենորհային երկիւղած և Սիւնեցին նահաւակ...:

Վշտաբաւառ սրտերու՛ անկն առաւ իրիկուն
Դուն օրհնութի՛ւն կ'անձրեւես խունկի քոյրով քաթաւուն.
Ու շրթներու նըւագին կ'ըլլաս խորհուրդը մաքուր...:

Մեր գմբեթին վերեւ դո՛ւն, դրօշի պէս ոսկեհոտ,
Միշտ կը բացուիս, կը բացուի՛ս խաղաղութեան ծիրանի.
Դարձր կ'անցնին՝ այլ յաւե դո՛ւն կը մընաս կենդանի.

Ո՛վ Եառական, մեղեդին հայ խնկարոյ՛ր խորանին...

1935 Ամբիլիաս

ԶԱՐԵՀ ԶԱՐԳՈՒԿ

ԻՆՉՊԵՍ ԶՆՁԵԼ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ԲՆԿԵՐԱ—ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈԲՁ ՄԷ

Գրեց՝ ՅԻՐԱՆ ՊԵՏԼԻՐԵԱՆ

Անտարակոյս պատերազմը նոյնքան հին է որքան մարդը:

Ռիբա ուժը, թէեւ ոչ հաղմակերպեալ մեռի առկ, եղած է զլիաւոր միջոցը, որուն գիմած են նախամարզն ու անասունը, պաշտպանելու համար իրենց շահերը:

Ռիբա ուժի սրէնքը բնութեան — նիւթական բնութեան — սրէնքներէն մին է, և այնքան աւելի բնական է անոր գործածութիւնը, որքան աւելի սերտորէն կռիւ մը համ հաւաքակաւթութիւն մը հաղուած կը ձեռն նիւթին:

Ռայց մարդը՝ իր բանականութեամբը՝ մասամբ մերթադասուած է նիւթական սրէնքներու արագեւտութենէն, և հրեքներու հիշատակութեամբը ստացած է գանձ առաջին նշուլը՝ աւետաղ իրեն՝ թէ նիւթականէն տարբեր ու աւելի բարձր իրականութիւններ կան այս աշխարհին մէջ, իր շուրջն ու իր մէջը:

Այս հարգի իրականութիւնները, սակայն, շուտփելի չեն. գանձ հասարակ մարդուն համար, սկսելով կենսական նախամարզացմէն մինչեւ — աղանձաբար — մեր ներկայ քաղաքական մեծ թէ փոքր անմեղաւորութիւններն ու անոնց վարած ամբոխները. Պէտք չէ մտաշուար սովորական մարդարամբը կողմէ շատ լի տարբերութիւններ, իբր յարաբերութեան միջոց՝ իր և արտաքին աշխարհին միջեւ, անհաղորդ են նիւթականէն տարբեր երեւոյթներու: Այս պարագան մասամբ կ'արգարացնէ այն հարմիքը թէ մարդը, նոյնիսկ քաղաքակրթեալ մարդը իր խորքին մէջ, լսփով մը ունի անասնական բնայի: Այս լսփը կը նուազի ոչ այնքան իր մտային զարգացումով, ինչպէս շատեր կ'ըստի անապարէին ըսել, այլ իր մէջ՝ առանկէ համ նուազ թաքուն վիճակի մէջ՝ միշտ գոյութիւն ունեցող հոգեկան հարազատութեանց զարգացումով, որմէ ան կը ստանայ նիւթականէն տարբեր իրական աշխարհի մը գոյութիւնը զգալու, եթէ ոչ ուղղակի տեսնելու, շուտփելու, յատկութիւնը:

Այս զգացումը ինչ լսփով որ շեշտուի անհատին մէջ, այն լսփով անհատը կը հաւատայ այդ իրականութեանց գոյութեան. կը հաւատայ՝ առ ի չլռուի գիտակցելու պատշաճ զգայարանքի մը: Ռայց անգամ մը

որ հաստատայ, ա՛լ աւելի՛ կը բարձրանայ իր դպաւումը, ընդհնամարեւում այդ մասնաւոր կարողութիւնը, և պատշաճ զարգացմամբ կը հասնի վիճակի մը՝ որով այդ աշխարհը, Նիւթանիւնէն տարբեր ու աւելի բարձր աշխարհը, իրեն համար կը գտանայ շարափելիէն աւելի իրական և կարեւոր:

Առաւելագէտ ա՛յս զարգացումին նեւ զուգընթացաբար, է՛ և ա՛լ մասային զարգացումին՝ որ կը բարձրանայ իր բարոյական մակարդակը:

Մարդը՝ ինչպէս սակէ առաջ՝ սակէ ետքն ալ ենթակայ է յարստեւ յեղաշրջմանը՝ դեպի աւելի բարձր գոյութեան վիճակներ: Բայց այս յեղաշրջմանց մէն մի փուլը բարելււթւում է ինքնին, այլ՝ յաճախ՝ յսեղիւթում, անկում, յաշորդ փուլի մը մէջ, սակայն, կրկին բարձրանալու, աւելի կատարելագործուելու ընդհանուր ուղղութեամբ:

Այս նամբուն գիծը՝ ուրեմն՝ ուղիղ է, ունի ելեւելչներ, և անոր ճնշուած Գառմաթիւնէն՝ կաշուած փաշք մէկ հաստածին մէջ իսկ, շատ որով կերպով, Նիւտանի նա այս ճանկումները և անոնց յաշորդով զվերելքները:

Այդպիսի անկիւնագործի մ'առջեւ կը զանաւի այսօր բովանդակ ճշգրտագործեալն մարդկութիւնը: Ինչպէս նաք, և հաստեակուն է որ մաս առանէն կրկին բարձրանանք: Անհասարակ սակայն, այսինքն, Ներկայիս աղբաղներուն համար, բազմալի է որ աւելի վար լղւորած՝ գիծը տուտով սկսի իր վերելքը: Այս՝ մասամբ՝ ու կարծեսածէն աւելի մեծ լուսնով այսօր՝ մեր ձեռքն է: Ամէն անհաս պետք է հասարկ իր պարտականութիւնը: Ոչ սքի՛, որ քիչ թէ շատ կը զգայ այս պետքը, Ներելի է մեկուսանալ, և թողուլ որ ուրիշներ կատարեն պարս ու պատշաճը:

Բայց, ըլլա՛յ անհասին՝ ըլլա՛յ հասարականութեան համար՝ ճշնելը անհրաժեշտութեան կ'ենթադրէ Յալ՝ ճշմանալ թէ ինչ պետք է ճշնել, ու զա՛յս չի գիտեր մարդաց մեծամասնութիւնը, Նայն իսկ ամենէն քաղաքակրթեալ երկիրներու մօրօխը: Ուստի, պարտքն է, որ բազան պարտքը անոնց որ գիտեն, կամ կրնան քիչ մը բարեկամացողութեամբ գիտնալ, թէ ինչ պետք է ճշնել, ցոյց տալ պատշաճ ուղղութիւնը ազգ կաշուած այդ ամբոխներուն, որոնք մտաւում փոթորիկի մը առջեւ սարսափանալ աշխարհներու պէս, ալ ճերմին սեւեռած են՝ իրենց հովիւներուն, իրենց քաղաքական վարիչներուն վրայ:

Առա՛ջ, չկայ այս կողմէն մեծ յայ փրկութեան: Ազգերու վարիչներուն ալքը մթաղանձ է Նիւթանի անաւելի կ'ներանգրով, որոնք իրենց կը թաւին պառնալ ամէն կողմէ, իրենց ամենակենսական շահերուն, Նայնիսկ եթէ անոնցմէ միայն կամ միւսին մօքին կամ որոին մէկ անկիւնը կայ յատկատեսութեան ազատ հասարակութի մը, առ անկարող է անոր ցուցմանքին նետելի, կապտաւած ըլլալով իր շրջապատին կապտաշնորովը՝ ու ստիպուած նետելու Նիւթանի աշխարհին ամենայնակաշակուն որէնքին, որ է ընդգրկուած ուղղութեան մէջ յարստեւելու պարտագրիլ՝ ճշնող որէնքը, ևեղանութեան (Inertie) որէնքը: Նիւթին կապտաւած է իր միտքը, Նիւթով կաւարցած են իր ալքերը, Նիւթին մէջ կը յամառի փնտռել իր և իր

ազգին փրկութիւնը: Ա՛լ աւելի ղէնքեր, ա՛լ աւելի նախանիւթեր,
զանաք բազմազանիւնու համար. ա՛լ աւելի հող ու հանք. ա՛լ աւելի
մարդկային ստաղձ՝ աւելի ստաւար թուով բանակներու համար:

Այս խաւախին զազաթնակէաք կը գտնուի՝ արամարանքին՝ ամ-
բողջ ազգին ղինուարացութիւնը: Եւ՝ ազգը փրկելու համար՝ կը
յանգինք այն զմայլելի արգիւնքին՝ որ է զայն ամբողջովին թնդա-
նաթին քերէին ներկայացնելը՝ իբր պատուար իր ետին միացող
աւերակներո՛ւն... Ահա՛ փրկութիւնը:

Ժամ. Բարձր. և

Ժամկիւղեմանկան օպտ. ազինու

"Marianne"

Նիւթէն չեղում մ'ըլլար Թերեւս եթէ ուզէի չննել այսօր
 մարգհուծիւնը ներկայիս ցնցող զինքնազաւաղանութեան այս նս-
 րայիս պատեանները: Աւելորդ չնամարտի սովայն յիշեցնել որ ամե-
 նասանկի Բլնամուծիւնները, ահա՛ք որ յաւախ եղբայրը եղբոր
 գէմ գինած են, արգիւնք են սաղեւ կոչուած սեռաբանական կամ
 զապափառաբանական կանամարտութիւններու. կրօնական, ծիսային,
 և մանաւանդ ներկայիս՝ ընկերային ըմբռնումներու տարբերութեանց:
 Թէ այս կարգի վարդապետութիւնները ընդհանրապէս լաւ չեն ըմ-
 բռնուած իրենց խորքին մէջ՝ ամբոխին կողմէ, որը սովայն, բռն
 շահագրգռուողն է խնդրոյն մէջ, և միակ տաղած որով կը մասակա-
 րարուին այս արեւմտ պայքարները: Թէ ա՛ն՝ ընդհանրապէս՝
 կուրբէն կը նետուի իր վարիչներուն, նաւասարւով անոնց շնչալից
 և յաւախ սառյուղ ու սերտագրա խոսքերուն ու խոստումներուն, և
 Թէ վարիչը, երբ զայն կը մղէ պատերազմի կամ յեղափոխութեան,
 զրեթէ միշտ կը նետաղնդէ անձնական շահեր, եթէ ոչ միշտ ուղղակի
 նիւթական՝ բայց զանէ փառքի, պատիւի նայեցան ետամուլ, նայեցան
 ստորեւաջարկ առաւելութիւններ:

Առ ահա, նախապէ մարգարէներու, փիլիսոփաներու և Նազովրե-
 ցիին մերթ ընդ մերթ սփռած լոյսին, մարգհուծիւնը տակաւին կը
 յամառի կառնիլ Նիւթին, իբր ամենէն բարձր, ամենէն իրական
 — ամենց նամար միակ իրական — արժէքին, սակզմագործութեան
 իրեն արամագրած էականութեանց (entité) միջեւ:

ԱՅե՛ մի որ մեր մարմինը Նիւթեղէն է, Նիւթով կը սնանի, Նիւ-
 թով կը պաշտպանուի ու կը յարստուէ. Նիւթով կ'ապակուի իր
 կանգնութիւնը, կանխքները, կեղանքները, կրօնքը... փիլի-
 սոփայութիւնը... Խոստումներ կ'ընեն ապագայ կեանքի մէջ ևս
 մար, որուն մասին այինչ գիտենք դրական. այո՛, այի՛նչ դրական:
 Գիտութիւնը ըստ բաւականի չփաստե՛ց որ դրապէս գիտնալը փորձով
 միայն կարելի է: Գիտութիւնը ո՛րքան կրցած էր յառաջանալ նա-
 զարեան փիլիսոփաներուն ձեռքը, որոնց անհաղորդ էին փորձա-
 րական մեթոտին, Ա՛յ մի որ ահ յանդեցաւ միջնագրեան խաւարին,
 scolastique ին, և կը գտնուէր վերջնական կորստեան անգունդին
 առջեւ երբ՝ վերջապէս՝ աշխարհ եկաւ գիտական փորձարկութեան
 մեթոտը, որով ահ կրցաւ վերադարձնուլ իր տառնեակ տարիներու
 խոր քունէն՝ ու կարծեաւ հրաշքով, ամենակարճ ժամանակի մէջ,
 կանելի ներկայ վեհապանծ գիրքին: Շողի, ելեկարականութիւն,
 պայթուիչիներ, մեքենաներ, գեղեր, լիւնակներ, սրունքով տա-
 կաւ կը տիրապետենք ծովերուն, օդերուն, միջոցին, կը յաղթենք
 մարգհային անակի չիւանդութեանց ու աննուանելի նկատուած
 բիւր գծաւարութեանց: Այս բոլորը գիտութեան սրգեղբած նոր մե-
 թոտին՝ փորձարկական ԲՅՈՒՍԻՄԱՆ շնորհիւ չէ՛ որ ձեռք ենք բերած:
 Արդ՝ այս մեթոտը Նիւթով է կիրարկելի՝ Նիւթին վրայ միայն. Նիւ-
 Թը, միակ շուրփելին, միակ զրականը, Թերեւս... միակ իրականը:

Ահա այս է գեւ մասնութիւնը ներկայ ճգապաշարկութեան
 կոչուած ազգերը կացուցանող միլիոններուն:

Հակամէտ էին անոնք այս մասնութեան՝ գիտութեանց մեծ
 յաղթանակներէն առաջ. բնական է որ հզօրապէս ամբաղնդուէր այդ

գիրքին զբայ իրենց պարզարան միտքը, գիտութեան բերած լուս-
փնիլ փառանքէն յետոյ:

Եսա լի տարբերիք վերջ պարզութենէ՝ մասնութիւնը նսեւ իր
վարիչներուն: Եւ այս մասվիւնին է որ կը կացուցանէ ներկայ մեծ
վտանգը, սպառնալիքը, որուն սակ սահմանած է մարդկութիւնը.
ու զայն հետեցնելու համար կը ղիներ, անպագար կը ղիներ, ու
զինուելով կը հրաւիրէ՝ զայն....

Ինչպէս մարդկութիւն:

Հարկ կ'այ ըսելու որ վիթխարի թիւրիմացութեան մը զսէ է ներ-
կայ մարդկութիւնը, երբ կը կարծէ որ գիտութիւնը իր ձեռք բերած
յաղթանակներովը փառաստ է նիւթին և նիւթականին միանեծան տի-
րակալութիւնը, նայնիսկ իր սահմանափակ մարդկային տիեզերքին
մէջ: Այս թիւրիմացութիւնը զրկիւն անխառնափնիլ էր, գէշ հա-
կըցուած կրօնքներու նայնքան զէշ կիրարկուածովը յառկանչուած
երկար և ամուլ զարերու խաւարէն յետոյ, երբ՝ յանկարծ՝ գիտա-
թիւնը կուգար իր նիւթ-սւծի վարդապետութիւնովը փայլիլ, ու
հրաշքներու անվերջանալի շարքով մը կը բերէր նմանը լսեցնուած
պարզեւներ տալուար մարդկութեան առջեւ:

Այսպէսով՝ կրօնք և գիտութիւն կը ներկայանային իրարու հա-
կաժարա գիրքի մէջ, և՛ ոչ միայն ամբողջ՝ այլ և գիտնականը, կը
տարուէին արեւմտորեն և զգեկանը և պաշտել նիւթականը: Կը հիմ-
նուէին ամենագաման նիւթապաշտութիւնը և՛ անոր ներհակ՝ ամե-
նապարմելի զբարոյականն մը:

Մարդկութիւնը սակաւին մեծու մասամբ կը կեծէ այս ծանր,
շնկեղ լուծին սակ: Բայց ժամանակը եկած է որ ան թաթափէ
այլեւս այդ լուծը:

Արգարեւ, մեկէ աւելի առաջնորդող գիտնականներ սկսած են
արդէն դուրս գալ իրենց այլախառնեցներէն և խօսիլ ամբողջին,
հասկնալի՝ պարզ լեզուով, այս մեծ սխալին մասին: Յայն փիլիսո-
փաներու զարարչլանէն ի վեր՝ այս առաջին անգամն է որ գիտնա-
կանը ուղղակի խօսք կ'ուղղէ ամբողջին: Եւ՝ մասաւորական շրջանակ-
ներէն սկսելով՝ սակաւ՝ աւելի համեա խաւերը կը թափանձէ այն
համոզումը թէ նիւթականէն տարբեր բան մը եւս կայ աշխարհիս
մէջ: Ձե՛ մի որ արդիական գիտութիւնը փառսեց թէ նիւթն ինքնին
աննիւթական է իր կառուցուածքին մէջ, և կերպով մը համարժէք
պատարաքի՛: Թէ իրականութիւններ կան, որոնք մարդչութեամբ
ոչ նիւթ են և ոչ ու՛ժ (ընտրութեան իմաստով): Թէ մարդը, կեն-
դանին, ու նայնիսկ բոյսը կառուցուած են նիւթէն զսա նսեւ՝ ոչ-նիւ-
թական տարրով մը, որ լի հպասակիւր տարբարանական և քնադիտա-
կան օրէնքներու, որուն՝ մասնամասիքներն անգամ կիրարկելի լնն,
և առանց որուն սակայն չկայ կեանք: Մեկ խօսքով՝ նիւթապաշտա-
թիւնը սակաւ կը նահանջէ՝ տեղի տալով օղեպաշտութեան:

Գիտական աշխարհը, գառական և անաշխարհական շրջանակներն
անգամ, սկսած են ուղղորդութիւն գարնել զեղի որ նոր ուղղու-
թիւնը, և ճամաւորականն օրակուսին սակ գառուղ ժողովրդական
շարքերը, շնորհիւ գիտնականին ժողովրդականացեալ հրատարա-
կութեանց, այլեւս ոչ մեկ կառնած ունին թէ ճիշդն ըսելով ամէն ինչ
ըսուած յընտր:

Իրախուսիչ է այս բարեխղճը, որովհետեւ ան կատարուած է շատ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ — վերջին մէկ կամ երկու տասնեակ տարիներու ընթացքին —, բայց սովորին անբաւական՝ Թէ իր ծաւալումովը և Թէ մագերու և սրտերու մէջ Թափանցելու իր առախանովը, որդեգրի ժողովուրդները ինքնաբերաբար յառաջանէին բազմացուած ընկերային բարեխղճը:

Այս երկու պայմանները, մանաւանդ վերջինը, անհրաժեշտ են սովորյալ ազգերու կազմակերպելու ուժը, կառավարութիւնները, դորժի մղելու նամար: Աւ ներկան շտապով դարձ կը պահանջէ. դարձ մը որ անհրաժեշտ է և սովորական. խնդիր է մարդոց զլխէն նեղացնել սա անուար Դամակեան Սուրը, պատերազմը, որ որ ըստ օրէ աւելի սպառնալից կը դառնայ:

Առաքիմ զեղարուեստ "Marianne"

Եթէ այդ սրբազան դորժը, նոյնիսկ ներկայ գլուխաւորեալ ժողովութիւնը չէ յաջողած զլուխ կանել, այդ նեղեանք է, մ'ը այնքան անոր վերայիշելու զազափարներուն անհաղորդ Ձեռքած ըլլալուն, այլ մանաւանդ ա՛յն պարագային՝ որ պահած են իրեն նարկ եղած զիտակցութիւնը և նամանաւանդ սրբի մղումը, հաւասար: Ան ըրած է միայն կիսկատար ջանքեր, առանց Թափանցելու խընդ-բայն բնայթին և առանց ընարելու անոր իսկողէս պատշաճ ձեթառը:

Այսօր՝ ինչ գրութեամբ ամէն փորձի մախազումը կը սփռուի մեզ սրտեկէ նոր՝ նպատակաւորմամբ ուղղութիւն մը:

Քննենք նախ խնդրոյն բնայնը՝ ու յետոյ ընտանեաց մեթոտը որ իրապէս կը պատշաճի անոր:

Մեր խնդրոյն նիւթը, անտարակոյս կը պատկանի մարդկային հոգեբանութեան մարդին, թէ՛ անհատական՝ և թէ՛ ընկերային հոգեբանութեան: Փարձը ցոյց տուաւ որ ոչ միայն պատերազմը արմատաւ լինելու՝ այլ լատ անցում՝ որոշ պատերազմ մը՝ արգիլելու համար՝ զարտաքին միջոցները լին թաւեր: Ղիւանդարտութիւն, զաշնագրութիւններ, հանդիսաւոր խոստումներ, կրօնքի կամ ցեղի նշանութիւն, վեհապետներու ազգականութիւն ելն, բաւական լին թումբ կանգնելու բարձրացող մարտական ալիքին առջին: Դարմանք ուրեմն պէտք է փնտհել ներքին, հոգեկանն ազգականներու մէջ: Գաւերազմը կարենալ լինելու համար հարկ է կարենալ ազգել մարդուն թէ՛ մտքին և թէ՛ սրտին վրայ, այնպիսի եղանակաւ մը, որ անոր մէջ վնասկամ կամեցողութիւն մը յառաջ դոյ բաղձացուած ուղղութեամբ զարմելու:

Արդ՝ մարդուն մէն մի կամայական արարքը արգիւնք է իւր մէջ քործող երկու զգոյանականերուն: Առնցմէ առաջինը ամբողջապէս կը սահմանէ անասնական կենցաղը: Երկրորդը՝ անբաղադատելիորեն աւելի սկիւր քան առաջինը (սոփոքական մարդուն մէջ)՝ կը սահմանէ անոր բարոյական կենցաղը: Այս երկուքէն առաջինը՝ տիրողն է մանաւանդ մարդուն ենթադիտակից եօին մէջ, ու յաւախ ալ բախումներ կ'ունենայ բարոյական զոգանականին հետ՝ զիտակից եօին առջին: Մարդուն կատարած մէն մի արարքը՝ ուրեմն՝ արգիւնք է այս երկու զոգանականներուն զուգորդուած մղումին:

Միտքը, որուն կը պատկանի զիտակից եօք, գրեթէ բնաւ ազգեցութիւն չունի ենթադիտակիցին վրայ (սոփոքական մարդուն մէջ), և հետեւաբար չունի ուղղակի ազգեցութիւն անասնական զոգանականին վրայ: չունի ուղղակի ազգեցութիւն՝ նաեւ՝ կամայական արարքներու վրայ, հակառակ որ տունք կը պատկանին զիտակից եօին: Զուս, անխառն, ըսենք՝ պատասնական զազաւորը, սոփոքական մարդուն մէջ, անգոր է կամքը սաքի հանելու, արարք մը կատարել առաւել: Կատարուած բոլոր կամայական արարքները արգիւնք են յուզակամութեանց (Affekte կամ Etats affectifs):

Կարելի է ըսել նաեւ թէ մարդուն մէջ, այդ երկու զոգանականներուն համապատասխանող, կան երկու բնականներ, երկու հակառակեայ կեցողաններ: Մին այն է՝ զէպի ուր կը ձգտին առաջին զոգանականին մղումները. այս մեռն է: Երկրորդը այն կէտն է՝ զէպի ուր կը կեցողանեն երկրորդ զոգանականին մղումները. այս է մէլլը: առաջինին հակառակեան, մէլլ-մեռնը:

Այս երկու բնականներէն, առաւելապէս զէպի մին կամ միւսը հակելով՝ մարդը ուրեմն՝ ի յայտ կուգայ իբր առաւելապէս մեռն-մեռն կամ մէլլ-մեռն:

Արդ՝ ներկայ կամ անցեալ սերունդները առաւելապէս կը հակին զէպի հակառակութիւն: Զիրենք շարժող զլիաւոր զոգանական, ա՛յն որ՝ ոչ միայն տիրած է իրենց ենթադիտակից՝ այլ նաեւ զիտակից եօին վրայ, եղած է՝ և է առկառին՝ անասնական, նիւթային պոհ-

դանումի եռամիջ զուգանակը: Եւ այնքան տանն որ մարդուն քայլե-
րը կ'առաջնորդուին այս ուժին ուղղութեամբը՝ անարատութիւն
լիայ տեսական, հասարակ եղբայրակցութեամբ: Այս շատ պարզ է, քա-
նի որ եռանկանութիւնը կ'անտեսէ Ծննդաւ գաւառը, ու նեղե-
ւորութիւնը միայն մեկնաւորութեան անհաւան, այնինքն՝ զայն կը մղէ ուղ-
ղութեամբ մը միշտ, որ անհաւան անհաւանի մասնակցելու, հաղթելու,
եղբայրացնելու ուղղութեան ճիշդ նախապայմանն է:

Անո Բէ ինչու ազարգիւն են եղբայրակցութեան, կամ Բէ-
զերութեան տեսական խաղաղութեան բաւարար այն շահերը, որոնք
կ'անտեսեն այս իրաւութիւնը:

Առաջին ճիշդանաւոր եղբայրակցութեան մեր գործը պիտի կայա-
նայ այդ երկու զուգանակներէն այն մեկին գերակշռութիւնը ազա-
նակցելուն մէջ՝ որ մարդուն կենցաղին հաստատաւորութեամբ աշխատե-
ր ուղղութիւն մը:

Բայց այն պարագան որ մարդը, ինչպէս ամեն կենդանի, ի բնէ
զրեւանացած է եռամիջ ուղղութեամբ, մեր առիւն կը ցցէ մեն գործ-
ւորութիւն մը, քանի որ մեր հասարակութեան գործը իր ուղղութեամբը
նախապէս է բնութեան, Բայց ա՛յդ մեթոտի նորք մ'է, զոր պիտի
քննենք իր հարգին: Նախ տեսնենք Բէ ինչի մէջ կը կայանայ մարդ-
կային կենցաղին ուղղութիւնը փոխելու աշխատանքը:

Անպատ մը եւս գիտենք նշանակութեան լայնիւ: Այս գիտութիւ-
նը մեզ կը սորոգենէ Բէ ա՛նկէ արարք որ կը հասարակի գիտակից
կերպով, արտայայտութիւն մըն է կամքի: Իր հարկին սակայն՝ կամքն
ա՛լ արգիւնք է յաղափանութեան մը, և ա՛յ զուտ, անխառն գաղա-
փարի մը: Այս վերլիկը, ինչպէս ըսինք սովորական մարդուն մէջ
անգործ է անոր հասարակ աշխուհի ա՛նկէ զարմոյն ճիշդ: Ա՛րդ մեր նպա-
տակին նախնելու համար կարճաւ ենք այս տեսակ մեն ճիշդի մը, քա-
նի որ ստիպուած ենք անհաւան ներքին՝ բնական՝ զրեւանացումին
ուղղութիւնը վեր ի վաւր լընել: Առաջ բարձր պիտի ըլլայ յաղա-
փանութեանց արգիւն ու քանակը զոր պիտի ստիպուինք գործածել
իբր լծակ՝ շարժելու համար մարդոց կամքը զնուանքին՝ նախապէս
ուղղութեամբ:

Ինչ միջոցով պիտի յաւնայինք յառաջ բերել նարկաւոր ուժն ու-
նեցող յաղափանութիւնները, պատշաճ նախնական վերակէ: Եւ ի՞նչ-
պէս պիտի կարենանք յարատեւութեան պահել մարդուն մէջ այդ ուղ-
ղութիւնը՝ զայն անպատ մը ձեռք բերելէ յետոյ: — Անոր մասնակ
նախնական սկսած զատուած բարոյական գաղափարակութեամբ, և
այդ գաղափարակութեան շարունակութեամբ անոր շարունակ ըլլալուն
յետոյ: Կամ անկի ճիշդ գնահատումով՝ մեր ներքին կացութեան,
այդ երկու գաղափարակութեանց ձեռնարկելով միասնական — և
անյաղաղ:

Այս գաղափարակութիւնը, որպէսզի յաւնայ ըլլայ, պէտք է ան-
պայման նիւթուած ըլլայ մարդկային մտքին և նախնական արգիւնական
լուրջ, իրատես աւանդաւորութեանց մեզ կայանք մասնակցութեան
վրայ: Եւ որպէսզի մեր աննկիւք նոր քայլերը ըլլան առանկապէս
զերէն անցեալի սխալներէն, նարկ է մանրակներն յետագործ
քննութեամբ մը արժեքներէ մեր փորձառութիւնները՝ ընդդիմանկիւք
նոր ուղղութեան Բէ՝ ծրագրին և Բէ՝ գործադրութեան մէջ:

Տեսնենք ուրեմն թէ բարոյական գոտախարակութեան ուղղութեամբ ի՞նչ է կատարուած անցեալին մէջ, և ի՞նչ է ներկայիս ալ՝ կատարուածը:

Մեր նախնիքները ստացած են պատաւական գոտեւ մարդարէնութիւն և մանաւանդ Յիսուս Քրիստոսի բերած գերմարդկային յայտնութիւններովը: Ստացած են Գառաւոյ, Արդարութեան, մարդկային հաւատարմութեան, եղբայրակցութեան և ուրիշ մեն աստճիւնութեանց ներքոյ՝ սերմ-գաղափարները, և նոյնիսկ անոնց կիրարկումին շինիլ, որքազան որինակները: Եւ սակայն այս սերմ-գաղափարները չեն ծաղկած, չեն աւանցած, չեն ծաւալած և չեն դրած մարդկութեան մօտին և որսին մէջ այն անմահ կազմիւնի տակաւն արմատները որով մարդկութիւնը պիտի տակար դարերու հոյսովումին մէջ՝ մերթ ժեղ մերթ ինչքինքն զգացնել տուող բանասնական զոպանակինն մշտնեցուն:

Նոյն՝ որովհետեւ՝ ինն մշակները չեն դիտցած պարտաւել մօտ անհրաժեշտ դեռիւնք, որ պիտի ընդունէր այդ սերմ-գաղափարները, և երկրորդ՝ ուր որ ձլած են անոնք, ընդհանրապէս չեն դիտցած նարսիքի տակնին հայթայթել պատշաճ անունքը, որով ան տար Թացած է, և սերունդէ սերունդ՝ ի վերջոյ այլատեւած: Արդար ըլլալու համար՝ չմտնեալ ըսել՝ որ անոնք չունէին գոտախարակութեան կազմակերպեալ հաստատութիւններ. չունէին գործակեր, և գոտախարակութիւնը պարտադրեալ չէր՝ ինչպէս է այսօր ճշդապահութեամբ մօզմօզւորներուն մէջ: Արդի՞նք. Քրիստոս եկաւ, քարոզեց ու խոստեցաւ. իր Առաքեալները ցրուեցան խոր հաղմութեան ուղղութեամբ, և նախապահեցան Քրիստոսի սիրոյ պատգամովը իրենց շրջներուն վրայ, և այսօր՝ երբ կը պարծենանք թէ քրիստոնեայ մարդկութեան թիւը կ'անցնի 1000 միլիոնը, այսինքն երկրի բովանդակ մարդկութեան կէսը, իրականին մէջ՝ ան թերեւս լանց-նիր քանի մը հազարը, թերեւս միայն քանի մը հարիւրը:

Գաւով մեզի, մենք ունինք հիանալի վարժարաններ, սծաւած սքանչելի մանկավարժական և այլ գոտախարակչական յարմարութիւններով: Ունինք խոր համազումը գոտախարակութեան և ստման պէտքին. և այս նպատակաւ կը խնայենք ոչ գրամ, ոչ լնանք և ոչ ալ ժամանակ:

Ունինք հայկապ եկեղեցիներ ու մօզմօզարաններ, մզկիթներ ու այլ տաճարներ, ուր Սուրբ Գիրքերով, որքազան աղսթներով, հոգեւունջ քարոզներով ու երգերով իրը թէ կը վերանանք դէպի Արարիւն, և կը ստանանք բարութեան և իմաստութեան Սուրբ Բանքն ու Հաղորդութիւնը:

Արդի՞նք. —

Ներկայ նիւթազաւտ, անտիրտ մարդկութիւնը, որ իր մկաններէն սկսելով՝ ամէն ինչ՝ մինչեւ հողին խորերէն հանուած մետաղներն ու վտանգաւորութիւն, նոյն իսկ շինելի ոգին կազերը՝ կը դրծածեն իրը մահացնող զէնք իր եղբայրներուն դէմ:

Ու պատճառ՝ այս խզեալի վիճակին:

Ա՛յն է որ՝ մենք եւս, ներկայիս, հակառակ այն բոլոր առաւելութիւններուն որոնցմով սծաւած ենք այսօր — մինչ որոնցմէ զրկը-

ւած էին մեր նախնայրերը — սկսեալ ընտանեկան մեր յարկերէն մինչեւ մեր պարսոցներուն և հիւզեցիներուն մէջ՝ զը շարունակենք առանձն ինչ որ իսկապէս հարկաւոր է մեր քաղաքական քաղաքական համար. ա՛յլ զը հասարակեց բաներ, բազում բաներ, որոնք առկա են, և նախնիք հրահրեալ ճառագար՝ մեր հոգեւոր վերելքին: —

Նախ՝ պէտքէն աւելի լափով հեղուկացուցած ենք մեր ուշագրութիւնը այն բաներուն վրայ՝ որոնք հ'ապական են նիւթապան արժէքները. զբամ, մարմնական առողջութիւն, հմտութիւնը այն գիտելիքներուն՝ որոնցմով հարելի է տիրանալ արհեստներու և շահիլ զբամ, զբամ և զարձեւել զբամ. որովհետեւ այնպէս հաստացած ենք և զը հաստացնենք մեր զանազաններուն՝ որ ամէն ինչ որ հարկաւոր է մարդուն, հարելի է զբամով ստանալ. ո՛ր միայն նիւթական բոլոր պէտքերը, ա՛յլ նաեւ Երջանկութիւնը...

Այսպէս՝ պարսոցներու մէջ մեր ուշագրութիւնը զրեթէ ամբողջութեամբ նախնայած է հմտութիւն հասաքելու գործին, և այն նպատակաւ՝ հասարակած զրեթէ բոլոր մարդանքները զը ձգտին աշակերտին միջը մտղիլու:

Պէտքէն շատ աւելի լափով զը զբողիքը մարմնակրթութեամբ. համեաւ լափով մը միայն բարեկրթութեամբ:

Ու յետո՛յ...

Ի՞նչ կ'ընենք մարդկային ցեղին համար ահուհապէս աւելի հարեւոր եղող քաղաքական արձեմներ ապականելու համար: Ի՞նչ լանք զը թափենք մեր հազմակերպեալ — զմայլելիորէն հազմակերպեալ — դատախարակական հաստատութիւններուն մէջ մեր թանկագարակելներուն և նախակրթարաններուն մէջ, մաքի գեախնը պարտաւորելու համար՝ ուր պէտք է նախ հասարակ այն բարերար սերմ-գաղափարներուն ցանքը, որպէս զի մանուկին նեւ մեծնայ, զարգանայ ահարամեղա առաքիչութեանց բարոյական ծառը: Ի՞նչ լափով, և ի՞նչ կերպով զը զբողիքը ահար սրտին մէջ արթնցնելու և վտա պանելու համար այն բարի զգացումները, այն յուզականութիւնները, առանց որոնց հարելի չէ յաղթանարել առանձնական բիրտ մղումը, նստմունքութիւնը մարդկանց մէջ:

Երբ լուսազոյն պատեհութեան՝ և աշխատութիւի ալ՝ հարկադրութեան առջեւ զը զանախնց պատասխանելու մանուկին և պատանիին այն հարց մը քրթթեցական հարցումներուն, ինչուներուն և ինչպէսներուն, զոր առ յաւախ զը քաշուի համ կ'ամշնայ արտայայտել: Ի՞նչ գիտք զը բռնենք, և երբ պատասխանենք՝ ի՞նչ է մեր պատասխանը: Տիեզերքի և մարդուն սկիզբին, մեանդի և մանուան խորհուրդներուն, յեւ մանու գոյութեան, հոգւոյ մեմուութեան, Ռարիին և Ջարին իմաստին և բնայթին մասին՝ ի՞նչ զը սորվեցնենք իրենց: Ո՛րն է այն բարձրագոյն իմաստը, հեանքի մէջ նստապնդելիք զիտաւոր նպատակը, զոր ցոյց հասանք իրենց: Ի՞նչպէս կը ձեռնարկենք ահանց սրտին մէջ, մարդկային ուղիղ, աշխու, մաքուր գեշտը մը ապականող բարոյական սոսկեմեղ: Ինչի՞ մէջ զը հայտնան մեր լանքերը բարոյական սկզբնաքները ըմբռնիլ եւ մամուսնոց սիրիլ տալու համար. և՛ վերապետ ու մանուանդ՝ ի՞նչ զընենք այդ սկզբնաքներուն կեանքի մէջ կիրառելու մագնիսիլու համար:

Շատ քիչ բան. զրեթէ ոչինչ:

Օ՛ր, կը լսեմ շատ մը կողմերէ բողոքի ձայներ, ընդհանուր կարելի է այսպիսի անհեթեթ քննադատութիւններ արտաբերել, Զե՛ որ ամէն ժողովուրդ իր վարժարաններուն մէջ կ'աւանդանէ իր կրօնքին սեղանները, իր եկեղեցւոյն կամ տաճարին, իր սուրբերուն կամ մարգարէներուն պատմութիւնը, տալով անոնց կեանքէն բարոյակից գրաւզներ՝ իբր շինիլ օրինակներ լաւագոյն կենցաղի մը:

Այո՛, գտնեմ սովորեմ երկիրներէն զոտ, ամէն ժողովուրդներու ժողովուրդ իր նախակրթարաններուն ծրագրին և ժամանակացոյցին մէջ առաւել կամ նաւազ կարեւոր տեղ մը յատկացուցած է այս զինկիմնում աւանդութիւն, Գ'ընդգծեմ երկիրներէն բոլոր, որովհետեւ այս բոլոր հաստատմանը կը բնորոշէ այդ աւանդութիւնը բնայթը, և տալով իսկ կը կնքէ անոր տմար ճշտութեամբ գաղափարութիւնը:

Իբր օրինակ՝ առնենք քրիստոնէական կրօնքի դասը, և աւելի մօտէն քննելով տեսնենք թէ ինչի մէջ կը կայանայ ան՝ սովորաբար:

Առանց ծանրանալու երեք զլիսաւոր քրիստոնէայ եկեղեցիներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող տարբերութեանց վրայ, ներքին է ըսել որ երեքն ալ — մին առաւել՝ միւսը նաւազ լափով — իրենց բացարձակութիւններէ ժողովն կարգ մը վերացական հիմնական խնդիրներու՝ կը հիմնեն հին կառկարանի աւանդութեանց վրայ: Այսպէս՝ աշխարհի և մարդկութեան սկիզբը, շարք Առաւմտյ վեցօրեայ ստեղծագործութեան պատմութիւնով, Զարին սկզբունքը հրեշտակներու պատմութեամբ և վիժումով, ու անոնց առ յաւիտեալ տառաշարի վերածուելով: Բարիքն և չարին միջեւ ընտրելու բարոյականը՝ անին և Եւայի խնամարկն պատմութիւնով, Յետ մահու գիտակից գոյութեան հարցը՝ արքայութեան և գոյութիւն կեանքարով մը, որունք մարդուն կը վիճակուին առ ի վարձատրութիւն կամ պատիժ իր երկարային կենցաղին, եւն. եւն.:

Հարկ կ'այ ըսելու որ այս աւանդութեանց օգին ո՛ր մէկ կերպով կը համապատասխանէ Քրիստոսի վարդապետութեան, ընդհանրապէս՝ կը հակառէ անոր ամէնահիմնական սկզբունքին, որ է չարիքը բաժնով փոխարինելու, և այսպէսով զայն միանգամ ընդ միւս խափանելու իմաստութիւնը: Յետոյ՝ այս պատմութիւնները ո՛րքան զոնցում կուտան ներկայ դարու մանուկին ու պատանիին: Արդի մանուկը չուսով կը նշմարէ անոնց առաւելական բնայթը, որով իր մէջ յառաջ կուգայ թերահաւատութիւն, նոյն իսկ արամարանք, թէ՛ այդ պատմութեանց հանգեղ և թէ՛ անոնց կապում կրօնքին:

Այս է սակայն կերպը՝ որով կ'աւանդուի քրիստոնէութեան դասը, որ բարոյականի դասին խորիւրդը կը կազմէ, թէ՛ համեմական, թէ՛ բողոքական և թէ՛ օրթոտոքս բարձր ժողովուրդներու զորացներուն մէջ:

Թող ներսի գնահատել այս գրութեան արժէքը, իբր հզոյ գաղափարութեան մեթոտ մը, նախ իր առած արդիւնքով: Այս արդիւնքը, ինչպէս տեսնեք, պարզապէս սղարմիշ է: Եւ՝ կարելի չէ զարմանալ այս արդիւնքին առջեւ. որովհետեւ այս պատմութեանը կը մեղանչէ նախ՝ ընդհ. մարդկային բարոյականի տեսակետէն՝ թէ՛ իր խորքով և թէ՛ իր ձեւով: Կը մեղանչէ նաեւ քրիս-

առնեալան բարոյականին դէմ, անպատաւ այս մը սփռելով Յրիստոսի Պարգազեանութեան վրայ:

Իբր ընդհ. մարդկային բարոյական՝ հին կապարանի պարունակութեան մէծ մասը զարուարելի չափով անասակ է աշակերտին առջեւ գրական: Ինչ որ հը վերաբերի վերանցական խնդիրներու բացառութեանց, անոնց հիմնուած են անկենթա և չափազանց զիտարեկ պատմութեանց վրայ: Եթէ նայն իսկ պակսը ուղեկէնք ընդունինք որ մանուկը հրնայ հաստալ անոնց, պիտի ստիպուէինք զբժարողաբար ախտաւ անոնց հաստք ընծայած ըլլալը, որովհետեւ քիչ ասեմնին՝ երբ մանուկը պատանի գաւնալով հը սասնայ կարգ մը գիտութեանց գտերը, որպիսին են աստեղագիտութիւնը, երկրաբանութիւնը և մանաւանդ բնական պատմութիւնը, իրեն գիտական զորեղ փաստագրութեամբ փառանքաւ որ մեր բնական երկրին և մեզ լուսաւորող արեւէն զառ՝ կան նաև թիւ արեւներ և թիւր աստղեր, որոնց քով մեր երկիրը բաւարոյն անկարեւոր փաշիկ հասնի մը համեմատութեամբ հը ներկայանայ, և թէ այս զանազան արեւները ու իրենց մալուրակներն ու արբանեակները՝ մերինէն միլիոնաւոր աստղերէն աստղ՝ ասեղծուած են, երբ մենք ասական գայութիւն լուսնէնք, և որով՝ մեր ասեղծուածքը չէ որ ասեղծուած է անկերքը, ինչպէս հը սարգեցնէ հին կապարանը:

Գարնեալ՝ բազմապիսի կենդանաբանութեան և կենսաբանութեան գտերէն աշակերտը հը սասնայ այն արամարանքին հաստատուած և փորձարկականքին (բուսաբանութեան մէջ) աղպոցուած գիտական իրաւութիւնը թէ մարդը՝ կենդանական աշխարհը կացուցանող չլծային սգականքին մին և միայն, թեւ լերկէնք, ամենին կատարելագործեալը մամանկի մայանէնին վրայ, բայց ոչ այլապէս մենաշնորհեալ արարած մը. և թէ՛ մարդկային ցեղը յեղաշրջման օրէնքի մը համեմայն է որ ասկա յառջ եկած է ուրիշ նաւազ կատարելագործեալ ցեղերէ, և թէ՛ հասանքին պիտի մնանք ասի իր կարգին՝ ասելի բարձր ասեակներու՝ նայն բարելւումն օրէնքին համեմայն:

Ջարմանալի չէ անշուշտ որ աշակերտը քրիստոնէականի գտին և գիտութեանց միջեւ ծագող այս հակասութենէն նախ՝ խոր կերպով ազգաւ, ցեղաւ, և յետոյ՝ ընտրէ գիտութեան ըսածը՝ իբր ճշմարիտ, և քրիստոնէականի գտինը՝ իբր աստղեական ու շախալ: Այս պարագան սարսափելի հարուած մըն է ամէն բանի համար որ հը հիմնուի ճշրիստոնէականինն ասում բացառութեանց վրայ, կամ նայն իսկ կողմ մը անին անոնց հետ:

Շնորհանուր բարոյականի ասեակեան, թող ներուի հարցնել թէ ինչով սքափար է, և ո՞ր մանկավարժական սկզբունքին համապատասխան, որ մանուկին առջև գրական զոր օրինակ՝ եղբայրասպան կայնէին սերը. հրեշտակներուն Աստուծոյ դէմ ըմբոստացումը՝ և իբր աստուծոյ դէպի գծախ զիծումը, ու յետոյ աստանային յանդգնութիւնը հրկին Աստուծոյ դէմ զարծելու, անոր գործերը խնդարելու, յաջողապէս համոզելով Նաւն որ խորէ իր մտաւորը: Յովսէփ Գեղեցիկի պատմութիւնը, ուր հը ցուցադրուին եղբայրներու միջեւ սերտադարա թշնամանք, զրգարաւթիւն ու հալածանք: Եւ

զեւս առնցմէ զսա, բազմաթիւ պատմութիւններ, ուր կը ներկայացան զեւս զեւս անբարոյ վարմունք զանազաններու կողմէ. ինչպէս՝ Դաւիթ մարգարէն, Յակոբ՝ փեսայ Դարանի, Յովնանը, Ղազարի գինը, ևն.:

Դաւիթ մասնաւորապէս քրիստոնէական բարոյականի տեսակէտին, նախ՝ ինչպէս ըսինք, այս պատմութիւնները Քրիստոսի սիրոյ վարդապետութեան սրբին արամազծութէն հակառակ սրբի մը ունին. կը հակառակ անոր ամենէն ինքնական բարոյական սկզբունքին, հակադրելով անոր հրէական ՃԱԿՆ ընդ ակաւ, ստամբ ընդ ստամայն: Եթէ մեր սորվեցնելիքը քրիստոնէական բարոյականն է, շատ զարմանալի կերպ մըն է այս, որովհետեւ ընդունած ենք մանկավարժական ինքնական այն սկզբունքը թէ ճշդիկ երգելը՝ սխալ երգելու փորձերովն չէ որ կը սորվեցուի:

Յեռայ՝ այն գործող պարագան, զոր վերը մասնանշեցինք, թէ քրիստոնէականը իր վարկէն կը սուսէ աշակերտին մօտ, լծողական ըլլալով ինչ կոտակարանի մեծագեւանյարմար պատմութեանց, ինքնին բաւական ակներեւ անկեթեթաւութիւն մը կը ներկայացնէ այս բարոյական գառախարակութեան մեթոտին մէջ:

Այսքան մը՝ ցոյց տալու համար մեր ցարդ ընթացած ուղիին ինքնավիճակ տխուր ըլլալը:

Լիմայ՝ ահա անհնէք թէ՛ որն է պատշաճ մեթոտը՝ զոր պարտինք կիրարկել, եթէ կուզենք հասնիլ բազմացում արդիւնքին:

Ինչպէս գրեթէ բոլոր Նիւթերը, հարկ է նաեւ բարոյականի գառը պատշաճեցնել մանկավարժական արդիական կանոններուն: Եւ այս նպատակաւ՝ անհրաժեշտ է նախ՝ մեր վարժարաններուն մէջ անոր խորհուրդը կազմող քրիստոնէական կրօնքին Նիւթը ենթարկել ինքնական մաքրագործումի մը, ու զանի՝ բիրեկողացնել զայն՝ զուրմ ձգելով ամեն ինչ որ տարր է՝ և մասնաւոր հակառակ՝ անոր ինքնական սկզբունքներուն: Ուստի՝ հարկ է ինչ կոտակարանը գրեթէ ամբողջութեամբ վտարել մեր գառնթացքէն:

Ինչ որ կը վերաբերի նոր կոտակարանին, նպատակայարմար է անոր կցել պատշաճ բացատրութիւններ: Արգարեւ, արւած ըլլալով գիտութեանց սխալ ըմբռնումէն յառաջացած և տակաւին զայնութիւն ունեցող այն մասնութիւնը՝ այսպէս կոչուած հրաշքները՝ գիտականորէն՝ անկարելի են, և հետեւաբար՝ անոնց մօտին արւած սեւեհեղեղութիւն մարդոց երեւակայութենէն ծնած գառարկ պատմութիւններ են, որոնց պէտք չէ հաւատալ, անհրաժեշտ է ներկայիս նոր կոտակարանի կարգ մը կէտերը որոնք բնագիտական կամ վերանցական բնոյթ ունին, կապել արդիական գիտական հայեացքներու: Այսպէս՝ Քրիստոսի հրաշքները՝ զոր սրինակ, Թելադրականութեան (suggestion), գերնպերանութեան (métapsychologie), հագիտականութեան (spiritisme), յայտնաբերած փորձարկական իրականութեանց: Այսպէսով կարելի կը գտնայ նախ՝ աշակերտին մօտին մէջէն բառնալ այն մեծ խաչընդարձ, գիտագրիչ ուժը, որ է Թերապեւտութիւնը, և, ապա, խորագեւա ապաւորել միացը՝ տալով անոր իւրաքանչիւր անուիզը, համազումը: Յեռայ՝ աղագիւղ անոր զգայական գրութեան վրայ՝ շնորհիւ Քրիստոսի կեանքին այն բոլոր

գրուագիւններուն, որոնք գերազանցօրէն տաակ են անոր որոին մէջ
տիրոյ, հիացումի, նախիրումի յազականութիւնները յառաջ բերելու,
կարելի էր դառնայ աշակերտը՝ անգերազանց համազումով ու շնորհ
հաւատքով՝ լծել բարոյական արարքի:

Քրիստոնեականի գառը ըլլալով հանգերմ բարոյականի նիւթին
հիմնական մասը (անշուշտ քրիստոնեականներու համար միայն), հարկ
է՝ սակայն՝ անոր առջնութիւն՝ մասնաւոր խնամքով մշակել կարգ մը
առաքինութիւններ, թէ՛ շտեմականերէն, ապաւորել պատմութեանց
վերլուծումովը, և թէ՛ գործնականապէս, պատշաճ մարզանքներով:
Այս ուղղութեամբ մշակելի՝ շատ կարեւոր առաքինութիւններ են.
հոգեկան կարգադասութիւն, ինքնազգուշ, պայքար եռաօրու-
թեան դէմ, զուարթութիւն, աշխատութիւն, հանգութեանութիւն, հա-
ւատարմութիւն ինքզինքին և ընկերոջ հանդէպ, ուղղափառութիւն,
եւ. . . Յետոյ կարգ մը բարեբար գաղափարներ հարկ է մշակել, և
պայքարել երբեմն մուսք գանգ յոսի գաղափարներու դէմ: Այսպէս՝
անխառնականութիւն ցեղի, ուղղութեան և դաւանանքի տեսակէտով,
յարգանք և սէր սաղարին, անոր ըմբռնումներուն, սովորութիւննե-
րուն հանդէպ. մարդը՝ ի՞նչ գոյնով՝ և ի՞նչ պիտակով որ ալ ըլլայ՝
նկատել իբր հարազատ եղբայր մը՝ արժանի ամէն ուղեւթեան:

Տարակոյս չկայ որ մարդկութիւնը լատանց ծանօթ է եղած այս
բոլոր առաքինութիւններուն, և սակայն չէ իւրացուցած դանտնք:
Ջայս կը պարտի զխաւարարար երկու պատեաններու: Նախ որ ինք,
ինչպէս բացատրեցինք, ի բնէ կը կառավարուի եռամիջ մղումէ մը
(անհետին պաշտպանութիւնը և ցեղին յարաւեւումը), և, տակաւին
ընթացող լուսարանում ի մասին այն ձեւին որ լուսադայնի է ընկե-
րական մարդին մէջ՝ նայն իսկ իր նիւթական շտեմանց ուղղափառու-
թեան համար, ըմբռնելի է որ ան շարժէր տառաւելապէս եռական
ուղղութեամբ: Երկրորդ՝ գծուար էր իրեն համար՝ այս բնածին մղու-
մին հակառակ ուղղութեամբ ընթանալ, զոր սակայն կը պահանջեն
վերայիշեալ առաքինութիւնները:

Այս երկու գծուարութիւնները զիմադրուելու համար, ստիպուած
ենք ուրեմն զիմել միջոցի մը, զոր գործածած ենք արդէն, և մեծ
յաջողութեամբ, մարդուն՝ և նայն իսկ անտառնին՝ սորվեցնելու և
կատարել տալու համար այն բաները որ բնածին կարողութիւններ
լին, այսինքն լին պատկանիր իր մեռնեցովը հեռը բերած կարողու-
թեանց պաշարին. այսպէս՝ զոր օրինակ, խօսիլը, կարգաւը, զրելը,
նուագիլը, եւ. . .

Արդ՝ այս բաները լոկ տեսական գառերով կարելի չէ սորվեցնել
ազուհ. բացարձակութիւնները, որքան ալ կատարեալ և համադիւ ըլ-
լան, լին բուեր այս բաները յաջողապէս կատարելու համար. անհը-
րածելու է գործնական գառը, մարզանքը. Եւ սակայն բարոյականի
գառերը, առաքինութեանց գործադրումի գառերը, որ ամենէն զբա-
ւար տեսակէն են, ցայսօր մեր վարժարաններուն մէջ գործնական
կերպով, մարզանքներով չէ որ կ'աւանդուին:

Միայն կրօնքներն են որ անշուշտ են մարզանքի կարեւորու-
թիւնը այս գործին մէջ. և կը յանձնարարեն իրենց հաւատաքեալնե-
րուն, առանց սակայն կարենալ պարտադրելու դանտնք, որով և

մարզիկ՝ ընդհանրապես՝ լինե կատարեր այդ մարզանքները, կամ միայն զազաւազեալն ձեւի տակ (պաւք, ուսմատան եւն.), ի բաց առեալ այն սահաւաթիւ հաստացեալները, որոնց երբեմն կը նանդիդինք կրօնաւորներու, և մանաւանդ վանականներու մէջէն, շնորհաստանի Եփեսոսները, սահալն, սասնակ գարերէի վեր կը կիրարկեն բարոյս-կան մարզանքի մեթոտը իրենց առարեայ կենցաղին, և հասած են բարոյական անվիճելիութեն բարձր մակարդակի մը: Բայց, գոթազգա-բար անոնք ո՛րեւէ գործոն գեր լին ուղեր սասնանել մարզկային ըն-կերութեան մէջ:

Շատեր այս առիդը զարմանքով, և սմանք նեղեանքով պիտի կարգան: — Եղբորսցը տե՛ղն է, և նա մամանակ կ'ո՞յ այս տեսակ մարզանքներու: Կամ պիտի նարցնեն. զիշի՞ մէջ կը կայանայ առաքինութեան մարզանքը:

Այս հարցումներուն պատասխանը շատ պարզ է:

Դպրոցը է անսարսփայ անգը՝ սորվելու համար գտնել այն նիմու-կան բաները, որոնց համար հարկ կ'այ սկսիլ մանուկ հասակէն, Եւ գորոցը վարժարան կը կոչենք, որովհետեւ շատ մը կարողութիւններ, գրեթէ բոլորը, կը ստացուին վարժութիւններով, քիբը, լեզու, հաշիւը եւն. գործադրելի լին, կարողութիւններ լին գառնար, լոկ տեսա-կան գտերով, այլ մարզանքով: Եւ մարզանքը լափով մը աւելի կարեւոր է քան տեսական գործը, վկայ՝ մանուկը որ իր մայրենի լեզուն սակուն կերպով կը խօսի առանց տեսական գտեր առած ըլլալու, առանց քերականութիւն սորված ըլլալու:

Բայց մենք վարժարանին մէջ տեղ տուած ենք՝ այս միակ ոչլա-միս մեթոտով, սորվելու համար կարգալն ու գրելը, որպէս զի ազան՝ երբ լափանա ըլլայ, կարենայ իր նմաններուն հետ գահացուցիչ կերպով հաղորդակցիլ. տեղ տուած ենք՝ Թաւրառութեան և երկրա-լափութեան, որպէսզի նախ իր միտքը մարզուի՝ և յետոյ կարենայ գործ մը վարել ու լիարժէի տեսաւորի մէջ. տեղ տուած ենք պատմութեան, աշխարհագրութեան, որպէս զի գաղափար մը ունե-նայ իր նմաններուն անցեալին և իր երկրին կերպարանքին մասին. տեղ տուած ենք մարմնական անվերջ մարզանքներու և sport-ի, որ-պէս զի մարմինը աւազլ թնայ և զնշեցիկ. և՛ հարկ պիտի լաեանէինք տեղ տալու այն մարզանքներուն, որո՞վ միայն կարելի կ'ըլլայ օժ-տել զինքը այն կարողութիւններովը, որոնք անհրաժեշտ են իր նը-մաններուն հետ մարզաժայել կերպով, խաղաղ կերպով, աղբելու, իր նշինն աւազլ պահելու, իր բարոյական մակարդակը բարձրացնե-լու, որո՞վ միայն կարելի է փրկել մարզկութիւնը պատերազմի ար-հաւիրքէն:

Շա՛տ սարսփնակ պիտի ըլլար որ ոչլամիտ, խահական մարզը ընդհանրա-բոլոր գահերուն պէտքը, և գրծեր վերջինին կարեւորու-թիւնը, անհրաժեշտութիւնը՝ մարզկութեան համար:

Գարզ է ուրեմն՝ նաև՝ որ մամանակի տեսակետով եւս հարկ է այս կարեւոր գտին և մարզանքներուն տեղ տալ, այնքան տեղ, որքան որ կը պահանջէ մարզուն այս ուղղութեամբ յաշոյ գառախարհու-թիւնը: Եթէ հարկ ըլլայ զոնել պահեր, պէտք է զոնել միւս գահերէն՝ որ նուազ կարեւոր են, կամ, երկարել գորոցական շրջանը:

անխրատ կամ անարգար մեղադրանքի մը կամ ամբաստանութեան մը ենթարկուի. չի սրանեղիր, չ'անհամբերեր, սրժառն ալ անհանդուրժելի ըլլայ իրեն վեհակուսած կացութիւնը, եւն., եւն.:

Տարակոյտ չկայ որ, բարոյական դատախարակութեան գործը, մարդուն շնորհ վարելու հազը, առաքինութեանց մշակման յատկացեալ խմբակցութեանց նկիւղութիւնը, պէտք է յանձնել միայն այնպիսի անմեքու, որոնք իրենց կենցաղովը, վարքովու բարձրովը՝ իսկապէս կրնան իբր սրկեմի ներկայանալ աշակերտին, Թերեւս ներկայիս քիչ մը գծաւոր ըլլայ այդպիսի մարդիկ գտնելը, բայց առաքինութեանց այս մեծի սահմանում մշակումով՝ քանի մը տարեկէն՝ կարելի է' ըլլայ հասցնել նորընծայ առաքինութեան մօակներ:

Ընդհանուր բարոյականի այս միջոցներով մշակումէն զտա, հարկ է ամէն պատեհութիւն ազատագործել ցոյց տալու համար աշակերտին, պատեհազօնեալ անբաղձալիութիւնը և խաղաղ դարաշրջաններու սրնաբեր ազդեցութիւնը ժողովուրդներու վրայ: Այս նպատակին կարելի է ծառայելով ընդհ. ազգաց և ազգային պատմութեանց դասերը, Գաղմական՝ այս նպատակաւ ընարուած՝ գրուածներու առամարտական՝ սեղմ՝ վերլուծումով, հարկ է ազուս միտքը լաւ մը ազատել, և իր զգացական գրութիւնը ուժգին կերպով յուզել, բոլոր այն մեծ գծազգութեանց ցուցադրումովը, որոնք նկատեալքը եղած են պատեհազօնեալ, ոչ միայն լո՛կ պարսկապիտ համար, այլ նաև յաղթական կողմին՝ և նախնի վէճէն զուրա զանաւոր գրացի ժողովուրդներու համար: Նոյն կերպով ցոյց տալու է, ընարուած, յարմար գրուածներով, խաղաղութեան բարձրները այն գարեբուն ընթացքին — աւա՛ղ սակաւութիւ — երբ ազգերը բազրը ունեցած են պատեհազօնեալ զերծ թնալու:

Մէկ խռով՝ պէտք է ամէն պատեհութիւն, ամէն միջոց, ընտանեկան յարկէն սկսեալ մինչեւ վարժարան, և վարժարանէն ալ անդին՝ մինչև լուսնահաս մարդկութեան ապարկիչը, ազատագործել, ազուս, պատանիին և լուսնահասին սրտին մէջ անդիմադրելի ստեղծութիւն ըմբռնելու համար՝ ընդգէմ պաշեքազմին, իբր անթեմալ, յոռի, սխալ, ապարդիւն միջոց՝ պաշտպանելու համար մարդկային շահերը:

Մինչև նիժա ծանրացածք զլիաւորարար վարժարաններու կատարելիք գերին վրայ, պատեհազմին գէմ մշտնիւք պայքարին մէջ, բայց չմոռնալ որ վարժարանով կարող ենք ազգել միայն ապագայ սերունդներուն վրայ, մինչ՝ ազգին՝ կայ ներկայ լուսնահաս խեղճ մարդկութիւնը, որը կը գտնուի ըլլալ նախքան ենթական՝ սրժառն պատեհազմ՝ ներկայիս սպառնացող ստուար պատեհազմներու:

Եթէ կան կառավարութիւններ, որոնք զուս են գրութեան սկիզբը մասնաշնչաւոր մասով ինքնակին, և տառով անկարող իրենց ժողովուրդները բաղձաքանած ուղղութեամբ լուստարանելու, դատախարակելու և դէպի ընդհ. եղբայրակցութիւն առաջնորդելու, կան բարեբաղձարար՝ նաև՝ այն պատեհութիւնները, որոնց համար վաղապիտեան բառը լոկ մարդիքը խորհելու նպատակաւ գործածուած կեղծ նշանատախտակ մը չէ:

Չլիաւորարար այդպիսի երկիրներու մէջ, ուր ժողովուրդին ազա-

աւթեան իրաւունքները զեռ յարգուած են, կարելի է խաղաղութեան ի նպաստ արգիւնաւար գործ կատարել, զանազան մեանարկներով:

Գոյութիւն ունին արդէն մի քանի միջազգային ընկերութիւններ, որոնք կը բաղման ընդհ. խաղաղութիւն, և առ այժմ, կը բաւականա՛նա՛ն նաւախոտութիւններով և, երբեմն, Ազգաց Ժողովին ներկայացուցած յաւաքերով: Այս բաւական չէ: Հարկ է հաստատել թերթեր, որոթերն թէ պարբերական, շաբաթանապարհա՛մար, ապահովելով հաշիւաւոր գրիչներ, և, առնցձով ամենազգու և մեծաթիւ պայքար մը մղել ի նպաստ այս նպատակին, ուր՝ հետաօրութենէ աւելի՛ հարկ է սեղ առլ համադիշ գտներու:

Հարկ է պատրաստել շարժանկարի մասնաւոր ժողովներ, ցոյց տալու համար պատերազմի արեւախոքը իր կործանարար, անհեղի դերովը, մարգուն թե՛ նիւթական և թե՛ բարոյական արժէքները, առնն ու սեղը, ընտանիքն ու բարոյականը, կենդեցին ու հաւատքը, քանդելու գործին մէջ. ցոյց տալու անոր դերը մարգուն նայնիակ հոգին նսեմացնելու, փնտցնելու ողբերգութեան մէջ: Սակայն՝ ցոյց տալու համար նաեւ՝ այլաօրութեան, ժողովուրդներու միջեռ եղբայրակցութեան՝ յաղիշ ու գեղեցիկ պատկերներ, ուր՝ ոչ միայն բարոյական արժէքները անընդհատ կը բարձրանան, այլ նաև մարգուն նիւթական վիճակը կը հասնի աննախընթաց բարգաւաճումի, շնորհիւ մարդկային բարոյականին տարած փառայեղ յաղթանակներուն՝ հերոսներու մեռքով, որոնք գիտցած են նախ յաղթանարել իրենց աւանական ետը:

Հարկ է պատգարծել հասիոն՝ զիրար հանչեցնելու համար հեռաւոր ժողովուրդները, իրենց սովորութիւններով, կրօնքով, մշակութային և ուրիշ հաստատութիւններով, ալքառու անձերով, և մանաւանդ՝ այս շարժման ի նպաստ կատարած այխտաւնքներով: Եւ առաջած արգիւնքներովը:

Հարկ է հիմնել գիշերային դաւախոտութիւններ նիւթ ունենալով ընկերային և քաղաքական այնպիսի հարցեր որոնք մեծապէս յարմար են պատրաստելու խաղաղութեան ի նպաստ մտայնութիւն մը:

Հարկ է մղել մեր կղերը, կենդեցիներու, ժողովարաններու, մզկիթներու և այլ տաճարներու բեմին քարաղելու, արգիական մտայնութեան պատշաճ լեզուով ու համադիշ, յաղիշ ողիով, ի նպաստ ընդհ. արեղերական եղբայրակցութեան:

Հարկ է նայնիակ գիմել հոգեբանական արգիական այն մեթոտին, զոր կը գործածեն առեւարական աւանները, և որ կը կայանայ ապաւարիշ ծանուցումներու միջոցաւ՝ ալքն ու միտքը յարաւարեղեն ապաւարեղան մէջ՝ ի նպաստ հետապնդուած նպատակի մը:

Այս և նման միջոցներու շնորհիւ կարելի է մարգուն միտքն ու հոգին, փորձելն ալ յետոյ՝ մշակել, և հրահրել իւր մէջ անասկ մը մալեհաւնութիւն, որով պատերազմի տանելութիւնը և զայն ջնջելու մղումը անգիմադրելի կը գտնան, և ամէն զոհողութիւն՝ հասնելու համար այս նպատակին՝ ընդունելի՛ և նայն իսկ հաւելի:

Ընկերային այս յեղաշրջումը, որ մարդկային ցեղին ցարգ ունեցած բարեւրլումներն մեծապայնը, ամենաարժատականը պիտի բլ-

լայ, այն որ մարդուն բարոյական վերելքի դժին ամենէն կարեւոր, ամենէն նշանակալից գոտումը՝ պիտի ներկայացնէ, կրնայ ստացուիլ գոտախրատականութեամբ միայն, գոտախրատականութեամբ մը որ նիւնուած է հոգեբանական և մանկավարժական փորձարկական որէնքներու վրայ, և կը սկսի մարդուն մանկութենէն ու կը շարունակուի մինչև անոր շարունակութիւնը:

«Ազգաստղութեան» ու «Տիեզերական շարժումներ» որ տեղի կ'ունենան «խաղաղութեան» դրօշին ներքեւ, խորութի մեւագեր-պութիւններ են, գոտապարտում ամուլ Ձեռք, որովհետեւ անոնց դրձածած միջոցները արտաքին են ու անզոր: Անոնք կրնան շա՛տ շա՛տ նկատուիլ իբր գիւտագիտական ձեռնարկներ և կը ծառայեն անոնց որ կը միտին զգաւոր լուրի մէջ մուկ որտալու: Որքան ալ անկեղծ ըլլա՛ր այս կամ այն պետութեան փափաքը տիեզերական խաղաղութիւնը ազգերու միջեւ տեսական դարձնելու, այս հոմա-գումարները գոտապարտում պիտի ըլլային ազարդին Ձեռք, այնքան ասեմ որ ժողովուրդներն ու անոնց ներկայացուցիչները չեն թոթափած նիւթապաշտութեան, ետմուլութեան ժանդը իրենց մաքէն ու սրտէն:

Ընդհանուր Ծղրայրակցութեան իտէալը կրնայ իրականանալ այն ասեմ միայն երբ՝ ձեռնհաս անմինք զայն մատչելի, մարտիկ դարձը-նեն հասարակ մարդուն. երբ-անոր ըմբռնել արուի որ անհնարին տանք, ցոյցիսկ ցիրակամ տանք, տեսակամ եւ լաւագոյն կենտրոն կը պատկանուի յարգելով օտարին տանք. թէ մէն մի հարուած՝ որ կը արուի ստարին, անխառնափոխութեան կը վերադառնայ հարուածողին գլխուն. թէ այլա-սրբութիւնը, նայն իսկ ետախրական սեղմ տուածով, դարձեալ շա-հուարաւորն քաղաքականութիւնն է մարդկային ընկերութեան մէջ:

Թայց՝ մեր գործը թող ըլլայ մանաւանդ՝ մարդել, անգազար մարդել հասնող սերունդները՝ առաքինութեանց դրձագրութիւն մէջ, որպէս զի առաքինութիւնը մարդկանց մօտ՝ սովորութեամբ՝ գոտանայ երկրորդ բնոյթ (seconde nature):

Այդպէսով միայն կարելի է ապահովել կրթականը ազգերու փոխ-յարբերութեանց մէջ՝ այն միակ փրկարար քաղաքականութեան՝ որ է Յիսուսի Սիրոյ սեպագականութիւնը:

Յ. ՊԵՏԼԵՐՅԱՆ

Խ Ո Ւ Մ Բ

Ամէն ինչ կը հոսի: Աւելանք յաւիտեական ծնունդ մըն է եւ փոփո-խութիւն մը:

Ինքը՝ պէտք է ճկանի ամէն մէկուն սնանկեմին համաձայն: Ինքու պայ- փարին տեղ՝ պէտք է ցոյց տալ սնանկեմներու պայտար: Այս է համարի բան- րական եւ վիպասանական արուեստը:

ԼՈՒՒՄԻ ԲՈՐԱՆՏԵԼԼՈ

1500 ԱՄԵԱԿԻՆ

Իհարկը, որ էեզ սեղծեց զրաւ իր սիրամ էջերուդ,
 Նկարեց էեզ քերք առ քերք, իր պատկերին համաձայն,
 Կապեց երկիւնքն երկրի եւ կեցուց էեզ անոնց մօս,
 — Նուագարան եղար զուն, ներմշտամ հոգեկայն...

Ապա մարդիկ էաւ մէշէն գերք ազաւնի սպիտակ
 Նեւեցիք սիրօք իրենց զէպի անհուն բարձունքներ,
 Ու բռնեցին մէկ առ մէկ սառցերն իրենց ձեռքին սակ,
 Յանախ ինկան վիրաւոր, բայց մնացին կեանքէն վեր...

Գէպի բարձունքը հայոց այս սանդուխտն վրայ դեռ,
 Իմ հայրերուս հաւաստէն, առաւելանէն եւ յոսկէն,
 Իմաներս ահա կը բռնեն սեղծազարծ լայն հեփեր...

Ու կը սեռնեմ որ ամենք զարեւն իրար կը կապեն...
 Էյմիսածնի սրգանդէն հօր երկունքով մը ուժգին
 Կուգան զիւրեր մայրենի, կը ձնի զեղըր կրկին...

ՎԻՇՏ ԱՆԱՆՈՒՆ...

ԱՆՈՐ

Ի՞նչաւ արուած մը ուժգին՝ զանկիս վրայ եւ արփա...
 Արդեօք արուն կը սպանեմ, բազարին մօտ այս փոքրիկ,
 Ուր կանէր ծիլը կեանքիս, այնքան սիրուն, որ ես զիս
 Իմով հաւատ կը զգայի, ու կը զգայի, երբանիկ...

Ցանկարծ ի՞նչաւ երազիս այս փոքրիկ շէնքը աղուտ,
 Անոր կողքին ցամփեցաւ, աղբիւրն, ուր ես ամէն օր
 Կը սեռնէի ինքրս զիս, եւ մանկութիւնս հեռաւոր...
 Կը կարծէի որ ներկան բնութանցի զիւր մ'է հօր...

Լիմա հիւանդ է հոգիս, զայն նեւեցիք կրակին,
 Որ սպառի, մոխրանայ առաւելելով լուսեայն,
 Ու չի կրնայ ալ խօսիլ, ինքզինք զանկ վերաքին...

Կեանքը որ յոյս էր երէկ, այսօր արցունք է միայն...
 Ջիւ ձերացած կը զգամ ատա եւ այս կրակն ալ ամեշ,
 Ջի փլուզումն այս ամեղ արդէն բաղեց զիս իր մէջ...

ԳԵՈՐԳ ԶԷՔԻՃԵԱՆ,

ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ԱՊԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գրեց՝ ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍ. ՏՐԱՊԻՋՈՆԻ

Կրկնենք հասարակ տեղիք խօսք մը.— Աշխարհ կը զանաւի անցման շրջանի մը մէջ. կամ.— Մարդկութիւնը կանգնած է, իր պատմութեան մէկ բախտարոշ տնկիւնադարձին վրայ: Կը սիրենք զանէ որ այս եղան ըլլայ ճշմարտութիւնը. որ ազգերու և ժողովուրդներու ներկայ սպառիչ ճգնամամը յանգի՝ աննախընթաց ողորդութիւններէ վերջ՝ նոր տեսիլներու երջանկաբեր մէկ իրականացումին:

Չենք կրնար, սակայն, մասնողութեամբ չգիտել կարգ մը երեւոյթներ՝ որոնք ոչ միայն կը հակասեն սրբաձր սրտկուած քաղաքակրթութեան մը սկզբունքներուն և յաւանդութիւններուն, այլ նաև ահաւոր անխողանքի մը կը մատնեն նոր և իրական քաղաքակրթութեան մը ստեղծագործումին նուիրուած բոլոր աշխատանքները:

Այդ երեւոյթներէն են, մէկ կողմէ՝ Թրու ազգայնամիտութիւնը, և միւս կողմէ՝ Մոլոտովի Ապազգայնամիտութիւնը:

Կան բնական շարիքներ՝ որոնք զէմ պարաինք կռուիլ: Արիւնքս կախնակու մասին չէ մեր խօսքը: Մարդկային երակները արդէն շատ են եղած արիւնաքամ: Դժբախտ իրողութիւն մ'է թէ արիւնի ծարաւը չէ յազեցած տակաւին: Բոլոր սրբութիւնները, որոնք մեր հոգեկան-խմացական արժէքները կը կազմեն, արիւնի մկրտութիւնն ունին: Տեսիլի պայծառ թափօրներուն զէմ գեւ ջցուած կան եղբրական Գողգոթաները: Լոյսը, 20րդ դարու ցուցանիշն ու նշանաբանը, կարմիր ցուքն ունի բովանդակ այն խժդուութիւններուն՝ որոնցմով ի՛նչ գործերու բարբարոսութիւնը կը ընորոշուի:

Ազգայնականութեան և ապազգայնականութեան հակընդդէմ ձգտումները մարդկութիւնը կը վերածեն երկու անհաշտ բանակ-

ներու, Եւ իբր այս՝ անսնք չեն կրնար իրենց արգարացումը գտնել գիտակցութեան մէջ անոնց որոնք կեանքը՝ իր բոլոր բարիքներով՝ կը նկատեն հասարակաց սեփականութիւն: Մարդկային ամենէն անբաժարարելի և անվաճառելի մէկ իրաւունքը՝ Որոնք այդ կեանքի գեղեցկութիւնն ու ներգաշնակութիւնը կը տեսնեն անոր բազմաբան գլխաւորութիւններու անխառն միութեան մէջ: Որոնք գիտեն թէ միօրինակութիւնը ո՛չ բնական է, ո՛չ կարելի, և ո՛չ ալ բազմալի: Միօրինակութիւնը զուրկ է հրապոյրէ: Եւ անհրապոյր կեանքը տաղանդալի է: Իմաստութիւնը չէ որ պակաս է արարչագործութեան մէջ: Արուեստը հրաշալիքին կը տարրալուծէ, կը համադրէ և կը յայտնարելէ այդ իմաստութեան բոլոր թաղուն խորհուրդները:

Ինչ է անհաս մը.— Ֆիզիքական և հոգեկան-իմացական այլազան և ինքնայատուկ արժէքներու համակերպումացած միոյր մը՝ անձի մը մէջ: Անհատներ, այսպէս, իրենց առանձնայատուկութիւններով կը տարբերին իրարմէ: Ընկերութիւնը, որ կը կազմուի այդ անհատներով, չի ջնջեր հերքէ, չէ կարող ջնջել, անիմաստ և անբնական է ջնջել անհատական նկարագրի զանազանութիւնները: Ասոնք իրենց հետ կը բերեն մասնունջներու, տեսութիւններու, դասադրութիւններու և գիտողութիւններու պէսպիսութիւններ՝ որոնք անհրաժեշտ են ստեղծելու համար գրուիչ գեղեցկութիւններ անպարտաւ ներգաշնակութեան մը մէջ:

Անշուշտ կան նկարագրի գիծեր՝ որոնք կ'ըզեն այս ներգաշնակութիւնը: Ընդգեցուցիչ արատ մը, բիծ մը կը թողուն գեղեցկութեան վրայ: Սրբադրելու համար զայն կարելոր է ըզգոյշ ձեռնուժ մը, որ համապատասխան ըլլայ մարդկային հոգեբանական անհրաժեշտութիւններուն:

Ազգայնականութեան ձգտումը, այնքան այլաժերժօրէն չեշտուած աշխարհաստան պատերազմէն ի վեր, ախտաբանական երեւոյթ մըն է: Ան կը խաթարէ հաւասարապէս անհատին և հաւաքականութեան բարոյական նկարագիրը: Ատելութեան թունաւոր շիճուկը կը ներարկէ ան ամէն երակներէ, հեղուժի պատրաստ բորբոքում մը յառաջ բերելով կենսաւորումի սահմանուած արիւնին մէջ: Ատելութիւն մը, տւելի վառթար քան հեղձուցիչ կազերը՝ գիտական գտնիքէ գոյացած, որ ահաւոր սպառազինութեամբ մը կը գերագրգռէ եղբայր եղբոր գէմ: Կ'ուզենք ըսել՝ ազգերն ու ժողովուրդներն իրարու դէմ: Ատելութիւն մը, որ անանցանելի պատնէշով մը կամ անկամրջելի անդունդով մը կ'անջատէ մարդը մարդէն: Որ թանձր քող մը կը քայէ աշփերուն՝ չի տեսնելու համար ինչ որ իրաւունքն է ուրիշին, ինչ որ

անիրաւութիւնն է իրեն: Ինքնապաշտպանութեան թէ ազգապաշտպանութեան բնազդ. — ան երբեք այլաֆէառ ատելութեամբ կամ արամաւորանքով չէ որ պիտի դառնայ բարոյական օրինական և քաջախիզի ոյժը կամ ազգակը անհատին և հաւաքականութեան կեանքին մէջ:

Մենք ականատես ենք ընկերային վարդապետութիւններու, և նոյն իսկ հրամանքներու — դոգմա — խառնակոյտի մը: Կը խորինք սակայն, թէ ճշմարտութեան շող մը կամ ցոյք մը կայ իւրաքանչիւրին մէջ: Ընկերվարութիւնն ըլլայ թէ համայնավարութիւնը, արմատական ըլլան թէ չափաւորական, ազատական թէ պահպանողական, Թաքաւորական թէ հանրապետական, ազգայնական թէ ազգազայնական, — ամենուն մէջ ալ մենք կը տիրենք տեսնել մտահոգութիւն մը՝ մարդկութեան տալու գոյութեան աւելի լայն յարմարութիւններ: Ստեղծելու նոր արժէքներ և նոր ապրումներ, բխած հոգեկան առողջ և ընկերային լուրջ պահանջներէ. կամ պահելու և մշակելու հիները, խնայելու համար մարդկութեան նոր փորձութիւններ, նոր զոհողութիւններ, նոր ազէաներ: Չէ՞ որ սակայն, գոյաւատքի տեսութիւն մը տեղ է գըտած՝ յիշուի թէ յանիրաւի՝ ամէն գլխի մէջ: Ահա թէ ինչո՞ւ մենք այս բաղորդ կը նկատենք փորձեր՝ կատարուած զանազան մեկնակէտներով, ուղղութիւններով, հաշիւներով, տուիքներով և երազներով:

Կարելի չէ հարկաւ արդարացնել այն դրութիւնները՝ որոնք հին աւանդութիւններն ունին լոկ իրրև խորիխալ Որոնք զուրկ են վերազնաւատութիւններով հին արժէքները բիւրեղացնելու և նորանոր նուսեռումներով ստեղծուած նոր պահանջներուն ընդառաջելու իմաստութիւնն:

Անմեղադրելի չեն նաև այն յանդուգն ու յախուռն փորձարկութիւնները՝ որոնք կ'անտեսեն բացարձակապէս հին արժէքները, դարերու փորձառութեանց տուեալները, մարդկային հոգեբանական հակումներուն խորքը Թազնուած ճշմարտութիւնները, բնազդներու պատահաւորական վերլուծումները, հաւաքական գիտակցութեան և բանականութեան լոյսերը: Որոնք անզիտ տախտակի մը կ'ուզեն վերածել մարդկային հոգին, կարենալ ստեղծելու համար նոր ու աննման հասարակակարգ մը:

Ընկերային նոր ու քիչատ կարգուստրք մը լաւագոյն երազն է անկասկած՝ զոր մարդ կրնայ ունենալ ներկայ ճշմամամերուն մանաւանդ: Բայց ի՞նչպէս ձեռք բերել զայն: Ահա հո՞ւ է որ երկու հակամարտ հոսանքներ կուգան դէմ դէմի, ազգայնականութիւնը մէկ ճակատէն, ասրագայնականութիւնը միւս ճակատէն:

Ով որ անկողնակալութեամբ և անմտաբանաբար աչքով կը դիտէ այս բանակները, երկուքն ալ լաւ սպասազօրեալ և, երկուքն ալ ատելաբաշտ կիրքերով լարուած իրարու դէմ, երկուքն ալ անհանգուրձող և անտեղիտալի, դժուար չէ որ գտնէ թնկեռտած հանգոյցը այս կործանարար հակամարտութեան:

Տեսնեալեան, ժշակութային և ընկերարանական հին և նոր տեսութիւններ, սահմանումներ, ծրագիրներ, առաջագրութիւններ կը շինեն գլխաւորաբար տկարկուած հանգոյցը, մարդկութիւնը զնկով, այսպէս, շուարեցուցիչ երկընտրանքի մը, աւելի ճիշտ՝ անելի մը առջեւ: Եւ այս բոլորին վերեւ կը ծածանին ազգայնական և ապազգայնական բանակներու դրոշները: Գոյնզգոյն են առաջինները, կարմիր է վերջինը: Երկուքն ալ, սակայն, իրենց ծալքերուն մէջ չեն պարուրեր համատարր դանդաւածի մը բացարձակ միութեան խորհրդանիշը: Խորհի և մեռի չփոթութիւն մը կը զտարոշէ մէկը միւսէն: Մէկին համար խորքին մէջ կը խափ, և սրտախի խափ, միջազգայինը, և մեւին մէջ՝ ազգայինը: Նոր սահմանում մը ազգային դադարաբեր: Միւսին համար միջազգայինին մէջ ծուարած է ապազգայնացումն լարիլը: Կը խորհնք թէ թիւրիմացութիւն մը՝ այս մարդին վրայ՝ անհմար կը դարձնէ կամ կը դժուարացնէ բազմալի զուգահեռականութիւնը այս երկու մասնելակերպերուն:

Միջազգայնական տեսութիւնը կ'ենթադրէ, արգարեւ, Թաղաւորութիւն մը՝ առանց բազմազան սահմանափակման: Թաղաւորութիւն մը, կամ պետութիւն մը՝ որուն քաղաքացիներն են բովանդակ ազգերն ու ժողովուրդները, մեծ թէ պզտիկ, յառաջագէմ թէ յետամնաց՝ անխափր: Անոնք տէր են հաւասարապէս այն բոլոր իրաւունքներուն — հոգային, անտեսական, ժշակութային, քաղաքական — որոնք կ'երաշխաւորեն մարդավայել կեանք մը:

Անկարելի է չի խոստովանիլ թէ ճշմարտութիւն մը կայ այս տեսութեան մէջ: Ամէն սահմանադրութիւն — կամ սահմանադժուած — նկատի պիտի առնէ՝ ամէն բանէ առաջ՝ մարդը: Եւ որ ընդհանրական հոգեբանութիւնը, անոր հասարակաց շահերը, Ապա նոյն հոգեբանութիւնն ու շահերը այն հաւաքականութեան՝ որուն համար այդ սահմանը կը դրուի կամ կը կծուի: Այս հաւաքականութեան, ընդհանուր մարդկութեան, հոգեբանութիւնն ու շահերը, սակայն, որքան ալ ըլլան իրարու անմասն, պիտի չխաչանեն զիրար երբեք: Անոնք հրամայականօրէն համաձայն պիտի ըլլան իրարու, պիտի չբացնեն զիրար, պակելով մէկտեղ իրենց ինքնուրոյն դիմագիծն ու կշիւը: Խորհի մեք մարդկայինը, կամ՝ ինչպէս կը սիրէ կոշիկ կողմերէն մէկը՝ մի-

չազգայինը, չի ժխտեր ազգայինը՝ նոյն այն խոտիկն մէջ: Ոչ ալ
 ձեռով ազգայինը՝ պիտի ըլլայ ա հոշոտ մատդրայինին կամ միջազ-
 ցայինին հետ՝ նոյն այն ձեռին մէջ: Բաւական է աչքի առջեւ ունե-
 նալ արուեստի և քաղաքակրթութեան երեւոյթները, Ինչպէս
 զանազան ուղղերու արուեստներն ու քաղաքակրթութիւնները կը
 ծնուին ու կը անանին շարունակ իրարմով: Բնութիւնը աւելի խմա-
 տուն է յաճախ իր դարձերուն մէջ քան բանականութիւնը իր
 յայտնութիւններուն մէջ: Հանճարները, չգիտեմ ինչո՞ւ կոչուած
 անհայրենիք, օժտուած ստեղծագործ երեւակայութեամբ և առաջ-
 նորդուած մեծ տեսիլներէ, հազարդ են այս խմաստութեան: Իսկ
 ժողովուրդներու մեծ հաւովիրանները, որոնք գիտեն նիւթին մէջին
 ոգին ըմբռնել, պաշտամունքով մը՝ որ կը բարձրանայ բնութե-
 նէն՝ հաս ելու համար անոր անգրանաբանաւորին, — առաւելագոյն
 չափով տիրացած են նոյն խմաստութեան: Եղբր են, և կան ալ,
 տաղանդներ՝ որոնց երազներն ու տեսիլները — ծնունդ մարդ-
 կային թշուառութեանց, ընկերային անիրաւութեանց, կեանքի
 տարականոնութեանց — իրենց բովանդակ խանդն ու թռիչքները
 խեղդեր են ու թարշամեցուցեր Փիզիքական և անտեսական սեղմ
 սահմաններու մէջ:

Ինչ պէտք է ըլլայ ողջմտութեան ուղղութիւնը՝ կարենալ
 հաշտեցնելու համար երկու բանականները ազգայնականութեան և
 ապագայնականութեան:

Մատդը նպատակ և, և ընկերութիւնը՝ միշտ: Բոլոր վարդա-
 պետութիւնները պարտին նկատի առնել այս առածը — *axiome*:
 Ազգայնականութիւնը որ կը պայքարի՝ իր բոլոր հին աւանդու-
 թիւններով և յաճախ հին զէնքերով՝ ապագայնականութեան
 դէմ, ախտարանական երեւոյթ մըն է՝ կը կրկնենք: Միջազգայ-
 նականութիւնը, որ կը ստորագնահատէ՝ բոլորովին նոր ապառա-
 զինութեամբ և յանուն նոր սկզբունքներու՝ ազգայնականու-
 թիւնը, — տարբեր երեւոյթ մը չէ. թէև այս վերջինը զուցե
 բնական նետեւանքն եղած ըլլայ ընկերային բազմապիսի շարիք-
 ներու՝ որոնց գոյութիւնը կարելի չէ ուրանալ: Երկուքն ալ
 իրենց ծայրայեղութիւններով՝ վտանգաւոր են մարդկութեան
 համար:

Ազգեր և ժողովուրդներ, ըլլալով մէկտեղ առանձին միոյթ-
 ներ, անբաժան մասերն են մարդկութեան: Միջոցներ են անանք՝
 պահելու մարդկային մեծ զանգուածը, կամ ընդհանրական միոյթը,
 իր ներդաշնակ ու զեղեցիկ ամբողջութեանը մէջ: Անիւներ են
 անանք, մեծ ու փոքր, որ իրենց ինքնութոյն պաշտաններով՝ կը
 կազմեն ու շարժման մէջ կը գնեն մարդկութեան հսկայ ու

Համապարփակ մեքենականութիւնը. Առանձնախառնումի — *engrenage* — օրէնքը շարժիչ սլմն ու սկիզբն է այս մեքենականութեան:

Մարդկանկան կամ միջազգայնական զգացումները ազգայնացնել, եւ ազգայնականները մարդկանացնել կամ միջազգայնացնել՝ փոխադարձ խնդրանքներով, մատուցումներով եւ խրաչրդումներով, պահելով ու մշակելով բոլոր պետականութիւնները իրենց միութեան եւ ներդաշնակութեան մէջ հրամեջ տալով միանգամ ընդ միջ միօրինակութեան ցնորհներուն: Ահա՛, կը խորհնք, այն հիմնական սկզբունքները՝ որոնք աւելի ընդլայնուելով ու խորանալով կրնան հաստատ հիմնաքարը զոնել վեռական հաշտութեան:

Այն ասեմն կը քանդուին բոլոր պատեղչներն ու պատուարները, վերջ կը տրուին միջցեղային ու միջազգային կոխներուն եւ պատարզմներուն, ցեղամիջեան եւ ազգամիջեան վէճերուն ու պայքարներուն: Մարդը իր մէջ կը տեսնէ և՛ ցնդը և՛ ազգը: Կը տեսնէ իր նոր և ուրիշի նոր խնամիացած, նորայրացած, միացած: Երեւան կուգայ իրական ընկեր-մարդը: Յաւատող շնորհախառնութեան կը յաջորդէ միաբար շնորհախառնութիւնը, որ իր նեւ կը բերէ՝ աստուածային հաշտարար ոգիով մը՝ ազգերու, մոզովորդներու և ցեղերու յիգեղեական նորայրացութիւնը՝ անդէն խաղաղութեամբ տպանդուած կառարեայ ներդաշնակութեան մը մէջ:

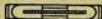
Գայն ու գառը կը հարակին միասին...

«Մանուկն մարդկութիւն մը, նորոգուած ոգիով, կայտառ ու զօրաւոր, կը հովուէ զանոնք...»

Կ'իրականանայ Աւետարանի տեսիլն ու պատգամը. մի հոտ եւ մի հովիւ...

Մարտի

ԳԱՐԵԳՐԸ ԵՊՍԿ. ՏՐԱՊԵՂՈՆԻ

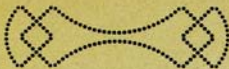

Խ Ո Ն Ե Ր

Եթէ հաւատազիրդ եղած է մտածել, բնծայեալ անոր աստուածային պատկեր եւ զոնէ անոր ի՞նչ որ լաւագոյն է եւ ի՞նչ որ դուք կը սիրես ամենէն աւելի:

Քոյ մեր մտածութիւնը ունենայ զօրաւոր եւ անուսեմ բոյր մը, ինչպէս ցարեմի տա մը ամառնային պայծառազեղ երեկոյեան մէջ:

Կ'ուզեմ գիտել ինչ ոգեւորող մտածութիւն եւ ոչ թէ հալ քորափած լուծը:
ՅԻՆՏԷՐԻԺ ԵԻՅԶԷ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ազգերը չե՛ն մնումիր երկ չեն ուզեր մնումիլ:

Հասարակաց խեղճի մը հաղորդութեամբն է որ կ'ապրի ազգ մը:
Հասարակաց խեղճի մը պահասին է որ սկսած ենք շտապիլ:
Ե՞րբ պիտի ունենանք հասարակաց խեղճ մը նորին:

Հայ իրական մշակոյթ մը յոյս աշխարհ եկաւ այն օրին երբ միջերկրականեան ազդեցութիւնն էր որ կը քափանցէր Հայաստանին ալ ներս: Այս ազդեցութեան առաջին պտուղներն էին Հայ Ռսկնաւոր եւ ճարտարապետութիւնը:

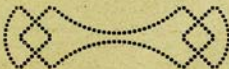
Ոչ ցնորախոհ, ոչ ալ պարզախոհ այլ իրապաշտ ըլլալ պէտք է:

Ձի վնեռե՛նք ճշմարտութիւնը ուրիշին ճամբաներուն վրայ, այլ դիպի
Կատարելութիւն շանոդ մեր ճամբաներուն վրայ:

Հիւանդներ կան որոնց ախտին արմատը իրենց հոգին է. Հայութեան
հոգին է որ ախտաւոր է:

Ազգերու կեանքին մէջ անխուսափելիօրէն կը հասնի այն օրը ուր
հինը պէտք է ձգել եւ նորը ընտել: Գոյութեան խնդիր:
Հայութեան համար այդ ժամն է որ կը հասնի:

Օ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Մշակ Ազգայնեամբ
Դանիտ — Մարտի

ՃԾՄԱՐԻՏ ՀՈՎԻԻԸ

Գրեց՝ ՈՐԿԱՆ, ՄԱՐՏԻԿԵԱՆ

Ամբողջ օրը համարողած էինք Բաղրեւանդի գաշտին մէջէն
դէպի Պայազիտ, դէպի Ակգասն ի վեր ի Մասիսն:

Հին պատմական շրջանին իր Զրադաշտական խորհրդաւոր
բաղիններով, իր հոծ բնակչութեամբ, իր յուսթի կողերով, իր
խիտ անտառներով նշանաւոր այդ գաշտը ինչպէս և իր յարա-
կից տարածութիւնները կարծես ընդհանուր աւերած ի և ամառու-
թեան տխուր պատկեր մը կը ներկայացնէին:

Կիզիչ էր տրեւը կապոյտ անամպ երկնքին և գետիններէն
բարձրացող փռչին՝ հեղցուցիչ:

Իրիկուան զէմ միայն ուղատ շունչ կ'աննէինք երբ անուշ
զովութիւն մը կը բերէր իր կաղզուրիչ խաղաղութիւնը:

Մայրամուտ էր, սրբառասած ստք կը գնէինք գետին բլուրի
մը ստորոտը:

Դիչերը պիտի անցնէինք Իւլ-Քիլիսեի համալսարան վանքը,
որուն հողազանդ շէնքերը քիչ մը վերը, մեր աջ կողմը, լեռան
կողին փակած, մեզ զուարթ հրաւէր մը ուղղելու երեւոյթը
ունենալէ հետի էին:

Սկսածք բարձրանալ յամրօրէն: Վանքին գուռն էինք ար-
դէն քիչ մը վերջ: Մեզ կը գիծաւորէ համեստ արտայայտու-
թեամբ երիտասարդ մը որ կը հասկնանք թէ եկեղեցւոյ դպիրը
և փոքրիկներու դպրոցին ալ վարժապետս է:

Մեր ինքնութիւնը գիտնալու համար կ'ըսէ շինական քաղա-
քավարութեամբ. «Կը բաշխէ՞ մեր տնունը»:

Վանահայրը կը հարցնեմ:

— Տկուր է քիչ մը, երթամ իրեն լուր տամ, կ'ըլլայ իր պա-
տասխանը և կ'անյայտանայ:

Սպասելով իր վերադարձին բաց դարձառափէն կը գիտեմ
համայնապատկերը, վերջալոյսին խորհրդաւոր թեթեւ ստուեր-
ներովը երանգաւորուած: Դպրոցական կեանքէս կենդանի մնա-
ցած պատմական հին յիշատակներ կը խուժեն միտքս:

Զաւթափին վրայ ենք հրաշագործ նպատ լիբան, որուն կատարը կը խաւափի մեր տեսողութենէն, քիչ մը անդին մեր առջեւ կը փռուի անտարրեր մեծ գաշտը Զիրաւ, թերեւս անգիտակ անգ զուպարին և հրաշքին որուն թափը եղաւ երբ բռնեալ թափով ամբողջ օր մը իրար զարնուեցան Հայ ու Գարսիկ բանակները և վերջապէս Հայերը ջախջախիչ յաղթանակ մը տարին նպատի բարձունքը բազկատարած իրենց համար ազօթող ներսէս Հայրապետին ջերմեռանդ հայցուածքովը հասած երկնային օժանդակութեամբ:

Անդին կը հասի, համեստ ու հանգարտ, Եփրատի արեւելեան ճիւղը՝ Արածանին որուն պայծառ ու լոյս ջուրերուն մէջ նոր Թովհաննէսի մը նման Լուսաւորիչ կատարեց իր առաջին զանգուածային մկրտութիւնները սկսելով թաղաւորէն, արքայական ընտանիքէն, նախարարներէն և հաւնելով բանակին ու ժողովուրդին, ամէնքն ալ խանդավառ նոր հաւատքին պարզեւած խոստովներովը ու անոնց աստուածներովը հիացիկ:

Իւշ-Քիլիսիէի վանքը որ հաւանականաբար հին կառուցածական բազինի մը հիմերուն վրայ հաստատուած էր, առաջին մկրտութիւններու յիշատակովը առած ըլլալու էր Ս. Թովհաննէս անունը: Դասաները ամէն տեղ կային Ս. Թովհաննէսներու ուխտատեղիներ և ամէն կողմ ժողովուրդին մէջ մինչեւ վերջերս ամենէն շատ ատրածուած անուններէն մէկն էր Թովհաննէս:

Վանահայրը Ս. Թովհաննէս զոր ճանչնալ կը փափաքէ լարուած հետաքրքրութեամբ, ինք ալ կը կոչուէր Թովհաննէս վարդապետ: Հոչակուած էր չորս կողմ իբր սուրբ մը անխոցելի: Առատպններ կ'ընէին թէ թշնամիներու հրացանի գնդակները ուղղուած իր կուրծքին՝ վար ինկած էին ապփակցած առանց երեք թափանցելու:

Կ'առաջնորդուիմ իր խուցը, բաւական լոյս սենեակ մը որուն լերկ պատերը ապիտակուած են կիբով և որ օղտ կերպով մը լուսաւորուած է ձէթի կանթեղի մը առկայծ պատրոգովը:

Թովհաննէս վարդապետ սենեակին խորը թեթեւ բարձրութեան մը վրայ պառկած է: Անխնամ վերմակ մը կը ծածկէ զինք մինչեւ բաց կուրծքը և մէկ թեւը կը տարածուի անոր վրայ:

Ձեռքովը նշան կ'ընէ որ մտածեամբ և առանց իմ բարեւիտ ապաստելու կ'ընէ տկար ձայնով մը:

— Բարի առաքեցար:

Կը նստիմ քովը չիոթած:

Անհանգիստ է:

Սենեակին ազատ լայսին մէջէն իրեն կը նայիմ։ Յամ անգոյն բարձին վրայ ալեւեր գլուխ մը համակրելի, ընչացք և մօրուք անմշակ իրարու խառնուած, աչքերը փայլուն ներքին յոգնածութեան մը կարեկից արտայայտութեամբ։

— Ինչպէս էք, հայր սուրբ։

— Հաւ ըսնք որ լաւ ըլլածք, օրհնեալ է Տիրոջ կամօքը։ Հեռուէն կուգաս, լաւ համարողեցիր։

— Ծնորհակալ եմ, խաղաղ և ապահով կերպով համարողեցի ամէն կողմ։

Կարծես ինք իրեն խօսելու պէս.

— Խաղաղութիւն, ապահովութիւն։ Երանի՜ թէ Աստուածային այս բարիքները տիրէին ամէն տեղ, ամէնքին համար։

Յետոյ ինծի դառնալով հասիկ հասիկ շարունակեց.

— Նայէ՛ դաւակն, մեր զաշտերուն հանդարտ, աշխատող, երկրագործ ժողովուրդը զրկուած է այդ բարիքներէն։ Քիւրտերուն աւազակութեանց և յարկակաւմեհերուն պատհառաւ և կառավարութիւնը ապիկար՝ անփոյթ է պաշտպանելու տկարը և զապելու բռնաւորը։

— Բայց ինչ կը թուի թէ — և ուրախ եմ ոտոր համար — դուք այս մեղութեան մէջ, այս լեբան վրայ ապահովութիւն կը վայելէք։ Արդարեւ, ահա գիշեր է և տակաւին բաց են վանքին դռները և հաստատութիւնը բաւական չէն երեւցաւ ինձ երբ հոս հասայ։

— Ասոր զապանիքը պարզ է։ Սկիզբէն ի վեր սերտ բարեկամութիւն մշակած ենք Քիւրտ ցեղապետներուն հետ։ Կ'երթանք կուգանք իրարու մօտ։ Բաց է միշտ վանքին սեղանը, բաց է նաև իրենց ձեռքը և խնայած են մեզ ու մեր տան։

— Հայր Սուրբ, շնորհաւորութեան արժանի կը գտնեմ Ձեր բռնած ընթացքը որ ինձ կը յիշեցնէ պարսիկ նշանաւոր բանաստեղծին Հաֆէզի խոր հաղերսութեամբ գրած առգերը։ Հաֆէզը ըսած է. «Եթէ անգործութեան կը տնջաս այս աշխարհին մէջ այս է կանոնը, մեծարէ՛ բարեկամներդ եւ վարձիլ զիցիր բռնախնդրուող հետ»։

— Օրհնած, պարսիկ բանաստեղծէն վկայութիւն բերելու պէտք չի կայ։ Մեր Սուրբ կրօնքը կը հրամայէ սիրել մեր թշնամիները և բարեք ընել մեր առեկիներուն։ Եթէ տսիկա ծանր կուգայ մարդկային ըմբոստ բնութեան որ ստատանայէն կը գրգռուի, կայ Աւետարանին միւս հրաշալի պատուէրը, գոհար խօսքը, «Իրաւախոհ եղիւր քու ոտիդ հետ», շատ գործնական,

շատ կարեւոր և հրամայական մասնաւանդ կեանքի մեր ներկայ պայմաններուն մէջ:

Վարդապետը քանի կը խօսէր, աւելի ոգեւորութիւն կը ստանար: Վախցայ որ զինքը պիտի յոգնեցնէի և տեղէս ելլելու պէս թեթեւ շարժում մը ըրի:

— Կեցի՛ր, ըսաւ, քեզի պատմութիւն մը ընեմ անցեալէն, լաւ մտիկ տուր, երիտասարդ ես, ականջիդ թող ոչ ըլլայ:

Ահա իր պատմութիւնը:

— Վերջին պատերազմին Մոսքովի զօրքերը հայազգի կեներալ Տէր-Ղուկասովի հրամանատարութեամբ սահմանը անցնելէ ետք, արագ յառաջացան և բանակը դադարի համար հաստատուեցաւ վարը մեր առջեւի դաշտին մէջ: Ես խուցս փակուեցայ և մարդոցս ըսի որ հիւանդ եմ, բայց անցած դարձածէն անտեղեակ չէի ձեռքս: Իմացայ որ ամէն կողմէ մեծեր և մասնաւանդ քիւրա աշխրէթապետեր ուսւս կեներալին ներկայացեր և յարգանք ու հաւատարմութիւն յայտնեցին: Ես տեղէս չհեռացի: Երկու օրեր անցան: Երրորդ օրը բանակէն սպայ մը եկաւ, ես անկողինն էի, երբ տեսայ զինքը սկսայ աքալ: Կեցաւ հասնեալին մէջտեղը, զինուորական բարեւ մը տուաւ և Կովկասի հայերէնով ըսաւ թեթեւօրէն յանդիմանական շեշտ մը գործածելով.

— Կեներալը կը ցաւի որ դուք իրեն բարի գալուստի չեկաք և կը յանձնարարէ որ վաղը զպիրներով խաչելէ մով վար իջնաք, օրհնէք զինքը ու աղօթէք իր յաջողութեան համար:

— Կը տեսնէք որ հիւանդ եմ, պատասխանեցի:

— Եթէ դուք հիւանդ էք ձեր փոխանորդը՝ և զպիրները զրկեցէ՛ք:

Ոչամբարութիւնս հասած էր, անկողինէն ցատկեցի, ելայ գէմը կեցոյ և ըսի. «Պարոն, շնորհակալ եմ ձեր հրաւերին համար, բայց կ'ազաչեմ երթաք իմ յարգալից ողջոյնս տաք ն. Վ. կեներալին և յայտնէք որ ինք Ռուս է, իսկ ես Օսմանցի, ուրեմն չեմ կարող զայ օրհնել թշնամի բանակը, որ իմ պատկանած պետութեան երկիրները գրաւելու ելած է: Այդ բանակը կրնայ շատ աւելի առաջ երթալ, Կարինն ալ գրաւել, կրնայ նաեւ ինչպէս անցեալին մէջ պատահած է թողուլ գրաւած տեղերը և վերադառնալ Կովկաս: Մեր կողմէ այժմ ուստաթրութեան նոյն իսկ թեթեւ ընթացք մը ծանր հետեւանքներ կրնայ ստեղծել մեզ գէմ ապագային և այն ատեն ձեր կեներալը չէ որ պիտի կարենայ պաշտպանել մեզ:

Ոչարձեւ թէ մարգարէ մ'էի: Ռուսերը զացին Կարինն ալ գրաւեցին, հսն ձմեռեցին և երբ հաշտութիւնը կնքուեցաւ, բոլոր

այս գրաւուած վայրերը թողին եւ քաշուեցան: Աւ թողին նաև իրենց ետեւը ջարդ ու աւերք:

Պատմութիւնը վերջացած էր, վարդապետը ուժաստատ մնաց աշխարհը դոց և շինչեց աւելի քան թէ խոսեցաւ:

— Ահ, շատ համբերութեամբ, խոհեմութեամբ և հեռատեսութեամբ վարուելու ենք, որպէս զի չըլլայ յետինն չար քան զառաջինն և թող Տէրը ինքը այց ընէ:

Երբ սակրուած մեքին մտակերպն մտանցուցի շրթունքս «Օրհնեցէ՛ք Հայր Սուրբն ըսելով, բացաւ իր աչքերը, մեռքը խաչ մը գծելու պէս թեթեւ շարժում մը ունեցաւ և «Տէր ընդ քեզ» եղաւ իր վերջին խօսքը:

Ինք մեռած է շատոնց, բայց իր մայինն, իր խոսքերուն արձագանգը յաճախ կը հնչէ ականջիս:

Բաջ հովիւը իր տնէն կը դնէ իր ոչխարներուն վրայ, բայց էշմարիտ հովիւը ան է որ աշալուրջ հսկողութեամբ, հեռատես առաջնորդութեամբ իր հօտը վտանգներէ հեռի կը պահէ: Պարագանքը չի գոհեր ինքզինքը յանդուգն ու խոյսկան երազներէ տարւելով և չի թողուր նր իր ոչխարները քրտւին տնտէր ու ըլլան գայլերու կեր:

Իւշ-Բիլիսէի փարձութեամբ թրծուած և քնական ուշիմութեամբ օծուած պարզուկ վանահայրը Յովհաննէս վարդապետ ամենէն կտրեւոր և պատասխանատու գիրքերու հասած կտոր մը անխորհուրդ, անհայել, յամուռ ու սնաժառ բարձրաստիճան եկեղեցականներէն շատ աւելի լուս կերպով ճանչցած էր «իմաստորիւնն ու խղացք» և հասկցած Մաշթոցի նուիրական մասներով առաջին անգամ հայերէնի վերածուած այս բառերուն հոգին:

Հելուան

ՈՍԿԱՆՆ ԻՐԱՏԻԿԵԱՆ

Կ Ո Վ Ե Ր

Եթէ աշխարհ գայրս բլլար իմ մեքիս մէշ, ես չէի գար,
Նոյճպէս եթ մեկմիլմ ալ իմ մեքիս բլլար, չէի երթար,
Երանի թէ՛ աղօթաժայռն այս աւերակ ես չը գայի,
Որով ա՛յ ալ մըծալ բլլար, ա՛յ ալ օր մը ելլալ երթալ:

* * *

Ի՞նձ աշխարհէն մեկմիլմ պիտի, մի՞նչ աշխարհը մըծալ պիտի,
Այն ասեմներ մեզմէ ամուճ ու յիշատակ չըլլալ պիտի,
Առաջուրմէ մեմք չը կայիմք, մեր չըլլալով պակաս չըկար,
Ու մեր յեղած միջոցիմ ալ՝ պակասութիւն չըլլալ պիտի:

ՕՍԿԱՆ ԿԱՅԵԱՐ

ՀԻՔԼԷՐԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Գրեց՝ Հ. ՍՆԻՈՒՆԻ

Յետպատերազմեան չրջանը հանրապետական կռուավարութիւններու զարգացման և զօրացման ժամանակամիջոց մը չեղաւ միայն: Մեծ պատերազմէն տոռաջ Եւրոպական պետութիւնները վարչաձեւի յաջորդական տաղանայներու մէջ կ'ապրէին արդէն և միապետական տէրութիւնները հանրապետական զաղափարներու անդիմադրելի ուժին դէմ մաքառելու հարկադրուած էին՝ իրենց գոյութեան վերջին օրերը փրկելու համար: Մեծ պատերազմը յաղթանակը դիւրացուց հանրապետական վարչաձեւին և Եւրոպան սահմանադրական և ազատական սկզբունքներով սկսաւ կռուավարուիլ:

Բայց հանրապետական վարչաձեւն ու սահմանադրական օրէնքները ամէն տեղ նոյն փայլուն յաջողութիւնն ու յաղթանակը չունեցան, նոյն զօրութիւնն ու կենսունակութիւնը ցոյց չտուին, ինչպէս Անգլիոյ, Ֆրանսայի և Մ. Նահանգներուն մէջ, ուր կեանքի բնական պայմանները մեծապէս օժանդակեցին այդ վարչաձեւին զօրացման ու տեսականացումին:

Գերմանիոյ եղաւ յետպատերազմեան այն մեծ պետութիւններէն մին որ հանրապետութենէն վերադարձաւ տիգթաթօրական բացարձակապետութեան ձեւին: Եւ Հիթլէրի տիգթաթօրութիւնը այսօր կը թուի իշխել Գերմանիոյ ճակատագրին:

Արդ չաւեկան է գիտնալ՝ թէ ի՞նչ է եղած կեանքը Հիթլէրի որ այսքան բացառիկ դեր մը կը կատարէ առանձինն, Գերմանիոյ պատմութեան մէջ քաղաքական և ընկերային գեանի վրայ:

Ընդհանրապէս մարդոց և մասնաւորապէս պատմադիրներու հետաքրքրութիւնը մեծ է նշանաւոր անձնաւորութիւններու կենսագրութեան նկատմամբ, բայց դժբախտաբար ցարդ Հիթլէրի կենսագրութենէն ոչինչ կայ և ինչ որ գրուած է իր մասին, կը գտնենք յիմ պայքարաւ (Mein Kampf) գրքին մէջ, որուն հեղինակն է Հիթլէր ինքը:

Հիթլէր ինքն ալ մեծ բան մը չ'ըսեր իր անցեալին վերաբերեալ: Անոր կեանքը միօրինակ է և նշանակալից գէպքերէ զուրկ:

Հիթլեր գրեթէ լուսթեամբ կ'անցնի իր կեանքին բազմաթիւ շրջաններուն վրայէն: Բայց և այնպէս ան մեղի կուտայ կարգ մը հակիրճ տեղեկութիւններ որոնք իր նկարագրին կազմութեան տեսակէտով մեծ շահեկանութիւն կը ներկայացնեն:

Աւստրիոյ Դերմանական սահմանադրութիւն վրայ, Պալարիան Աւստրիայէն բաժնող Գրոնոյ գիւղաքաղաքին մուտքին Նաբոլէօն Ա. 1806ին հաստատած է մաքսատուն մը ուր իրեն Կամեստ պաշտօնեայ ծառայած է Հիթլերի հայրը 1888էն 1895 և հոս է որ 1889 Ապրիլ 20ին ծնած է երրորդ Ռայխի հիմնադիրը՝ Հիթլեր:

Դերմանիոյ արդի միապետին հայրը, Աւստրիոյ զանազան սահմանադրութիւններուն վրայ ցմահ նոյն պաշտօնը վարեց բայց դժբախտութիւնը ունեցաւ միայլու ընդմիջաւ նոյն ստորագրատ պաշտօնեան, մինչդեռ իր պաշտօնակիցները աստիճանի բարձրացում կ'ունենային, երբեմն շքանշանի կ'արժանանային:

Զուգադիրութիւնը այնպէս մը բերած է, որ Հիթլերի հայրը պաշտօնավարէ այնպիսի շրջաններու մէջ, ուր գերմանները փառամանութիւն կազմած են, իսկ Զեխերն ու Սլավները մեծամասնութիւն, և անոր համար ճշմարիտ տառապանք մը եղած է ստորագրատ պաշտօնի վրայ միայլը, ինչ որ մտածել տուած է իրեն, որ եթէ գերմանաշատ շրջաններու մէջ ծառայէր անպայման իր արժանիքները պիտի գնահատուէին, մինչդեռ Զեխերն ու Սլավները արգելք եղած են իր կարողութիւններուն վարձատրութեան: Ասիկա պատճառ եղած է որ չյառաջդիմելու ցաւը՝ Հիթլերի հօր սրտին մէջ խռոշ դէրժ մը բանայ և թուաւորէ անոր զգացումները Սլավներուն և Զեխերուն հանդէպ:

Հիթլերի հայրը, ինչպէս կ'երևի իր զուկին ինքնակենսագրութենէն, երբեք չէ մտածած իր կեանքին ձախողութիւնները իր անձին տկարութեան վերադրել: Դէթ մասամբ ու սիրաբ ասելութեամբ ճմլուած՝ իր երեւակայական հակառակորդներուն դէմ վրէժ լուծելու պարտականութիւնը իր զուկին փոխանցած է իսկ զուակը անած հօրը զգացումներով, նոյն զգայնութեան և մտայնութեան տէր անձ մը ի յայտ եկաւ իր կեանքի ընթացքին՝ միշտ ռաբլութեամբ և վրէժով լեցուն բախտաւոր, երջանիկ, հարուստ, կարող, խելացի և կեանքի մէջ յաջողած անձերուն դէմ:

Հիթլեր այնքան աւելի գերին եղաւ ու տարուեցաւ իր հօր զառախարակութենէն, որքան իր կեանքն ալ եղաւ միջակ ու նոյն իսկ խեղճ, յետին անյաջողութիւններով, լեցուն: Հայրական այդ ազդեցութիւններուն ենթարկուած է զուակը մանաւանդ անոր համար որ Հիթլեր հօրը հանդէպ՝ յարգանքը պաշտամունքի

հասցուցած է և իր գրքին մէջ նոյն երկիւղածութեամբ կը խօսի անոր մասին և զաւակներուն վրայ արքազան պարտականութիւն կը դնէ իրենց հօր հանգէպ ըլլալու այն ինչ որ ինք եղած է:

Հիթլէր տասներկու տարեկանին կորսնցուցած է իր հայրը, իսկ տասներորտ տարեկան էր երբ մայրն ալ կը մեռնի և ինք կը մնայ առանձին կեանքին հետ դէմ յանդիման:

Ինչ կրնար ընել ան կեանքին մէջ, ոչ մէկ ուսում ստացած էր խոստովանից պաշտօն մը ձեռք ձգելու համար. երջանիկ Վիեննայի մէջ անօթութենէ բուսական տառապելէ յետոյ, ի վերջոյ շէնքերու ներկարարի գործ մը կը գտնէ օրավարձքով և հինգ տարի մնալէ վերջ նոյն գործին մէջ, օր մը, 1907ին, արկածով մը վիրաւորուելով հիւանդանոց կը տարուի:

Հիթլէր արդէն նախապէս փորձած էր Վիեննայի Գեղարուեստից վարժարանը մտնել, բայց մուտքի քննութեանց յաջողած չըլլալուն կեանքի տապարէզ մտած էր, ուր չար բախտը զինք կը հալածէր՝ ստիպելով որ ներկարար մնայ:

Հետեւելով Հիթլէրի ինքնակենսագրութեան «Իմ Գայքարս» գրքին մէջ, կը տեղեկանանք թէ՝ ան թեւեւ խառնուած է կուսակցական շրջանակներու մէջ, սակայն երբեք մօտ չէ կազմած անոնց, որովհետեւ անոնց մարտական նկարագիրը թոյլ գտած է, մինչդեռ ինք բռունցքի և ուժի հաւատացող մըն է: Իր մտածումը եղած է փրկել Աւստրիան Սլաւներու, Չեխերու և Հրեաներու բռնապետութենէն և նոյն իսկ ունեցած է հակապապական գաղափարներ: Կաթոլիկութիւնն ալ միջազգային բնոյթ ունեցող վարդապետութիւն մը ըլլալով, Հիթլէր «անկցի» Հռոմ՝ ըսելով արդէն կանուխէն սկսած է պայքարը կաթոլիկ կղերին իշխանութեան դէմ:

Վարժուհիի մը ոգնութեամբ Հիթլէր կը պատրաստուէր անգամ մը եւս ներկայանալու գեղարուեստից վարժարանին մուտքի քննութեան և գծագրիչի պաշտօն մը գտած էր, երբ Աւստրիական կառավարութենէն զինուորութեան կոչուեցաւ: Ան իր բոլոր նարարութիւնը ի գործ դրաւ երկու տարի յետաձգելու համար իր զինուորական սպասարկութիւնը և յաջողեցաւ. մինչ այդ կորսնցուց իր պաշտօնը և կրկին անգործութեան և թշուառութեան մէջ մնաց: Իր անգործութեան այս շրջանին ան կարգաց ամենէն անարժէք քաղաքական, փիլիսոփայական և զինուորական գրքերը՝ բոլորն ալ Գերմանիոյ փառաբանութեան նուիրւած ու իր մեծամոլ գղացումներուն համապատասխանող պոռոտախօսութեամբ լեցուն:

1912ին, զինուորապետութեան երկրորդ կոչը ստանալէ քիչ

Ժամանակ առաջ՝ խոյս առաւ դէպի Գերմանիա: 1912—1914 շրջանին մասին Հիթլեր անձնապէս ոչինչ կ'ըսէ և ուրիշներ ալ ոչինչ գիտեն անոր կեանքին այս ժամանակամիջոցին շուրջ:

Այս բոլոր ևսխոզանքներէն վերջ, որոնք Հիթլերի ըսել կուտան թէ՛ ինք անհասկնալի մնացած է և չէ կրցած ճիշտ ճակատագիրը իրականացնել՝ այժմ համոզումը սեղծած են իր մէջը՝ թէ ինքը հալածուած մը եղած է և թէ Աւստրիոյ մէջ լեհ և Չեխ հազար ու մէկ թշնամիներով շրջապատուած է: Եւ 1914ին Հիթլերը կը գտնենք գերմանական բանակին պալատիական մէկ ջոկատին մէջ: Կ'ըսեն. թէ Հիթլեր լաւ զինուոր մը եղած է, ոմանք անոր զինուորականութիւնը շարունակ յերկարածոյ դէպքերով կ'ուզեն զայն հերոսացնել, ըստ զայն փառաբանողներուն ան առանձին գերի բռնած է Ֆրանսական մարտի ջոկատ մը պատեւազանական երկաթէ խաչին արժանանալով:

Իրականութիւնը այն է որ Հիթլեր միշտ մնաց պարզ զինուոր մը և պատերազմի միջոցին անգամ մը վերաւորուած և ուրիշ անգամ մըն ալ անգլիական յարձակողականի մը ընթացքին հեղձուցիչ կողերէն աչքերը փռառուած են:

Ահաւասիկ թէ ի՞նչ է եղած Հիթլերի կեանքը մինչև 1919 երբ ան կազմեց կամ աւելի ճիշդը անոր կազմել առին Երեման Աշխատաւորական Կուսակցութիւնը որ քիչ վերջ փոխուեցաւ Վալդային Ընկերավարական Կուսակցութեան: Եւ այսպէս սկսաւ Հիթլերի կուսակցական գործունէութիւնը:

Այդ կուսակցութեան 25 յոգեւածները բաղկացած ծրագիրը պատրաստեց Ֆելքեր անունով անձ մը, որուն հետ Հիթլեր բարեկամացած էր հաւաքոյթի մը մէջ: Թէև այդ ծրագիրը տեւէ արժէք և կարեւորութիւն չստացաւ և Վալդային ընկերավարական թերթեր չվարանեցան ըսելու՝ թէ կուսակցութեան մեծագոյն ուժը եղաւ իր ծրագիր չունենալը, ինչ որ ամենէն նշմարիտ իրողութիւնն է, որովհետեւ եթէ Հիթլեր յաջողեցաւ զանգուածը իր ետեւէն տանիլ, այն ալ իր անծայրածիր խոստումներուն շնորհիւ է, որոնք ոչ մէկ ծրագրի սահմանին չէին հանգիպեր և ոչ ալ սահմանափակումի կ'ենթարկուէին. ընդհակառակը Հիթլեր ինքզինք ներկայացնելով իրեն նախախնամութեան մարդը, այդ հանգամանքով՝ իր խոստումները անվերապահօրէն կը բաշխէր անկարագրելի առատամեղունութեամբ:

Վերջապէս Հիթլեր կուսակցական պատճառներով վեց ամիս բանտարկութենէ վերջ 17 Դեկտեմբեր 1924ին ազատ արձակուեցաւ, այս բանտարկութեան միջոցին է որ Հիթլեր գրեց «Իմ Պայքարս» ինքնակենսագրական գիրքը, որուն շատր լեզուներու

Քարգամենուիլը այժմ արգելուած է (անգլիերէնէ զատ):

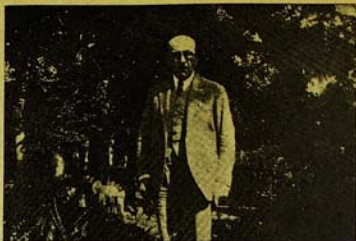
Բանալէն արձակուելէն վերջ Հիթլեր ինքզինք զաւանճանուած աւ լքուած զգալով, որոշեց այլեւս սաք չկոխել քաղաքական կրկնէն ներս, սակայն շատ չանցած ան դարձեալ տարուեցաւ կուսակցական շարժումներէ: և մինչև 1932 Վերջը չզոգրեցաւ կուսակցական ամենէն կատաղի պայքարները մղել:

Դժուար աւ գրեթէ անկարելի է ըսել թէ՛ ինչ եղան Հիթլերի պաշտպանած ընկերային սկզբունքները. ընդհակառակը յատկօրէն կ'երեւի անոր կուսակցական գործունէութենէն աւ զազափարներէն՝ թէ իշխանութեան գլուխը անցնելու համար ամէն սկզբունք ստնակոխելու պատրաստ գտնուեցաւ միշտ և աներեւակոյնի զիջումներ ըրաւ անոնց, որոնց շնորհիւ միայն պիտի կրնար իշխանութեան գլուխ անցնիլ:

Վերջապէս գիտնալու համար թէ Հիթլերի անձը ինչ կը ներկայացնէ իսկապէս, այժմ Գերմանիոյ մէջ՝ պէտք է քայլ առ քայլ հետեւիլ այն լարիւրինդոսին որ կազմուած է Հիթլերի անցած համբաներէն, եթէ ոչ կարելի պիտի չըլլայ ըմբռնել՝ թէ ինչ՞աւ հեղինակաւոր և իրազեկ պետական անձեր զայն կը կոչեն ճառաջնորդուած ասաջնորդըն:

2. ՍԵՆՈՒՆԻ

Վահան Բաժէկեան

Գանիշէ, Քանաքէր էլ-Կայրէի (Պարո) պարտէզին մէջ, 1931ին:

ՆՈՒՌԸ

Նայե սա՛ նուռին՝ մէկ հաս եւ հազար,
 Լեցուն, լեփ-լեցուն, հասիկներն ամեն
 Շինուած երկնքի տողեն ու տաղեն,
 Ծառուած փոյէ փոյ, սեղմելով իրար,

Իրարմէ զատուած պասերով բարակ՝
 Որոնց կը յենուն, որոնցմէ սակայն
 Փալփրլուն, առաս՝ հաս-հաս դուրս կ'իյնան
 Ու կը դալկանան, ճակաւ, աշիդ ճակ...

Խոնքերն են ամոնք՝ ջինջ ու զով բոլոր,
 Մինչդեռ նուռն ամբողջ՝ հակաս մ'է կարծես
 Հանճարեղ ջրդու, լայն, ցրցուն, կըլոր...:

Մէկ հաս եւ հազար՝ եղի՛ր նուռին պէս,
 Լեցուն, լեփ-լեցուն, փաղցր կամ բրբու՝
 Պատրաստ, մէկ բոպէ միայն, տղալու...:

1936

ԲԱՐԵՒԱԳԻՐ

Տըղա՛՛ք, ձեր գիրն ըստացա՛յ — Ամեն բանն յուսախաբ՝
Ես հիշ մը դեռ կը հաւատամ սիրոյ ուժին, բարիքին։
Յորձանքին մէջ որ նեւեղ հոգիս, մարմինս ամիս ամիս,
Այդ խարխոխին կը դիմեմ ու կը կապուիմ սրտագին...։

Սակայն ալիկ յետոյ ետս — քե՛ս ո՛րքան ետս՝ ե՛ս գիտեմ —
Եւ ընդունայն — ո՛ն անուշտ իմ յանցանքովքս յանախ —
Սքե՛ կ'առնեմ հիշ մը արդ՝ պիտի չըլլամ անխոհեմ,
Ոլորտներու մէջ հեռու պիտի չընեմ երկար նայւր...։

Ո՛չ, բաւական է հիմա որ ինձ դրկեմ ծովերէն
Ասդին բարեւը ձերին ու ձեզ ոգեմ ես այստեղ՝
Ամբողջ փափաքը սրտիս լըրիւ լցուած է արդէն...։

Ինչպէս ծագող արեւին փայլը եւ բոցը օրքեղ՝
Լուռ ոտներէնք կը տարժեն փրկասական գեանին վրայ՝
Ձեր սիրոյ գիրը ա՛յնպէս կենդանութիւն ինձ կուտայ...։

1932

ԳԱՆԳԱՏ

Աստուած, զանգաս ունիմ Քեզի՛ Մեզի՛ համար...
Այսպէս չեմք, եղած չեմք Մեմք, ո՛չ, չեմք կրնար
Յղած ըլլալ, ի՞նչու այսպէս ըրիր ըզՄեզ...
Մեր հոգւոյն մէջ հսկայ մը կար, հիմա խըլեզ
Մը կ'ապրի հոն՝ մասը հիքին ու կուշ եկած.
Մեր միտքն, առաջ, բռնում մըն էր քեռաստրած,
Իր փեսուրներն հիմա ցցուեր, եղեր են փուռ՝
Ջայն ընելով խոշոտ, հեռու ոգնի մ'ապուռ.
Մեր աքած սիրտն անցնող հովէն, հոսող ջուրէն
Կը զովանար, կը բարձանար մարդկայնօրէն,
Կը հանէ հովն հիմա կիբի կարմիր փոշին
Ու կը լրանէ միայն հաքուշ դրդըյիւնին
Մէջ ջուրերուն եւ իրարու զայն կը կրկնենք...
Աստուած, ի՞նչու այսպէս կուրցած, կասողած ենք Մեմք...։

1934

ՎԱՀԱՆ ՔԵՔԵՆԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋ

Գրեց՝ Լ. ԺԱՄԿՈՅԵԱՆ

«Գրականութեան գործը պրոլետարական գործի մէկ մասն է» ըսեր է Լենին։ Իսկ պրոլետարական գործն կը նշանակէ՝

«Զարաշար խորտակումը կալուածատիրութեան և կապիտալիզմի ստեղծած կարգերուն, փլատակների տակ թողնել ցարիզմը, յաղթանալով աներեւակայելի դժուարութիւններ, վերականգնել աւերուած անտեսութիւնն ու կենդանացնել մեռած կուլտուրան, ի նպաստ սոցիալիզմի կառուցման» (Լ. Սուրխաթեան, պաշտօնական գրողատ Խ. Հայաստանի)։

Համաձայն ըլլանք թէ ո՛չ՝ ծանօթ են մեր երկրին պայմանները։ Անոր շահը սերտորէն կապուած է Անդրկովկասեան և Համամիութենական ընդհանուր շահերուն։ Եւ անհրաժեշտ է որ Հայաստանի մէջ ալ, վրան խաղաղութեան և ստեղծագործական կեանքի, ժամէն ինչ ներդաշնակ ընթանայ տիրող պայմաններուն։ Այս իրականութեան հետ հաշտուած՝ մեզ համար աւելի գիւրին կ'ըլլայ հասկնալ ու զանազանել ինչ որ սղբալի է և ինչ որ խանդավառի՝ մեր երկրին մէջ։

Գրական անողոք ջուրմերը պիտի պահանջէին որ գէթ գրականութիւնը, ըլլալով մարդկային էութեան ամենէն անկաշկանդելի գործունին՝ մաքին ստեղծագործութիւնը, ազատ տապաւնէր և ընթացք գտնէր արեւուն տակ, ամենուրեք, ֆաշիզմի թէ սոցիալիզմի տիրապետութեան շրջանին։ Թերեւս այս է էշմարիտ արուեստին ալ պահանջը։ Եւ թերեւս տակէ՝ ոմանց այն պնդումը թէ խորհրդային մթնոլորտը արուեստի և գրականութեան ծաղկումին անկեղծ խթան չէ։

Բայց որովհետեւ ինչ ալ ըլլան այդ պայմանները՝ հայուն են... Եւ որովհետեւ ըստրոս ալ կը հաստատուի հայուն մէջ անանուն և անմեռ մէկ ոգիի, որ ամենէն ժպտ պայմաններուն մէջ իսկ անոր կուտայ ստեղծագործելու կարողութիւն, — հայ հայրենիքին գրական և մշակութային շարժումն ալ, հակառակ իր ստացած անախորժ երեւէջներուն, կը խանդավառէ մեզ։ Եւ միշտ յոյսեր կը ներշնչէ մեզի։

Ինչպէս հասկնալի է, Նոյեմբերեան յեղաշրջումէն անմիջապէս վերջ և մինչև այսօր՝ գրականութիւնը, Հայաստանի մէջ, կը մնայ տիրող կարգերուն ամբողջման ստատուսով առաջին ազգականներն: Ասիկա կը կիրարկուի և՛ անոնց կողմէ որ կը հաւատան այդ կարգերուն, և՛ միւսներէն որ չեն հաւատար, բայց կը շարունակեն գործել հոն: Քիչ չէ թիւը հալածողներուն և շարհադրկողներուն, որոնք գրականութեան մէջ կը գնեն անհաստատական գիծեր, զեղարուեստական այլ ապրումներ: Ամէն փորձ որ կը կատարուի նշանախօսքերէն (լողունք) վեր բարձրանալու համար՝ կը թարգմանուի յետագիմական, հակաեղափոխական և պոլսթուական ձգտումներ (տենդենցներ):

Ասոնք կ'ըսենք մ'չ անպայման ստորադասելու համար հոն կատարուող ճիշդի՞ր՝ գրական մարզին մէջ, այլ ընթերցողին աւելի յատկ զազափար տալու համար տիրող մտայնութեան մասին:

Տեսնուած է որ, Հայաստանի մէջ, անամէջ, օւռուցիկ, կեղծ և անիմաստ չըլլալ կրցած են ա՛յն բանաստեղծներն ու գրագէտները, որոնք խանդավառութեամբ և անվերապահութեամբ մօտեցած են տեղի ունեցող յեղաշրջումներուն: Խանդավառութեամբ և անվերապահութեամբ մօտենալ չի՛ նշանակեր հլու-հնազանդ և կոյր ծաւան ըլլալ տիրող կարգերուն: Այլ, ինչպէս ողբացեալ Աղասի Խանջեանն ալ ըսած է, «նասկնալ քի սա նոր կեանք և ո՞ր կը սկսի»:

Այս ճամբարութիւնը հասկցած են խորհրդահայ գրողներէն ուղեկիցները: Ասոնք նախաեղափոխական շրջանի գրողներն են, որոնք արդէն կազմուած արուեստ ունին, և զայն կը կիրարկեն ու կը հաշտեցնեն նոր պայմաններուն, իրենց ստեղծագործութեան ընթացքին: Այս ճամբարութեան գիտակցած են նաև երիտասարդ գրողներէն ոմանք, որոնց կը տրուէր, սկիզբի շրջանին, պրօլետ գրող ախաղաք:

Նոր կեանքի լուսագոյն ըմբռնումը և զեղարուեստական այլ խորունկ հասկացողութիւններ մեկուսացուցած են կարգ մը գրողները ու բաժնած գանոնք աժան ու անամէջ գրականութիւն ընող հպուռներէ: Ստեղծուած է խմբակցութիւններ, Եւ իշխանութիւնները, խորհրդահայ մտաւորականութեան մէջ ապառայ բարդութիւններ և պառակտումներ արգիլելու համար, քանիցս հրահանգած են լուծել և վերակազմել ընկերակցութիւններ, ներդաշնակել գրական քաղաքականութիւնը, ապահովելու համար գրականութեան միակերպ և բազմալի զարգացումը:

Անաւատիկ այս և այլ պարագաներն են որ ստեղծած են խորհրդահայ գրողներու և գրականութեան մէջ այն անհամար երևելիները, որոնց արձագանգ եղած է մամուլը իր ժամանակին, և զորս այստեղ թուելն աւելորդ է: Գէաք չէ մոռնալ որ, ինչպէս ամէն տեղ, Հայաստանի մէջ ալ, գրողներու միջև նախանձն ու քինախնդրութիւնը պակաս եղած չեն: Ասիկա յաճախ ազէտ մը հանդիսացած է մեր երկրի գրականութեան զարգացման համար, և յուսահատեցուցած շատ մը արժանաւոր գրողներ: Երբեմն ուղղակի Մոսկուան եղած է պատճառ որ խորհրդահայ գրողները կտեսնեն իրենց աշխատանքը: Ռուս գրողներուն մէջ տեղի ունեցած հակախորհրդային դէպք մը՝ առիթ տուած է կամուխոտ կուսակցութեան որ գրական նոր հրահանգ դնէ հրապարակ: Ասիկա չգիթումի մասնած է խորհրդահայ գրողները, և անոնք չեն կրցած հասկնալ թէ ինչ գրեն որ հանելի բլրայ իշխանութեանց:

Ձեռով ազգային, բովանդակութեամբ միջազգային տեսակէտը, մանաւանդ խորհրդային գրողներու վերջին համագումարէն յետոյ, գրեթէ բոլորէն ընդունուած էր: Եւ կարելի էր ըսել որ Հայաստանի գրական կեանքը որոշ հունի մէջ մտած էր արդէն: Այլեւս անցած էր մի միայն թրաքտոր, կոյխող, սոցիալիզմ, Ստալին հոլովող արևակներու թէ սասնաւորներու շրջանը: Եւ Հայաստանի Գրողներու Միութիւնը, կուսակցական հրահանգով արդիւած էր իր անդամներուն և բոլոր գրողներուն՝ լրագրական յոգսածները գրականացնելու մագանենդութիւնը: Հետզհետէ թոյլ կը տրուէր ընտրեան, սիրոյ, ներքին ապրումներու, պատմական և փիլիսոփայական հարցերու մասին գրականութիւն ընել, առանց ստորագրանելու ճարտարիտի հերոսական պայքարը և սոցիալիստական շինարարութիւնը: Գրողներուն հետ Հայաստանի քննադատներն ալ այլեւս համոզուած էին որ պուրժուական կարծուած արեգերական զգացումները, հողի և հայրենիքի, ծնողքի և ընկերոջ ընական սէրը, երազները, իտէալները մարդկային հոգիին համար ալ տեսակ մը օրէնքներ են, որոնց խախտումը այլասերում պիտի առաջ բերէր: Բոլորն ալ մօտեցած էին ըմբռնելու որ ճպտածական մաթերիալիզմի ճշմարիտ կերտումը՝ կեանքը օսնելի, հանելի եւ լեցում դարձնող ազդակներու խորացման եւ ճեւակացման մէջ կը գտնուի:

Մարդկային թէ ազգային տեսակէտով յուսադրիչ, խանգաւառող և հայ հոգիին հարազատ պատկերը տալ փորձող համեմատաբար այս բնդուն շրջանը, դժբախտաբար, վերջերս ընդմիջուեցաւ քաղաքական աղբիւրներէ բխող ոգրալի տագնապէ մը:

Ասոր հետեւանքով՝ Հայաստանի գրողները անանդի հալածանքի ենթարկուեցան ու հայ գրական-գեղարուեստական կեանքը սկըսաւ տարիւի սկզբնական անիմաստ և անկեալ նոյն վիճակը, ուր չլողունգը գրականութիւն, իսկ գտնեղենը (Ստալին) արուեստ կը հռչակուի:

Սո ախպէս կը հաւատամ որ արտասահմանի հայ երիտասարդութիւնը պիտի ունենայ հոգեբանական պէտք եղած տակուհութիւնը՝ լաւատեսութեամբ ընդունելու խորհրդանայ մշակոյթին տաժամեայ անկումը, և սեւ քայց անցաւոր ամպերու պարտադրած նախապաշարումը մերժելու՝ հայրենիքի երկնքին պայծառութեան վերյայտնութիւնը պահանջելով ժամանակէն...

ՀԱՅԿ ԺԱՄԿՈՅԵԱՆ

Խ Ո Վ Ս Բ

Այս անկարգ ու անեղեկ քրեաւա կեանքէն ձանձրացած եմ,
Ջաշարանի դատապարտւած իմ հոգիէս ձանձրացած եմ,
Ու Բանի որ այս աշխարհի հոգն անգամ չէ քէ՛ կամ չըկամ.
— Ի՞նչ ընելու արդեօք եկայ — մըտածելէն ձանձրացած եմ:

ՕՍՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

Ողբերգակ քաւերացիք մը հասարակութեան հաւաքը զոնացնել ուրիշ պարսկամոլութիւններ ունի, Բանի որ այդ հաւաքը զրօսամբ կը փնտէր այլեւս: Անիկա աւելի լաւ պիտի ընէր, եթէ ուզէր պրպակ այն խորհրդաւոր քրեանք որ կեանք կը կոչուի:

Իրակամութիւնը յաւիտեակամ, անփոփոխելի բան մը չէ, այլ պահ մը այսպէս, պահ մըն ալ այնպէս, կախում ունի անկէ թէ ո՞վ եւ ի՞նչպէս կը տեսնէ զայն:

Ճամբարութիւնը ամբարանելի է ինչպէս կեանքը: Ճամբարութիւնը եւ կեանքը ըմբռնելու մեր բոլոր աշխատանքներն ալ ամբարանելի են:

ԼՈՒՆԻՃԻ ԲԻՐԱՆՏԷԼԼՈ

Ով մեծ աստղ, ի՞նչ պիտի ըլլար Բու երգանկութիւնը եթէ չուենայիր տեսնէ որ կը յաւատարմա:

ՅՐԷՏԷՐԻՔ ՆԻՑՁԷ

ԵՐԵՔ ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա. ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ո՞ր գիտական ջարայքէն դերդ լաբ սգի՜ մը պահուած,
Հեղեղորէն հասցաւ խաւարն այս հոծ ու սառած,
Հաւաղայծառ իմ կեանքիս միջոցներուն մէջ յանկարծ...

Իմ սրբաւս անխիթ սարսուռներուն ընդմէջէն,
Մեռնիլն իմ եւ կը տեսնեմ միայն ծաւէն առ ծաւէն
Ու կը խնդրեմ եւ ի զուր իմ արցունքէն ապաւէն...

Արշաւանքէն վերջ ծովուն ափանքներուն իր վըրայ,
Աւաղներու մէջ խըրոզ մարգու մը պէս եւ հիմա,
Իմ մարդկային դաշութեան մէջ կը խըրի՜մ անխընայ...

Միշտիկեւ քլում՝ մե՛ծ հովէն ինձմէ՜ քրխոզ՝ վիշտ առ վիշտ,
Սրկիւնքներէն իմ ներքին կ'անցնին ամպե՛ր, ամպեր մի՛շտ,
Ո՞ր անծառնոթ ևզերուն յաւերժական ծաբախն,

Տանելով դանձն ի՛մ ամբողջ իրրի խոտաւառն անձրեւին...

Բ. ՏԱՌԱՊԱՆՔ

Եւ սովայն ե՛ս կրնայի՜ Աստուած իմ մի՛շտ խոտածրեր,
Այն մարդուն տեղ դու եմ եւ ըլլալ եւ մարդ մը տարբեր,
Ու կենսալից դուրս մ'ընել զարծերուն տեղ մահարեր.

Եւ կրնայի՜ լեցընել մարդարի՛ս առ մարդարի՛ս,
Անգուռն սր դիւ կը բաժնէ էութենէն էլմարիւս,
Ու դիւ գծրախա՜ կ'ընէ մէջն ամայութեան մը վըճիւս...

Իմ լուսադայն մասիս մէջ իւրաքանչի՛ւր շարժումիս,
Օ՛հ, վերջ առ վերջ կ'արիւնէ շղթաներու ձայնը դիւս,
Ու կը պեղէ մեռելի նոր փոս մը մէջն իմ կուրծքիս...

Ջի մարդկային լայս մը գեւ գիշերուան մէջ իմ ներքին,
Ջերդ անասուն մը աղնիս մէջը մահուան ու կեանքին,
Ամէ՛ն վայրկեան, ամէն տեղ կը տալորի՜ աննկատին...

Փախի՛լ, փախի՛լ կարենալ քանդելով մաւթն իմ շուրջին....

Փ. ՊԱՂԱՅԱՆՔ

Արե՛ւ, ա՛ն աքե՛ւ, լայսերովդ ամբո՛ղջ
 Ծաղկե՛ ինձմե՛ ներս բողբո՛ջ առ բողբո՛ջ
 Ու ե՛ս վերստին ըլլամ քա՛ղ աւ ա՛ղջ...

Ու ես վերստին ըլլամ հաւասար,
 Կոչումիս մարգաւթնութեան մէջ սա՛ն
 Ու մարգո՛յ՝ ինչպէս սարերէ ի սար

Թընչո՛ղ արեւոյանդն իր թընչող համբուն...
 Ու աւել մ'իներմէ ժամանակն ի բուն,
 Բարձրանայ գէպի կատարներս ի քուն...

Ու թո՛ղ քանդուի՛, քանդուի՛ իողան,
 Խուժումի մ'առջիկ ներքին ու պայծառ,
 Անձին տեղատար սահմանն անլըգի,

Ու իմ գոյութիւնս իսկութեամբս յարգի՛...

1936

ԱՐԵՎՍ ՏԱՏԻՆԱՆ

ՈՐՈՒ ԿԸ ՊԱՏԿԱՆԻ ԱԺԽԱՐՀԸ

Ա. ԳԱՂԹԱՎԱՅՐԵՐ

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ.— Ունի հողամասեր որոնց տարածութիւնը կը հաշուուի 35,000,000 քառակուսի քիլոմէթր, այսինքն՝ երեք անգամ աւելի մեծ քան Եւրոպայի տարածութիւնը։ Մայր հայրենիքը ունի 241,000 քառ. քիլմ., 48,000,000 բնակչութեամբ (200 բնակիչ իւրաքանչիւր քառակուսի քիլոմէթրի համար)։ Տոմինիոնները ունին 19,400,000 քառ. քիլմ., Հնդկական կայսրութիւնը ունի 4,700,000 քառ. քիլմ. տարածութիւն։ Բրիտանական կառավարութեան հողատարութեան տակ գտնուող հողամասերը (Ասիոյ, Աֆրիկէի, Ովկիանիոյ մէջ) ունին 2,200,000 քառ. քիլմ.։ Բուն իսկ միւս գաղութները կը գրուեն մօտ 10,000,000 քառ. քիլմ. տարածութիւն մը։

ՅԲԱՆՍԱԿԱՆ ԳԱՂԹԱՅԻՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ.— Ունի հողամասեր որոնց տարածութիւնը 12,000,000 քառ. քիլմ.էն աւելի է։ Մայր հայրենիքը ունի 550,000 քառ. քիլմ. 41,000,000 բնակչութիւնով (մօտ 75 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քիլմ.)։ Աֆրիկէի մէջ ֆրանսական հողատարութեան տակ գտնուող հողամասերը կը հաշուուին 483,000 քառ. քիլմ. (Գերմանական հին գաղթավայրերով)։ Ֆրանսական հողատարութեան տակ կը գտնուէին նաև փոքր Ասիական հողամասեր՝ Սիւրիա և Լիբանան, որոնցմէ Սիւրիա անկախ և ինքնավար հռչակուեցաւ։

ՊԵՆՃԻԳԱ.— Աֆրիկէի մէջ ունի գաղութներ 2,400,000 քառ. քիլմ. տարածութեամբ. անոր հողատարութեան տակ է Ռուանդա-Ուրունդի հողամասերը (54,800 քառ. քիլմ. 3,500,000 բնակիչ) որ երբեմն մօտ կազմած է Արեւելեան Աֆրիկէի Գերմանական գաղթավայրերուն։ Մայր հայրենիքը ունի 30,400 քառ. քիլմ. տարածութիւն, 8,100,000 բնակչութեամբ (266 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քիլմ.ի համար)։

ԻՏԱԼԻԱ.— Մայր հայրենիքի մէջ ունի 44,000,000 բնակիչ և տարածութիւնն է 310,000 քառ. քիլմ. (133 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քիլմ.)։ Նախ քան Եթովպիոյ նուաճումը, Իտալիոյ գաղթային հողերը Աֆրիկէի մէջ ունէին 2,200,000 քառ. քիլմ. տարածութիւն, սակայն տնտեսական ճգնիմ համեմատութիւն մը կը ներկայացնէին։ Եթովպիոյ յաղթական պատերազմէն վերջ Թաշկան Իտալիոյ կցուեցաւ նոր հողամաս մը՝ հարուստ և ար-

գառարներ: Աւելցնենք նաև որ Իտալիոս Ասիոյ մէջ ունի 2,664 քառ. քլմ. տարածութեամբ հողամաս մը:

Հաշուելով ուրեմն եթովպիան (1,200,000 քառ. քլմ.) Իտալական գաղթային կայարութիւնը այժմ իր տարածութեամբ երբորդ տեղը կը գրաւէ աշխարհի մէջ:

ԲՈՐԹՈՒԿԱԼ.— Ափրիկէի մէջ ունի գաղթավայրեր որոնց տարածութիւնը 2,080,000 քառ. քլմ. է: Մայր հայրենիքը ունի միայն 92,000 քառ. քլմ. 6,700,000 բնակչութեամբ (74 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի համար):

ՀՈՂԱՆՏԱ.— Ունի գաղթավայրեր որոնց տարածութիւնն է 2,040,000 քառ. քլմ.: Մայր հայրենիքը կը հաշուէ միայն 34,000 քառ. քլմ. 8,000,000 բնակչութեամբ (232 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ. համար):

ՍՊԱՆԻԱ.— Ափրիկէի մէջ ունի հողամասեր որոնց ընդհանուր տարածութիւնն է 312,080 քառ. քլմ.: Մայր հայրենիքը կը հաշուուի 512,000 քառ. քլմ. 24 միլիոն բնակչութեամբ (47 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի):

Բ. ԸՆԴԱՐՁԱԿԱՅԸՄԱԻԱՒԱԼ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Մ. ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ.— Ունին 7,850,000 քառ. քլմ. տարածութիւն մօտ 125,000,000 բնակչութեամբ (16 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի): Այս հողամասէն զուրա Մ. Նահանգները ունին գաղթավայրեր որոնց տարածութիւնը կը հասնի 1,163,000 քառ. քլմ.ի:

ՍՈՎԷՏԱԿԱՆ ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Կը գրաւեն 21,000,000 քառ. քլմ. միահամուռ տարածութիւն մը: Եւրոպական Ռուսիոյ մէջ (տարածութիւն՝ 4,760,465 քառ. քլմ.) կայ 127 միլիոն բնակչութիւն (27 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի): Ասիական Ռուսիոյ մէջ կայ 37 միլիոն բնակչութիւն (տարածութիւն 16,500,000 քառ. քլմ., 2 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի համար):

Գ. ԳՆԱԴՐԱՎԱՅԻ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ՄԵՐ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ.— Ունի 470,000 քառ. քլմ. տարածութիւն. բնակչութեան թիւն է 67 միլիոն (143 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի): Գաղթային ոչ մէկ հողամաս ունի 1919էն ի վեր:

ԼԵՀԱՍՏԱՆ.— Ունի 388,900 քառ. քլմ. և 34 միլիոն բնակիչ (83 բնակիչ իւրաքանչիւր քառ. քլմ.ի համար):

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՕՐԸ ԿԱՄ ԺԱՄԵՐԸ: ՀԱՐԻՒՐ ՏԱՐԻԷ Ի ՎԵՐ

1836ին, աշխատութեան շաբաթը 84 ժամերու նրեային գումարին կը հասնէր, այսինքն օրական 14 ժամ: Իրաւ է որ 1841ին օրենսդրական ճամադութիւններ, աւելի՝ խարխալումներ տեղի ունեցան, գոնէ ի նպաստ աշխատող պղծիկներու վիճակի եւ աշխատանքի բարւոճում մը ձեռք բերելու համար: Բայց 1848ի յեղափոխութիւնն էր որ Ֆրանսայի մէջ կիրարկել տուաւ առաջին ընկերային օրէնքը (9 Նոյ. 1848ի օրէնք). որ 12 ժամուան իջեցուց աշխատութեան օրը, այսինքն շաբաթական 72 ժամ:

1892ի օրէնքը կիներու ամենօրեայ աշխատանքը վերածեց 11 ժամուան եւ տղայոցը՝ 10ի:

1900ի օրէնքը կը պարտաւորէր փաբրոնը աշխատութեան տեղութիւնը 10 ժամուան իջեցնել՝ ամէն անգամ որ աշխատանքի տեսակը կը պարտաւորէր այրերը, կիները եւ տղաքը միասին աշխատելու:

1919 Ապրիլ 23ի օրէնքը մեծ հանգոյց մը կտեսց հաստատելով 8 ժամուան աշխատանքը: Այն տեսնուան իսեալը եղաւ այսպէս:— 8 ժամ աշխատութիւն, 8 ժամ բոն, 8 ժամ պարապուող:

1936 տարին տեսաւ շաբաթական 40 ժամուան արտալոյսը:

Ուրեմն եմ այն երկիրները՝ որ կը հետեւին Ֆրանսական այս բարեօրոյնին, այսինքն՝ 40 ժամուան աշխատանքին:

Մեքէ տարի առաջ Խալիս 40 ժամուան օրինակը տուաւ, բայց պետական-Ֆառական ճամադութիւններով, որոնք գործաւորը կը տանին, այս վերջինը ուզէ չուզէ, համակերպելու ռուս կարգադրութեան, ի նպաստ կամ ի վնաս իրեն: Մ. Նանանգները եւս ընդհանրացուցին իրենց ամբողջ երկրի սահմաններուն մէջ 40 ժամուան աշխատանքը: Եւ Միութիւնը օրական 7 ժամուան գիծին վրայ է: Պուլկարիա 42 ժամուան վրայ կը տեսանի: Նոր-Ջիլանա, Չիստովափիա, Աւստրալիա, Գանատա ծրագիր կը մտակեն, ըստ այմի: Իսկ Գերմանիա եւ Մեծն Բրիտանիա դեռ 48 ժամուան աշխատանքը անգամ վաւերացուցած չեն, նմանապէս շափոն, որ բանուորները անվերջանալի ժամերով աշխատեցնելու գաղտնիք գրեալ... եւ այս պարագային տնտեսիւ է որ կրնայ այսօր Միջառօնին երկիրը եւրոպական եւ ամերիկեան արտադրութեանց մրցանիւթը կտանել:

ԶՕՅՐԱՊԸ

Գրեց՝ ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Ոչ նկար, ոչ լուսանկար, ո՛չ սուսամասերու թիւն, ոչ ալ գիմաստուեր միջնելու իսկ:

Յուշ մը միայն. մշուշի հասած գծերով. այսինքն՝ այնպէս ինչպէս Պապեր է, ինչ որ Պապեր, զրաշուսեր է մօքիս մէջ, տարիներէ ի վեր: Ու պակելու համար յաշը՝ յաշ, անաղարտ, կը մերժեմ վերստին կարգաւու որ և է փորձ. առնուած ազաւարութիւնը թարմացնելու որ և է հազում:

Կ'ուզեմ, կը փորձեմ իր հետն ըլլալ ու պատմել իր անձը ինձի. վերջինն զիտքը, ինչպէս հին օրերէն Պապած քաղցր գէմք մը, ծաղիկի մը հեռուար բուրմունքը, երգի մը մարդ, ո՛ր մարտն ար- ձագանդը:

Արագանդ մը, հեռուար, մօռցուած երգի մը, որ յանկարծ կը հնչէ: Այսպէս կ'ուզեմ պատմել Զօրապ, իր կեանքը, դարձը, քանի մը բառով, առանց յաւակնութեան, բայց վստահութեն ինչ համար, և, թերեւս մէկ քանիներու համար, անոնց՝ որ ըմբռնելէ առաջ կը զգան. անոնելէ աւելի կ'ընդունարեն. այսինքն՝ երանգով ոչ զոշ- նով. ծիրով ոչ գիծով:

Ու ահա հարցումը մօքիս մէջ. հագիթս մէջ եթէ կ'ուզե՞ք. ի՞նչ է զոշնը այս յաշին, արժէքն ու իսկութիւնը անոր: Մէկ բառով՝ ախ- րական յստիանիւնը անոր յաշագրականներին:

Գրականութիւնը արգեսք:

Անշուշտ, զրականութեան համարով զայացած է, զրին երանգնե- րովը գծուած է այդ պատկերը, բայց աւելի լայն լըլանակով քան զրականութեան սահմանները, որքան ալ լայն ըլլան առնձ իրենց հարկաւումը. սրովհետեւ կան զրաղներ, միջնել իսկ հայ, որ վեր են իրենց զրականութենէն, աւելի՛ քան զիրը, քան իբացումը իրենց մասնումին կամ զգացումին:

Անոնցմէ՛ եր Զօրապ. որուն զարգերէն մեկն էր զրականութիւնը. կեանքին մէկ էլը, հոն ու հարուստ, հետաքրքրական ու հազուա- գեղ, բայց վերջապէս նշ մը:

Իրեն նման, վերջին կէտ գարու ընթացքին, Դուրեանը ունինք միայն. Սրբապետ Նդիշէն, որուն զրականութիւնը, ինչպէս կրօնա- ւորի առիթանները և պարտիարքական աթոռները, Գուրս Բէ Սրաւ- սաղեմ, ի վերջոյ, մասնակի զարգարանքներ եղան իր էութեան, իր

անէին նամար. որոնք աւելի զարգարուեցան իր անձովը, քան զարգարեցին զայն:

Ճիշդ Դուրեանին նման Զուրա՛պն ալ, ուրիշ կեանքով ու կոչումով. աւելի աշխարհիկ գրուածով ու փաթարկստ առաքելով. որուն գրականութիւնը եղաւ զարգերէն նայ գրականութեան, առանց ունեւն իր անձին միակ ու մեծաշուք զարգն ըլլալու, իր անձին՝ որ աւելի էր ըսինք քան իր գրականութիւնը:

Կան մարդիկ, որոնց ստորագրութիւնը աւելի է արժէքով քան իրենց գրութիւնը. ու Զուրապ անոնցմէ էր:

Հարուստներ են այս մարդիկը, պէրճ ու առատամեան. անոնք՝ որ դիտեն իրենց հոգիներէն, իրենց հոգեբէն ալ, իրենց լազանդէն ու առաւարներէն ալ ցուքեր նետել կեանքի զոնազան պատառներ. բան, ու գարնէալ հարուստ Յաւլ. վեր Յաւլ ու վերէն նայիլ այդ բոլորին վրայ, նման մարտիախախ մը, որ յաղթանակի բազմազան նահապետներ է տեսած ու շտեղծած և չքանչլաններով է զարգարուած:

Բայց եթէ անձէն դէպի գրականութիւն կրնանք իջնել դիւրութեամբ, գրականութենէն ալ կրնանք բարձրանալ իր անձին. վերելք մը որ հաւելի է, և այս պահուս, աւելի պաշտօն ու պարտաւորիլ:

Իր գրականութիւնը, ուրեմն. — ժայթքում մըն է ան իր կուսիւնէն. փոխած, արձակուած նառաջայթ մը, որուն մէջ կարելի է նառատակ կեանքի բոլոր գոյները:

Հարուստ՝ իր ենթանկով, իր անձնաւարութեամբ, կեանաբար նաև իր բխումովը. Երկրաշափ, փոստաբան, զբաղեալ, հրապարակագիր, բնամաս, աղջային գործիլ, նմա աղջային ու պետական գործերու, հետախուզի ու աշխարհիկ, — բաւական լէ՛ իր գրականութեան երբեքնը լափելու նամար:

Զուրապ կեանքը տաւա իր գրականութեամբ. բեկոր մը, նառաւած մը միայն անկէ. — խոնարհ մարդերը, հարուստը, մեծառունը, պարտականութեան մարդը, հարուստի կինը, սպասուհին. և, դեռ՝ խորազն ու խորաւորը. պալանցին և Պալիս եկած դաւառացին. ու պատմեց անոնց ցաւն ու վիշտը. հոգն ու հոգին. սէրն ու սիրտը:

Տաւա Թաղականը, աղան, էֆենտին, կրտաւարը. այսինքն՝ ինչ որ նայ կեանքը աներ Պալիս մէջ:

Բայց այս բոլորին նկա ու այս բոլորին վեր՝ տաւա կինը, առաւելայ ու յաւիտենական կինը. մէկը՝ միւսին մէջ, մէկը միւսին նկա, յարափոփոխ ու անփոփոխ կինը:

Իրապաշտ ըսին իրեն նամար, 'որովհետեւ կեանքէն, մարդէն ու իրականութենէն խոսեցաւ և հոգիւ թէ երեսակայեց: Բայց երբեք լուսանկար չէաւեց կեանքէն, ու այդ պատճառով ալ չնառաւ, չուղեց նառիլ աղեղութիւններու և, մանաւանդ գոհակութիւններու, որոնք զուր Յաղին իր գործէն:

Արուեստագէտ ու գեղեցկագէտ, ան կինը ընտրեց իր գրականութեան առանցքը, որ իր մէջ ունի կեանքի բոլոր յաւանքիւնները, մինչև իսկ աղեղութիւնը, միայն ընտրակուած կանայքութեան չընտրուելը, նետաւար, զագրած աղեղ ըլլալէ: Այս է պատճառը որ՝ իրենց անկումին մէջ իսկ՝ Զուրապին կինները աղեղ լին, այլ կարեկ-

ցումբեան արժանի. զսէ իրենց եակառաքրին, կեանքի ժանիքին և իրենց ուսմանին վեր զգացական ալիքներու:

Փոքրաւ լը պիտի յիշեք. բայց անիկա պատմեց այդ սղերը դուք ինչե՛ր՝ քաղաքն ընտանիքին փառութիւնը հաստատելու և գաւառացի կնոջ միամիտ ու սրտառու զօրախօսութիւնը լալու համար, ոչ թէ ցուցադրելու բարձրագոյն գահկնութիւնը:

Ջահրայ առաւ կինը իր ինսթեանը մէջ. աշտինքն՝ անխիթանաւորութիւն մէջ, սրովհետեւ կինը, աշտինքն կանաչութիւնը, միւս աւելի վեր է քան կնոջ մարմինը: Անշուշտ, անիկա խոսեցաւ մարմինէն, բայց խոսեցաւ՝ աւելի յատկելու համար հոգին, և խոսեցաւ հոգիէն՝ ըսելու համար թէ այդ գեղեցիկ այլ փխրուն տեսքը, որ կնոջ մարմինն է, նիւթ է, բայց նաև նիւթէն վեր բան մը. նաև հոգի, զգացում, յաւատ, խոսք. է՛ն, այս, կերպ է նաև, որ երբեք աշտնապատ ու բնականապէս, սեր կը դառնայ:

Ու ան առաւ կինը, միւս սիրոյ մէջ, առնուազն սիրոյ սահմաններուն վրայ կեցած: Դի՛նք, ոչ մայրը, ոչ աղջիկը, ոչ քայրը. այլ կինը միայն: Որովհետեւ անշուշտ էր զայն իր լրումին, սիրոյ պահերուն, անձնութեան, սայթաքումին և անհուն ու սրտառու զղումին մէջ: Ոչ մէկ նկատեալ այնքան յաշիւ, քաղցր, պաշտելի ներկայացուցած է կինը, որքան Ջահրայ. և ոչ մէկ նկատեալ այնքան մեղքերով անշուշտապէս է զայն որքան ան. բայց նաև ոչ ոք այնքան մեղադրանքէ վեր պահած է զայն, որքան ան դարձեալ:

Որովհետեւ անիկա, յաւախ, սերը նայնացուց կնոջ հետ, կինը՝ սիրոյ հետ. առանց Պառնոն յիշելու և սակայն առանց Ջալային աշակերտելու. առաւ զայն ինչպէս որ է. իրեն զգացում՝ որ տաք ու հաճելի գոյով մը կը լեցնէ մարդը. և իրեն բնազդ՝ անզուարէն, որմէ լինք կրնար խառնափել. կամ այլ խոսքով՝ իրեն զգացում, բնազդ մեղմելու և աշտնապանելու համար, և իրեն բնազդ՝ զգացումը իրականութեան վրայ հաստատելու համար:

Ահա թէ ինչո՛ւ կ'ըսենք որ անիկա իրականութեան արուեստագետ եղաւ. երգիչը իրականութեան, աշտինքն՝ կեանքին, մարմնին, մարդուն մէկ խոսքով, բայց կին մարդուն: Մեղմէ ո՛վ չի գիտեր, սակայն, թէ ան որ երգել գիտէ, ան որ զմէկ գիտէ, ան՝ վեր է միւս իրականութենէն, ինչպէս բանաստեղծը:

Ջահրայ վեր մնաց իրականութենէն, արուեստագետի իր խառնուածքը, արուեստագետ-մտածողի ցնցուղը թափելով անոր վրայ, ինչ որ է պատուաբ, որ իր իրապաշտութիւնը չի ցնցեր մեզ, ինչպէս Օլակոնինը, չի վերադարձնել ինչպէս բնազդաւորութիւնը:

Դը չի կնեցնէ թերեւս կինը, անոնց թաղուն հաւանութիւնը ու նենալով սակայն իր կողմը:

Նկարիչ, բանաստեղծ և սկզբաւոր. — առնցմէ կազմուած է իր մէջ արուեստագետը, որ մեծ է. որ կեանքէն զիծ մը կ'առնէ ու պատկերի՝ կը վերածնէ. ձայն մը երգի և գոյն մը՝ նկարի կը տանի: Առջի պէտք է բացատրել այն՝ որ ինք պէտք չէ ունեցած երկարաշունչ դարձնելու, կեանքն ու մարդկերը տալու համար:

Գաւառած է նորաժողովով, անոր մէջ գնելով ինչ որ վեպի մը բովանդակութիւնը պիտի կազմէր: Վեպեր են իր նորաժողովը, խիտ,

հոգեբանութեամբ հարուստ, գիմագծութիւններով պայծառ... Ո՞ր վեպը աւելի հարուստ պիտի ըլլար քան իր քիթին զարտը, Անդրեօրիման Սեր, Քեմարիքը, Ժամանց Բոկը, Նրամիկ Մանը, Փարսլը:

Ուրիշներ վեպ դրած են և ընթերցողները դարձուցած են էջերը, ցտակած խորհրդածութիւններն ու նկարագրութիւնները, պատմական քերականութիւնը ևամար. առհասարակ քննարկած ու ձանձրացած են, որանկարծեալ թացապանութիւններով: Զուրապ կարճ պատմական քերականութիւն է և ընթերցողները անցուցած են դանակը. ցտակով որ կարճ կը տեսնէ. ու կրկնած են ընթերցումը և վեպի վերածած՝ իրենց սրտին ու մտքին մէջ ընդլայնելով պատմական կեանքը:

Հանգարա և խիտ, անիկա դիտել արագորէն կառուցանել իր նորավեպերը, անմիջապէս կրկէս նետելով գեմքն ու գեպքը և քաղաքներէնով հոգին, խորհրդածութեան սաք ալիքով մը լըվողաւում: Հանգարաւն առ հանգարաւն մտտերու բանիւնով կը յառաջանայ առ, կարծեք աղէկ մը նշանկել, ծամել աւելու ևամար կեանքին ծաղիկը. կենալու, լուսել առնելու և յետոյ շարունակելու ևամար իր թափանցումը կեանքին ու սրտերէն ներս, կողմնակի, ուրիշ գանձերէ, որ հասարակաց լինէ, այլ իբր միայն. հաննելու ևամար վախճանի մը, որ լուծում մըն է շատ անգամ, կեանքին բխած լուծում մը, որ միակ կարելին է նաեւ, քրեթէ ևակապարտան:

Իր պատմութեան պէտ՝ կարճ է խոսքն ալ. խիտ ու հոտ, Թանի մը խոսք ու արգէն կեանքը հրապարակ կը դրուի. քանի մը դիմ՝ գեմքը կը պատկերանայ և քանի մը երանդ, ակնարկ, հարուստ որտեղուն վրան, պրպաւում՝ կեանքէ մը և սրտէ մը ներս, և ահա ոչքերպութիւնը. կարաք, սերը, ապշանալը և կործանումը:

Սա այս բարբիէ վրայ, յանկարծ, անակնկալով, անփութութիւն ըստած, կոշիկ մը հոգնելու պէտ, խորհրդածութիւն մըն է շատ յաճախ և որ կը լուսաւորէ ամբողջ էջը: Այս խորհրդածութիւնը, սակայն, ոչ փխրափայտի մը մոռյլ լուսքը կը բերէ մեզի, ոչ ալ հոգեբանի մը ցամաք հաստատումը. այլ՝ արուեստագետի մը ալիքը խռովայալ, գեղեցկապէտի մը հոգեցւածք՝ որ կեանքին, փորձառութիւնէն, գիտազնութիւնէն բխած ու ինքնաբեր բանականում մը ունի. Մեծ, խորունկ գիտալ մըն է Զուրապ, որ չի նշարեր, այլ կը հաստատէ միայն, տեսակ մը ևակապարտանութիւն գնելով իր հաստատումին մէջ. ահա թէ ինչու՞ իր բանականութիւնը յախանալանիքի դրուում կը կրեն:

Դիտալ, խորատեա արուեստագետի գերազանց այս խառնումքին ի նպաստ յիշենք նաեւ իր առած գիմատաւերները: Առանց մասլ քննադատութեան, բայց վրէժիքի քանի մը հարւածներով, աւելի խոր ու ճշմարիտ քան ծանրաշուք քննադատութիւն մը. Թեթի, սոստատուն, բայց խորքին մէջ պայծառ ու վերջնական քանդակներ, որոնք կենդանի տաղանդագործութիւններ են, ըլլալով հանգերմ անձն ու գործը ներկայացուած ևեդիսակներուն:

Նայել ալքով մտնեցած է Զուրապ կեանքին ու մարդերուն հոգեբանութեան, բուժելու թագուն բաղձանքով մը, նայել իսկ բարոյական մասնագործութիւններով: Անիկա մասնանշեց, Նշարագէց և երբեմն ալ արիւնեց, բայց միշտ զգայլ ու սրտադին զուրաւորանքով մը. երբեք կացին չարձանեց, ոչ իսկ գանակ բռնեց, գունցաւ Նշարագով, յա-

հախձեցին մէջ պահած, լիարանցնելու համար հիւանդը որ մարդն է, ընտանիքն ու ընկերութիւնը, այլ մասնաւոր կիներ: Աւ ձաղկեց մարդկային կեղծիքը, բայց այնքան համով ու հոգեբանական հարստութեամբ, որ ոչ ոք որանեղեցաւ, ոչ ոք հայտնեց իրեն ու լռու թեան մէջ համակերպեցաւ, կարմրելով իսկ:

Իր գրական աշխատք, հարուստ ու լուսավէտ լատականութեամբ հասոյցն է՝ որ մեղի հոգեկան հետնք կը պատեաւ: Եւ կը գտնայ հայ գրականութեան մեծաշուք կոթողը:

Ա. իր սէը. բազմակողմանի և գունեղ, իրեն, մարդուն նման. կռիկ, կարուկ, արագ, պոսեյդոնի երբեմն. և հաճելի ու համով իր անփութութեամբը, թուրքերէնի իր ձեւերուն, նոյն իսկ թափթփաժութեամբ մէջ: Առանց խաղի, առանց մեծ թախնիքներու, բայց, առայլ ու հմայիլ, իրեն պէս համակրելի, կ'լար սէ մը, ինչպէս կ'ըսէր որ մը Զրաքեանը. պարզ ու յոտով, պոսիկերուօր և ապաւորիլ. ողջ բառերով, կեանքէն փրցուած ճշմաներով, որտէն անցած ու մասժութի մէջ թրծուած: Կամ իր խոսքին պէս, որ ոչ պերճ էր, ոչ ու լատ հարուստ, լլացնելու առիճան, բայց պարզ ու խելացի, լատ հասոյցով ու միշտ անակնկալով:

Իր խառնուածքին պէս. միշտ նոր, երիտասարդ, հաճելի և ինքզինք փնտաւել տաւոր:

Իր խառնուածքը. — հակասութիւններու մարդը եղաւ ան, աշխիքն՝ ներգաղնիկութիւնը հակասութիւններու, եթէ կարելի է ըսել: Նման միշտ հարստագեղանի աշխատանքներու, որոնք բազմութիւ պոսիկերներու, զիրար հակասող գեղեցիկ և անքննելի միտխառնումով ընդամենուր գեղեցիկութիւն կը ցայտեն:

Իրաւաբանութիւն ըրաւ, թէ և երկրաւորի վկայականով աւարտեց իր գործը. իսկ իր կեանքին ու գրականութեան մէջ, լզրաւ ոչ փառաստանի երկարաճան արամաբանութիւնը և փեսայիմը, ոչ ոչ երկրաւորի մը ցամաք հաշիւն ու լափսաձեւը:

Մտաւ լանկեցաւ ու լատ ծախեց. իր սեղ ուրիշ մը հարստութիւն պիտի գիշեր, ինք պարսեր գիշեց, առանց պարտադաննիներու և անանկութեան սպանալիքին, որովհետեւ — կ'ըսեն — մարդոց համար հաճելի էր առնելիք անենալ Զահրապին վրայ:

Խոսեցաւ բարոյականի վրայ. գտեց, քննադատեց, ժխտեց ընդհանուրէն հասկցուած բարոյականը, ինքն ու վեր Մաւով այդ բարոյականէն: Աղբեցաւ իր ուղածին պէս, նոյնիսկ իր գրածին պէս, բայց առանց գայթակհութիւն յարուցանելու: Դատեցին և քննադատեցին անշուշտ զինքն ու, բայց լուսով, հաւսութեամբ ներեցին իրեն ու փնտեցին զինք. և ինք, հասաւ ամենքին, առանց սովայն մեկ սեղ երկար Մաւաւ: Անձամ կարէն եղաւ ան պոսիկերին, որ իր մեղադրանքն իսկ մեծարանքով ըրաւ անոր հանդէպ:

Մտաւ սիրեց և լատ գտեց կիները, բայց չեղաւ գտաւոր. սիրուեցաւ անանցմէ, թէ և իր գրականութեամբ յուսախաբարութիւններ պատմեց անի: Իր երիտասարդութեանը լափսաւ եղաւ ան, լափսահասութեանը զարմամալի՛որէն երիտասարդ. լուսաւ, լուսնայնաւ ձերութիւնը, եղբրական պայմաններու հետեւանքով, բայց նաեւ թերեւ անձ' համար որ հակասադիրը լուսեց կեանքէ զրկել պայն իր

երիտառարգութեան, իր ուժերու լրումին մէջ. կեանքէ՛ զոր լեցուցած էր իր սաղանդին բազմազոյն հառադարձներովը:

Առաջին զէմքը իրբի զբաղ, փառաբան, երեսփոխան, հոգաբարձի և լուսնւ. բայց երբեք առաջին հարաւաններէն, որովհետեւ շահեցու իրբի փառաբանն ու ծախսեց իրբի արուեստագէտ՝ այսինքն տառնց հաշիւի:

Ձայնով կանացի ջիւ մը, խառնուածքով սանական, դերազանց մատարական մը եղաւ ան, որ վեր մնաց ամբողջին, թէև կուսքը դարձաւ իր մամանակի մատարականութեան ու ... ամբողջին:

Երբ ողջ էր, լէր մտածեք մահուան վրայ, այնքան կը տէրէր կեանքին. այնպէս կը թուէր՝ թէ յաւիտենական էր ինք, կեանքին անբաժան մասը. ու նմա որ մեռած է՝ կ'իշխէ կեանքին իր եղբաւ. կան վախճանէն ու անյայտ ու անշիւթիմ գերեզմանէն: Միջազգային զէմք դարձաւ՝ հակառակ հայ ըլլալուն, ու իրբի հայ մարդ, իր կեանքով ու զործովը, փայլեցաւ աւելի լաւ՝ օտար լըլանակներու մէջ: Եւ եթէ հայը սիրեց զայն, ուրիշներու կարգին թուրքն իսկ գնահատեց, թէև նախանձկան ստեղծութեամբ:

Ճիշդ է, նախարար չգարձուց զայն, դիտումով, բայց չկրցաւ չգարձնել գառախօս իր համալսարանին և երեսփոխան իր խորհրդարանին, որոնց լաւ մը պիտի պահէր, առանց Ջահրապի:

Զգարձաւ նախարար, բայց բան սարկեցուց, ուղեգրի՛ մաւաւ մէկէ աւելի նախարարութիւններու, զարմանք պատճառելով բոլորին. իր հասերը étonnement-ներ եղան խորհրդարանին մէջ և միջազգային ընտրեալ այն ամբողջ՝ որ թուրք խորհրդարանն կը կուլուէր, ակնով կարեցաւ ամէն անգամ որ ձեռնարկ իջնէրին խոսք առաւ, Օսմ. կայսրութեան համբալցուցնելու համար: Կասկած չկայ, որ միջազգային պատուաւանդելի մը, Կայսրութիւնը Ջահրապը միայն պիտի կրնար ներկայացնել արժանաւորայն կերպով:

Ու եղաւ այս նայն Կայսրութեան խորհրդարանին կուսքերէն, ինչպէս նաև մեծագոյն զոհերէն:

Ասեց զինքը խորապէս թուրքը, որովհետեւ ամենէն աւելի ա՛ն էր որ հակեցուցած էր անոր՝ թուրքին՝ թէ ի՛նչքան վար էր ան հայէն. բայց թուրքն իսկ, իր ստեղծութեան մէջ, խառնեցաւ արժեքին առիւ, մպակեցաւ անոր և գնահատեց զայն:

Համալսարանի ուսանողութիւնն իսկ, որուն ձմիջազգային Իրաւունքի գասը աւանդեց, ստեց զայն իր հիացումին մէջ: Կը պատմեն թէ ի՛նչպէս ուսանողներէն լատերը իրենց ստեղծութեան մէջ կը փրփուէին երբ ան, Ջահրապը, մեծ վայելութեամբ ներս կը մտնէր, չկարաւ, իշխանի մը նման, կը նետուէր բնի և իրմէն բխած լոյսին ու պերճ խոսքին ալիքով կը նուաճէր ստեղծաւոր ուսանողութիւնը, որ մտցած ամէն բան, կը ծափաղչուէր պերճաբան գառախօսը, զայն համարելու իսկ բազմանքով...

Ու երեսույթը կը կրկնուէր արեւով և յաւախ նայն գառախօսներուն: Թուրքը իրբի իշխանութիւն, իրբի խորհրդարան, իրբի ուսանողութիւն, այսպէս եղաւ միշտ ու, ի վերջոյ, երբ առիթը եկաւ, հանեց իր աչքին փուլը, նշմելով զայն իր հիացումին ու նուաճութեան խառն զգացումին, շարումին մէջ:

Գրիգոր Զօհրապ
(1861 - 1915)

Ազգային կեանքէն ներս՝ իշխանի մը կեանքը սուսեցաւ. եղան, անշուշտ, նախանձօրդներ, որոնք սակայն հիացան իր վրայ. և ան զարգն եղաւ անընդհատօրէն ազգային ժողովներուն և նաւաքայլներուն: Եղաւ յարգուած բաւօրէն. ահա թէ ինչո՞ւ անիկա վեր Մնաց բաւօրէն ու իր բանաձեւները, իր խռչերը հալաւ: Թեան ձայնը զարձան:

Ապագան իր գրականութեան. բայց ինչո՞ւ այդ հարցումը, երբ արդէն այդ ապագան կ'ապրինք մենք ու ան երթալով կը մեծնայ:

Իր դարձը ոչ չէ, իր անձնաստիճանն ալեւ. մեծ է իր գրականութիւնը, իբրեւ մէկ բեկորը իր մեծ էութեան. իբրեւ մէկը իր բաղձաթիւ շնորհներէն:

Իր գրականութիւնը պիտի ապրի իր անձին ևս. անձին՝ որ վաղը, թերեւ, վեպերու մէջ պիտի անցնի, ու եթէ հիշենայ իսկ իր գրականութիւնը, նետաքրքրական պիտի Մնայ ան, որովհետեւ իր անձը պիտի գտնենք անով:

Շատեր երբ կը մեռնին, իրենց գրականութեան փայլը միտքին կը սանին. Զօհրապին պարագան հիշք հակառակն է:

Պիլիսը, իր կիներովը, պիտի Մեայ հետաքրքրեման, հիմա՛ մա-
նաւանդ, երբ հազիւ թէ կեանքի մէջ զանեցեայ զանաւնք իրենց
պարտանդեաներովը, ազգային միեւնորոպովը և պիլիսիք ճերմանե-
րու, հրապը Քեյոյնեւու, Վժրթաքեյոյնեւու հին այլ համով փառքե-
րովը:

Ջոհրապի գրեմանութիւնը անհետացած այդ Պիլիսը ունի իր եղի-
րուն մէջ:

Պիտի փնտռենք զինք իր լեզուին, ողջ հաքերանութեան, կեան-
քի ու կիներու հանգեղ իր փորձառութեանը, իր ինքնապա-
նեանը, կարէ, կեղ այլ համով պատմութիւններուն, մեղքերու այն-
քան անսլլ պատմութիւն և անեց այնքան համազօլ ներութիւն, սփռ-
փութիւն և բարոյական վերաներուն համար:

Ու իր կեանքին համար, որ եղաւ շքեղ, իր վախճանին համար,
որ եղաւ եղբարկան: Մնաց արի, ինչպէս կը պատմեն, ինչպէս հա-
ւատանք ինչ որ մը ալեկարգ կաթաղիկաւ մը կըլլի մը բարձունքը,
եղաւ վեմ, օրէնքին մարգը, ինքնամոտան ու հպարտ. մերձեւով
փախուտը, Մեայով մանուան հետ դեմ առ դեմ, ու, ի վերջոյ, շախ-
մախանելով թուրք բարբարոսութենէն, թուրք արիւնախանն մշա-
կաթէն ու միտքէն, իր մահուամբը կախելով զանանք:

Ահա յաւա Ջոհրապի մասին. առի իր գեմքը՝ ինչպէս որ կայ ան
մաքիս մէջ:

Սւ ինչ կը թուի՝ թէ խոսեցայ իր մասին, բայց ինք կը Մեայ գեա
երեւակայութեան առջև, իր աղիստիկ, թափանցիկ մարթովը, իր
կլոբ, ամուր կներասածքովը, իր հանելի մպիտովը և անհանարեն
խելացի և արթուն ալեքերովը, շարժուն ալեկան էութեամբը, խառ-
նուածքով ու քաղաւածքովը, պարուրուած մառնութեան ու խոր-
հուրդի քաղցր թափիմովը:

Որ Մեայ գեա իր սահղծադարձական մեծ ապանդով, արուեստա-
պետի խաղայայտ էութեամբը՝ անհուն համակրելիութեամբը իր շար-
ժանեւին, քաղաւածքին, նայուածքին ու խոսքին մէջ:

Տուի՛ զինքը:

Ու ինչ կը թուի թէ՛ հազիւ սկսայ խոսիլ իր մասին:

Գանթիք

Գ. ՄԵԻՔԱՐԵԱՆ

Խ Ո Ն Ն Ր

Մեր նմաբանութեան սերը յստկորեմ կ'ընելի աշխարհում ճեմաբանութեան
հանդէպ մեր ցոյց սուած վերաբերումէ. հոս մեմ ցոյց պիտի ամէ թէ՛ նմա-
բանութիւն է մեր սիրածը՝ ոչ թէ իմզիմիս...

ՅԵՐԵՐԻԻՔ ԵՒՅՅԷ

ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ

Ո՛չ ոք զիսէ. ապարանքի՞, թէ ճիւղի մը գոգն անտէ՛
Գունձոյ՞, թէ գիրդ բարձի վրայ ծնած էր, բայց՝ բաղդայի՛
Էր՝ անժպիտ նակասազրիմ շեղ առաւելոյն անմեղուկ,
Ճակատազրի Օրէնքներուն խեղ՝ բնկրեկմանց խաղայի՛:
Դեռ կենսախայտ արեւին մէջ՝ իր գարունին ծաղկաօր,
Երկնի Արեւն աներակ մ'էր. աստղեր՝ պղտոր, օրն կամար.
Անգիծ, անկեռ ու ապերանգ, թանձր ճուռ մ'ամենի
Դասարէլ թուէր Արարչութեան այս հոյակապ շէն ծանրոյն:
Բայց զիսէր թէ՛ ի՛նքն էր, ամա՛ղ, ի՛նքն՝ աներակ, ամայի,
Շիջած լապտեր, խորս մը հետուած, մեծակեցիկ ու թափուր,
Անտարդ կաւ մ'էր՝ ափէն վիծած Իմաստագոյն Բրտիւի:
Այլ կը յուսար՝ քերեռ հեղ մ'ալ իրեն հպէր մասն Անոր,
Շու յայտնուէր՝ այդ քերազանգ զանգունածին մէջ Անքերին,
Հուսկ շօնհեղուլ զոտ պառկերին՝ ի՛նչ որ պէտք էր անվերպ.
Աներկեւան կը հաւասար Բարոյն ընդհուպ հանդիպման,
Ձի՛՛ր այն անձն՝ կիզն, Բարութիւն՝ բառեր չէին ընդունայն...:

Եունչը բռնեց. ակահչ դրաւ մերձեցման մը սառաղէպ,
Ու՛ պիտի պրկուած՝ որպէս յար մը թրթռաց հոգին ողորձայն.
«Ա՛յս, լո՛յս սուր ինձ, Տէ՛ր. կա՛յծ մը դի՛ր՝ սա նակեռ օակ մթաղին
Լապտերին մէջ, զոր հոն դի՛ր, բայց լուցանիլ մտադար զայն,
Մէկդի՛՛ն հեռ սա վարազոյրն. զիս ողորդէր յոյսն անգիծ.
Տո՛ւր ինձ սեռնի, տո՛ւր ինձ զիսնայ, տո՛ւր ինձ հանչնայ Անծանօթն.
Այ բաւ մնամ ես՝ սա անկեցողան կենդանութեան փուն անօր...»
Ողորցեց ան. հեծկեաց ան՝ սրտին խորէն ու լացաւ.
Իր աքերէն՝ գաղղ արցունքի յորդ երկզնէր կախուեցան:
Սուրբ հպում մը: Սարսուռ մը հեռ խորն էութեան մաղունցաւ.
Փայլակեաձեռ ձեռք մը մեղմիկ սանեցաւ իր նակէն վար,
Շող մը ժայթկեց քիթերէն հեռ, ճուռն անցաւ հոգմովար,
Ներս խուծեցին՝ Գիծ, Գոյն ու Ձեւ, Գեղ, Հեռութիւն՝ խառն ու յորդ,
Փառքի հմայք, Անյազութիւն, պառիւր Հրապոյր Մեծութեանց.
Երազներու պատամուհեմ յորդեց թափուր իր Հոգին,
Ուղեկորոյս՝ մնաց ծփում՝ որպէս ճաւ մը խորակուած...:
Արդ՝ կը կանգնի շղթայապիլի մահապարտ մը՝ իր առչել.
Բերում էր Ան՝ մինչ Բարութեան Արտայէն կ'ընթանար,
«Ետէ՛, բաւ, ո՛վ ամբարիտ, արդարացո՛ւր դու ինչ. ես՝
Մոլորութեանդ համա՛րք տուր, փութա՛, օ՛հ, մի՛ յամենար...»:
Եւ խօսեցա՛ւ Վարդապետը, տուաւ ձգնի Դասն հն՛ղ մ'ալ,
Բայց՝ ազգուն, ամալ հոգին Դասաւորին անտրժան՝
Ձէ՛ր կրնար, ո՛չ. յոյս Մարգարիտ՝ յաւէս՝ իր մէջ պարփակել՝
«Լա՛ւ, բաւ, այդպէ՛ս խօսիս Դասաւորիդ յանդիման,
Ապ'հրապան, ո՛վ էնդ տուաւ ճեմարութիւնն աւանդել...»:
Հարկա՛ւ ապառկ մ'Անոր, որ իր աչկերուն յոյս շօնած էր,
— Բայց փոխարէն՝ ինքն ալ Անոր ոտին օակ Փուռ ցանած էր...:

Ա. ԳՈՂՈՅԵԱՆ

ՀԵՌԱՒՈՐ ԵԳԻՊՏՈՍԻՆ

Գեղ՝ ԵՐ. ՏԷՐ ԱՆԴՐԵԱՍԻԱՆ

Հակառակ հոգեկան ու մարմնուր տառապանքներու՝ չէի կրնար անտեսել նոյն իսկ հեռուէր Եգիպտոսի կոչը։ Ձայն մը ունիմ անգոր, աշխոյժ մը նշխարեալ, կամք մը իր հուսկ բոցին մէջ, — բայց երբ կոչը կը պատկանի Հայ պատանեկութեան, Հայ երիտասարդութեան, անգոր ձայնս ճիշդ մը կ'ընէ, նշխարեալ աշխոյժս կը շարժի և կամքս կը խայտայ անգէտ իր տկարութեան։

Դասարանէ դասարան, քաղաքէ քաղաք, ամբողջ յիսուն և հինգ տարիներ, նոյն պատանեկութեան, նոյն երիտասարդութեան ի սպաս, աւանդեցի, յայտնի կամ լռելիայն, ինչ որ ժամանակը, փորձառութիւնը, — ցեղին տնաւոր ճակատագրին մէջ ես ալ փոշի մը մանրամաղ, — պատեհութիւն կ'ընծայէին աւանդել, պատանկան աւանդը՝ զոր ժառանգած էի երէցներէս։

Այդ աւանդը Հայ լեզուն էր, Հայ պատմութիւնն էր, դարերու շրջանին մէջ իր սրուշ գերը ունեցող ու զայն ճակատարաց կատարող ցեղիս աւանդութիւններն էին։

Կան որ այդ աւանդը կը կրեն կը ասնին իբրեւ զուտ պատանկանութիւն, ես կրեցի տարի զայն նաև չափազանց ըսուելու աստիճան եռանդով — տեսակ մը մոլութիւն՝ որ ընդվզողները ներետիկոս կը նկատէ, այն է՝ աւանդին դէմ կամ մէջ թերացողները կը նզովէ, ինքն իրեն համար եկեղեցի հաստատող քարոզիչի մը պէտք — Լըբ՝ ալապէս, եզմէ ալապէս, այլ ևւ... անցից անցելոց։

Մեր ապրած շրջանին զուգարկեղող ազգաւեր փոթորիկը այնքան ուժգին գոռաց որ ուրիշ ամէն զան զատաստան լռեց հիմա։ Գործունէութեան հայկական համակ թափը ցեղին նիւթական վերկենցադուսին նաւիրում՝ անցեալին դէմքերը, դէպքերը պահ մը մոռնալու անտեղիտալի հարկին սակ կը գտնուի։ Բովանդակը հիմա մեր ամէնուս համար, որ դեռ կը շնչենք, ա'յն է որ կարենանք թեթև իսկ ճիշդ մը ընել, մեր վտանգուած ցե-

ԵՐՈՒԱՆԴ ՏԷՐ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

Վասակաւո՛ր ուսուցչապետ, հրապարակագիր եւ Զրանց Վերժէլի
«Մուսա Յադի Քառասուն Օրեր» վէպի մ արգմանիչը, որուն
յիսնամեայ Յորելեանը թողուեցաւ 1936 Յունիսին:

զայն կայքը վերահաստատուելու նպատակով: Գիտակից Հայ ան-
հատին միտքին ու սիրտին խօսող գաղափարն ու զգացումը զայն
միայն կը ներշնչեն անոր իբրեւ ուղեցոյց եւ յամառ կամք իր
պատմութեան այս անկիւնազարձին առջեւ:

Գիտէ՞ք, ազա՛ք, մեր պատմութեան ոչ մէկ բողբոջին մեր ցեղը
ներկային աննպաստ կացութիւնը երբեք չէ ունեցած: Իրա՛ւ է
թէ, հակառակ դրականօրէն, ենթարկուած ենք յաւէտ աննախան-

ձեյի վիճակի մը, և պատմութեան անցուղարկերու մէջ մեր քաղաքակրթութեան դրուժիւնը անհաստատ կռուան մը միայն ունեցած է, բայց մեր արդէ կացութիւնը ընդհանուր պատմիչը կրնայ չփութութեան ու օպչութեան մասնել մեր յարատեւութեան ի տես, ի լուր մեծահարաշ ճիգերուն, որոնք կը կատարուին մեր կողմէ, երկինքէն ու երկրէն ամփոփուած թափառակամներու կողմէ:

Ինչ կ'ուզէք որ ըսեմ ձեզի, տղա՛ք, աւելի ներշնչուած, աւելի պատշաճ, աւելի անհրաժեշտ: Կա՛յ միթէ բան մը որ անլըսելի ու անընկճելի ըլլայ Ճշմարտութեան չափ: Հիմա մեր ժամանակակից վիճակին համար ա՛յս է ճշմարտութիւնը: Եւ դիտեցէ՛ք որ սեւէ ազգի համար զոհացուցիչ գիրք կ'ապահովուի ա՛յն տառն միայն, երբ կը շարժի ան իր ճշմարիտ պէտքերուն համաձայն, Ճշմարտութեան նեղքերուն վրայ: Անհասարար թէ հաւաքօրար, Հայուն կը պատշաճի հիմա լրջութիւն կոչուած առաքելութիւնը: Մեր ցեղին ակնյայանի բարեմասնութիւններէն մին է լրջութիւնը, որ կը նշանակէ արթնութիւն: Վերահաս դժբախտութիւններու նշաւակ անհասին, նաեւ ցեղին միակ ելքը այդ արթնութիւնն է: Ազէտքի պահուն կոտորակուած, ուրիշներէն ճշուած ցեղ մը ինչ աւելի կ'արեւոր բանի կրնայ պէտք ունենալ եթէ ոչ լրջութեան, այսինքն՝ արթուն կամքի մը, որով, ճիշդ տառնին, խոյանայ գէպի վերելք. զս՛րս կորուստի անդունդէն: Այս վաղքն ու ճիգը մեր նախնիքներունը եղած է, տղա՛ք: Մենք, անոնց հարազատներս, նետքնետ՝ աւելի գիտակից, քանի որ ժամանակներու աւելի բարդ, աւելի կ'նճոտու շրջան մը ապրեցանք, աւելի ուժգին ուրեմն, պարտաւոր ենք այդ լրջութեան նախանշանները տալ հիմա:

Եւ այդ նախանշաններէն կա՛յ արդեօք աւելի պայծառ, աւելի ինքնայատուկ, երեւոյթ քան սա՛ մտածումը թէ արտասանմանը պէտք է ինքզինքը պահե հայ հայրենիքին համար: Արտասանման... ս՛ր որ ալ զամուրի ան: Արտասանման... երկրէ երկիր, անլըսեպետ անլրպեմ: Արտասանման... օտար հորիզոններու տակ, մեր սիրտերուն մէջ, մեր հոգիին խորը, մեր պատմական գիտակցութեան մէջ: Արտասանման... Հայկական Պատմութեան ժամանակակից շրջանին ամենէն աւելի յեղեղուած բառը, հայրենիքը մտտ առ մտտ բաժնուած, Հայկական զոհին, պատարագին մասն ու նշխարը, Հայու արիւննէն շաղախուած, Հայու կամքէն ու կեանքէն խմորուած այդ սուրբ հացը, արտասանման: Ամէնքս մեր ներսիդին կը կրենք զայն, բայց ա՛յս իմաստով: Մեր ուխտն է այն, մեր աննկուն նպատակը, նպատակը, անով կը հաղորդուինք հանապազ: Ան մեր ճրագն է, ոչ թէ քարելոյն ու երկտրականու-

թիւնը, Հաւատքը հրազի պէտք ունի, որ պլպլայ դեղնած սեւ-
ցած պատրոյգին վրայ, որ նշանակ է հնութեան, յամառութեան,
տարերային արթնութեան, որ խաւարակու աշխարհներու մէջ
իսկ կը թափանցէ, տիեզերական լո՛յսը՝ որ անշատ է արեւնե-
րէն, գոյութեան հրա՛գը։ Արտասահմանն ալ մեր գոյութեան
հրազը, մինչև արուի մեզի, հաւաքուիլ մեր նախնիքներուն որ-
րանին մէջ, հոն տառապիլ, բերկրիլ, երգել մեր ցնծութիւնները,
եղերերգել մեր դառնութիւնները, այլ կառչիլ մեր վերանորո-
գումի յոյսերուն։ Ահա մեր իտէալը, ահա մեր հոյովումի ուժգ-
նութիւնը պատմութեան անիւներուն վրայ։ Այս տեսակ մը հա-
ւաքական գոյութեան պայծարը մեր ցեղին համար տառապելի
կարգ անցած է։ Սկսեալ այն շրջանէն՝ ուր Հայկ, սակաւաձեռն
գունդով մը, մաքառեցաւ իր արիւնին հարազատութիւնը պահա-
նելու համար բազմազան ցեղերու խառնուրդի մը դէմ։ Այդ պայ-
քարն է ճիշդ որ այսօր ահա կը կրկնուի մասամբ մեր երկրին
և, տառաւրպէս, արտասահմանի մէջ։ — Հայկ կորցեց յաղթա-
նակը, մենք ալ, հաւատանք յաղթանակի այդ աւանդութիւննե-
րուն, պիտի յաջողինք կորզել նոյնը։

* * *

Բայց երբ մեք կ'ընեմ, հաստատապէս կը հասկնամ Սփիւռքի
հայկազարմ նոր երիտասարդութիւնը, նոր սերունդը, նոր ընձիւղը,
նոր յոյսը, ու, այսօր, այս տողերուն շրջագիծին մէջ մասնաւո-
րապէս Եգիպտական Միտասարդութիւնը։

Դուք Փարաւոններուն երկրին ծլող ծաղկող հիւթալից զա-
ւակներ, դ՛ուք, ո՛ր կողմն ալ նայիք ձեր այսօրուան միջավայ-
րին շուրջ, բոլոր տեսարանները, ըլլան շէն կամ անշէն, անա-
պատ կամ ապատ, յաւիտենական Նեղոսը թէ անոր ռոտզած Վե-
րին ու Ստորին ուռճալից երկրամասերը, — կրնաք իսկոյն յի-
շել անցեալ մարդկութիւններու հսկայական աշխատանքները՝
շէնցնելու, քայելու, արչաւելու մինչև իսկ դաւելու գլպի ազա-
տութեան բարիքը, կրնաք յիշել արքեան շքեղութիւնները, որոնք
անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր Եգիպտոսինը եղած են, ներքին
ու արտաքին յեղափոխութիւնները, որոնց թափ հանդիսացած
է Եգիպտոս, արդի մարդկութեան ամենավաղեմի որդաններէն
մին, որ Ասորեստանի և Բաղդէաստանի հետ կը բաժնէ քաղա-
քակրթութեան մրցանիշը ո՛չ միայն բազուկի, այժի այլ և միտ-
քի արտայայտութիւններով — թուղթին, մագաղաթին ա՛յդ երկ-
րին մէջ դուք կարող էք կարգալ հին պատմութեան ամենէն
սարսուռն գողգոջուն էջերէն մին։

Իրականութիւնը լոկ կը յիշեցնեմ ձեզի, ձեր դէպի հայրենիք ձգտումներուն, զնացքին վառարանը եղող այդ երկրին համառօտ դրուագը կը ծրեմ ձեր արթուն աչքերուն առջև: Եգիպտոս կարող է խօսիլ ձեզի, պայծառօրէն ու անխարդախ պերճախառութեամբ, ամէն բանի վրայ — Մշակոյթ, պայքար, սյժ, բռնութիւն, բռնութեան դէմ ծառայութիւն, անկախութեան ծարաւի տենչ, վերջապէս հոյակապ յաջողութեամբ պատկուած: Դեռ ինչ կ'ուզէք իրեւ օրինակ, իրեւ յարացոյց: Բոլոր ազատութիւններու առատահոս այդ աղբիւրը կազդուրիչ զովութիւն կ'ընծայէ միեւնոյն նպատակին ձգտելու համար կատարուած ճիգերուն և զոհողութիւններուն տենչին:

Դուք հոգ ձեր քով, ձեր մօտը, ձեր միտքին մէջ ունիք համբաւաւոր Սփինքը, հին զրոյցներու, զփռարակնճիւն խընդիրներու տակդողը, զոր Հելլէն Դատականութիւնը՝ զանազան աշխարհներ զրկելէ վերջ՝ տեղաւորեց Եգիպտոսի մէջ, մոմիաներու ներքնաշխարհին վերեւ, ճանապարհներու անկիւնադարձին, ուր այդ տիեզերածնութեան տիպար զազան կամ Անրան-Մարդը ապագան կը սքողէ զազանիքներով, որոնց ինք ապա բանալին կուտայ հետաքրքիրներուն: Մարմնացումը այսպէս յաւերժական յոյսին, որ մարդկութիւնը կը արորէ յարածամ երջանկութեան զժրոխտութեան կտակածելի կէտին վրայ: Սփինքը թո՛ղ հոգ ապրող երիտասարդութեան համար հայրենի ապագայ մեծութեան և հայկեան զոհոյքին աղաղակող կազկանձող կենդանին ըլլայ:

Վաղնջական պատմութեան մէջ վեհութեան գրոյմով, Փարաւոնով պանծացուած երկիրը կը բնակիք: Փարաւոն Ս. Գիրքին մէջ Ենովային չափ հին է և իր ազդեցութեամբ այրարգաւաճ: Բոլոր արքաներուն վերացական վեհափառն է, որ քանի մը դարեր համաշխարհային ինքնակալի դեր կատարած է: Հապա ինչ ըսենք, զիտնալով որ Եգիպտոս, սարկական պատարակին տակ, մատուցան կեդրոնը եղաւ Հրեայ ժողովուրդին, ամենէն ուշիմը՝ որ երեք արեւուն լոյսը տեսած ըլլայ: Այն ժողովուրդը՝ որ ի հնումն Միաստուածութեան քաղաքականութիւնը տուաւ աշխարհի, և ապա Քրիստոնէական քաղաքակրթութիւնը, որուն ետեւ ինք պահուրտած զանազան մակդիրներով և կերպարանափոխութիւններով — զիտնական, քաղաքագէտ, պետական մարդ, սեղանաւոր, երեւմտագէտ, երեսփոխան, ծերակուտական, միջնորդ զանազան զարմանազան — կը շարունակէ վարել մարդկօրէն գործերը: Եգիպտական ուշիմութեամբ: Ձեր ապրած երկրին մէջ ծնաւ, սնու Մովսէս, որ մինչև իսկ Ենովա մը կերտեց, և իրմէ վերջ շարք շարք տեսանողներ՝ որոնք նոյն Ենովային աջը գինեցին

ամենազգի պողպատեայ շանթերով: Այդ երկրին մէջ ահա Իս-
րայէլ իր զօրութեան նախազաւթը ունեցած էր, ա՛յնքան հա-
սունցած, ա՛յնքան կատարողութեամբ որ իր ետեւէն կրցաւ ծովը
լեցնել Փարաւոնի զօրութիւնները...

Եիշատակներու մտրակումին տակ, այդ երկիրը բնակող Հայ
Երիտասարդութիւնը ամենօրեայ դասեր կը ստանայ ուժի, ուշի-
մութեան, յարատեւութեան, կ'ըլլայ փիւնիկ, մշտանորոգ, որ իր
անխններու մէջ կը սրէ իր կենդանութիւնը, ճիշդ Հայուն պէս՝
որ դժբաղդութեան մէջ կարծես աւելի կ'նստնորոգի, կը դառնայ
ինք իրեն վրայ նկարէն հոլի մը պէս:

Եթէ հոս թեթեւակի ակնարկուած բարեմասնութիւններէն
սչ մին ալ չունենար Եգիպտոս, եթէ Սփինքսը իր սեփականու-
թիւնը չըլլար և մոմիան իր գիւտը, եթէ մինչև իսկ ուսուցիչը
չըլլար ամենահմար Եբրայեցիին, եթէ Նեղոսի առատութեան բեր-
քերէն մին տիտեանը (կոկորդիլոսը) չընծայէր աշխարհի իբրև
տիպար երկարակեցութեան, եթէ գեղանի Կղէսպատրա իր խնկա-
ւէտ սրակապաններուն մէջ չգլխովցնէր մինչև իսկ հոսմէական
անմպիտ և դժխեմ նկարագրով հերոսները, եթէ Աղեքսանդրիա
երկար պահ մը համաշխարհային գիտութեան, իմաստասիրութեան,
արուեստի թանգարանը չըլլար իր տիեզերաօնուող Մատենադա-
րանով, եթէ Եօթանասնիցին բնավայրը չըլլար, եթէ ձեր երկրին
մէջ չմտղէր իսկ Գոսստիկութիւնը, որ ապա ըսոր միւս եր-
կիրներուն խորհրդապաշտ գրականութեան նախատիպը պիտի ըլ-
լար, եթէ ձեր երկիրը՝ անուպատներուն ապալիք յատակին վրայ
չգլխմար տուեալական կայաններ համբարել, և նախուղին դառ-
նալ մինչև Բարեյոյսի խորը համբուրող քաղաքակրթական
երակին, եթէ, եթէ, եթէ... Եգիպտոսի մթնոլորտն ի վեր այեր-
քէն սողոսկող բուրգը կը բաւէր որ դուք յոռէիք դէպի ան-
հունը, և այդ վիժակարկառ յուրանին քարեղէն համաձայնու-
թեան ու հաւասարակշռութեան նայելով՝ ապրէիք միութեամբ
և եզրայսիրութեամբ: Աւերին, կործանումին սպառնալիքը քա-
մաւող այդ վիթխարին ապահովութեամբ սորվեցունցած է ձեզի դասը
բոլոր դարերուն: — Միութիւնը ոյժ է: Միշտ յիշեցէ՛ք Գծնա-
բարթին հրաշալի պատգամը — շղորականնե՛ր, քառասուն դարեր
ձեզի կը նային: Մենք նոյնքան և աւելի իսկ դարերու պատ-
կառելի նայուածքին տակ, — սկսեալ Հայկէն ցայսօր, — կըր-
նանք խրոխտով դիտել երկինքը և որոնել միշտ հոն մեր Որիոնը,
որ Հայկին որրանը օրօրեցի:

Ու, զէ՛հ, պիտի շարունակեմ, բայց, ահա՛, Նոյեմբեր 11ի
Զինադադարին հրետը կ'որոտայ ականջիս: Մարդիկ յաղթանակ

կը տանեն, մինչ մենք մեր մեռելները կ'աղքանք անյաղթանակ։ Սերունդներ զրաւեցան կեանքէ, ու անփոխարէն թափառեցանք աշխարհէ աշխարհ, երբեմնի զնշուններուն պէս, որոնք այսօր նըստակեաց եղած են անկախ Պահմիոյ սուր աշուի գրօշին տակ։ — Ահա կրկին բոմբիւնը, զանգիւնը հրեալին կ'աւելէ Լիոնի երկինքը՝ յաղթանակի թինգ ծիծաղով, որ կը յիշեցնէ Եփրատի վառախաարակ ծիծաղը հայկական ողջ մարմիններ գրկելէ վերջ...։ Բայց ահա երրորդ մըն ալ՝ որ մեր ականջին կը բերէ սուր ճիչերը մեր հայրերուն, մայրերուն իրենց հոգեհատերներուն ետեւէն...

Վարազդարը նորէն պիտի իջնէ մեր հեծեծանքներուն վրայ, և ասպարէզը նորէն պիտի լուսաղարդուի մեր երիտասարդներուն առջև, միութեան, համերաշխութեան, մշակոյթի նորանոր ակտներ բանալու, մեր ծով ցաւերուն մէջ անգամ։

1936 Նոյ. 11, Լիոն (Ֆրանսա)

ԵՐ. Տ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԵՆԻՆ

ԲՈՅՍԵՐՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Տանըմարդացի բրօքէտէր Հապըն, որ ամենէն մեծ միաքերէն մէկը կը նկատուի ազգի կենսաբանութեան մէջ՝ հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է բոյսերու կենսաբանական ազդեցութեան վերաբերեալ։ Ահա տօնիկ կարգ մը բոյսերու ազդեցութիւնը մարդոց վրայ։

Եսմինը (խաղախի) կորովը կը վերանորոգէ, ներմակ լուրիան կը զօրացնէ իջային դրութիւնը աւելի մեծ համեմատութեամբ քան մեղրէն սնունդները։

Տանըմարդացի գիտանը կը մասնաւորէ նաեւ ուռնի (պիզելիա) թառները, ան մակերեսային կը դարձնէ այլ մարդերը և կիները տնամիտ, և թէ՛ մէկուս, թէ՛ միւսին մօտ խոփազանցեալ համեմատութեամբ կը զարգացնէ սիրարանութեան ճաշակը։ Մակայն կազմաբը, որ մեծ համբաւ չաւանդէ իբրեւ ընտիր բանջարեղէն, նկարագրէր զօրացնելու և մարդկային գեղեցկագոյն տառախնութիւնները զարգացնելու յառկութիւնը ունի՝ ինչպէս յարսանութիւնն ու հառաւադանութիւնը։

ՄԻԻԹԵՆԵՊՊԻ

(L. 303-354 = №. 915-965)

Գրեց՝ ԳԵՈՐԳ ՄԸՍԵՐԵԱՆ

Միւթենեպպիի մահուան հաղաբամեակին առթիւ մարտի մը ի վեր հանգիստութիւններ տեղի հունենան արարական աշխարհի գաբուար կեղծաններուն մէջ: Սիւրիայէ և Իւրաքէ եւք, սրանք միջնագարեան բանաստեղծին գրական գործունէութիւնը պանծացուցին մեծաշուք հանգիստներու մէջ, վերջերս Գանիբէն ալ մասնակցեցաւ յարգանքի ցոյցին՝ Օրբւայի կամարներուն տակ Միւթենեպպիի յիշատակը սգեկոչելով եգիպտացի վեթերաններու բերնով: Կը լսենք միւս կողմէ, թէ Սուրպական մայրաքաղաքներն ալ կը պատրաստուին մեծարանքի տուրքը վճարելու մեծանուն բանաստեղծին:

Ասկէ առաջ Միւթենեպպիի շուրջ համառոտ ստուգանքներու իւրեւ մը հրատարակութեան տուած էի ձեռնարկերի մէջ, ըսյց արուած ըլլալով արար բանաստեղծի անունին կողմէն արատագոր համակրութիւնը և իր յիշատակին ընծայուած միջազգային յարգանքը՝ կ'արժէ որ քիչ մը մօտէն ծանոթանանք անոր կեանքին և գործին, ինչպէս նաև իրեն ծնունդ տուող գարաշրջանին յատկանշան երեւոյթներուն հետ:

ՄԻԻԹԵՆԵՊՊԻ ԴԱՐԱՇՐԱՆՆԸ

Գառմաութիւնը կը վկայէ, թէ հիերոթի 2րդ. գարուն վերջերը գաղափարական հեղաշարժում մը ծայր տուաւ մանկտական աշխարհին մէջ: Սուրով և եւթաղանով պարտադրուած նոր կրօնքին առջև պահ մը գլուխ ծակել յետոյ՝ իսլամացած ժողովուրդներու իրապաշտ մասնաբաժանութիւնը կը սկսէր ըմբոստանալ իսլամի աստուածպետական տեսութիւններուն դէմ և կը փորձէր վերաքննութեան ենթարկել անոր հակառակորդալիս վարդապետութիւնները: Ահարկաւ մահընթացութեան կը յաջորդէր անխուսափելի տեղաշարժութիւնը:

Գաղափարական վերածնութիւնը խորհրդանշող այս հոսանքը, որ նայնիսկ աղպտական խալիֆաներու համակրանքն ու հովանաւորութիւնը վայելեց ասան մը, հետզհետէ շեղեցաւ սակայն իր նշանաւորէն, մինչև որ անխուսափ լափաղանցութիւններու յարմանալին

մէջ մտաւ ան հիւրերէն 3րդ. դարուն վերջերը: Մտային ընդհարումներու այս ալեկած լըջանին մէջ սուսկի պէս բռնեալ տեսարաններ, ընկերաբաններ և կրօնադէպներ հասարակական նոր տեսութիւն մը, կրօնական նոր գաւառանք մը կը քարոզէին ամէն ուր՝ բացէ ի բաց զիրք բռնելով իւրամի վարդապետութիւններուն գէմ: Հակիրճ լարաքերուն մէջ երեւան եկան նոյնիսկ անասունածներ և մանաւանդ ՍԵԼՍԱՊի փոշուած վտանգաւոր աղանդաւորներ, որոնց ևամայնաւորութեան մտեցող ծայրայեղ ընկերավարութիւնը կը սպառնար քանդել ընտանիքի և հասարակական կեանքի հիմքերը: Եւ ուղղակի պետութիւնն աւ ընկերային կառայցը հարուածող այս արշաւանքը ա՛յն տասնէ միայն կորսնցուց իր թափը, երբ հարական խալիֆաներ ստիպուեցան զիմել կախալաններու սղնալթան:

Գաղափարական շարժումներուն առջեմբեր ազդեամբական ելայթներու ևամեհարակ մը ծայր տուաւ լայնածաւալ կայսրութեան շուրտնկիւններէն: Սեղառնի անտարբերութենէն սպասելով՝ մէկիկ մէկիկ կ'ըմբռնաւնային նաւանդային կառավարիչները և ղէնք կը վերցնէին խալիֆայական իշխանութեան գէմ: Ազդեաններու աշխարհաստան դանը հնազանդէ կը կտրէր ամէն աւ ձախէն արշաւող բանակներու բռնեցքներուն տակ, երբ անդին ժողովուրդը դաժան պաշտօնատարներու կրօնկիրն տակ կը հեծէր: Պաղատաի մէջ լուած էր իւրամի մարտադաւ շեփոքը, որու անդ նրդլուհիներու ղիլ ձայնը կ'արձագանդէր կամարակող երգիքներէն, երբ պետական աւազանիներ կեանքը կը վախճէին հնչաւաւտ խնայքներու և գիւնարբուքներու մէջ: Անշտապական շարժումը պահ մը ևամակեց Պաղատաի ենթակայ բոլոր ծայրագաւառները և թուլամարթ մտիբաղաններ ստիպուեցան ճանչնալ ըմբռն նաւանդապետներու անկախութիւնը: Արգարեւ, անշարժուած դարաշրջանին մէջ ուրիշ նրկիրներու կարգին ինքնավար դարձած էր Սքիպտոս, որու հեղինակութիւնը կը տարածուէր նաև Սիւրբոյ վրայ:

ԿԵՆՍՍԱԳՐԱԿԱՆ

Այս խաղաղայայտ պատկերը կը ներկայացներ ազդեանեան կայսրութեան ևանրային կեանքը, երբ հիւրերէն 303 (Ք. 915) թուականին Պաղատաի մօտ Քուֆէ փոշուած գիւղին մէջ աշխարհ եկաւ Աղուսթ թայնիպ Անմկտ պին Մաւհամմէտ, որ եաքէն Միսթենէպպի (մարգարէութիւն ծախող կամ սուտ մարգարէ) մակագիր անունով պիտի նանչցուէր դժբախտ աշխարհին մէջ: Զաւակը ըլլաւով ազգասիրի չրկիրէ մը՝ Միսթենէպպի գնա խանձարբունէն ևալակեց զրկանքի և չքաւորութեան առ. բողջ գաւառութիւնը, բայց անագորոյն նախատաղիրը որոշած էր ուղղակի որսէն հարուանել զինքը: Արգարեւ, պատանութեան տարիքն իսկ շէր թեւակոխած տակաւին, երբ իրաքցի աղան մաւաքու հիւանդութեան մը զոհ տուաւ իր հայրը՝ զրեթէ անք և անպաշտպան ձեւով կեանքի կրկնէին մէջ: Անակնկալ աղեւը զգեանեց զինքի և յաւատահատութեան թայլը խառնեց իր պայծառ հոգիին, սակայն նախախընամութիւնը պաղպառեայ կամք մը զրած էր այս լարքալ արարածին մէջ, կամք մը՝ որու առջև պիտի խորտակուէին դաժան նախատաղիրն

անարկու հարուստները և պիտի բացուէին յաշուութեան մարտփակ դռները:

Մեծ մարդ ըլլալու, փառք կերտելու հաստատ որոշումը տալէ ետք իրաքցի աղան լքեց հայրենական տունը, վերցուց տարազբոսթեան փալից ցուպը և արարական անապատներու շրջանը ըրաւ՝ ուսում և դպրութիւն փնտնելու համար անուանի լեզուադէտներու շուշին տակ: Զրկանքը խթանեց անոր մէջ կրթութեան փափաքը և տառապանքը հետզհետէ զարգացուց իր հոգին մերկող մուսնի, մինչև որ տարիներու յամառ և յոգնատանջ աշխատանքը անթերի արարագեղեցւոր և ներհուսն բանաստեղծը միանգամայն կերտեց ուշիմ պատանին մէջ:

Գրիշ շարժելու արուեստը ձեռք ձգելէ յետոյ՝ Միւթենէպօլի անցաւ Սիւրիա, ուր խանգաժառութեան սարսուռը տարածեց զգայացունց քերթութեաներով: Զեռքէ ձեռք խուսող իր Գաւիթները ժողովրդային արատաճոր համակրանք մը կապեցին իր անունին և փառքի զենիթը հասցուցին զինքը, բայց, աւա՛ղ, զրական չոր ու ցամաք հալածը լեր կրնար գունցուստ առլա անոր մեծամուկ հոգիին: Գերմարդկային այժմեաներով իր գրչին մէջ և հասած համարելով բարձրաթոփիլ ցանկութիւններ իրազործելու ժամը՝ ան տեղն ու տեղը մարդարէ հալածեց ինքզինքը և զենք վերցուց Հոմոթի էմիրին դէմ: Համակրներու բռնակ մը եկաւ ամբաստելու իր կոնսկը, բայց զենքի բախած լծպտեցաւ գրչի վարպետին, որ թշնամիին ձեռքը դերի իշխալով բռնա նետուեցաւ՝ բախտախնդրութեան յանցանքը քաւելու համար:

Ձերնալով սակայն տակալ բանաստիչն տանջանքներուն՝ կալանաւոր բանաստեղծը ստիպուեցաւ վերջնականապէս հրաժարիլ մարդարէի յաւակնութիւններէն, և այս պայմանին տակ ազատ արձակուելէ ետք՝ զնաց ուղղակի Հալէպ, ուր գուրդուրանքի առարկայ եղաւ իշխան Սեյֆէտաափլայի կողմէ: Իրիւններէ, երիվարներէ և գերիներէ զուրք՝ 3000 տինար տարթաշակ սահմանուեցաւ իրեն՝ Հալէպի էմիրին անձնական բանաստեղծը գտանալու համար: Նախանձելի պաշտոնը ձեռք ձգելէ ետք՝ Միւթենէպօլի բիւզանդական բանակներուն դէմ տարուած արարական յաղթութիւնները պանծացուց ուղմաշուան Չաւիթներու մէջ, որոնք իր նշանաւոր Տիվանին էջերը կը զարգարեն այսօր:

Անբարեխիղճ մրցակիցներ նախանձով նայեցան Միւթենէպօլի շառլուած պատիւներուն և անազնի միջոցներու գիծեցին սիրուած կուսքը ստաղելու համար: Գրիշը մը, երբ զրական հաւաքայթ տեղի կ'ունենար իշխանական պաշտօնին մէջ, սպառնալի զինական մը վեհի բռնուեցաւ մեծանուն բանաստեղծին հետ և ձեռքի բանալիով ուժգին հարուած մը իջեցուց անոր քթին: Ձերնալով մարտել այս հըրապարակային անարդանքը՝ Միւթենէպօլի արիւնշուայ վիհակի մէջ առաւ քաւեց պաշտակէն, հեռացաւ նայնիսկ Հալէպէն և պահ մը Գոմսոնկոն Մնալէ ետք՝ մտնուսր հրաւերի վրայ եկաւ Սդիպտոս, ուր խառ սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ երկրի յեւամարթ իշխանին՝ Բաֆուր էլ ինչլաթի կողմէ:

Սդիպտոսի իշխանին ձեռնած զսփռանական տաղերը վարձաւը բռնեցան ճախ նուէրներով, բայց Միւթենէպօլի, որ փառամուսթեան խայծը ունէր իր հոգիին մէջ, զրամական վարձատրութենէ աւելի պետական բարձր պաշտոն մը կ'ափնկալէր Բաֆուրէ, ակնկա-

լուծին մը՝ որ սակայն երբեք չխրականացաւ: Իրացիք բռնատեղ-
ծը, որ չէր քաշուեր երէկուան պաշտածը այսօր սանակոխ ընելու,
իշխանական գահամուծինը պատահական խիստ նախատական լա-
փածաներով, որոնց մէջ թանախից սլաքներ կ'արձակէր նաև զսեւա-
մարթ ներքինիի մը իշխանութեան անդուրժողն եղիպատցի ժողո-
ւոյրդին:

Իր թափառական կեանքին աւարտական շրջանին մէջ Միւթէնէդ-
դի այցելուութիւն աւաւ նաև Երեզլի Ասուտեաւապփա իշխանին, որ
անոր գովարանական տաղերը վարձատրեց ժառանգապէս 200 հազար
սինարի հաւնող նախարարութիւնով մը: Եւ երբոր վիթխարի հա-
րժասութեամբ բռնաւարուած Պաղատա կը վերադառնար, Տէյր էլ Ա-
զուլի ժամերը յարձակումի ենթարկուեցաւ Յաթիք անուն թշնամիի
մը կողմէ, որ իր ընտանեկան պատիւը հարուածող Պաթիստի մը վրէժը
լուծելու համար տեղն ու տեղը սպաննեց Միւթէնէդդիին: Եւ այսպէս
50 սարիներու փութարկիւից կեանքէ մը յետոյ՝ սուրի հարուածին
սակ ինկաւ այն մեն բռնատեղծը, որ հաղկապ ներքուշներ նախ-
րած էր սուրին և սուսերին:

ԱՐՈՒԵՍՍ ԵՒ ԼԵԶՈՒ

Գերազանցօրէն իրադաշտ գղբոցի ներկայացուցիչ մըն է Միւթէ-
նէդդի, որու կը պակսին խորաթափանց երեւակայութիւնը և վերա-
ցական սլացքը: Պէտք է սակայն խոստովանիլ, որ շնչուած զգա-
ցում մը կը խլար իր քերթուածներէն մեն մասին մէջ: Գրական դրե-
թէ բոլոր մարդերը լուսափող իր Յիվանը հրաշալի էլէր յառկացուցած
է մանաւանդ գիւցաղներգական և գովասանական լափածաներու, ու
բոնց մարդարտաւար տաղերուն մէջ կենդանի լուսնի մը կը թեւածէ:
Բարեբարի մը քաջութիւնն ու առատաձեռնութիւնը պանծացնելու
սահմանուած այս Պաթիստներուն մէջ սկանաւոր արուեստագէտը կը բ-
ցած է մէկտեղել շքեղն ու զեղեցիկը, վսեմն ու գիւցաղականը, ու
բոնք իրարու ազուցուած են բանահիւսական մեն հարաբարութեամբ:

Ասինքնող հմայք մը ունին նաև անոր իմաստասիրական տաղե-
րը, որոնք ազրուած կեանքի մը պատկերը կը ցուցնեն յաւախ և
սրնեց բխրեզատիպ տաղերէն իմաստութեան լոյսը կը հառապայթէ:
Տաղանդաւոր բանաստեղծը չէ կրցած սակայն ցնցող քերթուած-
ներ նուիրել ընական զեղեցիկութիւններու, աշխարհային վայելքնե-
րու և մանաւանդ սիրուելի զայծեամի ալքերուն: Արդարեւ, թալլ և
հիւանդկախ հեւք մը հազիւ կ'արձագանդէ կնիւկական հրապոյրը եր-
զող իր տաղերէն, որոնց մէջ առ հասարակ կը պակսին փառն ու հը-
րայրքը: Ո՛լ, Միւթէնէդդի չէ ազրած երբեք սիրահարի առաջառնե-
քը: Անոր ամբարտաւան հոգին անհաղորդ ձեռքած է սիրոյ այն առ-
բուշանին, որ հեթանոս կրօնը կը փոխանցէ Աստուծոյ երկրպագունե-
րուն: Գարեւի չէ տարբեր մեկնութիւն տալ փիլիսոփայական ա՛յն
արեւմտաբանքին, որուն արձագանդը կը գտնենք զեղուելիին նուիր-
ուած իր տաղերուն մէջ:

Յետաւ անբիմեղ փալլ մ'է գեղունիք,

Այն մարդուն էալ, որ փորձադած է զայն:

Անկարգ պիտի ըլլար մասնաւոր յիշատակութեան առարկայ ընել անոր զանաւորակեալ Գաւառները, որոնք զուարկ են որոտառական նրազոյրէ և զանհիշ լուսանքներու ժողովածու մը կը կազմեն՝ հասակագրեցներու հաջգէին ուղղութեամբ:

Լեզուական մարզին մէջ լափազանց դժուար է վերն աքնակել Միւթենեպոլի մասին: Տրուած ըլլալով իր բարձր մշակոյթը՝ անշուշտ ներքին ինքնակամի ենթադրել անոր լեզուապիտական հմտութիւնը, պէտք է սակայն խոստովանել միւս կողմէ, թէ ան մեղանշած է երբեմն քերականական օրէնքներուն դէմ: Պիտի ըսենք ուրեմն, թէ իր ըմբոս նկարագիրը ինքն կրցած կաշկանդուիլ արարելէն ի բարգ կանոններով և խորքի սիրոյն զահած է արտաքին ապրազը:

Միւթենեպոլի ինքնատիպ սեղ կը տարաբերուի պարզին և բարդին, յստակին և մութին միջև: Միջնագրեան ուրիշ բանաստեղծներու կարգին՝ ինքն ալ զործածած է երբեմն խրթին և մանաւանդաւոր սեղ մը, որ զարգարուած է հաւաքնախոր բառերու սիրուն փունջով մը: Վարպետի գրչէն ելած իր տաղերուն մէջ պիտի հանգիպիք զըմբոսարմարս նախագահութիւններու, որոնց իմաստին թափանցելու համար պէտք է գիմել լուսարմաւկան ծանօթութիւններու: Յուսլի է, սակայն, որ հեղինակուոր լեզուապէտներու կողմէ գրի տունուած այս ծանօթութիւնները հազառական կարծիքներ կը պաշտպանեն երբեմն և շփութութեան կը մասնեն ընթերցողը:

Ֆեարզ Մարլիան

Արուեստը կատարելագործած ըլլալով անապատային մարզաբաններու մէջ՝ Միւթենեպոլի խորապէս ազդուած է նախնաւորական շրջանի դասերուն գրականութենէն և պէտեվիական ձգտումներ կը ցուցադրէ յաւախ: Ան անհրաժեշտ լի գասեր իմաստի առախնաւկան զարգացումը և զազափարէ գազափար կը փոխադրուի յանկարծական աստուծներով:

Միջնագրեան բանաստեղծներէն ո՛ր մէկը այնքան անվերապակ գովեստի և այնքան գաժան քննադատութեան առարկայ եղած է որքան Միւթենեպոլի: Արգարե, հնազարեան շրջաններէ ի վեր թեր և գէտ կարծիքներու ամբողջ գրականութիւն մը նախնաւոր է անոր ճիվովին, գրականութիւն մը՝ որու մէջ համակիր խմբակը եթէ մինչեւ երկինք բարձրացուցած է տաղանդուոր բանաստեղծը, անդին

հանաւակարգ տարբեր գետնին տակը տնցուցած է զինքը: Այս տար-
րինակ երեսայթը պէտք է վերադրել առաւելապէս անձնական նկա-
ռումներու, որոնք գծաթախարարը գրական դատաստիներու զոպանակը
եղած են յաւախ: Նայելով այսօր, Միւթենեպպի մահէն 1000 տարի
յետոյ, երբ ամեն կիւրք և մոխանք պէտք է մարած ըլլան քինախնդիր
նոգիներու մէջ, գեռ գայութիւն ունին գրական վարկ և համառ վայե-
լոյ մասաւորականներ, որոնք հրապարակային լուսանք կը նետեն
անմահ բանաստեղծին յիշատակին, «ա՛ռ ազայական առարկութիւնով,
թէ ա՛ն առեւնք տնագրական տաղեր յառկացուցած է եղեր Եդիպոս-
տի ժողովուրդին...»

Կարծէ հոս յիշել, թէ Միւթենեպպի բանաստեղծութեան վրայ
հիացողներէն մեկն է եղած Նայն ինքն Ապուլ Ալա իւ Մաարրի, որ
այս համակրութեան ճեղքքն քաւած է հրապարակային տնարգան-
քով: Կը պատմուին, արգարեւ, թէ գրական հաւաքայթի մը մէջ ազգե-
ցիկ ընդդիմախօսներու ներկայութեան այնքա՛ն ջերմօրէն պաշա-
ղանած է Միւթենեպպին, որ իր զովտան լեզուն սանձաւարելու
համար սաքերէն քաշկոտելով փոքոց նետած են արարացի մեծա-
նուն իմաստասէրը...:

Վ ԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ

Ազգուած ըլլալով իր գարաշրջանի նիւթապաշա զապախարներէն՝
Միւթենեպպի ծայրայնորէն զարգացուցած է իր մէջ նիւթի պաշ-
տածանքը: Իր համազումով՝ կեանքը պայքարի շրջան մըն է, որ կը
մգտի գէղի փառք, պատիւ և հարստութիւն: Միւս կողմէ՝ բնասուր
մեծամայութիւն մը ներքում կը ներշնչէ իրեն գէղի իր անձը և ար-
համարեանք գէղի իր շրջապատը:

(Տե՛ս Տիգան իւ Միւթենեպպի, ապ. 1900, Գէյրութ)

(Էջ 276) Եւ իմեա եմ ա՛ն որու դպրութեամբ կայրմ է նայած,
Եւ որու խօսքը խոյլ անհասներու լսել է տուած:

(Էջ 277) Երիվար, գիւր, սուր եւ ամապառ,
Նիգապ, գիւր, գիւր կը համայնեմ զիս:

(Էջ 83) Դարուս մարդիկը պզօիկ մարդեր եմ,
Թէեւ օծուած լաղը իրաններով:
Անոնց մէջ կ'ապրիմ, քայց անոնցմէ չեմ,
Հոգ է սոկիի համեմալայրմ արդէն:

Միւթենեպպի որսառն միայք գեռ կանուխէն հաւկցաւ, որ զո-
բաւորին կը պատկանի այս աշխարհը և թէ կեանքի կրկնին մէջ
յաշխութիւն մեռք բերելու համար հակաապարկան զեր կը խաղայ
սուրբ և գրէի այժմ: Ինչ, որ սօսուած էր այդ ուսով, ինչո՞ւ պիտի
չկրնար նպատաստուր ուղղութիւն մը տալ բախտի անխիւն և անբա-
կան գիւրք մը ապահովել իրեն՝ շրջապատի շունչի և անպայք մահկա-
նացաներու խաժամուածին մէջ: Անփութ պատանին լուսնոց շրթունել,

Թէ կեանքն ալ իր անթափանցելի գաղտնիքները ունի, որոնց կարելի չէ մտանշալ տրամաբանական տաւեալներով, թէ մարտական և մշակութային կարողութիւնները, որքան ալ բարձր եղած ըլլան, գեռ. բաւական չեն յաջողութիւն մեռք բերելու համար այս ազերախա մուրակին վրայ: Ըն երբոր գաժան իրականութեան լախաբիշու իր գլխուն, երբոր — կ'ըսեմ — զղալի-կի պէս փարատեցան իր սահեմաւոր երազները, Միւթենեկովի սթափեցաւ, զգաց մահկանացուի իր սկարութիւնը և սկսաւ գոհար ճշմարտութիւններ հրամցել իր ընթերցողներուն:

(Ե՛լ 387) Ալլամին է՛ն խոնջ արարածն այն է, որ օտս իղծ ունի,
Թայց որ բաւարար գորութիւն չունի հոգւոյ բաղձամբին:

(Ե՛լ 404) Մարդ մը իր ամէն ցանկութիւնը ձեռք չի կրնար բերել.
Նաւերու ամեան ուղղութիւնով մը կը փչէ կամին:

(Ե՛լ 491) Խելացիին իր խելիէն երջանկութեան մէջ կը սառապի,
Միեջղեռ. եղէր սառապամբի մէջ երջանիկ կ'ապրի:

(Ե՛լ 141) Արժամիքի սէր մարդիկ քիտախմբն են ժամանակին,
Հոգէ գեռն է ա՛յն, որ զրկուած է իմացութեմէ:

Ինչոր է սակայն գիտնալ, թէ ի՞նչ է արար բանաստեղծին ցանկութեան աւարկան և միշտ ա՛ւր կը հասնի իր երազած մեծութեան սահմանը: Աւա՛ղ, անուշ լուսնի այդ ցանկութիւնը և ա՛յլ ալ սահման: Մնաց որ, բանաստեղծին բանախաւական տարազը հարաբարութիւնը անզոր է սահմանելու. զգեաւ չստեղծուածն ա՛յն մեծութիւնը, որուն կը մգտի իր վերասուաց հագին:

(Ե՛լ 33) Ո՛ր տեղ վերանամ,
Ո՛ր մեծէն վախմամ,
Ետ ի՛նչ որ Աստուած
Սեղծեց կամ ոչ,
Ջակիս քիլին չափ
Փուն է իղծիս րով:

Միւթենեկովին ներշնչող գործունեւորւ շարքին մէջ առաջին դերն վրայ կուգան սուր և նիզակ, քաջութիւն և ազատութիւն, գործունեւոր, որոնք խական աղբիւրները կը կազմեն իր հագեղան վերելմարտներուն: Այս մարդերը շուտօր Պառիսեաներուն մէջ ալ ի հանգեաւ կը բերէ արգարի իր առեական հագիին բովանգակ փայլն ու շերտութիւնը:

(Ե՛լ 18) Ապրէ՛ համակ յարգուած կամ մահացի՛ր պառլամով,
Դրօսակներու ծփամբին, միգակներու զարկին օակ:
Նիգակատեղը, կամզի, մախաթներ լաւ կ'եղծէ,
Եւ լա՛ւ յարուդ կուսայ ան իմոս կուրծքի ծարաւին:
Դժոխիքն մէջ փառք փնտէ՛, իսկ ժամակամբ լիէ՛,
Ամմանութեան դրախտին մէջ ալ եթէ թլլայ ամ:

- (ԵՆ 19) Կը սպաննուի վաստաքս ապիկարն, որ ամկարոզ
է նարածին մանկիկի զլխամոցը կտրելու,
Եւ մանկէ կը հոգսարի նորաստարգն այն խիզախ,
Որ կտրենի մը կուսնի արիւնին մէջ կը խրի:

- (ԵՆ 229) Իսխանուրեանց բարձրագոյնը միզակի վրայ կենուածն է.
Իսխանուրիւն սիրողին հոգ զեղի հարուածն համարյ է:

Կտրու ա քաղաթիւնը պանծացնող գեռ անհամար քերթուածներ
ունի, որոնք ամփոփուած են իր Տիգրանին մէջ:

Միւթենեղոյի կը գաւառի, թէ կեանքի պայքարին համար ո՛չ մի-
այն ներելի, այլ անհրաժեշտ ղենք մըն է բռնութիւնը, որ անհատի
կորստութեան լափանիլը կը կազմէ միանգամայն, իր գառազաւ-
թեամբ՝ մարդկային բնականոն նկարագրի յառկանիւնն է անարգա-
բութիւնը, իսկ պարզեղութիւնը կամ արդարաբարութիւնը արտա-
քին ազդակներէ թելագրուած զգացումներ են միայն:

- (ԵՆ 491) Անտրադուրիւնը հոգիմեռու բնութեմէն է,
Երբ մտքը կայ պարկեռ, պսակաւով մըն է որ շանխուտ:

Այսու Այս էլ Մտարբիի պէս Միւթենեղոյի ալ յոռեռես հայեացք
մը ունի գէղի ընկերային և հասարակական կարգերը և առ հաս-
րակ գէղի մտքը արտածը, որ իր կործինքով կեղծիքի և ազգա-
նութեան մարմնացում մըն է: Ջգայի է, սակայն, որ նպատակը կը
բռնէ միջնագրու զոյգ բռնառեղծները: Արդարեւ, մինչ Այսու Այս
մտքը ետէին ազգը բարքերը կը ձաղկէ հասարակութեան ցուերը
ամօքելու աշնի: Խաղաղութիւնով, Միւթենեղոյի նոյն բացառ-
կան յառկութիւնները կը խաբանէ, լաւա և ակնկալութեան դժ-
բաղանդաւորութիւնը մղուած: Միւթենեղոյի բարտախնդիր մըն է, որ
իւր շիթխորի ծրագիրներուն ձախդանքին համար պատասխանատու
կը բռնէ բախը, գարը, աշխարհը և յուսահատի մուրցեղ թոյն
կը տեղացնէ ճաղերախոյ մարդկութեան գլխուն: Հրապուրիչ շեշտ
մը կայ սակայն մտքը ետէը հարուածող իր կրքոտ Դախտաներուն
մէջ, որոնք համեմուտ են յաւախ առաջը գաղափարներով:

- (ԵՆ 108) Իր մտքուկներուն պտաւը կ'ընծի այս ժամանակին,
Քարով է անոնց մէջ է՞ն գիտուր, իսկ է՞ն արին՝ վառ:
Անոնց ամենէն ազնիւր բուն է, է՞ն սրտեմբ՝ կոյր:
Ամենէն արքունը յովազ է՝ իսկ է՞ն քայր՝ կապիկ:

- (ԵՆ 431) Ձկայ ախառնիս մէջ ազնիւ մտքը մը,
Որ ամենացնէ ցուեր սիրտէն:
Միթէ ախառնիս մէջ չկա՞յ վայր մը,
Ուր եկուր դիկիցն հրնուի բնիկէն:
Մտքը եւ անասուն, սարուկ եւ ագռս,
Նայմացնէ և՛ մեր առջեւ միմիանց հնո:
Ձեմ գիտը որ Են՞ը թէ հին ախս մըն է,
Որ վարակած է այս մտքուկներով:

- (Էջ 243) Եթէ խնկացիմ փորձած է մարդը,
 Եւ կամ հաճեսած է, եւ կերած եմ զայն:
 Եւ սեռած որ լոկ խարկամք է իր սերմ,
 Իսկ իր կրօնք՝ պարգապէս կնդծիմ:

- (Էջ 229) Պռնիկէն ալ խարերայ է աթառնը,
 Եւ ձկնորսի ուռկաւէն ալ մեծգաւոր:
 Մարդիկ զիրար փնտջուցիմ իր սիրոյն,
 Առաջ սակայն վասակ մը ձեռք բերելու:

Նկատի առնելով իր քերթաւածներուն մէջ Ալլադին ուղղուած որոտարախ փառաբանութիւնները՝ չենք կրնար աշատաւանութեամբ մտնաւանել Միւթնէնէպպին, փաստ է այսուհանդերձ, թէ կրօնական զգացումը լայն տեղ մը չի զբաւեր իր սրտին մէջ: Մեծատունի ուղղուած գովեստի մը մէջ կը գրէ.—

- (Էջ 125) Եթէ հաւատքի բաժնէն մարդիկ Աստուծոյ մասին,
 Աստուած առաքնալ պիտի չգրկէր.
 Եւ եթէ խօսքի մարդկամքը ըլլար, պիտի չիշեցնէր
 Ան Ղուրան, Թափաթ եւ Աւեստան:

- (Էջ 49) Հնդկաստանի օր մը եթէ ամօր սուր համդիպէր,
 Ղազարոսի գլխուն, Յիսուս ամօր պիտի մնար հոն:
 Եթէ ամօր աչ ձեռքիմ պէս ըլլար ծովուն ամդուհը,
 Ան չէր հեղձուեր, որպէս զի Մովսէս ընդմէջէն անցնէր:
 Եթէ կրակը ամօր հակաթիմ լոյսը ունենար,
 Ան կը պատուէր եւ արար աթառն հրապառէ կը դառնար:

Իշխանի մը բարեմասնութիւնները գովելու սահմանաւած այս առ-
 զերը թերեւ բանաստեղծական չափազանցութիւններ նկատուին այ-
 օր, բայց պէտք չէ մտնել, որ խնդրայ առարկայ միտքերը ներքի
 չէին կրնար համարուիլ բարեպաշտ մանկասկանի համար ապէ 1000
 տարի առաջ:

Փիլիսոփայական եւ բնագիտական նեատաղաւանութիւններու մար-
 դին մէջ վարանստ կեցուածք մը ունի Միւթնէնէպպին, որ մարդկային
 միտքը տանջող տեսչութեաններու առջեւ համեմատելն կը խոստովանի
 մահկանացուի իր տկարութիւնը: Ան լիստիբ մեղի տեսչապարծա-
 թեան վարկածի, տիեզերքի եւ կեանքի ծագման, Աստուծային էա-
 թեան եւ աշխարհի ու հանգերմեալի գաղտնիքները շարժող այն
 բարդ խնդիրներու մասին, որոնց այնքան էութեղ զբաղանքութիւն
 մը նւիրած է իրեն գարակից մասաւրականութիւնը:

Մեղի կը թափ, թէ արար բանաստեղծը որք չափով ազդուած էր
 իր դարաշրջանին յատկանիշը կազմող նիւթադաշտական (materialiste)
 վարդապետութենէն, բայց չկրնալով տիեզերական գաղտնիքներուն
 խորքը թափանցել եւ մտնաւանդ արամարանական լուծում մը գը-
 նել նիւթի եւ հողի էութեան մասին՝ ան նախընտրեց չեղած գիրք մը
 սրգեզրել փիլիսոփայական իրերամերձ տեսութիւններու առջեւ, իր

Տիվամէն քաղաւած Հեաադայ զոյդ Հաժաւածները բաւական պերճա-
խոս են այդ մասին:

(էջ 478) Երբ մեռելներու զաւակ եմք, իմշն՝
կը զամիմք իմել տփաւաւփելիմ:
Ձեռքերն չուզեր տալ ժամանակիմ(*)
Մեր հոգիներն, որ իրմէ եմ տաճուած:
Արդարեւ ամեն ոգէն է հոգիմ,
Եւ ամեն հոգէն եմ մարմինները:

(էջ 371) Տարակարծիք եղան մարդիկ, այնպէս որ լոկ սա՛ կէտիմ տուր
Համանայմ եմ, թէ վախճան կայ, բայց վախճանի տուր այլ վէճ կայ:
Ոմանք կ'ըսեն, թէ անվրար կը պահպանուի մարդուն հոգիմ,
Կ'ըսուի այլ թէ՛ փնացման մէջ ան բնկեր է մարդուն մարմնոյմ:
Երբոր մարդ կը խորհրդածէ աշխարհիմ եւ իր հոգւոյմ տուր,
Անկարելիքն եւ յազնուքն մէջեղ միտք կը կեցնէ զինք:

Թէն սմանք կը պնդեն, թէ Միւթենեպոյի սգաւած է Պլատոնի
և Արիստատէլի վարդապետութիւններն, բայց այս կէտը տարակա-
սելի կը մնայ, որովհետեւ արար բանաստեղծի զբաւթիւններուն մէջ
չենք հանդիպիր յայնապիկ մեծ իմաստասէրներէն առաջնայն զազափա-
րապաշտութիւնը (idéisme) և երկրորդին բնապաշտութիւնը (natura-
lisme) յիշեցնող վճռական արտայայտութիւններու: Մեր կարծիքով՝
Միւթենեպոյի փիլիսոփայութիւնը պանծացաւն է պայքարի և ան-
խոսէլ աշխատանքի, որոնք էական պայմանները կը կազմեն կեան-
քի յաջողութեան, Մեր կենսունակ երիտասարդութեան հրաշալի
զատ յազնուքն միջնադարեան բանաստեղծը, երբ կը պատգամէ:—

Գծնիմ մէջ փառք փնտէ՛, իսկ ծանակամք լի՛ւ:

Ամմանութեան դրախտիմ մէջ այլ եթէ ըլլայ ան:

Գանիւրէ

ԳԵՈՐԳ ՄԱՍՐԷԼԵԱՆ

Խ Ո Ա Մ Բ

«Իմշն՝ կը սպաննէ՛ զիս:»

«Հապա ի՛մշ, ծովիմ միւս կողմը չէ՛ք բնակիր: Եթէ այս կողմը բնակէիք,
ես սերտգործ մը պիտի ըլլայի եւ ամառդար պիտի ըլլար ձեզ այնպէս սպան-
նելը. բայց, բանի որ միւս կողմը կը բնակիք, ես կտրիմ մըն եմ, եւ ափկա
արդար է:»

Աւելի դիւրին է համոզութեւլ մահուան, առանց գիտեցելու ամեն, քան
մահուան մտածումին՝ առանց վառնալի մէջ ըլլալու:

ՐԱՍԳԱՆ

(*) Ե. Յ. Ժամանակ բառով աշխարհիմ կ'ակնարկէ:

ՄՈՌԱՑՈՒՄԸ

Բազինն անտ կը նայի քարն հրուանդանին,
Ուր Մահուան մէջ կը խառնուին, հողին վրայ շէկ,
Մարմարե Դից՝ հին Հերոսներն արոյրաշէն,
Ու փառքն անոնց կը ծածկուի խոսին ներքն:

Միայն երբե՛մըն անդէտդ մը քր խաղիւ՛
— Մի՛նչ կոնսարինզն իր կը հեծի յանկերդ մը հին —
Ու զոմեշներն իր ծարա՛ խորն հորիզոնին
Կը ցցուին՝ սե՛ւ՝ անծայրածիր կապոյտին դեմ:

Մայրադուրով ու ֆաղցր հանդէպ վաղեմի Դից,
Երկիրն ի զուր դնէ կը ձօնէ ամեն զարուն
Արշաւագիյ մը քարն՝ ինկած խոյակներուն...

Բայց անտարե՛ր՝ Մարդն՝ երազին իր նախահարց,
Կը մընայ սառնն ծովին դեմ անարարագիծ,
Ու կը սրգայ իր Նայաղներն անվերայարժ...:

* * *

ԲՈՒՍԷ ԽԱՐԱԿՆԵՐ

Մովուն ներքն խորհրդաւոր արեւածագ.
Լոյս կը մազուի քուսներու շէկ անտուն ի վար,
Ուր խառն ի խունն, գաղջ ու խորունկ շուրերուն ջակ,
Կը շնչէ տունկն, ուր կենդանին կը ծաղկի յար:

Եւ ընդծովնայ քոյսերն ամեն՝ մանիշերանց՝
Մովոզնին, լոնն ու ջրիմուռն ուսադաշար,
Կը ծածկեն թորք նըկարներով ծիրանածագ
Դարամայրին ջրմոյն յատակն որդնագաղար:

Մարած՝ կիսուածն իր քնիներուն յուսաբաղանք,
Մնոր հսկայ ձուկ մ'ոսներուն շուրջ ու՝ քաղանցիկ
Սեռերին մէջ կը նաւարկի մեղկաքար անդ,

Ու մնոր զարկովն ընդոս՝ իր քոց լողակներուն,
Միապաղաղ քիւրծողն ի վար լուրք ու խորունկ,
Կ'արձակի դող մ'ոսկի, սառալի ու մեղեմիկ...:

Քաղզ՝ ՍԱՐ. ՍԱՀԱԿՅԱՆ

ՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿՐԱԾ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ)

Գրեց՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

Նկարչութիւնը իր ամենաբարձր վիճակին, կատարեալ ըս-
ւելու աստիճանին էր հասած, վերածնունդի շրջանին (1500)։
Հետզհետէ սակայն ակարացաւ ու ինկաւ դասական այդ սքան-
չելի արուեստը և գլորեցաւ Ակադեմականութեան մէջ (1800),
հոգ, սառեցաւ ան, տեսակ մը կրկնութեան մէջ իյնալով, այն-
պէս որ, այդ միջոցին, հարիւրաւոր արուեստագէտներու ար-
տադրութիւնը մէկ ուղեղէ և մէկ
ձեռքէ կաղապարուածի տպաւո-
րութիւնը կուտար։ Վրայ հա-
սաւ վիպականութիւնը (1830),
այժ, կենդանութիւն ներմուծե-
լու դեղարուեստի այդ ելուղին,
որպէս և գրականութեան։

Սակայն տեսնուեցաւ վերջը,
որ անոր բերած չափազանցու-
թիւններն և ուռճացումները,
արուեստը խաթարելու բնոյթն
ունէին, բնութիւնը կերպարա-
նափոխելով։ Ըն ահա ցցուեցաւ
իրապաշտութիւնը (1850), որ
նորէն բնութեան գիրկը նետեց
արուեստը, այսպէս վերակե-
լով նկարչութիւն մը զերծ ա-
մէն ներշնչումէ, գրականութե-
նէ, անսեթեւեթ և լերկ, որպի-
սին էր նախնական դարերուն։

Այդ ժամանակներուն, գոյ-
ներու վրայ դարձած էր և գի-

Նկարիչ Սուրանգ Յէմիլեան

առններու ուղեղը, քիմիագէտներ տառով կը գրողէին, գիւտեր կ'ընէին, որոնց կը հետեւէին ուսումնասիրութիւններ, զգոյններու ներգայնակութիւնը և անոնց հակազդեցութիւնը՝ «վերլուծում» ծիածանի գոյներուն, ևայլն: Ասոնք՝ նկարիչներու ուշը գրաւեցին, որոնք սկսան ուսումնասիրել և յետոյ կ'իրարկել զանոնք նկարչութեան մէջ, այսպէսով յառաջ եկած էր Տպաւորականութիւնը (1870), որը թէպէտև նախ քննադատներու շատ թուղթեր մտակ տուաւ, ու ամբողջին հեղեանքին ու ծաղրանքին առարկայ դարձուց տպաւորական գաղափարն պետերը, սակայն յաղթանակ մը եղաւ ան նկարչութեան համար, հոն մտցնելով լուսաւոր և գունազեղ ցոլացում մը: Տեսնուեցաւ յետոյ, դժբաղդաբար, որ այդ վայելէ կեանք չունէր, հետեւաբար անկայուն և անհիմն համարուեցաւ ան, բնութեան մէկ վայրկեանը միայն արտայայտելու ձգտումին մէջ, և յետոյ քիչ քիչ, ցնդող գունաւորումի մը երեւոյթը ստանալուն համար:

Ու ահա յեղափոխական առջ գլուխներ հրապարակ եկան և ձեռք տաին խնդիրը, ու արուեստը այդ սին, օգային և անկայուն վիճակէն հանելով հաստատ հիմներու վրայ կառուցանելու դիտումով, գիմեցին նախնիքներու, և այդ ալ բաւարար չգտնելով գտցին մինչև խորը, բուն ակը. հոն, նախնական վիճակի մէջ մտացուած վայրենի ցեղերու միամիտ, կոշտ և սակայն, պէտք է ըսել, խորապէս զգացուած և կենսունակ արուեստի մը արտայայտութիւններուն մէջ գտան ճշմարտութիւնը, բնութիւնը ան-

Հնեկոսք

Ե. ՅԱՐԱՆԻ. ՏԵՄԻՐԻՆԻԱՆԻ

զարտ, ու փութացին մտցնել զայն արեւմտեան շնչապառ, մարմըրուն արուեստին մէջ, այդպէսով ծնունդ տալով բնապաշտութեան (1900):

Մոռցան, սակայն, ասանք իրենց, զարնելու և խորապէս զարնելու փութկոտութեանը մէջ, որ միեւնոյն ծնունդը ունեցած, միեւնոյն աղբիւրէն բխած և սակայն, ժամանակի ընթացքին, այլափոխուած էր և իրենցը, այն՝ որ այսօր անարիւն և դատապարտուած կը գտնէին, ու այսպէսով, երեւակայական խոմանիկներու, ճիւղներու, անճոռնի երեւոյթներով կուգեբար խոժոռ նայուածքները եկան դիւթել, եւրոպական միւսէոններու այցելուները և նոր սերունդը: Այս գտնածներու երեւումը, զեղարուեստը, արեւմուտքինը, ոգեւորելու պիտի ծառայէր. գովասանքներու տարափ մը, արտաքոյ կարգի արուեստի մը յաւակնութիւններու շուայլանք մը կ'ընկերանար անոնց:

Մերացած Եւրոպան հագի կը ստանար կիսավայրենի ցեղերէ պատաշառտումով:

Միեւնոյնը չպատահեցա՞ւ զեղարուեստի միւս ճիւղերուն ալ: Օրինակ՝ երաժշտութիւնը, որը նոյնքան դալկացած և հեւասպառ դատուելով, միեւնոյն աղբիւրէն ներարկում կրեց, վայրենիներու գաղանային պոռչաւքներով օժտելով, այնքան ներացած, զգայուն և բարձր թռիչքի մը հասած երաժշտութիւնը:

Խոտտովանինք սակայն որ այս ամէնը եղած էր, ամենամեծ զոհողութիւններու գնով, անարգանք, զրկանք, ինչպէս ըսինք, յեղափոխական պետերու, նորութիւն բերողներու հասցէին: Բայց և այնպէս երբ մեզմացաւ առաջին այս բուռն թափը, ժամանակին միջամտութիւնովը, գտնուեցան խոնճաներ, որոնք զլացին թէ չափազանցութիւններու յանգած էին իրենց գործունէութեանը մէջ, ինչ որ անխուսափելի էր նման պարագաներու. թէ կարելի էր, օրինակի համար, մաքրել արուեստին մէջ ժամանակի ընթացքով գոյացած մակարոյնները, կարելի չորցած և անպի-

Ընդիպտուելիք

ԿԱՐ Ե. ՏԵՄԻՐՃԵԱՆԻ

սանն հիւզերը, ու փրկել բունը, փոխանակ փշրելու զայն:

Ու այս մագրազորածուծի ընթացքին, սովորաբար եղածին պէս, այս անխռն աշխատողներու քովիկը սպրդած էր, ամենազգի գառարկապարս ու շահախնդիր տարր մ'ալ, մեծ բաներ ընողի յաւակնութիւններով, որը սակայն հետզհետէ նստրանալով տկաւրացաւ, ընկրկեցաւ, վերջ ի վերջոյ, տեղի տալով ճշմարիտ և անկեղծ անհատականութիւններու, որոնց գլուխները բարձր կը մնան այսօր գեղարուեստի գեղածինազ կատարներուն վրայ:

Ե. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

Խ Ո Վ Ն Ի

Մեր կիրքերուն մասին ունեցած մեր գաղափարներ մեզ աւելի կը տանջեն, քան թէ մոյմ իսկ կիրքեր:

Ամէն բարի, կերպարամոփոխութիւնն է չարի մը. ամէն Ասուած իրեն հայր ունի սառնայ մը:

Ան որ կ'ուզէ արդարացնել զոյութիւնը, նոր առիթը ներկայանայ՝ պէտք է կարենայ Ասուծոյ փառաբանը բլլալ սառնային առջիկ:

Սէրը պտուղն է հնազանդութեան և ազատութիւնը պտուղն է սիրոյ. բայց առկա պտուղին ու արմատին միջեւ կա՛ն ամբողջ սերունդներ:

Ահաւասիկ որոնք են քանամիներս. անոնք կ'ուզեն ամէն բան զերիվայր օրջիլ և չկեանք իմզդիմէին. կ'ըսեն՝ «այս բոլորը անարժէք է» — իրենք իսկ արժէքներ սեղծել չեն ուզեր:

Սխալ առացումք մը. «Ան չի կրնար փրկել իմզդիմէր, ինչպէ՞ս պիտի փրկէ ուրիշը:» Բայց եթէ ևս ունիմ եւս զոքայիդ բանային, ինչո՞ւ իմ և եւս փակամքը նման պիտի բլլան:

ՆՐԷՏԷՐԻՔ ՆԻՑՉԷ

ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԻՆ

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ԶԳՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԵՒ

ԱՆՈՐ ԴԵՐԸ

Գրեց՝ Ս. ՆՈՒՐԶԱՆ

Քերականութեամբ դիտեցաւ այն նիգը, զոր Նգիպտոս կասարեց ընդգրկելու եւ յաջողցնելու համար նախադրութեամբ կանաչման փառափառութիւն մը: Սակայն կարն օրջանի մը մէջ, սոյն փառափառութեան հակառակորդները, որոնք կը բաղկանային օտար նախադրութեան ներկայացուցիչներէ, ինչպէս Ներածողներ, Առեւտրական Սենեակներու վարիչներ եւ Առեւտրական Կցորդներ, զարմացումով եւ խոր համոզումով հաստատեցին կատարուած յեղափոխումը: Նգիպտոս, իր այսօրուան նախադրութեամբ, ո՛չ միայն կը խոստանայ ինքնաբաւ դառնալ, այլ եւ հանդիսանալ ախոյեան մը միջոցապէս հրապարակին վրայ:

Տեսնուած է, Նգիպտոսի պայմաններուն խղճամբ ուսումնասիրութեամբ, որ նախադրութեամբ կանաչման, այս «ցնորք», պահանջ մըն է Նգիպտոսի փառափառութեան եւ ընկերային կեանքին համար: Այս գիտակցութեամբ, Նգիպտոսի մէկ փանի նախադրութեամբ գտնուող իրարու փոխ զայնով կազմած են դաշնակցութիւն մը (*Fédération*), որ, անաղմուկ, առանց ուրիշ օժանդակութիւն ստանալու կառավարութեան, ձեռնարկ վարչութեան մը հսկողութեան տակ, կը ճգնի կերպով նախադրութեամբ տեսնուած ճիշդ մը: Եւ այս ձեռնարկը սկսած է մտահոգութիւն պատճառել օտար նախադրութեան հսկաններուն, շեւնելով որ լաւագոյն տուկայ մը խոյս կուտայ իրենց ձեռքէն:

Ճառադրութեան կազմակերպում կը նշանակէ, բնականաբար, երկրին հում արտադրութիւններուն լաւագոյն կերպով աշխատելը, երկրին պահանջներուն համաձայն: Կազմակերպութեան խօսք չի կրնար ըլլալ երբ երկրին իօխանութիւնները անտարբեր կը մնան կատարուող աշխատանքներուն հանդէպ եւ չեն տար պէտք եղած դիւ-

բութիւններն ու ֆաշալերանքը: Յետոյ, ո՞վ է որ պիտի հակակռօք արագբութիւնն ու մրցակցութիւնը, աւելի արդիւնաւէտ դարձնելու համար գործը:

Այս կողմէն եղիպսական կառավարութիւնը երբ բոլլ եղած է սկզբնական օրօանին, այժմ հեղհեհէ կը գիտակցի նախադարձութիւնն ու կարելութեան: Սգիպսոսի նախադարձութեանստեղծութիւնը, իսկապէս, դառնացած էին սեռնելով որ կառավարութիւնը ոչ միայն չի ֆաշալերէր իրենց աշխատանքը, այլեւ ահագին դժուարութիւններ կը յարուցանէ գործարանի մը շինութեան եւ աշխատելու արտօնութեան համար, անսեղի թուրքեր եւ ծախքեր բռնցնելով ձեռնարկին ուսին:

Այս պատճառով՝ դառնակցութիւնը ստիպուած է լայն բրոքականքի սկսիլ, նախ փարատելու համար կարգ մը նախապաշարումներ, յետոյ ապացուցանելու նախադարձութեան կարելութիւնը: Այս բրոքականքին հետեւանով է որ կառավարութիւնը ձեռնարկած է նոր բուժքերու, կամուրջներու, ջրանցքներու շինութեան: Վերջին հիմք տարիներու ընթացքին ծովային քէ գետային նաւահանգիստները կը կենսականուած են: Սրկագործութեան եւ առեւտուրի հսկողութիւնը, զոր նախադարձութեան ֆաշալականութեան կողմնակիցները յաջողեցան պարտադրել իշխանութեան, համբայ բացաւ նախադարձութեան զարգացման:

Այսօր, նախադարձութեան նոյնքան ազատ է (ֆանի կը լրացնէ առողջապահական պայմանները), ուրքան դրամատիրութիւնը (ֆանի կը պահպանէ օրէնքն ու օրինական սակը):

Ճախախտութեան զարգացումը, Սգիպսոսի մէջ, կարելի է բացատրել անով նաեւ որ Սգիպսոս կ'ապրի իր զարթոնքը: Աշխատաւոր ձեռքերու արժէքին գիտակցութիւնը, նաեւ ազգային հասունութիւնը խթան կը դառնան այս աշխատաւոր եւ ազգայնական ժողովուրդին, անկարելին փորձելու իր հիգերուն մէջ: Միւս կողմէն, վարչական սեռակեղծով, մաքսային բարեկարգութիւնը մեծագոյն բարիքն է որ կրնայ ընծայուած ըլլալ եղիպսական նախադարձութեան:

Հակառակ մեքենաներու պակասին. բեքեքի անկատարութեան եւ կազմակերպումի տկարութեան, եղիպսական նախադարձութեան կը ձգտի ասպարէզ կարգաւ Սրոպային քէ Ճաբոնին: Ասիկա չափազանցուած ըլլայ բերես, բայց անոնք որ կը հանձնան Սգիպսոսի գործաւորին չարաւարտութիւնը՝ կրնան վկայել որ անոր պէս յաճառ աշխատող ձեռքեր օտա չեն գտնուիր:

Օրէ որ աւելի առատ, աւելի մաքուր եւ կատարել ճիւղ հրա-

պարակ ղցելը մտահոգութիւն մըն է եգիպտական հարստարուեստին, կարենալ մըցելու օտար հեղեղին նեւ:

Միջազգային անորոշ կացութեան հետեւանալով եւ բարդութեանց բերումով, ամեն երկիր կը նկատուի կարօտ չմնալ միւս երկրներուն: Սգիպտոս, քաղաքական փափուկ հանգամանք. ներկայացնող երկիր մը ըլլալուն, աւելի պատահուներ ունի մտածելու ճշմարտական անկախութեան մասին: Սւ յետոյ Սգիպտոսի երիտասարդութեան համար արժանապատուութեան խնդիր ալ է օտ:

Աւելորդ չըլլար հոս յիշատակել Սգիպտական հարստարուեստին այն տարրերը, որոնք վերջին տարիներուն մեծ զարկ ստացան:

Քիմիական հարստարուեստին մէջ մենք ունինք քառալուկ իրեր, բժշկական առարկաներ, անուշահոտութիւն, ներկեր, մեղան, լուցկի, հակաանիստականներ, ապակեղէններ եւն.: Հիւսուածեղէնի մէջ՝ գուլպա, կանեփ, բուրդ եւ մետաքս, նաեւ ժապաւեն, շալ, փողկապ, քարպուշ, գորգ, եւն.:

Տան պիտոյնները կարելի է բոլոր մանրամասնութիւններով զրքնել հոս: Խողանակներու, աւելներու, փետրաւելներու, սառնարաններու ներածումը այլեւս պերճանք է:

Մետաղէ առարկաններու օրնութիւնը հեզդենեք կը ներմայ: Առխառուած երկաթը, որուն ռանվիրան հանդիսացաւ հայազգի Լեւոն Կոկանեան, իսկական հրաշակներէն կուտայ մեղի: Առողջապահական իրերու պատրաստութիւնը մեծ ծաւալ ստացած է: Այժմ մենք կրնանք գոհանալ եգիպտական կաշիով եւ ելեկտրական կազմածներով: Հարկ կ'ա՛յ սննդեղէններու մասին խօսելու: Սգիպտոս մեծ քանակութեամբ ձկն, իւղ, պանիր կ'արտադրէ: Շոգոլայի եւ պահածոներու օրնութիւնը վերջին տարին անհամեմատական վիճակ մը ստացած է: Սպանիոյ ադէսէն եւ ծուկաստանի մէջ հաստատուած նոր օրէնքէն վերջ, երբ այդ տեղերէն ձիթաիւղ չներածուիր, Սգիպտոս տնտեսաբար պիտի ըլլայ բազմապատկել ձիթապտուղի մշակութեան իր հիգերը: Սուկդի եւ Քանքարայի կողմերը ընդունակ են ձիթապտուղի մշակութեան: Սւ քիչ ասեցէն Սգիպտոսի մէջ բաւական իւղի գործարաններուն կից կ'ունենանք նաեւ ձիթաիւղի նմարաններ:

Իշխանութեանց հողածութիւնը, նաեւ աշխատանքի դասակարգին պայմաններուն բարելաւումը՝ Սգիպտոսը կ'օժտէ առաջնակարգ հարստարուեստի կառօյցով մը: Այս պայմաններուն տակ, Սգիպտոս կը դիմէ իսկական ազատագրութեան, ճշմարտական անկախութեան: Վերջերս կազմակերպուած լիակատար մարդահամարն ու վիճակագրութիւնը մեծապէս պիտի դիւրացնեն հարստարուեստականացման գործը: Ստորեւ համառօտ վիճակագրութիւն մը՝ հում

և շինուած ճիւրթերու ներածումին մասին, որ կրնայ զաղափար մը հալ.—

ՀՈՒՄ ՆՈՒԹԵՐՈՒ ԵՒ ԴՈՐՄԻՔՆԵՐՈՒ ՆԵՐԱՇՈՒՄ

	1913	1934
Հանքային էէթեր Թօնօ	9.039	130.656
Պէնզին »	1 884	12.977
Մոզու.թ »	8.302	164.902
Բարաթին-Վաղիլին »	122	7.284
Ջանադան մեքենաներ Եզ. Ոսկի	741.796	2.630.863
Դիտական զործիքներ » »	56.034	203.366
Երկաթ և Պողպատ Թօնօ	42.764	102.253
Ձալի երկաթ »	1.683	3.152
Թանազ (սահ) »	11.727	31.744
Բուրդ Քիլոկր.	162.868	216.033
Մետաքս »	200.094	1.348.290

ՇԻՆՈՒԱՄ ՆՈՒԹԵՐՈՒ ՆԵՐԱՇՈՒՄ

	1913	1934
Բամպակէ նիւթեր Եզ. Ոսկի	112.212	9.457
Կարասիք » »	117.984	53.548
Մետաղէ մահճակալ » »	81.614	3.231
Կաշիէ կաշիկ Ջալդ	792.006	96.963
Պատրաստ կաշի Եզ. Ոսկի	142.996	87.205
Ջանադան ալիւր Թօնօ	203 547	4.040
Շաքարեղէն Եզ. Ոսկի	100 207	30.041
Լուցկի » »	81.368	64.731
Բամպակէ թել Քիլոկր.	2.693 885	745.215

Այս վիճակագրութեան մէջ նկատի պէտք է առնել այն պարագան քէ 1913 կն ասդին բնակչութիւնը աւելցած է և կեանքը աւելի սղած:

• • •

Երկու խօսք ալ եզիպական հարստարուեսի դերին մասին: Քաղաքակիրք պիտի չկոչուէր երկիր մը որ յառաջադէմ ըլլար մշակութային, երկրագործական և առեւտրական տեսակետով և չունենար լաւ կազմակերպուած հարստարուես մը: Ունենալ կամ հաւել պէտք եղած հում ճիւրթեր, և չունենալ զա-

նոնք կերպարանափոխելու եւ օգտագործելի դարձնելու միջոցը՝ յե-
տանաջութիւն մը պիտի նկատուի:

Սեկրորդ. երկրագործութիւնը չի կրնար զօրծ հայրայրել անող
բնակչութեան, որ քաղաքացիութեամբ աւելի անընդունակ կը
դառնայ գիւղացիական կեանքին: Այսպէս, գիւղացի պատանին՝ իր
կրթութիւնը կը ստանայ քաղաքին մէջ, ուր եւ կը զարգանան իր
հասակները: Իր կարողութիւնները արժեցնելու եւ իր ուսումը կի-
րարկելու նոր դասի մը պէտք ունի ան: Այս թեսակետով՝ հարա-
բարութեան պիտի ներդաշնակութիւնը բերէ եզրափակական ընկերային
կեանքին, եւս մը բարդութիւններու եւ աղէտներու առաջին առնելով:

Յերորդ. հարաբարութեան պահանջելով եւս աւելի մեծ պա-
տասութիւն, ուսման աւելի ընդարձակ եղջանակ եւ մեքի լարում,
երիտասարդ եզրափակին առիթ պիտի ունենայ աւելի նիւելու: Այս-
պէսով երկրին մտաւոր-բարոյական ընդհանուր մակարդակը պիտի
բարձրանայ: Հարաբարութեան համար պէտք է ձեռնբերեցնութիւն,
նախաձեռնութիւն, զոնդութիւն, նուիրում, քեֆիք ծանօթութիւններ,
փորձառութիւն եւ մանաւանդ խիզախութիւն: Այս առաքինու-
թիւններով՝ եզրափակին համարձակութեամբ պիտի կենայ քաղա-
քակիրք առնալիս ղեմ եւ անոր հետ հաւասար բռնով ու հաւա-
սար առնականութեամբ պիտի կրնայ վիճիլ մարդկութիւնը ժողո-
գրգռող հարցերու շուրջ: Ահա հարաբարութեան դերը Սոցիալոսի
մէջ:

Ս. ՆՈՒՐԱՆ

Խ Ո Վ Ե Ր

Ուրիշի սենն հետեւիլը կը նմանի դիմակ մը կրելու: Որքան ալ գեղեցիկ եղած
բլլայ դիմակը, կեանքի պակասը շուտով ամենամ ու անամենի կը դարձնէ զայն
մեզի, այն առիթն որ կենդանի դիմակէն ամենազեղը կը հանքնահան իրմէ:

* * *

Դրամը մարդկային երջանկութիւնն է վերագրած, անա քէ ինչու՞ այն որ
անկարող եղած է այս երջանկութիւնը զործնապէս վայելիլ, իր ամբողջ սիրտը
կը կապէ արժարին:

* * *

Մարդիկ իրարու համդէպ մի՛այն անարբերութիւն ունին. կիները արդէն
բնութեամբ բռնամի են իրարու...:

ՇՈՓԵՆԷԼԱՅԻՐ

ԿՐԿՆՈՒԱԾ ՍԽԱԼՆԵՐ

«ՏԷՐ ԿԵՑՈ ԴՈՒ ԶՀԱՅՍ» ԵՐԳԻՆ ՇԵՂԻՆԱԿԸ

Գրեց՝ Ա. ԱԼՊՈՑԱՃԵԱՆ

Անցեալ տարի Դաւրէթի Արամեան վարժարանին հարիւրամեակին առթիւ յաճախ յիշատակութեան առարկայ եղաւ այդ կրթական հաստատութեան սկզբնական օրերուն հոն պաշտօնաւժարող Մեսրոպ Թաղիադեանցի (1803-1858 Յունիս 10 ՚) անունը, որ արդարեւ յիշատակութեան արժանի անձ մըն է, վասնզի անիկա Հայ նոր դրականութեան անդամիկ ռաւփրաներէն մէկը եղած է աշխարհաբար գրական լեզուի կազմութեան արշալոյսին և միակ անձնաւորութիւնը՝ որ Հայութիւնը իր ամբողջութեան մէջ հանձնաւորութիւնը ունեցած է անոր ծառայելէ առաջ։ Ան ծնած էր Հայաստանի մէջ՝ Սրբեան և ուսած էր Էջմիածին, չրջագայած էր հայրենի աշխարհին նաւիրական և յիշատակներով լի վայրերը, և ապա տեղ տեւեւելաւ, գործելու և աշխատելու եռանդով առլցուն, այցելած՝ ու զգասկար գործունէութեամբ նշանաւոր հանգիսացած էր Արեւելեան գաղութներու, ինչպէս Պարսկաստանի և հեռաւոր Հնդկաստանի մէջ, առանց օտար և անծանօթ ըլլալու Հայ ազգին արեւմտեան հաստաւաններուն, ապրած ըլլալով նաև անոնց կեդրոնին՝ Կ. Պոլսոյ մէջ։

Թաղիադեանց այսպէս ազգին ամէն հաստաւաններուն, գործերուն, կեանքին, լեզուին և բարքերուն միջամուխ ու գիտակ դառնալով, անմիան ախպար մը հանգիսացած է Հայ մտաւորականութեան մէջ։

Այս ուշագրաւ գէմքը, որուն գործունէութիւնը մասնաւորապէս Հնդկաստանի մէջ չափազանց գնահատելի եղած է, ինչպէս շատ անգամներ, նոյնպէս նաև վերջերս, Դաւրէթի վարժարանին հարիւրամեակին առթիւ, յանիրաւի կամ սխալմամբ ներկայացուեցաւ իբր հեղինակը «Տէր կեցոյ դու զՀայս» երգին, շատ մը գրողներու, մանաւանդ «Բազմահմուտ» խմբագիրներու կողմէ որոնք կը սիրեն ծագելու ուրիշներու ագիտութիւնը։

Այս սխալը որ հինէն կու գայ, ժամանակը հասած է որ ուղղուի և եթէ հնար է այս երգին իսկականն հեղինակը փնտռուի:

Այս զարմանալիօրէն արժատաացած սխալին գլխաւոր պատճառն էր թուի ըլլալ Մ. Նալբանդեանց որ իր Մեռելանմարցուկ յօդուածին (տե՛ս Հիւսիսափայլ, 1859 էջ 681-688) ծանօթութեանց մէջ անուշադրութեամբ այս երգը կը վերագրէ Թաղիաղեանցի և կը յարէ. «եթէ հնար ունենայի ես, ամենասուրբ պարտականութիւն կը դնէի ամէն մի հայի վերայ անգիր ուսանիլ այս երգը: Մինչև այսօր իմ կեանքի մէջ չեմ տեսած կամ լսած մի այդպիսի երգ, ահա բուն աղգային երգ...»:

Մ. Նալբանդեանի այս սխալ վերագրումը պատճառ եղած է որ բոլոր Հայ երգարանները՝ սկսեալ Միսնասարեանի Քնար Հայկականէն (1868 Բեթերապուրկ) միտրինակարար կրկնեն նոյն սխալը, անիրաւելով երգին բուն հեղինակին որ անձանթ կը մնայ:

Այդ երգին հեղինակը ո՞վ որ ալ է, կը կարծեմ թէ զայն խմբագրած ասեմն ոչքի առջև ունեցած է անգլիական աղգային երգը՝ «Տէր կնոջ զրագաւորն» սկզբնաւորութեամբ, և անոր նմանողութեամբ է որ զայն յօրինած է, ինչպէս յետոյ պիտի անդրադառնամ:

Երգը հեղինակուած է 1820ին կամ նոյն իսկ անկէ ալ առաջ, և լոյս տեսած է այդ թուականին Կալկաթա հրատարակուած Հայելի Կալկաթեան անուն հանդէսին մէջ:

Գոսանթթ տարիներ յետոյ՝ 1847ին, Մեհրոյթ Թաղիաղեանց որ 1845էն ի վեր կը հրատարակէր Արարեսեան Ընկերութեան «Ազգասեր» շաբաթաթերթը, պատահօրէն ձեռք անցնելով Հայելի Կալկաթեանի մի քանի թիւերը, «Ազգասեր» (տե՛ս թ. 102)՝ մէջ կը գրէր. «յոսմի Տեառն 1820 տպագրէր աստ ի Կալկաթա հրատարակագիր իմն հայերէն, անուանեալ Հայելի Կալկաթեան, որոյ ամբողջն հազիւ գտանիս»:(*)

Թաղիաղեանց իր ձեռքը անցուցած այս սակաւագիւտ հրա-

(*) Արդարեւ այս լրագիրը հազուագիւտ եղած է եւ ասոր համար Հայ լրագրութեան առաջին պատմիչի Հ. Գրիգորիս վրդ. Գալեմեանեան չէ կրցած իր հատրիմ մէջ ամօր մասին տեղեկութիւններ տալ: Բաճաւէր մը վերջեւ այս լրագիրիմ ամբողջական հաւաքածոն գտած էր եւ ամօր վրայ տեղեկութիւններ տուած էր այնպիսի ձեւով մը որ իբր քեւ այս լրագիրիմ վրայ ոչ ոք գաղափար չունեցած ըլլար իմէ առաջ: Գծրախաւար իր ուսողութեանէն վերջած էր Հ. Եսայի վ. Յայեյիի մէկ յօդուածը՝ հրատարակուած Բաղճաւէտի (1907 տարի) մէջ, ուր արդէն տեսած էին այս հանդէսիմ վրայ բաւական կարեւոր տեղեկութիւններ, որոնք հոս ներկայացնելի զանց կ'առնեմ:

տարակուսեանէն, իբր հետաքրքրական կամ արժէքաւոր կ'արտա-
տալէ երկու հաստատմաներ, որոնցմէ մէկն էր «աւխարհամանօր
նրապարակութիւն Օնանափիւռ ժողովոյս ի Բուժբայի» վերնա-
դրով 1820 Օգոստոս 16ին Օնանափիւռ Ընկերութեան անդամ-
ներէն Մարտիրոս Մկրտիչեանի տաննարանութիւնը (տես Ազգա-
սէր Թ. 102-103) և երկրորդը՝ «Տէր կեցոյ դու զՀայս» վերնա-
դրով ծանօթ երգը:

Մ. Նալբանդեան, Ազգասէր-ի մէջ կարդալով զայն, հակառակ
անոր որ տակը գրուած էր Հ. Կ. սկզբնատառերը, որոնք Հայելի
Կալկարեանց-էն արտատպուած ըլլալուն համար գրուած էին, և
ուշադրութիւն ըրած չըլլալով նոյն իսկ Թաղիազեանցի գրած
տողերուն, այդ ստանաւորը վերագրած է Թերթին խմբագիր
Թաղիազեանցի ասանց սեւէ բանաւոր պատճառի:

1820ին այս երգը հրատարակուած ատեն, Մեարոպ Թաղիազ-
եանց հաղիւ 17 տարեկան պատանի մըն էր և կը գտնուէր Էջ-
միածին և ոչ մէկ յարարերութիւն ունէր Ընդկաւասանի հետ, ուր
գտնուած է 1823ին երգին հրատարակութեանէն երեք տարի յետոյ:
Հոն անիկա կարճ միջոց մը ուսուցչութիւն ընելէ յետոյ Մար-
գարիսեան շնամարանի մէջ (1825), կը զգայ թէ չունի պէտք եղած
պաշարը և կը կարոտի տակաւին ուսանելու, ուստի կը մտնէ
Անգլիացւոց Սպիտակոպտական շնամարանը ուր իր ուսումը կը
չարունակէ տակաւին չորս տարի (1826-1830):

1831ին կը գտնուայ Նոր-Ջուղա, 1833ին Էջմիածին է իբր
գրագիր և իբր տպարանի վարիչ, 1834-36 կրկին Նոր-Ջուղա,
1836-1837՝ Դաւրէժ, 1837ին գարնեալ Էջմիածին և 1838ին Կ.
Պոլիս ուրկէ փոխատական կ'ապաստանի Կալկաթա, ուր կ'ունենայ
այս անգամ բեղմնաւոր գործունէութիւն մը կազմելով Արարեսեան
Ընկերութիւնը (1845) և Ազգասէր հանդէսը, ուր կ'արտատալէ Հայ-
ելի Կալկարեանցէն տանելով այդ երգը, որ այսօր իրեն կը վե-
րագրուի, մինչ ինչպէս վերի տողերը ցոյց կու տան, ինքն ա-
նոնց հեղինակը չէր կրնար ըլլալ:

Ինչպէս ըսի, այս երգին անծանօթ հեղինակը ո՞վ որ ալ է,
վստահօրաբար կը պատկանի հեղկահայ մատաւրականութեան և
հաւանօրէն Հայելի Կալկարեանի խմբագիրը՝ Յովհաննէս Տէր Յա-
կոբեանն էր, Թերեւս անգլիներէնի գիտակ մէկը, վստաղի Թեր-
թին մէջ բազմաթիւ Թարգմանութիւններ կան այդ լեզուէն:

Իր ներշնչման աղբիւրը, ինչպէս ըսի, միայն և միայն ան-
գլիական երգը կրնայ ըլլալ:

Առարկայական կերպով ներկայացնելու համար այս նմանու-

Թիւնը, հոս կու տանք Անդլիական ազգային երգին թարգմա-
նութիւնը որ հետեւեալն է.—

Յէ՛ր, պահէ մեր Արամ
Արի՛ մեր մեծ Արամ,
Պահէ Արամ
Յուր ամար յաղթանակ,
Սրբանկութիւն եւ փառ
Իօյսել օտա ժամանակ
Պահէ Արամ

* * *

Սի՛ր Յէր Աստուած մեր,
Յըրուել իր սոսիսներ
Ամօրահար
Դուներն ամենց բերէ
Պահէ վառ հմարմներէ
Այս կը յուսամք Դեղմէ
Պահէ մեզ յար.

* * *

Պարզեւ՛, Յէր Ամար
Դու գերբնաիր օնորհ,
Ապրի բոզ Ան
Պատապանել մեր օրէնք,
Արդարութիւնն՝ իր զէնք
Որ ստապին երգենք
Պահէ՛ Արամ:

Անարքայ Հայ ժողովուրդին համար, Հայ հեղինակը ազգին
լրութեան պաշտպանութիւնը հիմնական առած է եւ խմբագրած է
հետեւեալը, որուն ուշադիր ընթերցումը ցոյց պիտի տայ թէ
որքան ազգուած է զայն խմբագրողը անգլ. ազգային երգէն:

Յէ՛ր կեցո դու զՀայս
Սւ արա զնոսա պայծառս,
Կեցո ըզՀայս
Ջողորմութիւն վերին
Համեա՛ ձօնել մօցին,
Ջի մօվիմք մարբացուք
Ապրի յապիս

* * *

Ո՛վ Յէր մեր, Յէր փարս՛,
Ջազգ մեր համայն փրկեա՛
Ի բրեւանայ.
Կափս՛ գայլո մօցում,
Հա՛տ զարմատոյն ըզրում,

Սւ զազգ մեր պարտաւան
Աւա՛ հրգոր:

* * *

Ի քն իջեալ տեղի
Զարաւ Հայրապետի
Մեր հաստատեա՛
Ջերկայմալիւն կենաց
Հօր մեր աստուածազգեաց
Շնորհեա՛ պետիմ մեր հարց
Որ զմեզ հովուէ,

* * *

Աջովդ համատարած
Զազգ մեր արտահալած
Փոյր զամարեա՛
Յառիարհ Արարատեան
Ի վայր մեր ծրնընդեան
Որ այժմ է սեպեական
Օտար ազգաց

* * *

Առաւեա՛ ի բարձեաց
Ջեմակցութիւն կամաց
Ի մերազմեացս
Զամբ ի մէջ յարո՛
Պատուան ազգի մերոյ,
Յուր ճշմտ ցուպ հովակու
Հովուել ըզմեզ:

Նմանութիւնը այնքան ակնհերեւ է որ կը կարծեմ թէ ամէն ոք երկու երգերուն վրայ ակնարկ մը նետելով պիտի համոզուի շուտով թէ «Տէր կեցո՛ դու զՀայսօր հեղինակը Անդր. ազգ. երգին նմանողութեամբ հայ երգ մը գրած է, պատշաճեցնելով մեր ազգին պայմաններուն:

ԱՐԵՎԿ ԱՆՊՈՅԱՃԵԱՆ

Խ Ո Հ Ո Ր

Ձի կրնար ըլլալ, որ զիր մը քարոյական կամ ամբարոյական ըլլայ. զիր-
երբ լաւ գրեալ են կամ գէտ:

* * *

Միայն ամենի պէտէ է մտնի երգին, որոնց երգը անկի զօրաւոր է քան
մանր:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՇԵԼՏ

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԻ ԲԱՐԵԾՐՋՈՒՄԸ

Գրեց՝ ԲԻԻԶԱՆԴ ԵՂԻԱՑԵԱՆ

Հայ դատախազականության պատմությունը ուսումնասիրությունն ինչ է և որ գեղալիման լինելի պատարագած, ճշիհ հասկացող անհիշք նախնեաց և արդի մասնագետների մեջ՝ հրթրյալ գործի սկզբնաւորութեան և տակաւ ազգային հիմքերով վրայ կազմակերպութեան մասին: Ամեն դարուն մէջ կը հանդիպինք յիշատակութեանց որոնցմէ կրնանք հետեւնել թէ անցեալին մէջ ի՞նչ պայմաններու տակ ստացած է հայ պատանին իր մասային զարգացման տարրերը: Մանաւանդ անցեալ դարաշրջանին, հայ վերածնութեան և հակաազգային զեպքերու լրջման, ազգային վերակազմութեան գործին ամենէն կարեւոր մասը կը կազմէր պարսիկ կազմակերպութիւնը, թէ ի՞նչպէս ազգը արթնցաւ հրթրյալութեան պէտքին առջեւ և ի՞նչպէս շարժումը նախնական վիճակէ մը զարգացաւ, տակաւ գործաւ ազգային հաւաքական ձեւերով և հաստատեց իր շուրջ հրթրյալ պարսիկ վերածնունդը: Արեւմտեան հայաց մէջ:

Սովորայն անցողիկ յիշատակութիւններ և ցիրաւցան գրականութիւն մը միայն այդ բաւերին մասին: Հայ դպրոցը, ուր միջերեսած են ցեղային արժէքները, և իմաստի վերածնած՝ ազգային փորձառութիւններ, մեր ամենէն քիչ ծանօթ հաստատութիւնն է քննական տեսակէտով: Դեռ լրջօրէն չէ փորձած հայ մանկավարժ մը՝ այս նիւթին վերաբերեալ տառաջը հասկնալ, համարել և անոնց մէջէն երեւան բերել հայ դատախազական զարգացումի պատմութիւնը գործերու ընթացքին: Ունինք Ն. Վ. Հացումիէն «Դատախազական» կէտ հայաց քով գործը, արժէքաւոր աշխատանք ինքն իր մէջ: Բայց ստիպաւ հաւաքածոյ մըն է անկախութեանց և յիշատակութեանց՝ քաղաւած հին մասնագետութեան էջերէն, թէ հին Հայաստանի մէջ ազգ ի՞նչպէս կ'անցնէին իրենց մանկութիւնը՝ պատանութիւնը և երիտասարդութիւնը: Ունինք նաեւ Գր. Մարաֆեանի Անգլիերէնով գրած History of Education in Armenia գիրքը, որ կը ներկայացնէ Հայաստանի մէջ կատարուած մշակութային աշխատանքները, առանձին առանձին նկարագրելով դռնէն: Կը պահի միշտ համազգայնութիւն և վերլուծում՝ դատախազական շարժումին ընդհանուր ընթացքին, գործերու աշխատանքի վրայէն, իրեն. սխալմ է մանկավարժութիւն: Քանի մը տարի առաջ Գեորգ Մեքարզ հաս իր Հայկառաջին մէջ տաւա հաստատածով մը կ'ըստական գործի զարգացման հարեւանցի մէկ անկարգը: Եւ այդպէս ուրիշներ:

Մեր փնտառած էտպէս հայ կեանքի մէջ գառախարակական դարձի ստորհանալան զարգացման յառակ մէկ պատկերն է։ Մասնաւոր առնեք որ կը զբաղին հայ մասաղ սերունդի գառախարակութեան աշխիւ գործով, յենարան և հեղինակութիւն պիտի գտնեն իրենց նախորդներուն կատարած աշխատանքին և հաստատած արժէքներուն մէջ։ Կրթական մշակը որ լի գիտեր թէ իրմէ առաջ եկողներ ի՞նչ ուղղութեամբ աշխատեցան, ի՞նչ խնդիրներ գիտաբանեցին և յաղթեցին, ի՞նչ նամբաներէ անցան և ի՞նչ՝ ո՛ւ, ցեղին անցեալէն եկող սխալ մը զբնուած, ինքզինք պատահական ուղղութեանց տուած աշխատասար մըն է։ Հաստատուն ընթացք մը լի կրնար տալ իր դարձին։ Որովհետեւ իրեն կը պակսի էական բան մը որուն կռթնի և ուրկէ ստանայ իր հեղինակութիւնը։

Այս տարիներ տաւիկ եւս խառցաւ մեր մէջ համազում՝ թէ մեր մանկավարժական պատրաստութեանց մէջ առաջին տեղը զէտք է տրուի հայ գառախարակութեան հանգրուաններու ծանօթացման, ընդհանուր լման պատկերով մը ըմբռնել թէ ի՞նչպէս հայ կրթական սիւսետէմը պարզագոյն կերպերէն սկսելով հեղինակ գիտանալուց աւելի կարծաւ այն հաստատութիւնը որ է այսօր — կարեւորագոյնը մեր ազգային դասութեան ամբողջներէն։ Նոյն իսկ տաւիկ կարեւոր պիտի նկատէինք այդ գիտութիւնը քան թէ ջարդին կաշուած Եւրոպական և Ամերիկեան մանկավարժութեան նորագոյն մեթոաներու նման։ Ասեմք պիտի արժէքաւորուէին և խորացուէին հայ ցեղի յատակ մանկավարժութեան մը մէջ, զոր պարտ է նախ լաւ ճանչնալ։

Արդ, Աղլալին կրթութեան պատմութեան ուսումնասիրութիւնը՝ ցեղին սիրուն ու հոգին կրող ամէն մշակուած անձի մասաղութեան արժանի է։ որովհետեւ ինչպէս քաղաքական պատմութիւնը պատկերը կը ցուցնէ աղդին նիւթական մեծութեան, կրթութեան պատմութիւնը ցոյց կուտայ ցեղին նկարագիրը, անոր հաւաքած զննուած արժէքները, կուտուած ու մաքուր գտնուած, որոնք պիտի փոխանցուին ազգայ սերունդներուն։ Գիտնալ թէ ի՞նչ արժէքներ տաւիկ բարձր դասեց հայը և ուղեց որ գտնեմք փոխանցել իր յաջորդներուն և ի՞նչ կերպով ուղեց որ կատարուի այդ փոխանցումը, կը նշանակէ թափանցել անոր գաղափարներուն՝ կեանքի մասին, գիտնալ անոր աշխատանքացքը, անոր հոգեկան՝ ընտանեկան և ցեղային կենցաղութեան պատմանքն ու պայմանները։

Կը տեսնուի թէ ի՞նչ տեսակէտով կարեւոր կ'ուզուի նկատել այս աշխատանքը։ Զուտ պատմական հետաքրքրութենէ մը մղուած չէ որ պիտի փորձէինք հստակաւ ել մը յաւաքումալի այդ պատմութենէն, այլ մասնաւոր մանկավարժական գաւազներէն մը մղուած։ Գիրք մը հաղիւ պիտի բաւեր՝ լման լափով ամփոփելու համար այդ պատմութիւնը, երեսուն ըրերելով հայ գառախարակութեան մէջ տիրող ողբին, այդ շարժման իւրացանլիւր շրջանակին մէջ զետեղելով պատկերը կարեւոր գեմքերու, քննելով դարէ դար տիպարներ զգարողներէն, զծել անոնց ներքին կեանքը, ուսուցման մեթոաի նամբան, և եթէ կարելի է՝ հետեւիլ բարեկրթութեան ընթացքին որ կը յայտնուի կարեւոր մէջէն հայ գրողի կատարած աշխատանքներէն։ Բայց մենք կը գտնանանք հստակագիտ մը։ Գեթ ամբողջական յատկեր մը կազմելու համար մեր նիւթի զլխուսը քրճերով։

Սկիզբ կարելի է նշանակել, Դատախարակութիւնը նիւթ մըն է որուն լի յարմարիւր զի սկզբունէն բանաձեւը, Ամենէն յետին ցեղային նշանքն իսկ ունէր իր մէջ դատախարակութեան սխառութիւն մը, այն է Գոր սերունդը կեանքի առաջնորդելու գործնական կերպեր, Բայց երբ դատախարակութիւնը ըմբռնել ուղեք իրր կազմակերպուած ուսումնական գրութիւն մը՝ նայ դատախարակութեան կազմաւարումը նախկին կարելի է Կ'ըլլայ ազատ կերպով նշանակել ներմանական շրջանին մէջ:

Աւանադարձ, ենթադրելով Խորենացւոյ զանիմաստներն յորջումէն, մեր մէջ է ընդունուած թէ երբեք նայեր եւս ունեցած ըլլան դատախարակութեան պաշտօնական գրութիւն մը, ինչպէս ունէին Յայեեր և Հռովմայեցիք, Բայց ճիշդ չէ Խորենացւոյն այն աւերաւանջքին՝ թէ նայեր շատ կարեւորութիւն չէին տար մասաւր գարգացման, առ ինչ նշանակութիւն՝ թէ նայեր չունէին կրթական սխառութիւն մը, Խորենացւոյ ակնարկութիւնը զիմաստախորութեան մասին է, Կը Թափ մեզի, այսինքն յունաց պէս վերացական ուսման չէին նետել: Բայց այս չի նշանակեր միանգամայն թէ զորմանակն ուսմանը սխառութիւն մը կը պահուէր իրենց: Սպարաւան ալ, ոչ նման Աթենքին, չունէր զիմաստախորական սխառութիւն, բայց ունէր գործնական ուսման շատ զարգացած սխառութիւն մը, Խորենացիին Կը զանգատի միայն զանկատաւորութիւնը սղոյ բանականին (Ա. Գ.), այսինքն՝ մասնազգական, նայեցողական ուսման անկարեւորութիւնն:

Այդ արեւելքին նախապէս, Խորենացիին ինքն իսկ, իր նայն էջերուն մէջ կը պահուէր թէ մեր նախնիքն ինչ զարգացած ունէին, նայն իսկ ստար գիշեր և լեզուներ Կը սորվէին, ինչպէս Յայն և Գորսիկ. որոնցմով արժանազտուած են, Կ'ըսէ, և ասկաւին Կը ծնան զանբաւ զբուցաց մասեանքն: Եւ նայն իսկ իր զարաւելքէն քանի մը էլ առաջ կը պարծի թէ ինչպէս նայ նախնիք ունէին զգոյնութեան արժանին մեծեր որոնք իրենց զբով և պատմութեամբ զնաւաստեալ կարգեցին զմասնակա և զգործս իմաստարեւման, և զքաջութիւն իւրաքանչիւր արժանացոյցին ի զեղոս և ի պատմութիւնս: Կը յիշէ զիմաստութեան նաւ և զբուցատրութիւնս:

Արդ կրնանք վստահօրէն ըսել թէ գիշտապաշտ և անգիր Հայաստանն իսկ ունէր նախնային մասաւր մշակութեան սխառութիւն մը, թէն շատ Թերի և անկանոն՝ բազմաւաստ Թաւառասանի, Ասորեստանի և այլոց, և նետուած անոնց: Բայց քանի որ կայ քաղաքակրթութիւն Հայաստանի մէջ, ուրեմն կայ և ուսում: Մեզի մամկնաւոր բուն խնդիրն է ո՛ր թէ այն ասեաններ ուսում ըլլաւ կամ չըլլաւ, առ թէ ինչ եր անոր կերպն ու առարկան:

Մտնաւոր վերջին շրջաններուն, Արաւաւազի և Տրգասի նման Հռովմ և Յայն կրթութեամբ զարգացած միջեր չէին կրնար չեւաւորքորսիլ կրթական գործով: Այնքան մաս կապեր ունէին ուրիշ ազգերու նկատմամբ, ինչպէս կրնային սղոսել անոնց զինուորական քաղաքական՝ անտեսական գրութիւններէն, և չապաւիլ կրթական գրութեանն, Մեծն Տիգրանի որդին, որուն մասին Պլուտարքոս Կը վկայէ թէ ինքն ալ սեռած է անոր դրած յունարէն սղոսողութիւնները, նաւանորէն միակէ չէր:

կրնանք նոյն իսկ փորձ մը ընել, եթէ պայմանները ներքին մեղի, վերահաստատելու համար անոնց ուսմանց առարկաները, նեւեւելով Ասորաց, Յոյներու, Գարոնց և Հռովմայեցւոց գրութեանց:

Հայ պատանեւոյն մասուր զարգացումը գծուաբար դարձեալ զխաւար խնդիրը կը թափ միայն գիրքերու պահաւը այն առեւն. Հակառակ այդ պահաւին, հայաց լիանքը՝ սառը գիրքերով իրենց լեզուն գրի վերածնելու — որ այնքան դժուար դարձ էր, որովհետեւ լեւին կրնար այստակ՝ նշնել առլ հայերէն լեզուն վանկերն ու հաղորդը — ապացայց մըն է թէ կար իրենց մէջ ուսման սէրը որ կ'աղեր ամէն արգելք յաղթել՝ գահացում գտնելու համար:

ԿԱԶՄԱՆԵՐԳԵԱԼ ԴՊՐՈՑՆԵՐ.—

Հայ գործող պատմութեան վրաս զեանին վրայ ենք երբ Քրիստոնէական լրջանը մանենք: Քրիստոնէութիւնը մ'լ միայն հազար արթնութիւն, այլ և մասուր լայն բերան մեր նախնեաց: Տրդատի և Լուսաւորիչի օրէն իսկ, որոնք հաղորդ էին հեղին աշխարհի մասուր զարգացման, սկսաւ այդ լայնը տարածուիլ հաղթակերպուած մեղով: Աղաթանգեղոս կ'ըսէ թէ Լուսաւորիչ, հայերը միտնել և հայրապետութիւնը հաղթակերպելէ վերջ, առաջին դարձ ըրաւ իրեն՝ համազել Թագաւորը որպէս զի գործողներ հիմնէ: Քրիստոնէական նոր աշխարհալուստեցը պէտք ունէր նոր կրթական սիստէմի մը, արմատ բռնելու համար ժողովուրդին մաքին մէջ: Ամէն հաղթանակ ժողովեցին զի տեղիս տեղիս բազմութիւն մանկուաց՝ առ ի նիւթ վարդապետութեան:

ժխտական զեանի մը վրայ կը տեսնենք այդ կրթական դարձը: Նպատակն է արմատախիլ ընել նեթանոս մասնութիւնը: Ձեռքս և զմանք սնտոի պաշտամանց ի բաց քերել:

Կարեւոր է միայն որ պետութիւնը հովանաւորող էր այդ գործողներուն: Գիշերօթիկ էին և արքունի գանձէն ունէիկ ունէին: Տեսակ մը ձրի կրթութեան սիստէմ հին հայաց: Գաղափարի համար հիմնուած կրթարաններ էին անոնք:

Ուսումնաց զլիսմանը, և թերեւս միակ նիւթն է Աթուհեոս զըզրութեան, այսինքն ուսումն այն լեզուներուն որոնք հայ մանուկին պիտի բռնային Սուրբ Գրոց էջերը: Երկուք էին այդ լեզուները, ասորի և յայն: Ուսանողներէն մէկ մասը ասորի, միւս մասը հեղին գորութեան գրուեցան:

Ուսմանց պատասխանատուութիւնը Լուսաւորիչ կը թափ յանձնած ըլլալ այն Աթաղմութեան Եղբարաց զորս հետը բերած էր Կեսարիայէն: Արդ, սառը ուսուցիչներու մեքքին տակ, այդ լրջանի հայ գործող աղայային սղին, աղայային ուսուցմանց խնդիր մը լուսնէր և լէր կրնար ունենալ: Զուտ կրթական լուսնն էր զանոնք սղեւորողը, մինչևս գրոց գիւտը: Ուսմանց առարկան սառը է, և կրթական աղայային սիստէմ մը չկայ տակաւին: Նոր կրօնքի գիրքը կ'ուսունին. այդ ուսման շնորհիւ հայ պատանիներ կը դառնան շմարդաբնդէտք, առաքելածանօթք և աւետարանածառաւդք:

Առաջին պետական այդ գործողներուն գերը գնահատելի եղաւ տնչալստ պետական նոր կրօնքին բերած հայեացքը մանաթացնելու

ժողովուրդին: Պետութիւն և Եկեղեցի մեռք մեռքի, քրիստոնէութեան նոր լայնը հառապայթել տաին այդ փառասնեքէն:

Բայց այդ բոլոր կրթական գործունէութիւնը արդիւնք էր միայն երկու բարեկարգիչ-լուսաւարիչներու: Ժողովուրդին մեծ գտնաւածը անթափանց մնաց լայնին, և երիտասարդութեան շատ անելանք մէկ մասը կրթուեցաւ այդ գործընկերուն մէջ: Տրգաւաի յաջորդները այդ գործը շարունակելու յարմար չեկան: Ուստի իրմէ և Լուսաւարիչէն վերջ, լիջուա նաև իրենց կանգնած կրթական կանթեղներուն լայնը:

Երկու սերունդ վերջ, Մեծն Ներսէս որով վերստին այժ առաւ շարժումը: Հայ հասարակ կորովի այդ մշակը, իր բազմաթիւ այլ անորինութեանց հետ, շմոռցաւ նաև վերստին շարժման մէջ գնել հայ մշակայթի մեքենան: Յարմար վայրերու մէջ կը կարգէր զգործոց յաւնարէն և տարբերէն՝ յամենայն գաւառս հայոցն:

Նախնեաց ծրագրով էին առնեք ալ, բայց աւելի տարածուած ժողովրդական խաւերու մէջ, Աշակերտներ առհասարակ ցերեկօթիկ էին, փոխանակ նախկին գիշերօթիկի. գործընկերը գաւառներու մէջ հաստատուած էին, փոխանակ նախկին մեծ կեդրոններուն. և փոխանակ արքանի գանձին, ունէին եկեղեցւոյ կալուածները: Ան տարբերութիւնը չէին:

Հակառակ այդ գործընկերուն, Մեծն Ներսէս չկարողացաւ հետնաւորութիւնը վերջնականապէս արժանախիլ ընել և քրիստոնէութիւնը հաստատել անոր տեղ: Փառաստ նկարագրելով այդ շրջանի հայոց անտարբերութիւնը քրիստոնէութեան անդէպ և անկողնէն ետ գէղի հետնաւորութիւն, կը յարէ թէ բացառութիւն կը կազմէին անոնք զորք զանգաման գիւղէին հեղինակ և տարբի գործութեանց (Ե. լա.): Յայտնապէս գործընկերներ էին անոնք:

Հայ գործընկերուն ծաղկումը՝ առկայն՝ տեղի կուեննայ Ռեկեդարուն: Հայ քրոջ հրաշալի գիւտին վրայ, պետութիւնը նորէն պաշտպան է գործընկեր: Վառձապաւ թաղաւոր, մեկնեաւ հայ մշակայթի, զերաման տայր ամենայն ուրեք նովին կրթել: Այսինքն նայն նոր գտնուած գիրքը սորվեցնել, կորիւն, ինք մին այդ սորվողներէն, կ'ըսէ. Աշակերտութեան համարձակագոյնը և անուելագոյնը կը խմբէին նորագիւտ վարդապետութիւնը սուսացանելու: Այդ Ընտրագիւտ վարդապետութիւնը հայ տաւերու սուսմէ էր: Մանաւանդ վարդապետութիւնը, հայոց թաղաւորութեան և հայրապետութեան, ստանին մշակայթի ուր թարգմանուեցաւ Ս. Գրքը, շառցան գործընկեր: Մեքորդ ինք գաւառէ գաւառ կը պատէր — Փայտակարան, Գողթան գաւառ, Սիւնեաց նշանաւոր աշխարհ, և Երասուգաւ կողմանէն և ամենէն յետմնաց տեղեր — և գործընկեր. կը չիմէր, զժողովեալ մանկուան առ ի նիւթ վարդապետութեան:

Նորութիւն մը եւս կայ այդ գործընկերուն մէջ. քալ մը եւս յառաջ գացած է հայ գործընկեր: Նախկին առաւելապէս կրթական ստանան տեղ, իրմա առաւելապէս աշխարհական պատանեաց համար է ստանալ. զետին ստանան, ո'չ թէ զեկեղեցականաց, (Փարպեցի): Ուրեմն սկիզբ մըն է առ՝ աներային ազատ դատախազութեան, որուն համար կ'ընտրուէին աշակերտներ զընտրեալ, ուղեղս և քաշառուն (Պերնարան): Մեքորդ շարունակեց պահել կրթաւարաց յա-

տակ դպրոցներն ալ. բայց բուն նոր դարկ ստացողները հանրային դպրոցներն են:

Ջանազան հայտններ ունի այդ ուսումնարանը, փաստացի և փառ-
պնքի տիրոջն էր հայնէն. «Պաշտակաւորացի»՝ «Դպրատուն», Կոթիւն՝
«Դաստասուն»: Թէ՛ դիւերութիւն թէ՛ մանաւանդ ցարկութիւն են անոնք:
Աշակերտներ իրենց տատիկներն համեմատ կը բաժնուէին Դասերու,
որոնց դաս դաս կը խօսէր ուսուցիչը: Ամէն դպրոց ունէր իր առան-
ձին վարիչը, դպրագոյն, հայնամ՝ որ դորձածութեան մէջ էր Տրդատի
բացած դպրոցներէն ի վեր: Ոսկերերանի թարգմանիչը՝ յունարէն ու
ուսցիչ բառը (տիտասկալոս) թարգմանած է Վարդապետ, իսկ Յա-
նախապատում կը դորձածէ «ուսուցիչ» բառը:

Միտերբան հարգացնելու սովորութիւնը ունէին: Գրելու համար
կը դորձածէին ցմախի, մամով ծածկուած զրի տախտակ: Ուսուցիչը,
վարձեցնելէ յետոյ, հարցում կ'ուղղէր, և ցան առ ամեկ հարցա-
ներէ: Պատասխանը սխալ տուալին բաժինն էր զգան ճակել, այն է՝
ծեծ: Եղնիկ, հայ լեզուին վարդաբ, կ'ըսէ թէ մարդը պատեն
կախում կը մտար:

Այսպէս կը սորվէին, նա, հայ պատանիներ իրենց հայրերուն
խօսած լեզուն զրով եւս արտայայտելու արուեստը: Նոր եւանդ մը
փռնկած էր ամէն սրտի մէջ. ամէն ոք կ'ուղղէր տիրանալ այդ նա-
րութեան, որ քրիտոստէական ըլլալով հանգրձ աղքատին էր մանա-
ւանդ: Նախկին յայն և տարի դպրութեանց ուսումը լէր խոսած հայ
աղան հաւայն. կը սորվէր ստիպման ներքի գրեթէ: Բայց երբ ի՛ր
մայրենի լեզուով սկսաւ դպրութիւն ընել, խանգովառուեցաւ: Փառ-
պնքիին հետեւեալ տղին մէջ ամփոփուած է Մեհրոպին կրթական
դորձուէնութեան զննահատութիւնը. «կարգեցան վաղվաղակի յայնմ-
նէն՝ դպրոցը հասնի ուսմանց, բազմացան զառք զըլացն»:

Եստ անդ արուեստաւ այդ դպրոցներուն մէջ անշուշտ յունարէն
լեզուին, որ ձե և ո՛ր փոխ տուաւ հայերէն զրաւոր լեզուին: Անու-
րանալի աղգեցութիւն մը, պիտանի և բարերար նայն իսկ, որ սա-
կայն ծայրայեղութեան տարուելով յետոյ յառաջ ընդաւ յունարէնը
ընդորինակելու մղութիւն մը որ հելլենարանական համարտակութիւն-
ներով այլանդակեց հայ լեզուն, ինչպէս կը տեսնե՞ք Միանեաց դպրո-
ցին մէջ, Դուսիթ Անյալթի խորթարանութիւններու, Միանեցի Մով-
սէս Քերթաղի Վրիտայից Դիրքին: Աստիանոս Միանեցոյ Վնապո
Բնութեան Մարգարէ թարգմանութեան, և մինչև իսկ ԺԱ. դարու Գր.
Մարգարտի զրութեանց մէջ: Բայց ի վերջոյ հայ լեզուին առաջ
արժաւոր յաղթեց ստոր սէի այդ նկիներուն և քանի մը դարերու
ընթացքին յունարէնէն իւրացաւ միայն որքան որ կը յարժարէր իր
տարբերուն, և Պնացածը տակաւ դանց հանց իրմէ:

Այդ դպրոցներուն մէջ կար նայն իսկ քերականութեան ուսում,
նախ թարգմանութեամբ Թիտիլեոս Թրակեցոյ, յետոյ մեկնութիւն-
ներովը Դուսիթ Անյալթի, Մովսէս Քերթաղի և այլոց: Կ'ուսուցուէր
նաև հետաքրքրութիւն, կարեւորագոյնը այն տաններու յունական ուս-
մանց աւարկանքներ: Կոթիւն կը վկայէ թէ Մեհրոպի աշակերտե-
րուն բոլորն ալ «հետաքրքրան» էին: Նայալէս ուսման մաս կը կաղ-
մէր երաժշտութիւնը:

Առաջին կանոնաւոր այդ դպրոցներուն ղեկավար գերը եղաւ,

սովայն, քրիստոնէութեան ուսուցումը ժողովուրդի լայն խաւերուն, քրիստոնէութիւնը նոր աշխարհայեացք է նոր մշակոյթ մըն էր, զոր ժողովուրդին մէջ տարածելու համար, եկեղեցւոյ կողքին, շատ մեծ դեր կատարեց զորոցը։ Արդէն եկեղեցւոյ դերն ալ, եթէ վեր-լուծել ուղեւնք, առաւելն այդ դարերուն, ինչպէս այլուր, հայոց մէջ եւս ուրիշ բան չեղաւ այլ ուսուցչութիւնը նոր կրօնքի։ Մինչև որ ներթափաւ ժողովուրդ մը քանկեց իր կողերը կրօնի պաշտամունքէն և դարձաւ հոգւով քրիստոնեայ, եկեղեցի և զորոց կողք կողքի նոյն կրթական նպատակին ծառայեցին։

Այսպէս կանոնաւոր կրթութիւնն էր որ տաւա սովան արի սե-բանդ մը, քրիստոնէական առաքինութեանց շատ բարձր օրինակնե-րով, որոնց թիւը մանաւանդ աղեւտական դասուն մէջ աննշան չէր երբեք։ Սովորական բարեգործութիւններէ զտա, ծաղկեցան հայոց աշխարհի աղեւտական դասուն մէջ գիւցաղեւտական նկարագիրներ, ինչ-պէս Մամիկոնեան տանին քաջերը, Մուշեղ, Մանուէլ, Վարդան և Վանան, որոնք նկարագրի բարձրութիւնը և առկեալական սղին միշտ համապատասխան թանց իրենց քաջութեան և ոյժին։ Ձէ կարելի ա-նանով համբել բոլոր զանաւնք որոնք զգինեալք և սաղաւարեալք, սուր ընդ մէջ և վաճառ ի ձեռին, վառեցան զգինու հոգւովն և հայ-րենիքն ու հաւատքը պաշտպանեցին դարերով։ Այդ սղին և արիու-թիւնը ներշնչողն էր ազանովարու հայ եկեղեցին և հայ զորոցը։

Ոայց կուգոյ անկումը։ Ոսկի այդ զորութիւնէն վերջ, վերստին կը լինի հայ զորոցին լուր, առաւելապէս՝ ի հարկէ՝ քաղաքական պատեաններով։— Երեսուրթիւն վաւարումն ազաւայ, և անթիւ նե-ղութիւն առկայց, առումն քաղաքաց և քանդումն ամբողջաց, (Խոր. Գ. 42)։ Այնքան կը մտցուի զորոցը, որ Եփրատեցւոյ օրով, եթե-բարդ ութերորդ դարուն, ընդհանուր անտարբերութիւն մը տարած-ուած է նորէն ուսման հանգէպ, որուն համար գառնորէն կը գանդա-տի ստար աշխարհներէ պաշար բերած հայ դիւաններ։ Սմբատ Ռազմա-տանի կը հանգիպի նոյն իսկ տեղ մը ուր զլինջու խորհանց մտա-ցած, և զորութիւն նուազեալն է։

Արտադրական արշաւանքներու ևնչեղէն աւաւեցաւ ինչուեցաւ, հայ արեւուտին և նարտարապետութեան ևեա, նաեւ հայ զորոցը։ Գրեթէ երկու դար ոչ մէկ յիշատակութիւն կառուցում մը։ Ուղար-տանի թաղաւորներ ալ, պատերազմներով գրաւուած միշտ, չկրնան միտք դարձնել ժողովուրդին մասւր զարգացման գործին։ Արժու-նիք զբոսանքի կոթողներ կանգնեցին, տաւարներ լինեցին, վանքե-րու սղեցին, բայց չմտածեցին զորոց լինելու մասին։ Գրեթէ Մա-գիստրոս, ԺԲ. դարուն կը լինէ հայ զորոցներ, բայց բազմաւնով զանաւնք ուրիշ աղերսա զորոցներու ևեա, կ'ափսոսայ որ մերիկները չկազմեցաւ են ուսման մէջ։ Ժամանակը փոխած է հայ ժողովուրդին ձգտումն ու հայեացքը. ցեղային գործնապաշտ միտքը մեկդի բրած է նորէն ուսումնական ձգտումը։

Անկէ ետքը, երբ հայ քաղաքական և հայապետական կեդրան-ներու փոխադրութեան ևեա անցնինք Գիլիկիա, որ երեք լուր դար հայ մշակոյթի կեդրան եղաւ և մանաւանդ փայլեցաւ հայ աւաւետի, երաժշտութեան և մանրանկարչութեան մէջ, լինք հանգիպիւր հան ալ կանոնաւոր կրթական գրութեան մը, թէև կայ առանձնական ուսու-

ցում, որ կը զարգանայ Ռուսիենանց որով, Ենթադրելի կը զրե շերտառ սուսուսանկանաց մանկանցն, բայց չի յիշեր գպրոց, լեւան Գ. որ լուսինեան տան ամենէն սուսուսանէրը եղաւ, հետեւ Զապէլ առաքինի թագաւանին ծանկերուն առջեւ, ԺԳ. զարու վերջերը Մեծ Բար կոչուած մեծաւորներն մէջ կը կանգնէ ճշուն վարժապետացն, բայց լենք զիտեր թէ կը տեսէ, Յաջորդ զարու առաջին քառորդին նման փորձի մը կը հանդիպինք լեւան Գ.ի կողմէ ուրիշ տեղ մը, Այս շարժանքերը ցոյց կուտան որ սկսած է վերադառնալ արթննալ հայ միտքը ուսման պէտքին առջեւ, Բայց անկէ հաջեւ կէս զար վերջը կործանեցաւ նաեւ Ռուսիենանց դանը, անոր հետ անկետացաւ նաեւ աղագային կրթութեան կազմակերպեալ սր և է գրութիւն, Գերի ժողովուրդ մը չէր կրնար աղաւս ուսման սխալմ մը պահել:

Միթիթար Դոշի Դատաւարանագրքին այս զլուխը, ճեղքաւոր դատաւարաց մանկանց սուսուսացացն, ուր կը յանձնարարէ որ ճշ է պարտ վարձու զմանկանս սուսուսանելն, պէտք չէ կարծախի թէ հանրային ձեր ուսման յորդոր կուտայ, այլ պարզապէս առանձին սուսուսացած կատարողներու կը վերաբերի, Կազմակերպեալ գործքի մը սկիզբագրութիւն չի կայ տառնց մէջ, Երբեք, կ'ըսէ, ըստ յատարութեան, ծնողք ճշմայ սուսուսացացն տան, ինչ որ տեսիլ կը յայտնէ թէ առանձին սուսուսման գրութիւն մը կայ այդ ժամանակներ, բայց չկայ կանոնաւոր կրթական գրութիւն:

ԱՌՏԵՆԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆ.—

Աղագային կամ հասարակական գործքներ թէն շատ կարճ տեսեցին և յետոյ ալ ցանցառ ֆեսին, քաղաքական զեպքերու հետեւանքով, միջին գարեբու ընթացքին սուսուսը շարունակուեցաւ ուրիշ քանի մը ձեւերու մէջ, մինչև որ ԺԼ.—ԺԲ. գարեբուն վերադառնալ կանգնեցաւ. կազմակերպեալ ուսման գրութիւնը, չկատարողներն են այդ բոլոր ձեւերն ալ, Խոսինք անոնց մասին կարգաւ:

Առանցմէ առաջին յիշատակութեան արժանի է առանին դատաւարակութեան գրութիւնը, որ մանաւանդ աղնաւոր զատկարգին մէջ ֆես միտկ կերպը կրթութեան, Յայտնի նախարարներու տան կամ զգեսակներու մէջ մասնաւոր. դատաւարակներու ձեռքին տակ հայ դատաւարները կը ստանային ժամանակին աւանդին կրթութիւնը, որ առանշլապէս կազմական գիտութեան և մարմնակրթութեան մէջ կը բովանդակուէր: Դարերով ամբողջ Եւրոպայի գրութիւնը եղաւ այս, ընտրանին իր դասկին սուսուսը կուտար մասնաւոր դատաւարակներու ձեռքով: Այս կերպը գրութիւն տեսէր նոյնիսկ երբ կային հասարակաց գործքներ:

Աղնաւորակներու կրթութիւնը, որուն կազուած է մեր աղագային կենսաքի ուղղութիւնը և հովատագրէր, ի հարկէ ամենէն տեսիլ ուղղութիւնն պահելուց սուսուսանարակութեան նիւթ մըն է. բայց զժրոխտաբար քիչ են, շատ քիչ, մանրամասն յիշատակութիւններ այս մասին:

Աղնաւորակնի մանուկը դայեակէն վերջ կը յանձնուէր զգաւորաբարձի կամ ճմանկավարժ դատաւարակին: Սա կը բնակէր մանկան ծնողաց տան մէջ, և կը զբաղէր աղուն կրթութեամբ: Այս գրութեան մէկ իտեւալն է, որինսկ, զոր Ժ. Ժ. Բաւո ընդգծած է իր եմբիւլով:

ճանախելն կը սկսէր այդ գաւառաբարկութիւնը, ինչպէս կը յիշէ Ռաֆֆէս Երզնկացիին, զնազան յարժամ եօթն ամաց լինի, յառաջին տարւոյ Մանգան կըթաւթիւնը ամբողջ կը յանձնուէր զգաւաւորաւ։ Կիւն, անոր նիստ աւ Կաքը, զբաղումը, զբառանքը։ Տան հայրը զբաղած ըլլալով քաղաքական և ընկերային նպաստով, չէր ստանձնէր աղան զգաւաւորակութեան ևսկողութիւնն ալ, նոյն իսկ զայն մասնակից լընէր իր հրաւերներուն կամ զբառանքներուն։

Տան մայրն է միայն որ կը ևսկէ աղա զգաւաւորակութեան գործին, Մամիկոնեանց տնժին տիկիներն նշանաւոր եղան ընտանեկան գաւառաբարկութեան մէջ։ Այդ տիկարներէն էին Տիկին Զուրկ, Կին Վարդանի եղբայր Հմայեակ Մամիկոնեանի և մայր Վահանի, որուն համար կը վկայէ Ղազար Փարպեցիին։ Ընդ և կին անուանի և առաւելեալ ամենայն լաւ և մասաւոր մասամբ յամենայն կոնայոյ ի շայտաւան աշխարհիս, որ անոյց և խրատեաց զորդիսն իւրս։ (Գ. Կր.)։ Նաեւ Փառանձեմ թագուհին, որ կը ևսկուի իր Գող զուկին ընթացքին... կը խրատէ կը յանդիմանէ զայն, մինչ հայրն Արշակ լըզբաղէր անով ընտաւ։

Մանաւանդ տան տնքրանիկ զաւակները առարկայ էին ուշադիր գաւառաբարկութեան։ Այս ուշադրութիւնը մասնաւորապէս՝ երբ խընդիրը իշխանադպի զամ արքայադպի մասին է։ Կիլիկիան շրջանի բարձրէն Համբարձեմցիին կը զրէ, թէ արքայադպիին կը պահուի պալատի ևազգաւորացեա իշխանին հրամանին ներքեւ, որ միանգամայն անոր գաւառաբարկն է։ Մանկութեան տանն զբաղում ունի կենդանիներ, որոսկան խորակներ և բողկներ խնամել։ Յետոյ, ևսալեւտէ կը բարձրանայ իր կըթաւթիւնը, եւրազական այդ մամանակներու առաջնական գրութեան նման։ Նախ կը նայի ուրիշ իշխաններուն։ ապա Կոպարեանիին՝ Կ'ըլլայ, յետոյ Եղգաւոր բանակի ներսն։ Ապա ևսալեւտէ անելով կը գաւնայ Էմիտարս և անկէ վերջը կը մանէ իշխանաց կարգը։ Կամ ըստ աւելի կանխադայն սովորութեան, պատանին կը կուլուէր նախ Էմիտարս, յետոյ Էմիտար Սեդուին։

Ուսումը կը կենդանանար ընդհանուր քաղաքավարութեան կանաչներու, քաղաքական կեանքի մանթութեանց, մանաւանդ մարմնաւոր կըթաւթեան և մաքուր հայրենասիրութեան զաւգամարներուն շուրջ։ Հայեր շատ կարեւոր տեղ կուտային մարմնակրթութեան, թեւ հոխացնելու համար մտային պաշարը կուտային նաեւ գիր և այլ ուսմանք։ Միլիին գրեւորուն մէջ, երբ Յրիտաւնեական վարդապետութեանց ևեա տակաւ զուս հայեցողական և իմաստասիրական ուսումներ գրուեցին մարգաց միաքերը, նուազեցաւ նաեւ մարմնակրթութեան կարեւորութիւնը. բայց աւանաբարկ բոլոր գրեւորուն, և մանաւանդ նախկին շրջաններուն, Հայերու մաս մարմնական առաքինութեանց մշակումը կըթաւթեան գլխաւոր նպատակն էր։ Այդ առաքինութեանց միանալով հայրենասիրական և յրիտաւնեական առաքինութիւններ տաին մեր նախնեաց պոնեմալի տերունդներ։ Սերէտ Գաւառի, վկայելու տանն Մամիկոնեան Համագաղթի մասին՝ թէ նախնական էր քրոջ ուսման, կ'ակնարկէ շատ յառկանելական կերպով թէ ան չէր ևստեւած իր տնժին սովորութեան որ էր զգինաւորական վարժութիւնը։ Ուրեմն հայ աղնուական տնժին կըթաւթեան առանցքն էր մարգական վարժութիւնը։ Եւ եթէ նկատի առ-

նենք հայ պատիշներու ակնարկութիւնները թէ Հայեր չէին ըստ սրբեր վերացական ուսումը, և ընդհանրապէս երբ տեսնենք թէ՛ տ'ը-քան գրաւատիք կայ հայ քաղաքներէն, իրաւունք կ'ունենանք եղբայրացնելու թէ Հայեր կրթութեան գլխաւոր իմաստը կը տեսնէին հայրենիքի համար զինուոր պատրաստելու մէջ:

Պատանին կը սկսէր զանազան խաղեր սորվիլ. յետոյ աւելի լայն մարզանքներ և հրահանգներ կը կատարէր, որոնք կորով և խոստմ-րեւութեան՝ կը պահանջէին, ինչպէս միավարժութիւն, աղեղնաւորութիւն, բանամարտութիւն, սուսերամզութիւն, ակզընկնցութիւն, գիյ արձակել, որս, եւայլն: Խորհնացին յիշելու տակն թէ ինչպիսի քաղ մարզիկ մըն էր Վարազդաս — ճշիւմէք մանուկ, որսեայ, սափեղ, լի ամենայն գործողք արութեան, և յոյժ կորովի նետամզութեամբն (Գ. Ի.) — կը թուէ մարզանքներ սրունց մէջ քաղ կը հանգիստնային հայեր: Այդ յատկութիւնները մասնաւոր գառախարակութեան ար-գիւնք էին:

Հայ երիտասարդութեան մարզական կորսովք կը հանդիսաւորուէր տանական առիթներով: Ամէն Նաւասարդին կը սարքէին, այլ խրախ-ւանութեանց նեւ, նաև մարզական խաղեր, նման հին հելլենացւոց Ողիմպիականներուն, որոնք եւթ որ կը տեսնէին և որոնց ներկայ կ'ըլլային թագաւորն իր բանակով և կաթաղիկոսն իր եղբիւնկոս-ներով:

Հայ իշխանաց տաներ եղան նաև մշակոյթի կեդրոններ: Հայ իշխաններ ալ միայն իրենց զաւակներու կրթութեան հոգ կը տանէին վերը յիշուած ձեւով, այլ նաև յաւախ իրենց պալատներուն մէջ կը հասաքէին պղաք և մասնաւոր գառախարակի ձեռքին տակ կը կըր-թէին զանազան, թէև այս ուսումը առանձնաշնորհում մըն էր միայն ընտրեալ գառախարկի զաւակներուն համար: Բազրատանիք մանա-ւանդ, Թ.ժԱ. գործերուն, ըստ նշանաւոր եղան առանձին բարձր ուսման մէջ: Արքայանոց մէջ կը պահէին ճերմանց ալ, որ է մասն-նապարան: Նայնպէս ուսումը բարձր էր Պալաւանի տնօրին մէջ, որոնցմէ Գրիգոր Մագիստրոս էր ճշոյս իմաստուն և հանճարեղ, վարժ-եալ ի մանկական տիպ հայկական և յունական գործութեամբս: Նայն-պէս նայն տնօրին Գրիգոր Վիպայտեր Պալաւանի, և ներսէս լամբ-բանացին որ իր մօր լանքով ուսաւ յունարէնը: Կիլիկիան Ռուբին-եան իշխանաց մէջ եւս զորաւոր եղաւ առանձին տնօրին գառախա-րակութիւնը, որոնցմէ Հեթում Բ. ճիմաստա գրոց կրթեալն էր, և Լեւոն Գ. եղաւ մեկնեալ ուսման:

Առանձին գառախարակութեան մէջ տեղ ունէր նաև աղջկանց կըր-թութիւնը: Թէև աղջկանց չէր արուած ընկերային կեանքի լայնորէն մասնակցելու իրաւունքը, մարզանք ընելու՝ ինչպէս հին Սպարտա-հիններ, տնոնց կննցաղը լի էր փափկութեամբ, բայց զարկ չէին եր-բեք գրադիտութենէ: Եղիշէ կը վկայէ թէ ինք կը հանձնայ ճիւղի-նարիւրի լսփ յականէ յանաւանէն տիկնայք որոնք Ստադսոս կը մըր-մընջէին միթիթարուելու համար իրենց նեղութեան մէջ և ճընթե-րուածք մարգարէիցն կ'ընէին: Ուրեմն ուսեալ էին:

Անոնց մէջ կը հանգիպինք, ալ միայն իրենց զաւակներուն ու-սում առաւելներու, այլ նայն իսկ անուանի ուսուցչուհիներու: Սա-հակագոյս Սիւնեցի թէ՛ երաժշտութիւն կ'ուսուցանէր, թէ՛ ալ զբնով

բանաստեղծ էր որ քաղցր եղանակով մեղեդիներ յարինեց որոնցմէ մին Սերբուհի Մարիամն էր: Յովհաննէս Կաթողիկոս իր զրոյց մէջ կը հուշակէ Սիւնեաց Սմբատ իշխանին զգործածած մայրըն: Արծրունեաց մէջ Հովհաննէս Տիգրան անգամ մը պատգամաւոր կը զրկուի Բուզանի: Գիւլիկիոյ մէջ Ալիէ Տարսնացի կոյսը էր զգեղապիւր յայտ հմուտ, այսինքն լաւ զեղապիւր գրչապատիւն գրեւոր: Լ. Ալիշան իր Սիւնեանին մէջ, խոսելով Ռուբինեանց լըշանի մասաւոր զարգացման վրայ, կ'ըսէ՝ Վիլնի կանայք եւս գրեին և ընթերցումսին, և կը յիշէ Բարձրերգի Կոստանդին քանանայի դաստը: Զապէլ որ պաշտէր զմանր սուսանն, և էր հմուտ ընթերցողութեան և արուեստին գրչութեան: Եւ արդէն և գրեւորք որ կանանց յատկէ գործոցներ լկային, յիշեալ այս և ուրիշ նման ուսեալ կանայք պէտք է որովմէ բլլան իրենց սուսմը առանին գաստիարակութեամբ:

ՍԱՆ ԳԱՄ ԶԵՐԱՆՍՈՒՆ.—

Ինչպէս աշխարհը արհեստաւոր վարպետին քով, Նոյնպէս ձեռնասունը մասաւորական վարպետին քով: Լայեր եւս սովորութիւն ունէին իրրոսն առնել իրենց քով պատանի մը և հսկել անոր կըրթութեան, միանգամայն ծառայեցնելով զայն իրեն, մինչև որ ան մեծնար և հասներ ձեռնադրութեան աստիճանին: Այսպէս կ'ընէին մանաւանդ եղիսկոպոսներ և վարպետներ: Այսպիսի պատանիներ կը կուգէին ձեռնասունք, որ կը նշանակէ իր ձեռքին ապակ սնած: Հինէն ի վեր լաւա եւ որինակները այս դրութեամբ ուսում առած անասանի եկեղեցականներու և մասեկադիրներու: Ներսէս Մեծ Խաչրապետ ձեռնասուն մը ունէր իւր առնել, որուն յետոյ յանձնեց իր հիմնած բարեփոխական հաստատութեանց մասակարարութիւնը, և յետոյ երբ ինք Արեւմուտք պիտի նամարդէր, զայն եղիսկոպոս ձեռնադրեց և անգամաւ կարգեց: Նոյնպէս Ս. Մեսրոպ ձեռնասունն էր անոր. զանեալ և ուսեալ առ Մեծն Ներսէսին, որուն կը պարտէր իր հեղինակութիւնը:

Ս. Սահակ եւս ունէր ձեռնասունն աստատածաւոր պաշտանեայն, որոնք անոր մահուան ժամանակ Լազիստի կը գնեն անոր մարմինը: Դադար Փարպեցի հոս կը խօսի ինքն իր մասին, Թէ էր զանեալ և ուսեալ առ սոս Աղան Արծրունեայ: Նոյնպէս Յովհան իմաստանէր Լայրապետ, մինչև մասեկադրութեան լազիստին աստղերէն, ձեռնասուն էր Թեոփորոս Քրթեկաւորի, որ եթէ անհնազանդ կամ ծալլ գտներ իր սանը՝ զայն ուղղութեան կը բերէր զկապանք սիրոյ իւրոյն:

Նոյն իսկ քանանայ Լայեր երբեմն ունեցան իրենց ձեռնասունները: Փն. Գարու յիշատակապիւր մը կ'ընդգրկենակէ Նոր Կապարանն էր Առաստածաւոր անուն քանանայի մը համար, զմանգերմ ձեռնասուն իր Լարապետ պատանեւով իաշտարին:

ձեռնասուններու գաստիարակութեան մասին լաւ զեղեցիկ Կանապիւր մը տուած է Սիւնեաց Առաքել Եղիսկոպոս, որ յետոյ Փն. Գարուն սփիւղները Գիւլիկիոյ Աթոռը նստաւ: Ան կ'ուզէր որ բոլոր քանանաները պակեն ձեռնասուններ, որոնք վարժուին քանանայութեան պաշտանին, որպէսզի ապէս լինան ձեռնադրեալներ: Շարադրած է Վստահանադրութիւն գաստիարակութեան մանկանց, մասնա-

արդէն հոգեւոր կոյժան հետեւողներուն յարմար, բայց լաւ գաղափար կուտայ ընդհանուր ուսմանց ուղղութեան մասին ալ:

Մանկութեան շրջանին, կ'ըսէ, ծնողք կը դաստիարակեն մանուկը ըստ զոյնի գոյնի և ոգոսաւորն Աստուծոյ երկրպիտ մէջ: Երբ լեզուն բացուի, Նախ աղօթել կը սորվեցնեն: Երբ խելամոծի, անոր ցոյց կուտան երկրիքը և առաջնը, ծանօթացնելու համար Աբարիւլը: Յետոյ կ'ուսուցանեն Ս. Երրորդութեան խորհուրդը: Ապա, ժամեր-դուրիւնք, Ս. Գառարազ, բարոյական առաքելութիւններ, կը յիշեցնեն մահը և մարգուն վախճանը: Եթէ տարեկանին, կը Նախնի զոյն եկեղեցւոյն. քանանան անոր կը սկսի ուսուցանել զերազոյն գիտութիւնները, հաւատք, վարք հարց և մարտիրոսաց, պահք, աղօթք, ժամկալութիւն ելն. ևլն.: Իսկ երեսուն տարեկանին կ'ընդունին ձեռնադրութիւն:

Ուսման այս կերպին մէջ քիչ տեղ ունի մասնաւորական և գիտական ուսում: Նպատակը զուտ եկեղեցական ուսում է: Այս դժբութեան մեծագոյն գերը եղաւ, անտարափոյ, կանխաւոր ուսման գրութեան լզարութեան դարերուն, հայ ուսման կոյժերը փոխանցել միաքէ միաք, մանաւանդ եկեղեցական դասուն մէջ, անհատական միջոցներով: Յետոյ այս գրութեանն է որ յառաջացաւ առանձնական ուսմանց այն գրութիւնը. որով ժամանակին առեալ մարդիկ իրենց շուրջ կը հաւաքէին պատանիներ և անոնց կը սորվեցնէին ինչ որ իրենք գիտէին: Իր կարգին պիտի խոսինք այդ մասին եւս:

ՎԱՆՔԵՐԸ ԵՊՐՈՑԵՆԸ.—

Հանրային վարժարաններու փակումով, և առանին դաստիարակութեան սամանաւորութիւնով, տարիներու ընթացքին կրթութիւնը ամփոփուեցաւ վանքերու մէջ:

Վանքերը, ինչպէս բոլոր աշխարհիս մէջ, հայոց մէջ եւս եղան մշակոյթի կեդրոններ: Անոնց մէջ պահպանուեցաւ հայ մտքին առկայ շահը, անոնց մէջ ընդարինակուեցան մօտ հարիւր հազար դրշազիւր Աւետարաններ, Աստուածաշունչի գիրքեր, ժամագրքեր և գոսական գիրքեր, հան պահպանուեցան հայ երաժշտութեան արուեստը, մանրանկարչութիւնը, և ի վերջոյ իրենցմէ եր. որ, Նոր դարերու միարանութեանց, հեմարաններու և դպրեմանքներու վերածուած, ծնաւ Նոր թաղը հայ դպրութեան և մշակոյթի:

Բազմաթիւ աշխարհութեանց և աշխարհիկ կեանքի տեսերկներու այդ դարերուն մէջ, շատ մը բարեպաշտ հոգիներ վանքերու մէջ գտան սփոփիլ անդարբութիւն և աղքատեան հոգեկան զմայլման պահեր, զորս զրի վերածեցին: Մանաւանդ մտքի մշակներ հան առիթ գտան աշխատանքի: Հ. Գարգ. Զարբանաւեան կը գրէ. վանքերը միջ լոկ անպատարանք էին և գիւր սորի, այլ Նահ մտաց. վառելիքի զբաւումս աւանդապահ էին անցելոյն գիտութեան և վաստակաց... հան յաւախ Նահ մերձաւոր գիւղից և քաղաքաց մանկանին իր ուսումն ու դաստիարակութիւնը կ'ընդունէր: (Բ. 185).

Գարբուր տները անոնց մէջ ալ դարձուեցաւ, և շատ վանքերուն Նիւթական լինուածքին հետ՝ կարծանեցաւ Նահ անոնց մէջ պահպանուած բարեպաշտութիւնը և ուսումը: Սակայն անոնց տեսերկներուն մէջէն ալ կը խոսի մեզի փառաւոր անցեալ մը:

Քաղաքներն էին այդ մշակութի կեդրոնները Հայաստանի ամեն
կազմերը: Միայն ժն. գորուն, քաղելով զանազան յեղատակաբան-
ներէ, է. Զարբանակեան կը յիշէ իրենց անուններով 72 վանքեր,
Իսկ անիկ ամբողջական ցուցակի մը մէջ կուտայ 25 վանքերու ան-
ունները: Ասանցմէ զատ կը յիշատակուին նաև հայ վանքեր Արեւ-
մուտքի հայ քաղթավայրերու մէջ, որոնցմէ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան
կը յիշատակէ (Միասուն՝ 372) իրենց անունով և Բուսկանով 29
վանք, Հազմ, Քալաթա, Ճենջու, Փառաւ, Բիշա, Միլան, Նափուի,
Վենեմիկ հւլն., 9 հաւը ժն. գորուն, 14 հաւը ժն. գորուն:

Նշանաւոր հանգիստացան քանի մը հաւը, արժանի մասնաւոր յի-
շատակութեան:

Սիւնեաց Արտի վանքեր կամ Վարդապետարաններ, որոնց դիտա-
կանութեան կը հաւատէ Սիւնեաց պատմիչ Օրբելեան: Հոն ուսած են
Մանգուստան Սիւնեցիի Նշանաւոր լեզուաբան, և Կոմիտաս Կաթողի
եղբորդի թէպէտ, որ հասաւ զիւսի կատարեալ դիտութեանց:

Արշակունեաց դաւառին մէջ, է. գորուն, կար Վարդապետա-
րան մը, յետոյ Վարդիկ Հայր Կուսած, չյորում ժողովեալ էին ման-
կանէ հարաւորք և դիտանէ իւրոյն, (Օրբ.):

Տարեւի վանքի Սիւնիքի մէջ, միջին գորուն ամենէն ծանօթներէն
մին, ուր 500ի լափ վանականներ կային առեն մը: Հոն կը մշակուէր
երգեցողութիւն, վարդապետական ուսմանը, նկարչութիւն և գրչու-
թիւն: Անկէ են Յովհան Որոտնեցի, Գրիգոր Տաթևացի մեծ Առա-
ւանդաբան, և Թովմա Մեծափնցի Նշանաւոր մասնագիր: Այս վանքը
մեծ մարդ եղաւ Ունիթարներու տարբեր շարժումի զէմ, պայքարե-
լով անոնց բերած ուսումնական ղեկներով ինչ ալ:

Նարեկայ վանքի ժ. գորուն Ռշտունեաց դաւառին մէջ, քաղա-
քաց պաշտօնապայժա երգեցողք և գրական դիտողք: Հոն
գործացաւ Անտիա վարդապետը, ճշգրտագր և մասնագիտ փիլիսո-
փայ, որ ուսուցիչ եղաւ մեր ինի մասնագիտութեան եղական զէմ-
քերէն Գրիգոր Նարեկացւոյ:

ԺԲ. գորուն երեւելի հանգիստացաւ Հաղարծիք Մեծաւանքը, առաջ-
նորդութեամբ Խաչատուր Տարնեցւոյ, որ էր զգիտութեամբ հնչու-
եալ, մանաւանդ յերաժշտական արուեստին: Նոյն գորուն մէջ Հաղ-
արծը առած է մեր ազգին Յովհաննէս Գեորգեանը որուն աշակերտ
էր Ստեփաննէ Անեցի Ռամանկապետը: Յիշենք նաև Միսիթար Գուլի իմ.
նաճ Գեորգի վանքը, ուր լսուեց, արգէն վարդապետ, ծանկեղով իրենց
առախանը, հրապուրած անոր բազմադրին ուսումնէն, կուգային
զի կարգի աշակերտաց կալով՝ ուսանէին ի նմանէն: Հոն կրթուած
են Գրիգոր և Վարդան զոյգ Գաւթիշներ:

Գիլիգիտայ Նշանաւոր վարդապետարանն էր Հոսովիլայ: Սև Հեռան
Մեծաւանքը, ուր հայկական ուսումը կը բարձրանար մասնագիտ
հարապական ուսման առախանին, Հոն կը գործէր Գրիգոր Վկայաւոր
մեծ կաթողիկոս, զոր կը գրուածէ Ենարալին: Հոն ուսոյց նաև Գե-
որգեան Մանգուստան վարդապետ, հոն վերջապէս իր ուսումը առաւ
Ներսէս Ենարալին, լոյսի աննման երգիչը: Հոն կ'այցելէ նաև Միսի-
թար Գուլ, ծանկեղով իր առախանը (Ինչպէս ուրիշներ իրեն կ'ընէին)
և քաղաւ ինչ պատեալ ի նոցանէն կ'անցնէր Գորին: Այնտեղ մանա-
ւանդ գործացաւ զեղապիտ մանրանկարչութեան և երաժշտութեան
արուեստը:

Նշանակաւոր էր նաեւ Գիւլիկիոյ Սկեւռայ Վանքը, Տարսուէն վեր՝
 Լամբրոսի բերդին մօտ, ուր յիշատակներ կան Օշին՝ Հեթում Թաղա-
 ւարներէն։ Անկէ ելան Նշանակաւոր հեղինակ Դրիգոր Սկեւռացին, և
 Դէսրդ Սկեւռացի, ճարտնց վարքն գիրքը գրողը, որ զհաղորդ վար-
 դադիր էր, միանգամայն յաւանարան։ զինք լեւան ուղեկից ըրաւ
 Լամբրոսացիին, երբ առ իրը պատուիրակի կը շրջուէր զերման կայ-
 սեր։ Անկէ է նաեւ մեծ Լամբրոսացին զայսմանապես զիտութեամբ
 իրրի զարեգակնն։

Յիշենք նաեւ Քաղէշի մօտ Ամրտլու վանքը, փէ. դարուն, որ
 երբեմն ճաղէշի Լամբրոսարանն է՝ կ'անուանուի։ Հոն մշակուեցաւ Սուրբ
 Դրոց ուսում և իմաստասիրութիւն։

Գարդ կենցաղ կը վարէին այս վանքերուն մէջ և ժամանակին մեծ
 մասը կուստային հոգեւոր ու մտաւոր զարգացման։ Ուսուցիչներ
 Վարդապետն արեւելոսն ունէին։ Գուսանէին քրիստոնէական ևսա-
 տայ հիմները։ Սաղմոսները զգաց ի բերան զիտէին։ Առիկա պարտա-
 ւորի էր մանուսանդ քանանայից Լամբր. զանցառաները կը յանդի-
 մանէ Ենթակին իր լնդհանրականին մէջ, թէ առանց 150 Սաղմոս-
 ները կանխաւ քաց զիտանալու Ս. Գառարաք լի մասուցաւիր։ Գուսա-
 նէին նաեւ ճարտասանութիւնն՝ կամ հոհարարութիւն, այդ ժամանակ-
 ներս զխաւար Երթը, և փիլիսոփայութիւնն։ Եսա զարաւոր էր
 ժամանակի մը քրիստոնէութեան ուսումը, յետոյ լիջաւ լեզուագիտու-
 թեան ևնա։ Գուսանէին նաեւ զքերթողութիւնն և երաժշտութիւն,
 անհրաժեշտ պաշտամանց պայծառութեան Լամբր. որանց զարգաց-
 ման ապացոյցն ունինք ներշնչեալ շարականներու և եկեղեցւոյ
 զմայլելի երգեցողութեանց մէջ։ Գիւլիկիոյ շրջանին մէջ մանուսանդ,
 շիւսմ ունենալով Սուրպայի Վճերածնունդին արուեստներուն ևնա,
 զարգացան երաժշտութիւն, նկարչութիւն, մանրանկարչութիւն,
 զարգադրչութիւն և նոյն իսկ պարզ գրչութիւնը, այսինքն լուս ձե-
 առադիրներ ընդարինակելու արուեստը, որ իր պարզութեան մէջ իսկ
 կը պահանջէ բաւական արուեստ։

Ուսման աւարկաներու այս ճիւղութիւնը ցոյց կուտայ թէ ինչ
 առիտանի կարեւոր կեդրոններ եղան այդ ճիւղ Լամբրոսարանները։
 Կրնանք զանոնք այսպէս կոչել, որովհետեւ Սուրպայի մէջ ալ այդ
 դարերը առաջին Լամբրոսարաններու դարեր են, և ուսումը տակէ
 առելի բան մը չէր անոնց մէջ ալ։ Թէ նոյն վարդապետի մը ուսումը
 մինչև մ'ը կը կանուէր՝ կրնանք ևսեւցնել Մեծփեցւոյն վերադր-
 ւած ուսումէն, անոր կենսագիր Կիրակոսի կողմէ. թէ ուսեալ էր
 զպերկտառան մասունք իմաստութեան (քնադիտութիւն, ուսուցչու-
 թիւն, աստուածաբանութիւն, բարոյագիտութիւն, անտեսագիտու-
 թիւն, քաղաքագիտութիւն, զգեստաշառկանն, զերկրաշառկանն,
 զաստեղզարաշառկանն եւայլն), և զամենայն իմաստ և անարա-
 կան ևսնարայ արտաքին փիլիսոփայութեան, եթան դրոց, որ է Բե-
 րականն, Սամանքն, Փարփուրն, Արիտառել, Աշխարհացն, Առաքի-
 նութեանցն, եւայլն։ Սա զինն և զնոր Կառկարանացն, եթանառան
 և երկու դրոց, և յիտուն և մի դրոց, և զյիտուն և մի վիպասանական
 պատմագրոց, եւայլն։ (Հ. Վ. Ն. 220-21)։

Մէջ բերենք արդի քննական պատմիչի մը զնախառումը։

«... Ընդհանուր ագիտութեան մէջանել՝ անոնք գիտութիւնը ներ-

կայացուցին: զդեղինքս անուշը, սեղմ իմաստով անուշած, նամանի էր զիսկանի: Վանքերէն ելան մեծ սուրբեր, զիսկաններ, լուսամիտ անմինք, խորհրդատուներ թաղաւորաց, պատմիչներ, իմաստաւորներ, երգիչներ, բանաստեղծներ և զբնթէ բաւոր նշանաւոր կաթաղիկաւորք...: Ինչ որ Քաջած է մեղի կայկական մասնադրութեան զլուսի գործակերէն, բաւորն ալ աննշմէ ընդգործակուած են: Ոսկեզարէն յետոյ, մինչև ինն և տասներորդ. զարք, զբական բաւոր գործերը վանքերու մէջ խմբադրուած են: (Լ. Ս. Տէր Մովսէսեան. Գամթ. Հայոց, 211-12):

Գանահաւոր կղերքը կ'աղբէր մեծակառայ Վանքերու մէջ, Առնէք, ինչպէս նաև իրենց մէջ գանաւոր տաւարները, կառուցուած էին անմէնէն հրաշքիտակ գիրքերու վրայ, լեռանց լանջերուն, մօրերու խորը, անտառներու և ծովակներու մէջ, աղբիւրներու կամ առուակներու մօտ:

Երկրպատուած էին լայնամասալ և ետի կալուածներով: Նմոյշ մը տալու համար, բուս է միայն յիշել, թէ Գլաղալ, կամ Իճնակնաճ Վանք, այսօր Ս. Գարապետ, Տարոն նահանգի մէջ, ունէր տասներկու մեծ տաւարներ, 22,000 բնակիչներով: Հոգեւոր նախարարութիւն մը, որ կրնար մրցիլ երկրին կար նախարարութեանց հետ:

Վանքերը կը կարտաւանային, որովհետև բարեխիտական բաւոր կը տակնէրը դէպի հետ կը հասնէին:

Ինչո՞ւ լաւեցիք Վանքերն ալ, Առնէք ալ կը վայելէին, հիներու սովորութեան պէս, թաղաւորներու և իշխաններու պաշտպանութիւնը և Նիւթական տնտեսութիւնը, որ տնչուշա կը նպաստէր անոնց բարգաւաճման: Արդ, երբ Ռուբինեանց գահն ալ ինչպէս, իր հետ անտէր Քաջ նաև կայ վանքը: Փիլ տաննուած մէջ քայքայուեցան անոնք թաթար ու թիւրք տիրապետութեանց տակ, ուսումը դարձաւ դարձեալ անկարելի հայ աշխարհին մէջ: Այնքան որ, ամէն մարդ իմաստակ դարձաւ, զկամ բնուս ալ ընթերցումը զնոսա (կառքուած գիրքերը), և կամ եթէ ընթերցումը՝ ոչ ինչ սպորմը: Երկուր իւրութեցի վարդապետը կը հրամարի դաստիարակէ, ԺԾ. Գարուն, որանեղած զգոն սառնացեալ բարուց ուսումնական մերում ազգի: Այդ վիճակի շարունակութիւնը կ'աղբայ նաև Առաքել Դաւրթեանցի, ԺԷ. Գարուն, թէ Նայի իսկ Թահմայք ճեղատք, խառնեց և տնդիտանք զարմէր էին, և գիրքերը ձերն փակեալք:

Դմբախաւար աշուհետև վանքերը այնքան կ'իյնան, որ կակապտեմէր կը կազմէն նախկին լըլաններու լուսաւորութեան դէմ, և կը դառնան կեղբոսներ աղիտութեան, բարբառած կենցաղի և մարած կողմերու: Ռաֆֆին իր Աղթամարայ Վանքը զբուածքով կը ներկայացնէ այդ ինչպէս լըլանը. Նիւթապաշտ, աղէտ ու անմիտ կղերականներ, որոնք մարմնայ անպիտոս միայն կը փնտանեն. մաղաղամբ, զեղազարդ մասեանք կը քնեն փայլներու տակ. իսկ իրենց վայրաւորութիւն կ'ընեն, աստիճան կը խաբեն, կարտաւանէ և վայելելէ դատ իսկալ լուսին:

Յետոյ, հոգեկան մեծ ցնցումով մը պիտի դայ դարձումը վերջուտին: Արեւմտաւոր մէջ Միտիթարեանք, Արեւելցի մէջ Աղաբարեան, Լազարեան, Ներսիսեան, Գեղարեան և Արմաշի նոր քննադաններ ԺԸ.-ԺԹ. դարերու լըլանին վերադառն պիտի հաստատեն կայ տաճար:

յին կրթութեան վաւարանները, ուրկէ պիտի տարածուին փօ գարու
նայ լուսաւարութեան լուսերը:

Ի ԱՆՃԻՆԵՐՈՒ ԳՐԱԴՆԵՐ.—

Առանձին ուսուցման գրութիւն մը, որով քիչ շատ զարգացում
ունեցող բարեւեր աններ, իրենց տաներուն մէջ կամ յարմարեցում
սենեակի մը անկիւնը կը հաւաքէին պատանիներ և անոնց կը սոր-
վեցնէին տարրական գիտելիքներ: Ուսուցիչներ զեւլֆէն և զԳա-
սեկին կամ զվարժապետս կոչուելուն համար, փառաքնական ձեւով
մը այդ գորոցները անպաշտօն կերպով կը կոչուին երբեմն զխալ-
ֆէտական: Անշուշտ, հաշուելով ուսուցանողի սոսիս սահմանաբա-
թիւնը և այդպիսի գորոցներուն առժամանակեայ հանգամանքը,
կախումս անհատի մը պարագաներէն, որոնք ի նարկէ փոփոխկան
պիտի ըլլային միշտ, քննադատելի պիտի լցանենք որ շատ թեթիւ եր
ուսումը այս կերպին մէջ և խեղճ արդարեւ:

Այս գրութիւնը շատ տարածուած կը տեսնենք այն լրջաններուն
երբ կորուսած է ուրիշ ուսումնական սեւէ գրութիւն, ժամանակ փձ.
գարէն ազգին, շին տաններ կը հանդիպինք քանաններու որոնք
իրենց լուրջ մանուկներ կը հաւաքեն և կը սորվեցնեն ինչ որ կըր-
նան, որուն գէտ իսկ երբեմն արգելք կը գրուի սոսոր տերտեր-
ներու կողմէ: Ժ. գարուն Գրիգոր Գալուստիի մեծ նալըն ու մայրը,
իրենց շատ մը ուրիշ բարեգործութեանց նեա, նաև կ'ուսուցանէին
մանուկներ: Երկու գար Վերջ, Ենորուլի Հայրապետ, երբ մեկ կող-
մէն կը լուէ գորոցներու մասին, միւս կողմէն յարգար կուտայ մա-
նուկներուն:

ՁԵՐԻՄԱՍՏԱՆԻՍԻ ՄԱՆԵՐԱ ՊԵՆՈՒ,

Եւ յաւանդէ ոչ ձանձրանալ:

Այս զինասաններուն առնելը շատ հաւանաբար այդ ժամանակի
ուսեալ մարդոց բացած առանձին կրթարաններն էին: Այնուհետեւ
պատմիչներու մէջ կը շատանան ակնարկութիւններ այդպիսի ուսմանը:
Ժ. Գարուն սկիզբը, Ստեփանոս Թոխասցի ողբ մը կը հիւսէ իր
հանդուցեալ եղբոր Տ. Յակոբ Քանանայի վրայ՝ որուն մէջ կը յիշէ.

ՁՄԱ ԺԱՊՈՎԵՐ ՂԱՄՆԻՔԱՆԵՐԱ ԻՄԻ,

Ուսուցանէր զվարժս բարի,

Ձգիւք և զՍաղմոս, Յիսուս Որդին:

Միթիթար Գուլէն կրնանք յաւելուածական անգեկութիւններ քա-
ղել թէ այդպիսի զգորոցներու մէջ ի՞նչ կը սորվէին աղաք: Անոնք
ձանկի վրայ կը նստէին, զլուսինն կը կախէին՝ ամփոփ և ուշադիր
ըլլալու համար: Անգամ մը ուսուցիչը աղան ետ կուտայ ձեռագր,
առարկելով թէ զո՛ւ նստիլ կարէ, և ոչ զլուսին խոնարհեցուցանել: Կը
գործածէին պիմակիս նարէն, բայց ո՛չ մամապատ, ինչպէս առաջ, այլ
կարծր փայտի, զգրդ փղսպիւրի ամուրս, զոր ըստ Ենորուլայ ակ-
նարկութեան, աղաց լղէն կը կախէին՝ արդեւոյի լծիցն: Կար նաև
ձեծի սաղմարութիւն:—

ՁՔԱՆՈՒՄ ԿԱՊԱՍԿ և ԳԱՆԱՊԱՆ

Յետոյ բազում փառքս քեզ տան:

Մինչև օր. գարուն կեները, երբ զարգացած էր այնքան նայ
նոր զարոցը, տակաւին կը հանդիպինք այս խալֆէններու գորոցնե.

բուն։ Այսօր իսկ, խնդրեցեք ձերունի հայրիկէ մը, մանաւանդ գաւառներէն, որ պատմէ թէ ինչ կամ իր հայրը ինչպէս ուսած են, պիտի լսէք շատ տարբերակ բայց հետաքրքրական պատմութիւններ ուսման կերպին մասին։ Անցեալները պատմել տաի միայն, և տեսայ որ միայն քեզի, սովորը ինձին բանաձեւը ձեռնաց, զոր հիմա մենք փոխարեւարտը կը գործածենք, նիւթապէս ըմբռնուած բան է եղեր այն տաններ։ Նոնենիի թարմ եղանակը արցակով, ֆաւրիան միշտ պատրաստ, եթէ պզտիկ չգայնութիւն ունենայ ուսուցիչ՝ նստած սեղէն ձեռքի՝ գաւազանը կը նետէ ուղղակի ազուն երեսին, որ նստած է տախտակամանի վրայ։ Նազալեանէ կարգացած էք դուք եւս, որ իրենց ուսուցիչ խալիֆէն այժի մազէ ցալլար մը կը հագնէր, և պէտքի տանէ, սաքի կեցած սեղը կը քակէր ութուրը, լալվարը սրունքներէն վար կը սահեցնէր, կը ձգէր սննեակին մէջ, ու ներքեւի ձերմակ վարտիքով կ'երթար կը վերադառնար։

Եւ ժժ. գարու մեր շատ մը նշանաւոր գրագետները և ազգային գործիչները այդպիսի խալիֆէներու ձեռքին սակ մեծցած են նախ, ինչպէս Արափեան և Նալբանդեանց։ Իրիմեան Հայրիկ ալ իր երեքշոր կտակ հարին մէջ աշխատած ստան սորված է գրել կարգալի և Թաւադեանութիւն։ Ռաֆֆի իր կայնեան մէջ արձանագրեցած է գաւառի այդպիսի գործընկերուն ու վարժապետներուն տիպարները, ազէս կալա և վարդապ. Ամբիգենք հասուածները։—

ԱՄեր գործըցը Տեր Թագիրիկի աւելորդ սննեակներէն մէկն էր, աւառուներէն ախորին կից, ուրկէ ձեռքը շերտ դալը մասախաղի պէս ներս էր Թափուած և սաքացնուած մեր գառարանը։ Ամառը վառ էր. սրովհետև ախորի կալմից փչում էր տնտեսը գարնանաւորութիւն, ինչպէս ան այդ խալիֆ մէջ լըցուած էր մինչև քառասուն աշակերտ, բոլորը մէկ գառարան։

Անպիւրաններ ծաղաղատիկ նստում էին խոնաւ յառակի հափրանքում վրայ։ Վարժապետը իր տակը փռած ունէր այժի մարթ, և անկիւնում նստած էր լինում սրղէս քարմը իր խորին սրբազնութեան մէջ։ Անպիւրաններ կերթով մտնում էին, վարժապետի ալը համբարում, լսեցում էին նրա առջև, և գառադիրքերը դնելով առջեւի գրգռուի վրայ, սկսում էին ճամբար տալ, գառ տեղ, ամէն մի սխալի ճիւղատին մի մի ստապիկ դարկ։

Ամբիգենքի և սարապիլի ուրիշ պատիժ մըն էր սա. աշակերտին կանգնեցում էին մէկ սաքի վրայ և երկու ձեռքով բռնել էին տալիս մի աղիւս կամ անպիւր Այսմուսուրքը ժամերով։ Մի աշակերտ մարտիկը ձեռքին հսկում էր այդ անտանելի մարմնամարզութեան վրայ։

Անտանեան պէտք էր գառառուն գայինք բալարովին անոթի։ Վարժապետը ստում էր. կուշտ փարով լէ կարելի գառ սորվել, և ուրիշակ էր բերում նկատարներին, սրունք ուլիւն լէին ուսում բայց զիրքեր էին լարադրում։

ԱՄեր ժամացոյցը պատի ստունքն էր։ Ժալը ուսում էինք գառառուն մէջ։ Անպիւրանները բաժին էին հանում Տեր հոր. այնպէս որ նրա մտքը աւելի հոխ էր լինում։

ԱՄառնիկ արգիլում էին խաղերը, որ համարում էր մի տեսակ լարութիւն։ Անպիւրանը պէտք էր լինէր լուռ, տնչարժ, ամբխած

և խոնարհ: Երբեմն անսկզկալ խուզարկութիւններ էր անում և դրանում խաղալիքները:

Ճարտասանների դասակները բացառութիւն էին կազմում զորացի խիստ կարգապահութեան մէջ: Նրանք առնի օրերում վարժապետի համար ընծաներ էին բերում, նրանց հայրերը վարժապետին չխալած էին տալիս, երբ արգիւնները մի գիրքը կարդալը վերջացնում էին, և սկսում միւսը:

Առաջին անգամ վարժապետս ինձ առեց սովորել այրենարանը: Նրա հակառիկ նկարանած էր մի մեծ խալ, որի ներքեւ կային քսան քերք: Չխալ սպենա՝ ինձ: (Պայծեր, Ա. հատոր, Զ. Գ.):

Երկրորդ հասարակ մէջ կը նկարագրուի Ասլան բժշկական ուսումնարանի հանգիստը Սիմէոն վարժապետին զորացը: Ասկէ ալ կ'ընեմք քաղել թէ ի՞նչ կը սարկէին:

Ճեռնելով մեզ, Սիմէոն Գառուելիի առաջին հոգար եղաւ հանգարանցիկ իր աշակերտներին: Սո՛ւս, սո՛ւս, գոչելով, հոգար ձեռնին, նա սկսեց վաղ տալ դաստիարակն այս կողմը, այն կողմը, մի հայհայանքներ առեց, աշակերտներին մէկի մաղբերից բռնելով նշանակեց, միւսի անկնիւնները ձգեց, և վերջապէս յաջողակեցաւ կարգը վերականգնել:

— Ի՞նչ են սովորում այստեղ, հարցրեց Ասլան:

— Ամէն բան սովորում են, պարտն: Ինչ որ կամենում էք հարցըրէք: Բարոյի պէս պատասխան կըտան: Տեռնո՛ւմ էք այդ փոքրիկին: Կարող է մարդիկ հայր մեծը թաքտայ տան:

Փոքրիկ աշակերտը վեր կացաւ, երկու ձեռքերը միմիանց կոցըրեց կուրծքին, երկու անգամ հազաց, և անմեղ աչքերը պլնացնելով, կարգաց: Ամէն յախտեան փառք և զօրութիւն և արքայութիւն էք զի...)

— Տեռնո՛ւմ էք պարտն այդ փոքրիկին: Այնպէս լաւ սերտել է ՀԱՆԱՊԱՏԱՆԻՔ, որ գիտէ նրա մէջ քանի՞ այր կայ քանի՞ բնէ...:

— Գետրոս, այն ո՞վ էր որ երկու անգամ ծնուեց, մի անգամ մեռաւ:

— Յաջան Մարգարէ, վարժապետ:

— Թորոս, այն ո՞ր անասունն էր որ մարդու լեզուով խոսեց և երկտակի ձեռքով սուր քաշեց:

— Բազումսի էլը, վարժապետ:

— Մարտիրոս, այն ո՞ր թաւանն էր որին անիծեց Սողոմոն իմաստուն:

— Ճեռզո՛ւկը...:

— Այլեւս ի՞նչ են սովորում, հարցրեց Ասլան:

— Միմիկ հաշ ուսում են ստանում, սովորում են գրել, կարդալ և դանդաղ իմաստութիւններ: Իսկ հաշից յետոյ սովորում են քաղաքավարութիւն, մարդավարութիւն:

Ճայտց պատմութիւն սովորում են:

— Ի՞նչ պէտք է հայաց պատմութիւնը, պատասխանեց պատմութիւն, հայաց թագաւորները բոլորն ալ կուտպալու էին... (Պայծեր, Բ. Գ.):

Նման պատկերներ կուտայ Մուրացան՝ իր Առաքեալը վեպին մէջ: Ով որ գրել կարդալ գիտէ վարժապետ է, խալֆէ, պատմութի կը կու:

ուի է լուրջը ուսման կարստ մանուկներ կը հաւաքուին: Աւ. Աւարանեան եւս իր պատանութեան յուշերէն կուտայ տառնի աղուոր պատկերներ, կէս խաւար դոմի մը մէջ, ուսանողներ, այլապէս գիրքեր իրենց մեռքին մէջ, ամէն մէկը իր դասած հենք բերած, կը կարգան Սաղմոս, Եսրափան, Նարեկ, Յայմաւուրք:

Այդպէս ակն, երբ լկայ հայ դպրոցը, կայ հայ վարժապետը, որ իր խցիկին մէջ կը կրթէ իրեն գիմող մանուկները: Այդ է գրութիւնը մեծ կնգրաններէն մինչև քառասները: Թիֆլիզի մէջ ժամկուլ Եղիաւազար խառնութ մը կը վարէէ ուր 13 հոգի կը կրթէ, գրել սորվեցնելով լատվարի բէլիի: Վրայ, այն է այնի թիկունքի լայն սեկուրը: Տէր Գարբիէլի Մարկապտային մէջ կը յիշուի Բերայի Թաղուր վարժապետը, որմէ ուսում առած է կրթութեան ասկվիթայ Ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոս: Զաքարիա պատրիարքի օրով, Պալայ Թաղերուն մէջ շատ կը գտնուին եղեր այդպիսի Մանկապաններ: Պալաթա մէջ գտնուողը կը կուլուի եղեր Վրբայն Յակոբայ Մծրնայ հայրապետի Մանկապանը: Ինչ տիպաւ համալսարանական: Նայնպէս մեծ համարաւ հանած են Գում Գարուի Պալաթա Գառնուիին՝ Տիվրիզցի, և Սամաթիայ մէջ՝ Խալապուր վարժապետ (1790-1810): Կ'ուսուցանէին անշուշտ գրաբար լեզուով:

Նիկ. Զորայեան, որ ժթ. դարու տառլին կիտուն ամենէն առողջ քննադատութիւններ ընողներէն եղաւ կրթական գրութեան մասին, կը հեղէն է... տառլ մենք հիմակուան պէս արտառող բաներ սորված չուներինք: Սաղմոս, Կաթիարան, Նարեկ, կաթար մը քիւր, Թաւարանութենէ՝ երեք անգամ երեք ինք՝ մասնաբնուս վրայ կը համբէնէք, յետոյ չարլի կ'իլլէինք արհեստի կ'երթայինք: Ահա նաեւ Նիկադարութիւն մը Մեղուէն:

... այն ժամանակները, շերամի որդը Զինաստանէն բերելու պէս, Ս. Էլմիսանէն եկող Նուիրակ վարդապետ մը հայերէն քերականութիւնը տառլին անգամ Պալիս բերեր է և երկու աշակերտի ուսուցներ, որոնք ազգին երկու մեծ և պատուելի փիլիսոփաները եղեր են... ուղղական, սեռական, բացայայտի և այս կարգի չլուսած բաներ զոց գիտնալուսն համար: Կը պատմուէր թէ՛ այն սղարմէի ժամանակները բառգիրք ալ չգտնուելով, Գում-Գարուի եկեղեցւոյն անկիւնը, պօրտիֆին մը խառնութին վրայ սենեակ մը կայ եղեր, ուր վերայիկեալ գիտուն պատուելիները իրենց զիտցած բռները թաղթի կարեներու վրայ գրելով այբուբենի կարգաւ, պատին վրայ կը կախեն եղեր. և բռնի մը նշանակութիւնը գիտնալ ուղղողներ Սիւրաբէն՝ Խառ-Գիւղէն՝ Օրթա-Գիւղէն և ուրիշ Թաղերէն յիշեալ սենեակը կ'երթան և պատեն կախուած թաղթերու վրայ կը փնտաեն եղեր: Նմոյշ մըն ալ 1801-ին խմբագրուած Միթիթարեաններու թերթի մը լեզուէն:

Վեհիս (պատերազմի) տանը, Ինկիլիզները մէնչդի մը սահմանեցին շնաստանէն ինչուսն ինչուս իրենց փայթախաղ, որ երկու ամառվան մէջ անգամ ևեռու սեղ թաղթ կը հասցենէ...: Պալապանէն թաթար կը հանեն հաղար զուրուշ վերելով՝ այսու թէւութեամբ որ 20 որուսն մէջ հասնի Ստանպուլ: Թէ որ 50 օրէն պակաս հասնինք...:

Բաւական եղաւ, կը կարծենք, պատկերը:

Գէտք չէ սակայն եղրականն թէ այդ գրութեան պատասխանա-

առնե ազգութիւնն էր: Երբեք այդպէս: Պէտք է նկատի ունենանք ազգին քաղաքական վիճակը: Մէկ մասը Պարսից, միւս մասը Ռուսերու, միւս մասը Թիւրքերու, սաւար քաղաքական տիրապետութեան տակ գերի, ճնշուած ժողովուրդ մը, որ ազատութիւն չունէր ոչ մի: այն իր ազգային ուսումը պահելու, այլ նախ իսկ չէր կրնար իր անձնական և ընտանեկան կեանքը իր սեզան և ըմբռնած ձեւով վարել: Երբեք և կար իր նպատակ նազուստի գոյնին վրայ, իր նեմած գրաստի կազմ ու սարքին վրայ: Իր մեռելներն իսկ չէր կրնար նամարձակ թողել: Ընկերային այդ ճնշումի տակ նայ վտանգալիտութիւնը և արհեստներն ալ ամփոփ, պահուցող և պատեանի մէջ քաշուած գործունէութեանց վերածուեցան: Կայ մաքի ազատութիւնը կաշկանդուեցաւ: և առնցմով նայ նկարագրին մէջ տեղ չիկնց ծածուկ գործունէութեան սղին: Ասոր նամապատասխան, կայ կրթութիւնն ալ կծկուեցաւ այնպիսի ծածուկ և աննշտե անկիւններ: Հայերէն լեզուն գաղութեամբ կ'ուսուցանէր, կայ ազգային պատմութիւն սորվեցնել նաւասար էր նայրենագաւութեան: Անկարելի էր կանոնաւոր դպրոց պահելու մասին մտածել: Ուստի կայ մանկան ծաղաւ միտքը ցեղային բնազդով մը կ'երթար ըմպել կաթիլներ իր դատած ժառերու ձեղերէն, երբ քոց էին իր առջիկ նայրենի յորդ ազգիւնները:

Պէտք է խոստովանիլ արդէն, որ Հայ Դպրոցը երբեք լայն և երկար նամարներու վրային քաշելու ազատութիւնը չէ ունեցած: Ուրիշ ազգերու պէս Հայ ազգը իրեն յատուկ կրթական դրութիւն մը չէ կրցած ստեղծել: Իր նահատաղիքը եղաւ միշտ ընդորինակել, ափսոսփայ դարձել, նեւեւիլ ուրիշներու, երբեք մասնական տիպարին, յետայ և մանաւանդ երկար տանն յունական դրութեանց և ուսմանց տառիկաներուն, իսկ ասելի վերջ՝ Դիլիկեան լըլանին՝ Լատին կաղապարին, ինչպէս այսօր ալ կը նեւեւիլք տակաւորակ եւրոպականին: Այսպէս բերած են մեզի քաղաքական պայմանները: Ազատութեան կարուստէն վերջ մանաւանդ, կայ միտքն ալ, կայ իշխաններուն պէս, կորուցուց իր առանձին գիրքը: Գնացաւ միտլով, չկրցաւ բացմուռիլ: Գնացաւ ընդորինակելով: չկրցաւ ելլել լայնի՝ յղանալու և ըստեղծագործելու նամար: Կայներ միայն փոխանցուեցան յաւըրդներու՝ այն մեծ կրակէն որ անթեղուած կը վտանգէր կայութեան նոզայն խորը:

Ծեղին աքսորի նամրուն վրայ, սահայն, միշտ գտնուեցան մարդիկ, Վերել-կարգալ զիացողներ, որոնք ներքին սրբազան մղումով մը փնտուցին ազգին մանուկները և անոնց փոխանցեցին Ս. Մեսրոպի աւանդը, փլըռնքները կայ մաքին և սորվեցուցին սրբութիւնը կայ գիրքերուն: Այդ դրութեան մէջ թէև շատ չարաբուեցաւ կայ լեզուն և գորութիւնը, բայց չմեռաւ, և սողալով անցաւ մութ դարերու նամարները, միշտ և որ ԺԹ. դարու լայնին նաւաւ:

Ասոր նամար կ'ըսենք անա, որ շատ գնահատելի եղաւ աննաւական ճիգերու վրայ կանգնած այս կրթութեան գերը, նահապի իր յայտնի թերութեանց: Համարածուս Երանան իր յաւըրուն մէջ կ'ուկնարկէ թէ այս «խալֆէյական» դպրոցներն էին որոնք վերջը վերածուեցան ձիական դպրոցներու:

ԲԱՂԱՅԱՆ ԳՐԱԾԵԼՐ.—

Հայ Եկեղեցին իր հաստատութեան օրէն ի վեր կրթութեան կեդրան եղած է: Հայ Եկեղեցին և Հայ Գործը միշտ անբաժան մասեր եղած են հայ շուտաւարութեան գործին: Մանաւանդ ազգին քաղաքական կեանքի խորտակումէն ետքը, Հայ Եկեղեցին գարնաւ քաղաքակէ և իրաւական տէրը հայ գործընդին: Հայ ազուն կը բաւական հակադրութիւնը եկեղեցւոյ քննական իրաւունքը նկատուած է երկար տանն: Ուտի, ԺԸ.-ԺԹ. գարնաւն, երբ կրթութիւնը ազատ ուղիներու հասաւ, Հայ Եկեղեցին եղաւ առաջինը զայն իրիկ գայեակ իր պաշտպանութեան ներքն առնողը և նախանձախնդրութեամբ հակադր տնար սղւայն և ուղղութեան: Այս ըմբռնումով կազմաւորուեցան շփոթական կամ շփոթաւոր կամ շփաշական կամ շփոթական և այլ անուններով ծանօթ գործընդին ԲՆ՝ Արեւելեան ԲՆ՝ Արեւմտեան Հայոց մէջ:

Այնքան անվիճելի ընդունուած է մեր մէջ՝ կրթական գործի վերայ եկեղեցւոյ հակադրութեան իրաւունքը, որ առաւել և թրջուայ գործընդին քաղաքական վերջ, երբ պատկանեալ պետութեանց սուլադրութիւնը գրաւեց Հայ գործընդին կազմակերպութեան ու վարչութեան խնդիրը, երբու պետութիւններն ալ Հայ Եկեղեցւոյ այդ իրաւունքը վտանգաւորեցանք իրենց շնորհած Սանմանագրութեանց մէջ: Ռուսական Սանմանագրութիւնը՝ Պոլսէմիմէ (1836) իր Յրդ զուրիս մէջ, յազուաներ 112-116, կը սանմանէ հայ գործընդին կազմակերպական օրէնքները: Վերադիրն իսկ կ'ընդունի, թէ հայ գործընդին կը պատկանի Հայ Եկեղեցւոյ — Վաղարշ հոգեւոր գործընդին հաստատութեան Հայոց Եկեղեցւոյ: Եւ միշտ կը գործածէ այդ հոգեւոր: Այդ Սանմանագրութեամբ քաղաք հայոց գործընդին կը գրաւին իշխանայ մէջ՝ զնոյ անվիճական տեւութեամբ Հայոց զատ. բարքը Գաթաղիկոսի, իսկ վիճակներու մէջ՝ զատ վերապետութեամբ և առաջնորդութեամբ Բեմակալ Արքեպիսկոպոսոյ: Եւ ԺԹ. գարնան մինչև վերջը, առաւել գաւառագրութեան, նախնականէն մինչև բարձրագոյն, հաստատուեցաւ եկեղեցական այդ իրաւասութեան սանմանին մէջ:

Թուրքիոյ հայոց մէջ եւս, ուր ժողովրդագրական սկզբունքներ շատ տակի իրադարձուեցան և աշխարհական գաւը շատ կարեւոր իրաւունքներ շանցաւ ազգային և կրթական զարմանելութեանց մէջ: Ազգային Սանմանագրութիւնը կը տրամադրէ որ նախակրթութիւնը ենթակայ ըլլայ հոգեւոր իշխանութեան հակադրութեան: ԿՏրդ յազուանով կը տրամադրէ զուտ աշխարհականներէ բաղկացած ուսումնական խորհուրդ մը, որ սակայն ենթակայ է ազգային առաջնորդարանին կազմակերպութեան, Քաղաքական Ժողովի խաղովական, և կրթական գաւառագրութեան մէջ ենթակայ է հրահանական Ժողովի: Եւ զեւ այսոր իսկ, ամէն կողմ գաղթաշխարհի գործընդին կը հովանաւորին եկեղեցական իշխանութեան հեղինակութեան ներքն, ընդհանրապէս վարժարանն մակդիրով:

Թէ եկեղեցին յճաւ կըցաւ արժեքներ իր այս իրաւասութիւնը զուր և այս ուսումնադրութեան սանմանէն: Բայց մենք յիշեցնենք այս իրաւութիւնը, ըսելու համար թէ ԺԹ. գարնաւ հայ կրթական գործունէութեան մէջ կարեւոր գեր խաղաց հայ եկեղեցականութիւնը:

Այդ գերին կարեւորութիւնը նահապետական ըլլալու լափ կը մեծնայ, երբ մանաւանդ նկատենք որ ժԹ. դարը եղաւ ընդերային՝ մասնաբաժան ու քաղաքական տեսակետներով նայ ժողովուրդի արժեքներուն ու պայքարներու դարը։ Վերջի վերջոյ, Ռուսական մէջ մանաւանդ, զորաւոր շարժում մը ծառայեցաւ՝ կրթութիւնը անշաւելու եկեղեցական իշխանութենէն, բայց ան ալ ծառայեց միայն զորացնելու տիրող պետութեան նարսեմին թափը՝ թէ՛ նայ զդրոցի թէ՛ նայ եկեղեցւոյ դէմ։

Նայ եկեղեցին յանկարծակի շարժումով մը ինչ որ կը տիրանայ նայ կրթութիւնը վարելու իրաւունքին, և կամ դիտաւնասաւ քաղաքագիտութենէ մը մղումով։ Աղքատութիւն և եկեղեցի իրարու մէջ ձուլուելով իմաստ դառն, շատ բնական ընթացքով մը կրթութիւնը դարձան է եկեղեցական դարձանէութեան մէկ մասը, և ապա՝ անոր մէկ առանձնաշնորհումը։ Քանի մը դար առաջ իսկ, Նիւիդիոյ շէր-լանին, Կոստանդին Ա. Բարձրագոյցի, բարեկարգ և բարգաւաճ մշակութիւնէր կաթողիկոսը, փրկելու նիւով մը՝ նայ կրթութիւնը իր անկեալ վիճակէն, իր կանոնադրութեանց մէջ նայ վարժարանները կ'ենթարկէ եկեղեցական իշխանութեան։ Նայ կրթութիւնը անտէր մնացած է արդէն։ Դպրոց բանալը կը նմանի լաւալին զործն եղիպիոսին, և կը պատահի ինչ որ պատահելու և զմանկուսն ուսման եկեղեցւոյ։ Եղիպիոսը ինք ընտրէ լաւագոյն եկեղեցականները, որոնք աղոց ուսուցանողներ ըլլան լաւագոյն թափ և գիտանք ուսումնականք։

Աւելի պայծառութեւն ժԵ.-ԺԸ. դարուն է, ապա՛ն, որ եկեղեցին կ'ըմբռնէ իր կրթական նոր առաքելութիւնը։ Նախորդ դարերու աղիտութեան և քաղաքական ալլալումներէ թողուցած տներները ճնշած լոված են մարդոց հոգիներն ու միտքերը։ Եւ եկեղեցականը կ'արթննայ դարձան մը դանել կացութեան։ Մովսէս կաթողիկոս, պետութեամբ զոչուս վարդապետի մը, Նայառաւանի դանազան մասերուն մէջ՝ զի պատշաճաւոր տեղին՝ հաստատեցին զդրոսունն ըստ Դաւրիթեցւոյ։ Էլ միտնեայ մէջ եւս կը բացուի զդրոսունն մը որուն դասաւանդութիւնը կը յանձնուի Սիմէոն Զուգայեցիին։

Շարժումը կը ծառայի ու կը զորանայ։ Ամէն կողմ, եկեղեցւոյ հովանւոյն ներքեւ կամ նորագոյն նոր վանքի մը մէջ նայ ուսումնալը վերստին կը սորվի բանալ երկն մասնադրութեանց էլիքը։ Միխիթար Արքայ և իր միաբանութիւնը Արեւմուտքի մէջ, իսկ Արեւելքի մէջ՝ Վարդան՝ Կոլոս՝ Զաքարիա և Նալեան Գառնիարքաներ նոր սղիներ կը բանեն։ Քիչ մը զարգացած կրթարաններէն զարս կուգան ուսուցիչներ, ապրանքելու նամար իրենց լոյսը։

Պալոյ մէջ մանաւանդ Յովն. Կոլոս և Նալեան Գառնիարքաներ նշանաւոր կը դառնան իրենց բացած զգրոցներով, որոնք առաջին կանոնաւոր զգրոցները պէտք է կոչուին։ Դուս-Դարսի մէջ Նալեան Գառնիարք ինք անձամբ կը դասախօսէ իր բացած զգրոսուննը։ Անկէ կ'եւլեն յալող ուսանողներ, որոնցմէ կ'ըլլայ Սիմէոն Նրեւանցի կաթողիկոսը։

Զաքարիա Գառնիարքի որով, ԺԸ. դարուն վերջին քառարդը, զգրոցներ կը բացուին նաև Պալոյ միւս թաղերուն մէջ։ Պալաթ, Բերս, Սամաթիա, Օրթաքէոյ, Դարս Զելմէ և Իսկիւսար։

Նայեալէս Ռուսականոց մէջ թեմական կրթութեան սկիզբն կը տեսնենք ժ՛լ. զարեւն ի վեր, Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Արզաթեանի որդին, որու ջանքերով կը հիմնուի Նախիջևանի Էկզեկուս Գղարցցն, և որու աշակերտն կը կազուի Նայն իսկ Լազարեան ձեմարանի բացման հետ՝ իբր ներշնչող այդ կառնի կառարման:

Ներսէս Առաքարակցցիի որով, Կորովի զարծիլ, կը փայլի ազգային կրթական զարծեց. ժժ. զարու առաջին քառարդին, և իր ջանքերուն պատկաժը կ'ըլլայ թիֆլիսի Ներսիսեան ձեմարանը, որ կը բացուի 1823ին, ինչ որ յատկանշական է՝ հանրային ոգնութեամբ, և Նայն իսկ առարեներէ հաւաքուած գրամով, Երկար տանն այդ վարժարանը եղած է վրաստանի լըմնին միակ զլիսուսը գղարցցը, Ժ. զովորդը լաւ առաքարէն առած է աւար տարեկան ձախերուն, և առ կրցած է պահել ժամանակին լաւագոյն մանկավարժները:

ԺԹ. զարուն առաջին գիտուն կրթութիւնը հայ ժողովուրդին նախաթիւնն է: Գղարցներ կը լաւանն ամէն կողմ. Ռուսականոց մէջ առնեց թիւը կը հասնի 14ի, 1830ին, և Թրքականոց մէջ առնի: Կըրթութիւնը որչ ուղղութիւն մը կը դանէ ժժ. զարու կենեքը, մանաւանդ Մաթեոս կաթողիկոսի տանն: Ա. Երեցեանի վկայութեամբ, իրեն ծանօթ ժամանակաշրջանի մը մէջ կը բացուին 98 նոր գղարցներ, 1859ին միայն Պալսայ մէջ կան 42 թաղային վարժարաններ որոնց եկեղեցիներու հասոյթներէ կը մասնակարուին և ունին 5800 ուղեկներ և 8500 սակիի պիտակէ: Մաթեոս կաթողիկոսի մեծագոյն հողը եղաւ բարձր թեմական վարժարաններու համար կանոնադրութիւն պատրաստել: Եւ որովհետեւ ինք կաթողիկոսի մըն էր ժողովրդական սկզբունքներու, կրթական կանոնադրութեանց մէջ տեղ առաւ աշխարհականներու վարչութեան: Անկէ կը սփռի գղարցները աշխարհականացնելու շարժումը:

Եկեղեցւոյ կողքին կրթական հաստատութեանց մեծագոյն այդ առաջը եղաւ Գէորգ Գ. կաթողիկոս 1866-82: Իրն է հիմնադրութիւնը Գէորգեան ձեմարանին՝ ինքնանայ մէջ որ աղքատի ընծայեց այնքան ուսեալ ընտիր առաջնորդներ՝ զեւ զարծան զերի մէջ մինչև մեր օրերը: Իր օրով Ռուսականոց և Թրքականոց մէջ գղարցներուն թիւը 500-է աւելի եղաւ, որոնց մէջ նաեւ աղջկանց վարժարաններ. միայն Ռուսականոց մէջ կը յիշուին 80 աղջկանց վարժարաններ, Այն տանն է նաեւ որ գղարցներու ներքին կազմակերպութիւնը աւելի կը կանաւարուի. միւրիկնակ ծրագիր կը հաստատուի, թեմական վերաւանդակներ կը կազուին և Նայնիսկ կարելի կ'ըլլայ ուսուցչական համագումարներ անենալ:

Կրթական այս փայլուն վերելքը՝ սակայն՝ ուղարկութիւնը կը գրաւէ պետութեան, որ կ'ուզէ հարուածել հայ կրթական կազմակերպութիւնը, Գէորգ Գ. որ մեծ նախանձախնդրութեամբ կը հսկէր կրթական իրաւունքներուն, անմիջապէս որ կը վախճանի՝ առաւելան կառավարութիւնը այնքան կը ճնշէ Մինազի վրայ որ անկարելի կը դառնն գղարցներու շարունակութիւնը մինչև նոր կաթողիկոսի ընտրութիւնը: Հայ գղարցը կեդրոն մը զարծած էր հայ սփիի զարթումին, որ կընար վտանգաւոր ըլլալ հառաքարութեանց, նոյնիսկ վրդովիլ:

Մակար Ա. ի օրով կը վերաբացուին թեմական գղարցները, բայց մեծ զինուորով, Գղարցներու թիւը կ'իջնէ զերթէ կէտի:

Այս անհուժեղ մէջ քիչ պատասխանատու չի տեսնուիր այն շարժումը որ գորոցները աշխարհականացնելու մասնաւթեամբ նահապէղներական պրոպագանդայի քառակոն ակաբացուցած է եկեղեցականութեան դիրքը։ Թրքական մէջ խնդիրը տարբեր էր ներկայանայ։ Անոնց Սահմանագրութիւնը արգիւն լայնօրէն ժողովրդական սկզբունքներու վրայ հիմնուած, տեղի չէր տար կղերականի-աշխարհականի պայքարի մը, և շատ տեղեր նամերաշխի և բնդմուտը գործունէութիւն կայ կրթական աշխատանքին շուրջ։ Իսկ Ռուսական մէջ, աշխարհական տարրը, Պուլտինիայով սահմանափակ իրաւունքներու տիրացած ազգային վարչական գործերու մէջ, իր իրաւունքները հաստատել տալ ուզած տանէ՛ր՝ դարձած է կղերականութեան նահապէղի և գիւրագոյն նամբով քննադատած է — շատ պարագաներու մէջ իրաւունքով — եկեղեցականը և ակաբացուցած անոր նեղիւսականութիւնը կառավարութեան ալ առջիկ։ Եւ քանի որ արեւմտի գորոցները եկեղեցական իշխանութեան ենթակայ էին, այդ ակաբացումէն առժամ է կրթութիւնը։

Իրիմեանի որով նորէն էր բարձրանայ նայ ծիսական գորոցներու սահման Ռուսական մէջ։ Բայց պետական գնշման սղակը նեղելու տակ իր նեղեայ, որով նայ իսկ սահմանի վարդելու նամբը պետք կ'ըլլայ պետութեան հրամանը ապահովել։ Կառավարութիւնը կ'ուզէ ամէն ինչ իր վրայ կեդրոնացնել։ Կը կարծէ միշտ թէ ճշայն գըղորցները նահապետական բարոյական ըստեր են։ Եւ գեղքերը այնպէս էր ընդուն, որ 1897ին էր փականի առաւել գորոցները, եկեղեցւոյ կալուածներու գրաւման այդ շրջանին, և չեն բացուիր 7-8 տարի, մինչև որ էր վերագործուին եկեղեցւոյ կալուածները։ Վերստին էր բացուին գորոցներ 1874ին արեւելքներու տրամագրութեան համաձայն, ըստ որոնց, ճշայն լուսաւարական և պետականութեան է մնում հիմնել և կառավարել եկեղեցական գորոցները, և նորի է լրացնել պետական պալատները, թէ պետական լեզուն գլխաւոր ուսման առարկան ըլլայ, և սահմանիներ առաւելագոյններ ըլլան, և գորոցներու ներքին կանոնները պետք է վաւերացուած ըլլան կառավարութեան։

Այնուհետեւ իրարու ետեւէ կարուածազ քաղաքական դեպքերը բաւարարին քայքայեցին շայն եկեղեցւոյ հաստատած կրթական գործը թէ՛ Արեւելեան թէ՛ Արեւմտեան շայն մէջ։ Բայց մինչև այսօր մնացած է դեռ իրողութիւն մը, այն թէ շայն եկեղեցին տէր է իր կրթական կալուածին։ Ամէն տեղ նախակրթութեանը սակաւին մեծ մասով կապուած է նայ կրթական հաստատութեանց՝ Նիւթական և բարոյական նամբներով։ շայն կրթաներներու էր մնայ իմաստներէն սղադիւրի գիտնալ այդ գրութեանէն, որ պետական պալատական նախաւոր եւս էր վայելէ։

ԱՆԵՆԱԻ ԳՐԱՐՈՅՆԵՐ.—

Շայն գորոցի ամենէն բարգաւաճ շրջանը Ազգային Սահմանագրութեան հաստատումէն (1860) ապիւն է։ Ժողովրդական սկզբունքները պետութեան վաւերացումով ազգային վարչական օրէնք դարձան, ազգային առաջնորդներու առաջին մասգրութիւնը եղաւ արդի գաւառ գիտութեանց և ազատական ըմբռնումներու համապատասխան

գղրացներ բռնալ։ Քառարդ գարու կարել լըլմանի մը մէջ կը տեսնենք կրթական այնքան յանկարծակի յառաջդիմութիւն մը որ նախորդ տասը դարերու մէջ կարելի չէ եղած ընել։

Սահմանադրութեան նշանակումն տասը տարի վերջ, 1871ին միայն Գ. Պալալ մէջ հայ վարժարաններու թիւը կը բարձրանայ 50ի, 6000 ուսանողներով, 225 ուսուցիչներով և 12,500 սովի պիւստեղով։ Ասիկա Պալալ մեղմիթը եղաւ. այնուհետեւ մինչև ժժ. գարու վերջը երբեք չհասաւ այդ բարձրութեան։ Իսկ նոյն թուականներուն Հայաստանի մէջ կան, 6 թեմերու մէջ, 266 գղրաց 10,700 ուսանողով, ճասը տարի վերջ Հայաստանի գղրացներուն թիւը կը բարձրանայ 330ի 800 ուսուցիչներով և 17,000 աշակերտներով։ Բարձրանիչն է այս ալ։

Պալալ նետեւեղով բոլոր գաւառներու մէջ եւս նեղակեմ կը բացուին երկնեւ վարժարաններ, մեծ մասով սեղանական հասարակութեան հոգաբարձի։

Ուրիշ՝ սկսաւ այդ վերելքը։ Ժժ. դարը ընդհանուր արթնութեան դար մը եղաւ գիտական՝ տնտեսական՝ ընկերային և կրթական տեսակետներէն բոլոր աշխարհի համար։ Բնագիտութիւն և կենսաբանութիւն նոր նոր յայտնութիւններ յառաջ բերին կեանքի յեղաշրջման և բնական հասարակութեանց սպասարկման մասին. պետութեանց զաղարային քաղաքականութիւնը երկրագնդի մէջ կողմերը հասնիւթի ազդեցութեան և պատրաստ աղբանք ծախելու շահերը փնտաւելու ետևդեւ մը սեղանեց. ժողովուրդներու միջին գոտակարգներ իրենց քաղաքացիական իրաւունքերու համար պայքարեցան ու տիրացան. և իբր կողմուած իրողութիւն այդ բոլորին՝ ժողովուրդային մեծ զանգուածներու կրթութեան գործը եղաւ ամենէն կարեւոր խնդիրը բոլոր ազգերու մէջ։ Ժողովուրդ մը տնտեսութիւն սկզբունքներով ինքզինք կառավարել կարենալու համար պէտք էր լաւ կրթւած ըլլար։ Երբեք նոյնային գոտակարգութեան զաղափարը։ Չբթութիւնը մենաշնորհ եղած էր բարձր գոտակարգի. երբ արեւտաւորներու գոտակարգներ եւս մեծք բերին իրենց ազատ քաղաքացիի իրաւունքները, իրենց գաւազներուն կրթութիւնը բնական նետեւեղը պիտի ըլլար այդ ազատութեան։

Հայ ժողովուրդը Եւրոպան յեղաշրջող այս նորութեանց առջև տեսնուողիբ լինաց։ Դարերէ ի վեր զրկանքներու ենթարկուած, երբ տեսաւ Եւրոպայի մէջ կատարուող սպասարկական շարժումները, մանաւանդ Պալալներու մէջ այդ շարժումներուն արդիւնաւորումը, որով իրարու ետեւէ ազատութեան հասան Յունաստան՝ Ռումանիա՝ Պալկարիս և Թուրքիայ ենթակայ ուրիշ ազգեր ալ կողմերու մէջ, Հայ ժողովուրդն ալ սկսաւ մտածել իր ազգութեան և իրաւունքներուն վրայ։ Արդէն եւրոպական համալսարաններուն մէջ կրթուած երիտասարդութիւն մը յառաջ եկած էր որուն մէջ արթնցած էր հայ բնիքի ազատագրման և հայ ժողովուրդի բարձրացման զաղափարը որ քիչ տեսնուած մէջ շարժումի մը պիտի փոխուէր։

Հայոց մէջ կրթական ալթնութեան նպատակ այդ արտաքին պատճառներէն զատ կային նաև Թուրքիայ մէջ անմիջական լըլմանակին ազդեցութիւնները, որոնցմէ պէտք է մասնաւոր ուշադրութեան արժանի նկատուին Թուրքիայ պետական շարժումը և միախառնական կրթական շարժումները։

Թուրք երկառարգութիւնն ալ, հայ երկառարգութեան պէս, ֆրանսական համալսարաններ զնաց և անկէ վերադարձաւ նոյն հայ- բնակչական և ժողովրդային դադափառներով: Թուրքիոյ տարբեր իրարմէ զառող կրօնական տարբերութիւնը եթէ չըլլար, գիւրաւ քաղաքական և ընկերային դեմքներու վրայ պիտի կարենային ա- ննջ միանալ և նոր Թուրքիան ստեղծել: Բայց կրօնքի տարբերու- թիւնը ստուած ըլլալով, Թուրք պետական զարթումը եղաւ սահմա- նափակուած իսլամ շրջանակին մէջ: Դարուն սկիզբէն ի վեր, իրենց մշտն զառերադմենքուն փորձառութեամբ, Թուրքերը սկսած էին արզէն բարեկարգել բանակը և անտեսական կողմ աւ սարքը: 1839ին հրատարակուող «նորը» շիւմայունէ և անոր հետեւող այլ բարեկարգ- լական հրաժարականներ ամբողջ Թուրքիոյ ժողովուրդներուն մէջ յա- առջացուցին զարթումը: Բարեկարգչական շարժումը տարածուեցաւ նաև գլոյրացներու վրայ: Պալէն սկսելով Թուրք գլոյրացներ աշխար- հականաւորեցան կարեւոր մասով, 1846ին կազմուեցաւ Թուրք Վեթե- լիսը Մեարիֆը Ուսումիէն (Ուրթակ. Ընդհ. Ժողով) որ պիտի հսկէր կրթական նոր օրէնքներու վրայ: Հետզհետէ բացուեցան պետական հովանաւորութիւն վայելող բարձրագոյն ուսումնարաններ — «ճար իւլ Մեարիֆ» (ճեմարան Գիտութեանց), «Վեթեթիլը Մեարիֆ իւլ Ա- լիէն» (Գլոյրաց Իրաւաբանական Գիտութեանց), «Էն.», «Էն.», «Սամանեան ակադեմիաներու սեռակ մը, որոնց մասնակցեցան նաև հայեր, ուսու- ցիչ և ուսանող: Սկսան ներս Թափանցել Եւրոպայի ընկերային գի- տական ճարտութեան, որմէ ազատ ազդարէջ զառաւ հայ ազգային ոգին: Զ. Սրամեան կը վկայէ թէ Սուլթան Մեհմետ Ե և անոր յաջոր- գին՝ Աբդուլ օրեւան (1839-76) Թրքահայութիւնը նիւթական բարգա- ւաճման և բարոյական զարգացման վերելք մը ունեցաւ, Պալէն մինչև գաւառները, պաշտպան ունենալով պետական նոր օրէնք- ները:

Անկցնենք պետական զարթումի վրայ միախառններու բերած նպաստն ալ, թէ՛ կաթալիկ թէ՛ բողոքական, Վաթալիկ միախառնու- թիւնը արզէն քանի մը գարէ ի վեր կը զարժէր Թուրքիոյ մէջ և ի- բանանի պէս տեղեր լաւ հիմեր արձակած էր: Հաւովի մէջ կար բը- քականութիւնը «Պալէնի» մը զմանն տարածման հաւաստոյն հիմնուած, (վերջը Օրմանեան ալ աշակերտ եղաւ հան), որուն միացան վենետի- կի հայ միաբանները կրօնական և մանաւանդ կրթական շատ զորաւոր դարձանէութիւն մը տարածեցին: 1852ին Զմմանէն Պալիս փոխադրե- լելով՝ հայ կաթալիկ պատրիարքութիւնը հաստատեց իր հեղինակու- թիւնը: Ամէն կողմ սկսան վարժարաններ բանալ, որոնց մէջ յիշա- տակութեան արժանի են Անարաւ Յղութեան Քոյրերու վարժարան- ները, մանաւարապէս աշխուհից ուսումը տարածելով, վիեննայի և վենետիկի Միթիթաքեանց վարժարանները:

Նոյնպէս Ամբրիկայի միախառնները Թուրքիոյ մէջ, կրօնական բարոյականութիւն իրեն հիմնադրեան զարկ տալին կրթութեան: 1834ին կը հիմնուի առաջին բողոքական գլոյրաց Բերայի մէջ: Երկու տարի վերջ՝ առաջին ժողովարանը Նոյնպէս Պալիս, որմէ երկու տարի վերջ՝ Նոյնպէս Զմիւռնիս՝ գլոյրաց՝ ժողովարան՝ գլոյրասուն: Կը ցրուեն հայերէն և հայաստան Թուրքերէն գիրքեր: Այս նախնական դարձու- նէութեանց կը հետեւի զօլլեններու հիմնադրութիւնը, և երբ 1847ին

պետութիւնը բաղադրանաւթիւնը առանձին համայնք նախագահ՝ ընդարձակեցաւ իրենց կրթական զարգացմանութիւնը, Հայ երիտասարդութիւնը լեցունեցաւ միախառնական գործընկերութիւնը և զարգացեալ մէջ, Գ. Սարգսեանի 1870ին վերակազմութիւնը կը յիշէ 170 գործընկեր, որոնց 81 հասը Տիգրանակերտի և 20 հասը Սեբաստիայ լըմանակին մէջ էին. Այս ցոյց կուտայ որ միախառնեցող մանկէն լաւ գործունէութիւն կեցողեանցին դասակներու վրայ, քան թէ լուսաւոր մեծ կեցողեաներու. Գուշայ մէջ ունէին միայն 4, Զմիւռնիա՝ 3: Առանց մէկ կարեւորները եղան Պէդէշի վարժարանը (1840), Խարբերդի Եփրատ Գուշէն, Տարսուշի Ս. Գալուս Գուշէն, Այնթապի Կեցողական Թուրքիայ Գուշէն (1850), Գանձարի ձեռնառնան Գուշէն, Գուշայ Ռազմիթ Գուշէն, Պէյրութի Միշապաշային Գուշէն, և այլք:

Առանց Միթրաքեանց. շարժումին պէտ լեզուանցին հայ մասնաշարժութեան և հայ լեզուի նոր ծաւալման, բայց եղան ընդհանրապէս քրիստոնէական և բարոյական սաման զարաւոր կեցողներ:

Թուրքիայ մէջ ընթացք դասած այս բոլոր կրթական շարժումները բնականաբար համապատասխան շարժում պիտի ստեղծէին հայ ժողովուրդի մեծ զանգուածին մէջ: Մշակութային ընդհանուր եռանդ մը և զարգացմանութիւն մը կայ հայոց մէջ: Թարգմաններ կը բացային, աղաբաններ կը բաղմանան, իրար ետեւ և իրար վրայ լայն կ'ընծայուն ինն մասնաշարժութեան նոր աղապարութիւններ, զբաղանալութիւններ, լրագրներ և պարբերականներ, որոնցմէ նշանաւորներ եղան Գիտակ Քիւզնեզեան (1812), Ետեմարեան Գիտանի Գիտակեաց (1830), Արշալոյս Արարտեան (1840), Միթրաքեանց Ռազմովէպը (1843), Թիֆլիսի մէջ Կովկաս (1846), Արարատ (1850), Գուշայ Սուրանգովը (1846), Միթրաքեանց Եւրոպա շարժարթերթը (1847), Բանասեր (1851), Իսթիւնանի Մատիքը (1852), Զմիւռնիայ Արփի Արարտեանը (1853), Սըվանեանի Մեղուն (1859), Մահալայի Հիւսիսափայլը (1860), Էնթրանի Արարտը (1868), Մարթա Մամուրեանի Արեւելեան Մամուլը, եւայլն, եւայլն:

Կրթական զարգացմանութեան տարածման համար կը կազմուին բաղմութիւն ընկերութիւններ, որոնցմէ յիշատակենք մասնաւորները. 1810ին կը Կիթուի Արշարունեաց կուսած ընկերութիւն մը Գուշայ մէջ, նախնայ մասնաշարժութեան և այլ ազատկար հրատարակութեան և ծաւալման նպատակով. 1840ին նորէն Գուշայ մէջ՝ Վուսաֆ Զեկան ընկերութիւնը, ժողովուրդին մէջ ընթերցատիրութիւնը տարածելու նպատակով, և կը հրատարակէ բաւական թիւով գիրքամասոյց ընթերցման գիրքեր. 1843ին Վիեննայի Արամեան ընկերութիւնը, որ լայն կ'ընծայէ բաղմութիւն ազատկար հրատարակութիւններ. 1846ին Մուրատ-Ռաֆայէլեան Սանուց նախաձեռնութեամբ կը Կիթուի Վեմաղապային ընկերութիւն մը նպատակ ունենալով ճառանք կրօնի խառնութեան Հայաստանի մէջ գործող բանալ և ազգին մէջ գիտութիւն, ստամ տարածել. 1849ին Իլմիթի մէջ կը Կիթուի ՎՍիւնեաց ընկերութիւնը, նոյնպէս Վեմալեան ընկերութիւնը որ միշտ 1890 բաղմութիւն կրթական սղաններ կը տարածէ իր լուրջ. 1861ին նաեւ Գուշայ Վարդգարծական ընկերութիւնը, ձեռնարկութեամբ Գրիգոր Աղաթոն Պէյի՝ Տըքթ. Ենթանեանի՝ Գր. Օսեանի և Միթրաքի

Գէլիգիթաւանի, Նպասակ՝ ազգին որդի և աշխատող և չքաւոր աղաքը երկարագործութեան և արուեստից զբաղեցնելու միջոցներ ի գործ դնելու: 1864ին Օրթոգրիգի Ս. Թարգմանչաց Սանուց Ընկերութիւնը կը հիմնուի որ 12 տարի յետոյ կ'ըլլայ Վարդապետան Ընկերութիւնը: Հայաստանի մէջ գորացներ բանալու Նպասակով: 1870ին կը հիմնուի Վարդապետից Ընկերութիւնը, 1871ին Նուար Եանապարեան Սանուց Ընկերութիւնը, Նաև Վարդապետան Ընկերութիւնը որ 1878ին ընդարձակելով իր Նպասակով՝ բովանդակ Գիլիգիթայ լրջանին մէջ գորացներ ևս մտնուարելու, կը փոխուի Վիլիգիթան Ընկերութեան: 1876ին Նոյն Նպասակով գործուեալութեան անցած է արգէն Վարդապետան Ընկերութիւնը, որ երկու տարի յետոյ կը միանայ Նարեկապետից ևնա, Հայաստանի Ներքին գաւառներու ամբողջ կրթական գործը միասին առնելու համար, և իրենց առաջին վարժարանը կը բանան Մուշի մէջ: 1879-80ին կը կազմուի Օրթոգրիգի Հոփփոնմանց վարժարանի լրջանաւարաններու կազմէ, մինչև այսօր գործուեալութիւն ունեցող Վարդապետեր Տիգնանց Միութիւնը որ կը գործակցի Վաղարշապետ Լայսակեաց Միութեանը հետ, գաւառներու գորացներու ուսուցչուի ևս ունեցելու Նպասակով: Նոյնպէս կը միանան Վիլիգիթան և Վարդապետան ընկերութիւնները և 1880ին կը կազմեն Կանադական Վարդապետ Ընկերութիւնը: Հայացքը որ մեծ և բարեբարդ դեր կը կատարէ մինչև 1895ի դեպքերը, երբ կը լուծուի քաղաքական կացութեան բերմամբ: Յետոյ 1908ին, Թուրքիայ սահմանադրական վարչութեան հաստատումին, վերստին կը կազմակերպուի և ընդարձակ գործունեութիւն կ'ունենայ մինչև Մեծ Պատերազմի մէջ Գիլիգիթայ և թե՛ Ներքին գաւառներու մէջ, ինչպէս Տարան՝ Ստանլի Կարթի՝ Տերտիմ, պահելով 55 վարժարաններ և 6 սորանցներ, ընդամենը 6000 աշակերտութեամբ: Նման գործ մըն է որ այսօր ալ Միւրիտի՝ Լիբանանի և Յունաստանի մէջ կը կատարէ Լ. Բ. Ը. Միութիւնը, Նպաստելով 100է աւելի գաղթային գորացներու:

Սրբ մէկ կազմէն պետութիւնը կը խորհուրտէ իր Կառավարութեան գաւառապետութիւնը, կայ ժողովուրդին առջով ինքզինք սահմանադրարար կառավարելու իրաւունքը և ևս մտնուարելով աշխարհային գործունեութիւնները, միւս կազմէն Ազգ. Մարմիններ եւս Կայսերանախորհան Հանքով փոյթ կ'ընեն ամէն կազմ ուսում և կրթութիւն տարածել: 1853ին, դեռ Սահմանադրութենէ ալ առաջ, կը կազմուի առաջին Ուսումնական Խորհուրդը, Սահմանադրութեան հաստատումով կը կազմուի Ուսուցչական Միութիւններ, Գր. Օսկանի և Միւս Զերադի պէտ ազգին յառաջագիտման ևս մասնակցութեամբ, և Նոյն իսկ Հայաստան և Պալիս անդի կ'ունենան կրթական համագործակցութեան և կը հրատարակուին Վաղարշական կանոնադրներ Ազգային Նախնական Գրթութեան, սահմանց ճշգրիտները և մեթոդները միտքինով գործնելու համար:

Մեր գրութեան սահմանը բաւարարին լուրջապէս պիտի ըլլայինք, և թէ ուղեինք աշխարհով յիշատակել ժժ. գարու բաւար Նշանաւոր կայ վարժարանները և աշխարհ մէջ գործած կրթական մշակները. բայց բաւարարին լուր ալ լսեցնելու համար յառաջ բերենք մէկ երկու իրաւութիւններ: Նախ, թէ ժժ. գարու կարեւոր կրթական գործերը բաւարան ալ կարեւոր կառավարամեթոդ հաստատուած են և ճիշ

ուսում կուսան, Առաջին հայ անկախ պարսցը որ միակ անհատի մը նախարարութեամբ կը բացուի Ասորիներէ Ազադագեան պարսցն է, 1808ին սկսած, 50 000 բաղլի նպաստով, Թէն Մասկուայի Լազարեան քննարանի կառուցը անկէ 15 տարի առաջ եղած է. բայց իրագործումը կ'ըլլայ 1814ին: Ռուսահայ ա'ջ մէկ զորավարի անունը այս քան կազուած է կրթական գործին՝ որքան Լազարեանինը, որուն մէկ միլիոն կառուցի հաստատուած քննարանը ժԹ. գորու կրթութեան մեծագոյն կաթողը եղաւ: Բայց ազգային սոյնի տարածման տեսակէտէն Թերեւս աւելի կարեւոր հանգիստացաւ Թիֆլիսի մէջ հաստատուած Ներսիսեան քննարանը, ժաշտփոքովան առատ նպաստով, որ ժամանակին լուսաւորյալ մանկավարժները պոհեց հազարային շրջաններու: Մասկուային աւելի մօտ գտնուելով՝ աւելի ազատական միտք հազարային սոյն կրցաւ գնել ուսման մէջ, Գործնականին կողմն ալ, Նոր Զուգայի մէջ ժԹ. ընթացքին կը նիժնուին ու կը փակուին 8-10 վարժարաններ յուսրովին կառուցարաններով ապահովուած, որոնցմէ առաջինն է 1833ին նիժնուած պարսցը, Սամեան երեսելի Մասրասցի վաճառականի 20.000 բաղլի կառուցով, որուն ուսուցիչը կը հրաւիրուի իշմիածնէն Մհարոյ Թաղիապեան(*), և քանի մը տարի ընդմիջումէ վերջ կը տեսէ մինչև 1853:

Այսպէս, առաջին կարեւոր պարսցիները կը նիժնուին Ռուսահայոց մէջ, որոնց վրայ պէտք է աւելցնենք նաև իշմիածնայ Գերգեան քննարանը: Յետոյ է որ Արեւմտեան հայութեան մէջ եւս կը ծաւալի շարժումը և որպէս արդւումը մը իբրեւ նախէ կը բազմանան պարսցիներ — Վենետիկի Մարտոս-Ռաֆայէլեանը 1836ին, Գալայ մէջ Վինչենայի Միխայիլեանց վարժարանը (1857), Ազգային քննարանը Մարայ Երուսաղէմի յիւսիսար (1838), Մեղգուրեան Աղէկանց վարժարանը (1879), Հախփախեանց վարժարանը, Կեղրտնականը, Գերպերեանը, Սանատրեանը Էրզրումի, Խոյսեանը եւն. եւն., պարսցիներ որոնց մէջ գարբնուեցաւ, մինչև մեր նախորդ տերուրդը, հայ միտքն ու հոգին և որոնցմէն հառապայմանց հայ լեզուի՝ հայ դաստիարակման՝ հայ արուեստի նորահաշ լոյսը: Եւ ինչ որ այսօր մենք ունինք դադարախառնի մէջ իբր կրթական գործ՝ տեսակ մը ընդգործակութեամբ շարունակութիւնն է այդ պարսցիներու մէջ հաստատուած ուսմանց առարկաներու և ուսուցման մեթոտներու: Անոնց մէջն է որ Հայ Դպրոցը ամբողջովին յեղաշրջուեցաւ, մեծ տեսակ ջրաւ հայ ուսուցիչը, հայ գաղափարականութիւնը նիժնուեցաւ մանկավարժական գիտական ծրագրերներու վրայ և ազգային կրթութիւն ըսուած բանը մեր ազգին համար ալ իրականութիւն գործուաւ:

Յայտուն գործնելու համար կէս դարու ընթացքին իրագործուած այդ յեղաշրջումի իրականութիւնը, երկարեւք մեր գրութիւնը զուարթ էլով մը եւս. 1838ին կը բացուի Եւսկիստարի մէջ հայ գիշերօթիկ վարժարան մը ընդհանուր գիտութեանց համար: Երկու տարի վերջ կը հրատարակուի Յայտարարութիւն մը, սերմանաւ Ամեն.Տ. Յակոբոս Ս. Գաղտնաբեր, զոր կը ապագրէ ի'ր իսկ՝ քննարանի ապարանին մէջ. որ է ըսել թէ քննարանը բաւական զարգացած

(*) Ծ. Խ.— Միւրոյ Թաղիապեանի մատիճ՝ տես հետեւ էջ 117:

է և զայն իբր տիպար կրնանք ընդունիլ: Սապէս կը սկսի այդ յայտարարութիւնը.—

«Ազգին պայծառութեանը և ազաին համար եղ մը տարիէն պէրի Ուսումնականութիւնը ծաղկեցնելու ազգովին խայրէթ և շատ աւ մասրութիւն կ'ըլլայ հար իսէ տէ՛ մինչև հիմա շէրէթի և ազատկար յառաջգիծութիւն մը լեզու տէրի յայտնի է: Այս միանախղէթիզութիւնը ազգին մէջէն վերցնելու համար պէտք է քննութիւն մը ընել:

«Ենչէն է որ հասարակարէն ազգերնուս մէջը գիտութիւնը ազարուստի հազմանէ անազուս բանի տեղ գրգռած ըլլալով՝ շատ մարդիկ պարապ տեղը ժամանակ լանցունելու վէտիլէտով մը իրենք հազէն ընենէն զսա՛ Ուղղականը Սեռականը փոր լի հլտացներ տէրի՛ հազէտ լինեն տւ պաղեցնելու կը նային...»

«Մեր ազգին հասարակութեան մէջ Ուսումնականութիւն կամ Գիտութիւն ըսելով՝ ինչպէս հիմա Քերականութիւն Ժարտասանութիւն և Տրամարանութիւն կ'իմացվէր: ... Ազգն ծաղկեցնելու համար պէտք է որ հասարակութեան մէջ գիտութեան հազէտ մը հրահրի. և այս հազէտը բերելու համար Քերականութեան հետ անանկ գիտութիւններ սորվելու է աշակերտութիւնը որ ամէն վիճակի մէջ, ամէն արեւտար մէջ և բոլոր կենաց մէջ ազատկար ըլլայ: ...»

«Եւ սա այս պարսոց որ այսքան աղէկ բաներու պատճառ պիտի ըլլայ տէրի յայս ունիմք, Աստուծոյ ազորմութեամբ բացունցու... և սորիլ պարսոցներ սորվելու մտք անունը գրունցու Ազգային ձեմարան Սարբ Երուսաղէմի...»

Այս պարսոցի մէջ պիտի հաւաքուին «Ստամբուլի թաղերէն է եզեր՝ Գուրի երկիրներէն է եզեր՝ աղաք, և Եստանանուած է՝ եզեր՝ որ անանք երկեր ցարեկ ձեմարանը թանն, ևն: Տեղ ունի 200ի լոփ աղաց: Ուսումը կը շարունակուի տարազլ տարուան ընթացքին, միայն 15 որ տրմականգ կայ Յունիս 30 — Յուլիս 15: Գրուած է ներքին կանոնը և պայմանները եւայլն շատ intime լեզուով մը: Բայց կարեւորագոյնն է թէ ի՛նչ ուսում կը տրուէր հետ: Ըստ Յայտարարութեան սուսած ցանկին՝ հիմնալի է ուսումը՝ նկատելով թէ 1840ին է այդ:—

«Այս տիտութեանը շինված ուսումնականարդին մուհիպովը ձեմարանի աշակերտաց շորս տարվան սորվելիք բաները ասանք պիտի ըլլան:

- 1.— Հայերէն Քերականութիւն և Ետագրութիւն.
- 2.— Գեղեցկագրութիւն լայ, Գաղղիացի և Տանկերէն.
- 3.— Ալխարհագրութիւն Ուսումնական, Բնական և Քաղաքական.
- 4.— Թուարանութիւն.
- 5.— Գաղղիական Քերականութիւն և Ետագրութիւն և Խոսակցութիւն.
- 6.— Ընթացք սկզբունց գծագրութեան և Նկարչութեան.
- 7.— Ալեկորա.
- 8.— Պատմութիւն շին և Նոր, Սրբազան և Արտաքին.
- 9.— Տանկերէն Քերականութիւն և Ետագրութիւն.
- 10.— Երկրաշափութիւն.
- 11.— Տրամարանութիւն.
- 12.— Գրկնաստմար վտառականութեան.

Առնցմէ զսա պիտի սորձին Վաղարշապատն կանոններս կանոնաւոր եկեղեցի պիտի երթան, զբոսանքով Վերահայրենիքս պիտի ըլլան եւն. ։ Վաղարշ սը այս բաները սորձելով՝ ձեռնարանէն ելլելուս պէտ, առանց սերմայելի՝ հաշար քնար և արհեստ կ'ունենայ՝ վաճառականի գրազուրթիւն, վարժապետութիւն, եւայլն։

Այս հայերէնին քով գնենք 40-50 տարի վերջ զբուսող եկեղեցիկ աշխարհաբարը Զուրապի՝ Եռայեանի՝ Յարութիւնեանի և Զապանեանի գրիչն, և կը հասկնանք թէ ի՞նչ արդիւնք առած է հայ կրթական արթնութիւնը։

ՎԵՐԱԴՐՈՒՄ.—

Ան ա՛յս վիճակներէն յառաջ եկաւ Հայ Դպրոցը։ Կը տեսնուի թէ ս'ըքան համարայ քաղեր է հայ լեզու և հայ ուսումը։ Բայց պէտք չէ որ ընկամարենի անցեալի թերի այդ աշխատանքները. անոնք իրենց ժամանակի լաւագոյններն էին, և մեր առնելի գործերը ինչ որ են կամ կրցած են ըլլալ՝ կը պարտինք բոլոր գարեբու հայ գաւառաբնիկներուն խիղախ և ազգանուէր մեռնարկութեանց։

Դեռ այսօր ալ մենք չունինք ազգային մանկավարժութեան կազմակերպեալ սխուեմ մը, բայց աշխատանք մըն է առ արանքածելա կերպով գաւառաբնու եւ Մանուկագ. մանկադպրոցի համար փութաւարար Հայ Դպրոցը շատ նիւթ հաւաքած է կազմելու համար հայ ազգային մանկավարժութեան մը ստաղմը, բայց գիտական աշխատանք մը պէտք է այդ փորձառական ստաղմը դասուարելու և սխուեմի մը վերածելու համար։ Նախադասերազման չըլնաին, Կ. Գոլիս, Իզմիր, Նիկիֆիս և Ներքին գաւառները, ազգային գաւառաբնութեան շատ զորաւոր կեդրոններ կազմուած էին, ուր գործնապէս հաստատուած էր, տարիներու ընթացքին փոխանցուած փորձառութիւններով, հայ մանկավարժական գրութիւն մը, իր հետապնդած նպատակներով ուսմանց տառակներով՝ դասադիրքերով՝ գործադարձական կանոնադիրներով և ուսուցման մեթոտներով։ Ընդհանուր փուլաւումի մէջ, կորսուեցան և՛ անոնք իրր գործ, բայց պէտք չէ թալ առլ որ կորսուին նաև իրր գիշերքիւն։ Հարկ է հաւաքուին անոնք և վերածուին, սխուեմի մը որ զբի առնուի և փոխանցուի հայ ուսուցչութեան։

Պէտք մըն է այդ գործը, որովհետև վաղուան սերունդներուն ազգապահպանման խնդրոյն անհրաժեշտ մեկ մասն է այդ սխուեմացումը։ Ազգային գաւառեան նպատաւը մեռնարկներուն, սրենցմէ կեդրոնականն է կ'ընուի Դպրոցը, պէտք է հաստատուան իմ, մանաւանդ այսպիսի սրերուն երբ ազգին ամբողջութիւնը պահող կիմեր մեկ առ մեկ կը սուչին ալլալլուկ շարժումներու ալիքներուն սակ, և կը ստորին ու կը քայքայուին ազգային սխութեան գետինները։ Գտնելու ենք այսօր բոլոր ժամանակներու համար՝ այն հաստատուան կառուելը զոր կազմած են մեր անցեալի կրթական մշակները և սրան վրայ ամբարձր կը կենայ ցեղին մշակոյթը և ոգին, հետագայ սերունդներու հաստատութեան սահմանին մէջ՝ իր պարզագոյն մարտիկ վիճակին վերածուած։

ՇԱՌԼ ՊՕՏԼԷՌ

ՎԵՐԱՆԱԼ

Լնակներէն, ձորերէն եւ ծովերէն բարձր, վե՛ր,
Աւելի վեր քան լեռներն, անառները եւ ամպերն,
Արեգակէն ալ անդին, երբեքներէն ալ անդին,
Լուսաւորեալ գունդերու սանամներէն ալ անդին:

Ո՛վ իմ ոգիս, դուն կ'երբաս, կը սլանաս հապկաօւորձ,
Եւ, լուղորդի մը պէս քաջ, կոհակներու սիրահար,
Դուն կ'ակօսես խնդագին անհունութիւնը խորունկ,
Անպատելի հետաւորեամբ մը՝ առնական եւ առոյգ:

Դեմ', թռի՛ր օտս հեռուն այս ժանոյթէն ակօսային,
Դեմ' դառնալ սուրբ, անբի՛ծ՝ օղբուն մէջ վերնային,
Եւ ըմպէ՛, իբր ըմպելի մ'աստուածային, անապակ,
Այն ջինջ հուրէն, որով լի են միջոցները յսակ:

Եթէն բազում հոգերու եւ լայնանիս վիշերու,
Որ կը ննօեն ծանրութեամբ մեր միգամած կեանքներուն,
Նրանելի է այն որ հուժկու բերով մը կայտառ
Կրնայ պանալ դէպ' դառնորդ լուսեղէն ու պայծառ:

— Որուն խոհեր, ինչպէս արտոյներն առտուան,
Ազաս թռի՛չ մը կ'առնեն դէպի երկինքն անօհման:
— Որ կ'սաւառնի կեանքին վրայ եւ կ'ըմբռնէ իւրովի
Մաղկանց բարբառն ու լեզուն համբ իրերուն ափսառնի:

Քարզմ. Գ. ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ

ՀԱՅԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

1929—1937

Գրեց՝ ՕՆՆԻԿ ԱՒԵՑԻՍԵԱՆ

Վերջին տասնամեակի մէջ և մանաւանդ սա վերջին քանի մը տարիներուն, գեղարուեստական կեանքը Եգիպտոսի մէջ կ'ընթանայ յարանուն թափով մը: Ընդհանուր կամ անհատական ցուցահանգէսներու թիւը կ'աւելնայ. Սայն ախ Քէրքը ամէն տարի կը խառացնէ իր ընտրութիւնը՝ ներկայացուած հարիւրաւոր գործերու մէջէն, պետական գեղարուեստից վարժարանը կուտայ բազմաթիւ շքանշանաւորներ. եգիպտացի ուսանողներ, իրենց ուսումը տւարտած, կը վերադառնան Աւրոպայէն. կը կազմուին միութիւններ, խմբակցութիւններ, կը հաստատուին մրցանակներ: Օտար նկարիչներ կ'այցելեն Եգիպտոս՝ ցուցադրելու համար իրենց գործերը. և վերջապէս հազիւ տասը տարի առաջ հիմնուած «Musée d'Art Moderne»-ը ըստ օրէ կը նոխանայ, կը հարստանայ օտար կամ եգիպտական արուեստի գործերով:

Այս շարժումը տուաւ իր թանկագին արդիւնքները. երեսան եկան կամ կազմուեցան եգիպտացի կարեւոր արուեստագէտներ. նկարիչներէն Մահ-

Պապ-Էլ-Քաննաւարի (Հալէպ)
ԺԱՆՏԱՂՈՐ՝ Օ. ԱՒԵՑԻՍԵԱՆԻ

մուս Սայիտ, Տիկ. Սմի Նիմր, Մուհամէտ Նակի, քանդակագործ Մահմուտ Մուխթար — արժէքաւոր անուաններ պիտի մնան 20րդ դարու եզրայտակոն գեղարուեստի զերամնունդը կերտող խումբին մէջ։ Ասոնք, ինչպէս նաեւ միւս Եզրայտողները կը վայելեն պետական լայն օժանդակութիւն ունեն կերպով։

Անդին՝ ոմանք բախտաւոր, ուրիշներ իրենց բախտին ձգուած տառնեակ մըն ալ հայ արուեստագէտներ կան, որոնք թէև փոքր, սակայն պատուարեր տեղ մը ունին Եզրպատտի միջազգային գեղարուեստական կեանքին մէջ։ Հոս, համառօտ կերպով պիտի խոսինք անոնց զերջին ութնամեայ շրջանի (1929-1937) գործունէութեան մասին։

+

ՏԻԻԿ, ՏՈՐԻՈՂ ԿԱՄՈՐԱՅԻՆ, աշակերտներէն Անթուան Գուրտէլի, ունի իր աշխատանքը Բարիդի մէջ. 1929ի «Սալոն աիւ Քէրսի մէջ իր ներկայացուցած քանի մը պոռնդեայ արձանիկները և մէկ փայտէ արձանը մէկ անգամէն դասեցին զինքը Եզրպատտի առաջնակարգ քանդակագործներու շարքին։ Բաւական տարիներ բացակայելէ զերջ, անցեալ տարի դարձեալ նոյն Սալոնին զրկած Գողոս Նուարար փայտի պոռնդէ և Տիկ. Ժապէտի գունէ կիտանդրիները հաստատեցին իր արուեստին հասունութիւնը և տպացուցին անոր մեծ արժէքը։

Գողոս Նուարար փառայի
պոռնդէ կիտանդրի

ՅԱՆՂԱԿ՝ ՏԻԿ. ՏԱՐԻՈՂ ԿԱՄՈՐԱՅԻՆ

Աորանորդապաշտ շարժումէն իւրացուած իրեն անհրաժեշտ տարրերով դանդաւածային ու գիտակցօրէն նախնական իր գործը՝ արդիապաշտ արուեստի յատկանիշներուն յաջող և գեղեցիկ մէկ համարութիւնն է։

ՕՐ. ԱՐՏԵՄԻՈՒ ԹՈՓԱԼԻՆՈՒ, առաջին անգամ ցուցադրած է քանի մը դիմանկարներ 1923ի «Սալոն աիւ Քէրսի մէջ, որուն կը մասնակցի գրեթէ ոմէն տարի. Այսուհետև իր ճամբարդութիւնները գէպի Լոնտոն և Բարիդ, իր աշակերտութիւնը աջ-

տեղ Անարէ-Լօթի և իր սգեւորեալ աշխատասիրութիւնը շատ մեծ յառաջդիմութիւններ ընել տուած են իրեն:

Անցեալ տարի, իր անհատական ցուցանանքէսին մէջ տեսանք զինքը իբր իրապէս արդիւնաւոր նկարիչ մը որ կուտայ մեզի բնութիւնը, իրերը, մարդոց ամենախոնարհ կեանքի պատկերները՝ քիչ տարբերով, իրենց ուժգնութենէն, պայծառութենէն կըտրուած (rompus) քանի մը գոյներու միջոցաւ, թէև վրձինահարութի այլազան կերպերով, հաճելու համար ժառկայ դուռնաւորութի նրբերանգ ներդաշնակութեան մը:

Օր. Արամիս Թօփալեան

ԵՐՈՒԱՆԻ ՏԻՄԻՔԻՆԱՆ, եզրիպատանայ նկարիչներու երիցադասն է: Մինչև երկու տարի առաջ կը ցուցադրէր գրեթէ ամէն տարի ՎՄԻՍԻ տիւ Քէրօի մէջ: Կարծեմ 1934 ին Վ. Մանավեանի հետ միասնաբար սարքուած ցուցանանքէսի մը մէջ բերած էր բուական մեծ թիւ մը իր նկարներէն: Այդ տեղ առիթ ունեցանք տեսնելու իր սքանչելի նկարներէն մէկ քանին ու ճանչցանք զինքը իբրև Եզրիպատու ամենէն հարազատ կերպով ներկայացնող իրապէս տառեւտաղէտներէն մին(*):

ՏԻՐԱՆ ԳՂԲԵՏԻՆԱՆ ցուցադրած է երկու անգամ ՎՄԻՍԻ տիւ Քէրօի մէջ, սարքած է նաև անհատական ցուցանանքէս մը 1933ին: Իր ժամանակը կը բաժնէ Բարիզի և Եզրիպատուի միջև:

Անիկա ֆրանսական արդիւնաւոր դպրոցին հարազատ և առաջնակարգ արուեստագէտներէն մին է, որ ունենալով պաշտամունք մը Բօլ Սէզանի հանդէպ կը նետելի անոր ուղիին և ինքզինքն ալ տուած է տեսակ մը այդ մեծ նկարիչին գործը բացատրելու և հասկցնելու առաքելութեան:

Իր այս շեշտուած և յայտարարուած նետեւողականութիւնը

(*) Ծ. Կ.— Ծ. Տեմբրեանի զրոնէնէն հմայէ՛ք՝ օր. էջ 109-110:

ԽՄԲԱՆԿԱՐ՝ ՕՐ. ԱՐՅԵՄԻՍ ԹՕՓԱԼԵԱՆԻ

սակայն շատ հեռու է ընդօրինակող ըլլալէ: Բոլորովին տարբեր է իր արուեստը և անհատական: Իր նկարած պահուն զգացած, գտած կամ մտածած ձևերը պատշաճեցնելով իր օրինակին ամենէն անձն մականերսներուն վրայ կը յաջողի այս կերպով առ իր նկարներուն ձևերու լեցուն կառուցուածք (structure) մը ինչպէս նաև ճոխ ու աշխուշ գոյներու հարուստ ներդաշնակութիւն մը, այս ամէնը՝ հարտար, արագ, ֆզուտ, թարմութեամբ և զգացումով լեցուն աշխատելակերպով մը:

ԱԵՈՏ ՋՕՐԵԱՆ. մեր երիտասարդ լուսագոյն նկարիչներէն է որ յարատե յառաջդիմութեան մէջ է: Մասնակցած է քանի մը անգամ Գահիրէի և Ալեքսանդրիոյ Մալօններուն, ուր վերջերս իր նկարները մասնաւոր ուշադրութեան կ'արժանանան:

Բնանկար, մեռեալ բնութիւն և դիմանկար իր մշակած սեպերն են, որոնք առիթներ են իրեն համար ուսումնասիրելու գոյներու աղուտը խառնուրդներ, հազուադէպ նրբերանգներ և զանոնք զգացումով և նարտարութեամբ համադրելով պատտաին վրայ՝ յանգելու գունասարուսի հարուստ և ուժեղ ներդաշնակութեան մը:

ԲՈՒՋԱՆԻ ԿՈՃԴՄԱՆԵԱՆ նկարիչին արժանիքներէն մէկն է ա՛յն որ զեռ ուսանողական շրջանին իսկ չ'ենթարկուելով ակադեմական լուծին, իր որոնումները սկսած է ընել արդիապաշտ զարդի ուղղութեամբ: Երկու տարի է կը զբիէ իր գործերը Վալօն տիւ Քէրս: Անոր ներկայացուցած ֆիկիւրները՝ դիմանկար թէ քաղաքի տիւն, իրենց ծանր զանգուածներուն մէջ կը կրեն ոգրերգական արտայայտութիւն մը. կեանքի ու ճակատագրի հարուստներուն տակ կ'արձեռն շշմած, անզգայացած տիպարներ ըլլան անոնք: Ասկէ դատ, յօրինուածքի հաւասարակշռութիւնը, ֆոներու

Փիօկեայի

ՆԿԱՐ՝ Ա. ՋՕՐԵԱՆԻ

յաջող գիւտերը և մասնաւոր կարծիք դոյնի մը տիրապետութիւնը կանաչներու հետ՝ անհաստակուն գրող մը կու տան իր գործերուն:

ԳԱՐՈՅՐ ԳԱՐՏԻՋԳԱՆԵԱՆ կանոնաւոր ցուցադրող մըն էր ՎՄԱՐԻՆ տիւ Քէրսի, մինչև 1935 թուականը, երբ ան, դեռ եւրիստարգ, վախճանեցաւ յանկարծ: Այս տարւոյն ըսկիզբը յետ մահու ցուցահանգէս մը կազմակերպեցին իր գործերուն մէկ ստուար մասովը:

Արեւելեան տիպարներ և մանուկներ Պալտական տեսարաններ, փողոցի, արձարանի անկիւններ կը ներկայացնէին անանք, բոլորը՝ յախճապակեայ վառ և փայլուն գոյներով, թանձր ներկերով և ջղուտ ու ճարտար ձեւքով մը լայնօրէն վրձինուած:

Մադիկներ

ՆԿԱՐ՝ Ա. ԶՕՐԵԱՆԻ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԱՐԴԻՒԱՆ առանձին տեղ մը կը գրաւէ անշուշտ այս խումբին մէջ: Ան, կարելի է ըսել, հայ միակ իրական ծաղրանկարիչն է որ երգիծական բնածին յատկութիւններով ստաւած ըլլալով միասին զծագրական արուեստի թէքնիքին հետեւած ու տիրացած է անոր՝ Վիննայի մէջ:

Տարիներէ ի վեր կ'աշխատակցի եգիպտական մամուլին և իր սուր ու անխնայ քաղաքական ծաղրանկարներով մեծ համբաւի ու զնախառնութեան արժանացած է արար և օտար շրջանակներու մէջ: Կ'աշխատակցի երբեմն «Արեւ» օրաթերթին, ինչպէս նաեւ պատրաստած է ճոխ պատկերադարձումը Նրուսնդ Օսեանի «Ընկեր Փանչունիի առաքելութիւնը Մապլվարի և Վասպուրականի մէջ» գրքերուն, որոնք ապագութեան կը պատահն(«):

Այս անուններէն զատ կրնանք թուել նաև հետեւեալները:

(*) Ե. Խ. Ալ. Սարգիսի վերջին՝ 1937 Մարտի ցուցահանդէսին մասին ևս մեր Վերազանգոյի քաժիմը, հասոյին վերջաւորութեամբ:

Տիկ. Ս. Զաքըր, Օր. Լ. Բարսեղեան, Գ. Ս. Աղղարեան, որոնք
հաղիւ մէկ երկու անգամ հրապարակ ելած՝ կարծէք գործունե-
ութենէ դադրած են բաւորովին: Յիշատակենք նաև Գ. Ա. Պատ-
րիկը, որ մեկնեցաւ Սգիպատսէն քանի մը տարի առաջ. Գ. Վ.
Մանավեան՝ որ Ե. Տէմիրճեանի հետ սուրճած ցուցահանդէսին մէջ
բերած էր պարզ և բնական նշտութեամբ նկարուած տեսարան-
ներ. իսկ Գ. Գ. Ս. Սամսոնեան, Ա. Սողոմբլեան և Ժ. փախա-
մուսեան նոր կը սկսին ցոյց տալ իրենց աշխատութիւնները:

Ինչպէս կը տեսնուի ձՍտլոն տիւ Քէրօը հաւաքական ամե-
նէն կարեւոր ցուցահանդէսն է, աւր տարին անգամ մը հրապա-
րակ կուգան Սգիպատսի ամէն ազգէ արուեստագէտներ. կառա-
վարութիւնը յաւախ գնումներ ալ կը կատարէ հոնկէ՝ Գահիրէի
«Musée d'Art Moderne»-ին համար. կրնանք յիշատակել այստեղ
թէ այդ թանգարանին մէջ գործեր ունին հայեր ալ, ինչպէս Տիկ.
Տ. Կամսարական, Գ. Գ. Տ. Կարապետեան, Գ. Պարտիզպանեան և
Օ. Աւետիսեան:

Վ. Նաւասարդեան

ԾԱՆՈԹԱՆՈՒՄ ԱՆ ՍԱՐԴՈՒՍԱՆԻ

Ահաւաստիկ ամփոփ մէկ պատկերը Եգիպտոսի հայ արուեստագէտներու «գործունէութեան» սա վերջին տարիներու ընթացքին, ինչպէս նաեւ անոնց արուեստին գլխաւոր յատկանիշերը:

Հաւաքական տեսակէտով ի՞նչ արժէք կը ներկայացնեն անոնք. իրենց հայ ըլլալու հանգամանքէն զատ կա՞յ գիրենք միացնող կապ մը, հասարակաց ձգտում մը, ազգային արուեստ մը ստեղծելու մասնագութիւն մը....

Ո՛չ: Առանձին անհատականութիւններ միայն, եւրոպական այս կամ այն քաղաքի մէջ իրենց ուսումը առած, առաւել կամ նուազ արժէք և ինքնատեղութիւն ունեցող, այս կամ այն դպրոցին հետեւող արուեստագէտներ, և այդքան....

Գաղութներու մէջ ասկէ տարբեր իրականութիւն ալ կարելի չէ երեւակայել արդէն, կարծեա....

Նիկոսիա, Դեկտ. 1936.

ՕՆՆԻԿ ԱՆԵՏԻՍԵԱՆ

Թ. Պօղոսեան

ԵԱՂՐԱՆԿԱՐ՝ ԱԼ. ՎԱՐՈՒԻԱՆԻ

ՕՆՆԻԿ ԱՌԵՏԻՍԵԱՆ

Օճճիկ Աւետիսեանի կողմէ Ե-գիպտական իր արուեստակիցներուն վրայ այս հակիրճ ակնարկը անկասարէ: Երիտասարդ նկարիչը՝ հասկնալի համեսութեամբ, մը՝ զանց ըած է իր իսկ մասին խօսիլ: Ամբողջացնենք իր յոգ-ուածը:

Վիեննայի ԿրաՖիք Արուես-ներու պետական վարժարանը եւ ապա Հռոմի Գեղարուեստից պե-տական բարձրագոյն Ակադեմիա-յին մէջ արուեստին ընտելացած այս նկարիչը՝ անձնական որո-նումներու հետամուտ, ինչպէս պէտք է ըլլայ ամեն հումարիս արուեստագէտ, շուտով բորափած է ակադեմականութիւնը եւ ու-

Օ. Աւետիսեան

Դարով

ՆԱԿՐ Օ. ԱՌԵՏԻՍԵԱՆԻ

զած է թալ անձնադրում գործեր:

Դեռ ուսանողական տարի-ներէն՝ Վիեննայի եւ Հռոմի մէջ մասնակցած ցուցահանդեսնե-րուն, 1929ին սկսեալ է մասնա-ւանդ՝ Եգիպտոս գալի ետք, որ յայտնաբերած է իր թաղանդը: 1929ին, 1931ին, 1934ին եւ 1936ին, ցուցադրած է «Սալօն թիւ Քերթի մէջ»:

Մասնակցած է նոյնպէս Ա-դիսանդրիոյ Սալօնին, 1931 թուականին: Եգիպտոս զանուած եղանակին, դարձեալ, իր մաս-

նակցութիւնը դրկած է Լօս Անճելըսի (Մ. Նանանգներ) *International Print Makers Exhibition*ին, 1931, 1933 եւ 1934 թուականներուն եւ Պուրեթի Հայ Արուեստի Յուշանանդեսին, 1931ին:

Աննասական ցուցանանդեսներ է տուած Գանիբէի մէջ՝ 1932ին եւ Աղեքսանդրիոյ մէջ՝ 1934ին:

Այդ ցուցանանդեսներուն մէջ՝ մեծ մասը խմբական, նկարիչը աննկատ չէ՝ անցած: Ուսողութիւնն ու համակրութիւնը գրաւած է արուեստի բնագիտական, որոնք 50է աւելի օրաքերքերու կամ պարբերականներու մէջ, զննասական տղեր, երբեմն՝ ամբողջ սիւնակներ նուիրած են իրեն:

Աղիպոսի մէջ ծանօթ Յրանապի մատուցական Պ. Մօրիֆ Պրէն 1935ին հրատարակեց Աղիպոսի բոլոր նկարիչներուն ու քանդակագործներուն նուիրուած հաստը մը որուն մէջ տասներուն ակնարկութիւն մը միայն ընկելով կ'անցնի ու կանգ կ'առնէ, մասնաւոր յամեցումով մը եւ համակրութեամբ մը, քանի մը ընտելներու առջեւ, որոնցմէ մէկն է ճշդիւ Օճէիկ Աւետիսեան: Կ'արժէր մէջբերումներ ընել Պ. Պրէնի գիրքին, ինչպէս նաեւ զանազան քերքերու մէջ իրեն նուիրուած դուռնապից տղերէն, բայց չենք ուզեր խախտել իր յօդուածին ներդաշնակութիւնը՝ իր մասին խօսելով աւելի երկար քան ինչ որ խօսուած է իր արուեստակիցներուն մասին, իր կողմէ:

Նկարիչին հօրը կիսանդրին
ՅԱՆՆԱՆԳ՝ Օ. ԱՆՆԱՆԱՆԻ

Օճ. Աւետիսեան, որ *առաջադրութիւն* է, որ մասնագիտութիւն ընտրած է իրեն ժաննաջուրով փորագրանկարչութիւնը, չի սահմանափակուիր սակայն իր մասնագիտութեան մէջ: Փորձած է յաջողութեամբ եւ իւզաներիչ:

Իբր Բանդակագործ եւս փալլուն *աւար* մը ունեցաւ, ձեռակերելով Աղա Կարապետ Գալուստի պռոնգէ կիսանդրին(*), որուն միանգամայն բարեմոյն ու կոճովի արտայայտութիւն մը կրցած է ալ՝ այսինքն ա՛յն արտայայտութիւնը զոր պէ՛տ է ունեցած ըլլայ մեծ բարեբարը:

Բարձրագոյն կատարներու նեամուս այս արուեստագէտը, որ մտասել ուրեւումի մեջ է, բազմաթիւ զեղեցիկ գործեր պիտի տայ մեզի դեռ, վստան ենք:

Յ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Կիսանդրի Աղա Կարապետ Գալուստի

ՔԱՆՂԱՎ՝ Օ. ԱՌԵՏԻՍԵԱՆԻ

(*) Ծ. Խ.— Տես Տաշի Տարեգրիս սկիզբը զեւեղումը նկարը:

ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ԺԱԹԱՐԱՆԸ

Գրեց՝ ՅՈՒՆ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

Պատթոնի բանուկ փողոցներէն մէկուն՝ Թրիմօնթի վրայ է Անդրանիկի ճաշարանը: Ընդարձակ, ցած սրահ մը, յոգնած պատերով, որոնց տակ՝ շուրջանակի, շարուած են քառանկիւն սեղաններ, վրանին՝ թուղթէ սփռոցներով և թուղթէ անձեռոցներով:

Ճաշարանին առջև, փողոցը կը լայննայ փոքրիկ հրապարակի մը նման: Կեանքը ամբողջ աշա եղանակին դանդաղ է հոն: Կեանքը, այդ պահուն ծովեզերքի կամ Վիշերու վրայ է, որոնք լեցուն են ինքնաշարժերով և լողանք ասնող բազմութիւններով:

Ճաշարանին մուտքէն ներս, դրան անմիջապէս քովը, հաշուեհաշանին առջև նստած է հայ օրիորդ մը, թխադէմ, սև ու խորունկ աչքերով, և կը դրողի կարելու, սպասելով որ ճաշագինը վճարել զան, իրենց մեկնումի պահուն, ցանցաթիւով և ուշամնաց յաճախորդները, որոնցմէ ենք մենք ալ: Մեր ուշամընացութիւնը հաշուուած է և դիտումնաւոր: Մեր նպատակը ճաշել չէ միայն, այլ լսել մոնախանդ Անդրանիկը, որ վարպետ խոհարար մը չէ միայն, արեւելեան խոհանոցի մասնագէտ, այլ նաև է աշուղ մը:

Նստած ենք երեք հոգի, հաշուեհաշանին մօտ, սեղանի մը շուրջ, որուն վրայ ճաշարանին հայ ապաստաւորը բերած և մասնաւոր խնամքով շարած է մեզնէ, օղիի չիչին հետ: Աշուղը չի կրնար երգել, առանց խմելու: Ու մենք պիտի ընկերակցինք իրեն՝ մեր համեստ չափովը:

ՅՈՒՆ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

Երեք հազիւն, որոնք կը կազմեն մեր խումբը, առաջինը Գ. Ժիրայր Կիւրեղեանն է, յայտնի հնազանդաւ և զորագովաւոր, բնիկ Արարիկիցի: Հին յեղափոխական զէմք է, երբեմն հնչակեան, մեկնած է Ամերիկայէն Ձէյթուն, 1895ին՝ Երեսօմարտին մասնակցելու այն խումբին հետ, որուն մէջ էին Ապուր, Մլեհ, Հրաչեայ: Ինք միակ վերապրողն է անոնց մէջ: Ամերիկահայութեան հերոսական շրջանի վերջերան մը, որ ա՛յնքան յիշատակներ ունի ծրարած իր սիրտին խորը: Գ. Կիւրեղեան, — հայր կը կոչեն զինք այժմ — շրջանը ըրած է աշխարհի, տեսած է Ձինն ու Հնգիկը, Ծառոնը և Գարսիկը: Գնած է Խարպինի մէջ և ծախած Բարիկ ու Լոնտոն: Ամերիկայի շուկան կը ճանչնայ իր հինգ մասներուն պէս: Պոլսթոնի վրայ իր խանութը արեւելքի ճամբայ մըն է, ուրկէ կուգան անցնիլ Թոնկարմէք իրերու սիրահարները: Իր Թաւ պեխերուն և Թաւ յոնքերուն մէջտեղ զէմքը ժպտուն է, Թէև տարիներէ տկասուած: Իրանը՝ մեծղի և կարչնիզ՝ կազնիի մը պէս, որ փոթորիկներ տեսած է: Սեզանին վրայ տիրողը ինքն է, իր պատմութիւններով և իր պատկառանքով: Անիկա հիւրասիրած է ազգային Երոս Անդրանիկը, երբ Ամերիկա եկած էր պատերազմէն յետոյ: Հերոս Անդրանիկին և աշուղ Անդրանիկին միջև տատանում մըն է հիմա անոր կեանքը, իր վերջալոյսին մօտ:

Երրորդը Գ. Գասպար Մովսէսեանն է, կամ՝ Գասպարը պարզապէս: Հին դպրոցական ընկեր, ընկեր երիտասարդական օրերու և ապագայի երազներու, պատրաստուած՝ իրրև փաստաբան և հին հազուադէպի վաճառականի վերածուած՝ իր ճամբուն վրայ Կ. Պոլսէն Ամերիկա: Ծամբայ մը, որուն վրայ ցրցած են հայկական իրականութեան փուշերը, որոնց մէջէն սակայն՝ անոր լաւատեսութիւնը կը ժպտի երբեմն՝ վարդի մը բողբոջումին նման: Գասպար լաւատեսութեան կարմիրը ունի զէմքին և համակերպութեան կնճիւղ՝ իր ճակատին վրայ, որ սակայն կը մերժէ ճերմակը մազերուն, որոնք սև ու խիտ՝ կը յաւերժանան երիտասարդութեան պէս, հակառակ իր հասունցած տարիքին:

Երրորդը՝ ես:

Ծաշարանը ամայացած է գրեթէ: Քանի մը հայեր, անգործ Թերեւս, կը վարանին հոն, ու կպած կը մնան պնով մը կերակուրին, որ չի համարի: Անկիւն մը նստած է շէկ մազերով Ամերիկացի մը, գործաւորի կամ համեստ պայտօնեայի մը տեսքով, որ երբեմն երբեմն իր աչքը կը նետէ, իր ձեռքի թերթին վրայէն, զէպի մեզ:

Որովհետեւ մեր սեղանը սկսած է հետաքրքրական դառնալ իրեն համար:

Անդրանիկ, ճաշարանին տէրը, խոհանոցի գործը լմնացած, բայց պահելով դեռ իր գոգնոցը, մեր ֆովը եկած է այլեւս, ապառաւած հիւրի մը պէս: Իր լայն իրանը դրած է սեղանին անկիւնը՝ քոֆուտի, կոնակը դարձած ճաշարանի ապակեփեղկին: Օղիի գաւաթը ձեռքին մէջ կը բարձրանայ ի պատիւ մեզ և ուժայի մը մէջէն կը հոսի բերնէն վար, չրթունքի մտերիմ ծածածոթեմէն մը հրուելով: Կը խմենք իրարու կենաց: Հեռուէն, տարբեր երկիրներէն եկած հիւրը կը ներկայացուի իրեն: Եւ յետոյ կը բերուի նստի իր ծանկերուն վրայ, իր գիրկին մէջ պիտի փռուի և պիտի թրթռայ երկու ուժեղ և թաւ մազերու տակ կորսուող թեւերու գրկումէն:

Անդրանիկ բնիկ Ատանացի է, թրքախօս: Իր ժամանակին ու իր երկրին մէջ յայտնի աշուղ է եղած: Ժողովրդական ուրախութեանց մասնակցած է և լացած ժողովուրդին՝ անոր ասէս-թաննները: Եւ իր բանաստեղծական տաղանդին համար Նիւթը չէ որ պակասէ: Զարդ ու տարագրութիւն, յոյս և յուսախաբութիւն: Եւ վերջապէս՝ օտար ասիկա: Բայց հիմա Պոթոմ լենք այլեւս, ոչ ալ Թրիմօնթի փողոցի վրայ: Հիմա Ատանա ենք, Դոնիա, Գրուսա կամ Կ. Պոլիս: Կամ ուր որ կ'ուզէք: Արեւելքի մէկ անկիւնը: Միայն Ամերիկացի մը մեզ կը դիմէ, իր թերթին վրայէն աչքը երբեմն երբեմն հեռացնելով: Ամերիկեան դիտող մը:

Եւ յետոյ կ'երգէ, Անդրանիկն ալ իրեն հետ: Եղանակները՝ ծանօթ խաղեր, երկար և ողորձիչ, հառաչանքներ կոկորդի ու հարուածը ձեռքի՝ նուազարանին սիրտին վրայ, որ կը թոթուուի, կը շարժի, կը ծռի ու կը ծառանայ երբեմն ըմբոստութեան մը պէս:

Յետոյ՝ երկրորդ գաւաթը, յետոյ երրորդը: Մենք վերջացուցած ենք, ան կը շարունակէ: Անդրանիկ խոհարար մը չէ այլեւս, ոչ ալ ճաշարանին տէրը: Անիկա հեռացած է միջավայրէն ու շրջապատէն: Իր աչքերուն խորը սիրոյ ժպիտներ կան և կիրքի նուազներ: Կան երազներ և ցուքեր արցունքի: Լաւ օրերը ու գէշ օրերը իրարու թեւ տուած, կը պարեն միասին, իր ձայնին ելեւէջներուն մէջ: Ատանա՛, Երիտասարդութեան օրեր: Եւ յետոյ յոգնութիւնը կեանքին և ծանրութիւնը ներկային, որ կապարի պէս կը ճնշէ իր հոգիին և իր ձայնին վրայ:

Ամերիկացին չի հասկնար: Թերեւս կը ծիծաղի իր ներսէն,

այս խումբին վրայ, զոր չի ճանչնար: Գիտէ միայն թէ Հայեր են անոնք: Ու հաւանաբար կ'ախորժի անոնցմէ, ինչպէս իր կերակուրէն, զոր այս Արեւելացիները պատրաստած են: Թերեւս չին կապեր ունեցած է, համակրանքի կամ դարձի կապեր, կամ դրացնութեան՝ այս ճաշարանը յաճախողներէն մէկու հետ. կամ պատահմունք մը զինք բերած նստեցուցած էր հոն: Ծակատադիրը երբեմն իրարու քով կը բերէ ժողովուրդները և երկիրները: Անդրանիկի ճաշարանին մէջ այդ ժողովուրդներու մէկ քանի ներկայացուցիչները կը նստին քով քովի, և զիրար չեն հասկնար, դո՛նէ իրենց հոգեկան արտայայտութեանց մէջ, որոնց ամենէն յաականշականը անոնց երաժշտութիւնն իսկ է:

Ամերիկացին ոտքի կ'ելլէ վերջապէս, կ'անցնի հաշուետեղանին մօտ, մեր քովէն, ու վերջին ակնարկ մը մեր խումբին ու այս զարմանալի նուագաւորանին վրայ, որուն մէջէն պատմութիւն մը, ժողովուրդի մը պատմութիւնը իրեն երբեք բան մը չկրցաւ բռնել:

ՅՈՒՆ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

ԱՂՕԹՔ

Յայիւ իմձ, Յէ՛ր, գէթ բախտ՝մէր մօռացմամ...
 Ձգիւմայի, երբ այսպէս ցո՛ւրտ է այս գիօեր,
 Ձգիւմայի թէ երէկ օրն էր արփաքեր,
 Թէ մօռդ ձեռքս արեգակին օղբ ճանչցամ...

Զըլլա՛ր, Աստուած, վայելի՛մ համը ամմօռաց,
 Թեւեռս բախտը յիօէի՛մ քրքաւմբն այն,
 Ու սիրամ այս հէզ՝ չհառայէ՛ր հոս ընդունայն,
 Օ՛հ, չկրծէ՛ր զիս այս կարօտը հրայրեաց...:

Ոյ ճիւղեր, Յէ՛ր, ոյ ալ զիմի՛մ ամնմարտի՛
 Մրթիւիցէ մօռացութեան զուար բացիմ,
 Կը մընայ մարդ իր գրկամբի՛մ յաւէ՛ա գիտակ...:

Զեղամբի՛մ հետ՝ բախտ՝փը, Յէ՛ր, մօռացումիմ.
 Ա՛ն, զըբայիւր այս ճամբարդիմ գիօերակամ
 Որ կը խնդրէ ոյ թէ պերճ լո՛յսը արեւմբեամ՝

Այլ միմիայն բախտ՝փը, Յէ՛ր, մօռացումիմ...

Գանիրե, 1934

ՅԱԿՈԲ ԱՐԱՄԵԱՆ

ՀԱԼԵՊԻ

ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏՆԵՐԸ

Գրեց՝ ԱՐՅԱՆԱԶԴ ԱՐՔԵՊՍ. ՍԻՆՈՄԵՆԵԱՆ

Կ'ըսուի որ հին տառնները Հալէպի վեհապետները, առհասարակ քաղաքի պալատներուն մէջ կը բնակէին աւելի, քան թէ Միջնաբերդին մէջ։ Այս պալատներէն մէկը կառուցած էր Ապա էլ-Մալիքի որդի Մասլամա՝ 708-9 թուականին, տն-նաւարայի մէջ։ Մասլամա այս պալատին մէջ բնակեցաւ, որքան տառն որ կառավարին էր Հալէպի, իր եղբօր՝ ալ-Վալիտի տեղ, ապա շէնքը կործանեցաւ ու դարձաւ աւերակոյտ մը։

Իսկ Շատտատ կ'ըսէ. այս պալատէն աշտարակ մը միայն կանգուն մնացած էր եւ այլ աշտարակներու ալ քանի մը հետքերը։ Վերջերս յայտնի եղաւ որ Պապ Քըննասրինը ամբողջովին շինուած էր այդ միեւնոյն տաւրեալ պալատան քարերովը։

Հալէպի մէկ ուրիշ պալատը շինուած էր Հատիրի մէջ, Մասլամայի եղբօր՝ Սիւլէյմանի կողմէ, երբ այս վերջինն էր քաղաքին կառավարիչը։ Այս պալատը շինուեցաւ ու զարդարուեցաւ ամենամեծ խնամքով։ Այս դղեակէն է որ Հատիր Սիւլէյմանի իր անունը ստացաւ։

Հատիրը կը գտնուէր Հալէպէն դուրս եւ կը ներկայացնէր բուսական մեծ գիւղ մը։ Առհասարակ Հատիր կը կոչեն քաղաքին դուրսը գտնուող կարեւոր բանակումները (campement) եւ որդէն ճիշտ այս բացատրութեամբ յիշուած կը գտնենք «Մուլթաւար էլ-Պալատան»ի մէջ. — «Հատիրը կարեւոր բանակում մ'է. այսպէս կ'ըսուի Թէյյի Հատիրը, եւ կամ Հատիրը այսինչ ցեղին»։ Հալէպի մօտը կար հասիւր մը, որ կը կոչուէր Հալէպի Հատիր. տակաւ իր մէջ կը հաշուէր ամէն տեսակ Արաբներ, Թանուխներ եւն.։ Ասոնք կոռուեցան Հալէպի բնակիչներուն հետ՝ որոնք սակայն ստիպեցին գիրենք քաղաքը պարպելու։ Ուրիշ Արաբներ եկան հոն հաստատեցին իրենց վրանները, որով Հալէպի Հատիրը դարձաւ մեծ բանակավայր մը։ Ալ-Պալատորի «Թի-

Թագ ալ-Ֆուլթուհի մէջ կը կարգանք.— Հալէպի մօտ կար Հա-
սիբ մը զոր Հալէպի հասիր կը կոչէին, և որ իր մէջ հաւաքած
էր ամէն տեսակ Արաբներ, Քանուխներ և այլ ցեղախումբեր,
Երբ Քըննասրինը գրաւելէ վերջ Ապու Օպայտա հոն հասաւ, տեղ-
ւոյն բնակչութեան հետ խաղաղութեան դաշինք մը կնքեց, որով
բնակիչները պարտաւորցուց զխահարկը վճարելու: Ասոր վրայ
անոնք ընդունեցան իսլամական կրօնը, ու շարունակեցին մնալ
միեւնոյն վայրը, Թէ՛ իրենք, Թէ՛ իրենց զուակները և Թէ իրենց
Թոռները, մինչև յետագոյն Թուական մը՝ ար-Ռաշիտ խալիֆա-
յին մահէն վերջ: Ապա այս հասիրին բնակիչները յարձակեցան
Հալէպ քաղաքի ժողովրդեան վրայ և փորձեցին զանոնք վտարել
անկէ: Հաշիմիաներէ բաղկացած Հալէպի քաղաքացիները, յուսա-
հաւ, գիմեցին Հալէպի շրջականները բնակող Արաբ բոլոր ցեղա-
պետներուն եւ ասոնցմէ օգնութիւն խնդրեցին, որոնք փութա-
ցին բնիկներու օգնութեան, առաջին հասնողը ըլլալով բոլորին
մէջ, Զօֆար ալ-Հիւալիի որդի՝ ալ-Ապպասը, Ասոր վրայ հասիրի
մարդիկը, չկարենալով անոնց խօսք հասկնել, զանոնք վտարե-
ցին իրենց հասիրէն և բոլորն ալ ջարդեցին: Ասիկա կը պատա-
հէր ար-Ռաշիտի որդի՝ Մուհամմէտ ալ-Ամինի սպասամբութեան
օրերուն: Հասիրի բնակիչները Քըննասրին զաղթեցին, որուն ժո-
ղովուրդը լայն ասպնջականութիւն ցոյց տուաւ իրենց, հայթայ-
թելով անոնց սնունդ և զգեստ: Բայց սպերախտ Հատիրցիք հա-
զիւ Թէ Քըննասրին մտած էին, սկսան գելը գրաւել, որուն
վրայ Քըննասրինցիք զանոնք արտաքսեցին, ցրուելով երկրին
ամէն կողմերը: Այսպէս անոնց մէկ մասը Թաքրիդ գնաց, մաս մը
Հայաստան և ուրիշներ մինչև և հեռաւոր երկիրներ: Հալէպի հա-
սիբը անոր կարեւոր արուարձաններէն մէկը կը կազմէ և շատ
նշանաւոր էր երբեմն, գտնուելով քաղաքին հարաւ արեւմտեան
կողմը, պարիսպէն նեղընկէց մը հետու: Ան կը կոչուի Հատիր
առ-Սիւլէյմանի: Անոր բնակչութեան մեծագոյն մասը արաբա-
ցած Թիւրքմէններ են, բոլորն ալ ճարտար գինամարդիկներ: Հոն
գեղեցիկ միտկ մզկիթ մը կայ՝ ուր խուրպիմ կը կարգան և ուր
կ'աղօթեն խճուղին: Ունի բազմաթիւ շուկաներ, ուր կարելի է
ամէն բան գտնել: Հասիբը ունի իր կառավարիչը: Բայց Քըն-
նասրինի հասիբը նաւազ կարեւոր է, (Պատմութիւն Սագուրի, Բ.
184 էջ):

Իպն Շառատա կ'ընէ. երբ Ապպասիաները քաշուեցան իշխա-
նութենէ, Ալիի որդի՝ Մուհամմէտի որդի՝ առ-Մաֆա Ապաալլաւ
հրաման ըրաւ քանդել Հատիրի այդ պալատը և զայն կործանեցին:
Երբորդ պալատ մըն ալ կը գտնուէր Խճատարայի մէջ (այժ-

մութիւն-կանխաբան), ալ-Հասի շրջանին մէջ, Հալէպի կառավարութիւն, ճիշդ անուանակոչմամբ ալ-Ահստ, որ շինուեցաւ, Ապտալ-Ազիզի որդի՝ Օմարի կողմէ, և ուր կը բնակէր յաճախ:

Զորորդ պալատ մըն ալ գոյութիւն ունէր Պիթյաս գիւղին մէջ և զոր կառուցած էր Սալիհ, որդի՝ Ալիի, որդի՝ Ապտ Ալլահի, որդի՝ ալ-Ապպասի: Հոս էր որ Սալիհ, կը բնակէր շատ յաճախ և ինչպէս որ իսկ Շատտատ կը վկայէ, այդ պալատան հետքերը կը մնային դեռ մինչև իր օրերը: Իսկնը-Շիհնիի վկայութեան համաձայն Պիթյաս կը գտնուէր Հալէպէն դուրս, և մաս կը կազմէր պատմագրին հօրենական կալուածներուն: Իսկն խալիքան կ'ընդունի Վաթթյասն հնչուժը, բայց ըստ «Գամուս» յատուկ անուանց բառարանի, այս բառը իբր յարացոյց (*paradigme*) նշանակուած է ժիրպալի:

Սագուք պատմագիր (Ա. էջ 667) կը վկայէ այս առթիւ որ Հալէպցիք տանց բացառութեան համաձայն են հաստատելու համար՝ որ Պիթյաս (չլիթթի Անտիոքի հայ գիւղին հետ) գիւղ մըն էր Հալէպի դուռներուն տոջև, ան-Նէյրապի և Պապիլլայի միջև: Հալէպի էմիր Սալիհի (*slc*) որդի՝ Ապտալ-Մալիքի որդի՝ Ալի, հոն պալատ մը ունէր, բայց որ՝ գիւղն ալ, պալատն ալ այժմ աւերուած են: Նշանակուած վայրը կը հաստատուի ալ-Պոնդորի մէկ տողէն, մէջբերուած միւսինոյն հեղինակէն, ուր Պիթյաս յիշուած է միաժամանակ Պանագուզայի և Պապիլլայի հետ: Սերբ Ապու Մալիմ Սուրիա վերադարձաւ, էլ-Մանսուր Սալիհը նշանակեց Հալէպի, Քըննասրինի և Հոմի կառավարիչ (754): Սալիհ հաստատուեցաւ Հալէպի մէջ, և քաղաքին դուրսը պալատ մը շինեց, կոչելով զայն Պիթյասի պալատ, ան-Նէյրապի մօտ: Իսկն խալիպ ան-Նազիրիյա կ'ըսէ. — Կարգ մը հաշիմիթներ Հալէպ բնակեցան, և զայն ընտրեցին իրենց կայան, մերժելով բնակիչ Հալէպէ դուրս ունէ քաղաքի մէջ: Նոյնը ըրաւ նաև Սալիհ, որդի՝ Ալիի, որդի՝ Ապտ Ալլահի, որդի՝ ալ-Ապպասի: Ան իր պալատը կանգնեց Պիթյասի մէջ. պալատը կանգնած էր այն բարձրաւանդին վրայ՝ որ կ'իջիւէր ան-Նէյրապի, քաղաքին հիւսիս-արեւմտեան կողմէն, և որուն ախոռը կ'իյնար մօտաքի աջ կողմը, անցքով մը բաժնուած պալատէն...»:

Հինգերորդ պալատ մը կը գտնուէր Անտիոքի դրան (Պապ Անթաքիյա) դուրսը, կառուցուած Պանու Սալիհներէն, և որ կը կոչուէր Զոյգ Պալատներ (ստ Տարանի), Քուէյք գետով բաժնուած իրարմէ, որոնց միջև կամար մը ձգուած էր, և զորս բարձրացուց Սալիհի որդի՝ Ապտ ալ-Մալիք, և որոնց շուրջ մտնող առուարձան մը կազմուած էր: Այս զոյգ պալատը լրացաւ միայն

Սիմա երկայնահասակի ջանքերով՝ երբ սա Հալէպի կառավարիչ նստաւ։ Ապա ալ-Մալիք լրացուց պալատան անհրաժեշտ նորոգութիւնները և զայն օժտեց նոր գուռով մը, զոր առաւ Քասր էլ-Պինաթէն (Օրիորդաց պալատ) և որ կալուածն էր Հալէպցի կարգ մը հաշիմիթներու։ Իպնը-Շինի սակայն կը վկայէ՝ որ այս պալատը կը գտնուէր քաղաքին մէջն իսկ, Օրիորդաց փողոցին վրայ (Տարպ էլ-Պինաթ)։ Կրկին այս պալատան տրեւեյեան կողմը պարտէզ մը կար, պալատանց անուանով կոչուած, Քըննասրինի դրան հիւսիսային կողմը, և որ կալուածն էր Նուրիյա շաքի Մէտրէնէին, որ կը կոչուի պալատներէն մէկուն անունով։

Իպն ալ-Ասիմ իր Զրպաա երկասիրութեան մէջ կը վկայէ՝ որ Ապու Անմատ էլ-Մովաֆֆադ Հալէպի և ասոր զինուորական սահմաններուն վրայ կառավարիչ կարգեց Սիմա երկայնահասակը, երկրին զինուորական պետերէն և Ապպառիտներու ազատագիրներէն մին։ Սիմա Հալէպէն գուրս կառոյց հոյակապ պարստ մը, շուրջը զեղեցիկ պարտէզով, որ գտնուելով Պապ Անթաթիայի գուռը, մինչև հիմա կը կոչուի դեռ Պալպտան Պարտէզը (Պուսթան աա-Տար)։ Ասիկա անտարակոյս ա՛յն պալատն է, ինչպէս նաև ասոր կից եղողը, որ նախապէս շինուած էր Սալիհի որդի՝ Ապա ալ-Մալիքի որդի՝ Մուհամմէտի կողմէ։ Այս պառնառաւ ալ այդ վայրը կոչուեցաւ զՋոյգ Պալատներու։ Այս երկու պալատներէն մէկը, Քուէյք գետի մէկ ափին վրայ շինուած, կը կոչուէր աա-Սիւլէյմանիյա, որմէ՝ Հատիր աա-Սիւլէյմանիյա անունը, որ է Հալէպի հասիւրը։ Սիմա իր պալատան քովը գտնուող Քուէյք գետին կամուրջը վերաշինեց և որուն վրայ հաստատեց Հալէպի մօտը եղող Հաշիմիթներու ապարանքէ մը վերցուած գուռ մը։ Ահա ա՛յդ ապարանքն էր որ կը կոչուէր Օրիորդաց Պալատ, և որուն անունով կը ճանչցուէր, ինչպէս որ ըսինք, Հալէպի Օրիորդաց փողոցը։ Սիմա այդ գուռը անուանեց Դուռ Քազազու-թեան (Պապ էս-Սալէմա)։

Իպն Շատտաա ապա կը յաւելու, կար նաև ուրիշ պալատ մը պարտէզներու դրան ներսի կողմը, կառուցուած Մուրթաաա ա՛լԱվայի կողմէ։ Այս Մուրթաաա ա՛լԱվան, Ապու Նասր Մանուրն էր, Լուլուի որդին, Համամիտներու ազատագրեալներէն մէկը։ Այս պալատը կը սպասնար փլիչի, որով վար առին զայն և իր տեղւոյն վրայ շինեցին ժողովուրդի մարդոց համար բնակութեան փոքրիկ տուներ։ Աւելի վերջը էլ-Մալիք էլ-Ազիզի իշխանութեան օրով, Ալամ էա-Տին Քայզար ադ-Ջահիրի գնեց այդ միւնայն շէնքերը, բոլորն ալ քանդեց, և քարերն ու այլ շինանիւ-

Թերը ազատագրեց մեծ ռազմարիւն մը շինելու համար, իւրի գետնափոր շտեմարաններով և չորս կողմը խանութներով, որոնք իր մահէն վերջ անցան իր զաւկին և յաջորդներուն: Ապա տառնց մէկ մասը ձեռքէ հանուեցաւ 1273ին, ի նպաստ թագաւորի անշարժ կալուածոց վրայ հսկող Պատր-առ-Տին Էմիրներուն և խաղնասար՝ ալ-Մալիք էզ-Ջահիրի:

Կար վերջապէս եթներորդ պալատ մը, Սալիկ առ-Տաւլայէ կառուցուած ալ-Հալապայի մէջ որուն ուղղութեամբ փոխել տըրուած էր Բուէյզ գետի ընթացքը: Ալ-Հալապ կը կը գտնուէր Հալէպի մերձակայ վայրի մը մէջ, քաղաքին արեւմտեան կողմը: Ունէր առողջարար օդ, պարարտ հող և առաւելութիւնը՝ ունէր գետին ափին վրայ գտնուելու: Հոն կը տեսնուէին այգիներ և ձիաժողովարան մը, նոյնիսկ երկու հատ, ուր տեղի կուսենային ձիերու մրցումներ (հալապ):

Երբ Նիկէիֆոր պաշարեց Հալէպը, զբաւեց ինչ որ կար այս պալատին մէջ և չէնքն ալ քանդեց: Հալէպի իշխանները շարունակեցին բնակիլ այս պալատներուն մէջ, մինչև Միրզադիտներու ժամանակը, որոնք առաջինը եղան հաստատուելու Միջնարկին մէջ և հոն բնակելու: Միրզադիտներու օրինակին հետեւեցան իրենց բոլոր յաջորդները:

Հալիպ

ԱՐՏԱԻԱԶԴ ԱՐՔԵՊՍԿ.

Խ Ո Ն Ե Ր

Անխաղճ հագրօթէն դժոխքն է. մարդիկ կը բաժնուին տառապող հոգիներու և տառապեցնող սասանմանքու:

* * *

Ոչ ոք իմեզինքն ցոյց կուտայ ինչպէս որ է. իւրաքանչիւր դիմակ մը կը կրէ և դեր մը կը կատարէ:

ԵՌՓԵՆԱՌՈՒՆՐ

* * *

Աւելի ապաճով է մուրալ՝ քան զողմալ. քայց աւելի գեղեցիկ է զողմալ՝ քան մուրալը:

ՕՍԿԱՐ ՌԻԱՅԼՏ

* * *

Մարդիկ չկրճալով դարձանել մահը, քուսաւորիւնը, եղբուքիւնը, խորհած են, երբեքիլ բլլալու համար, ամենց մասին քնաւ չմտածել:

ԲԱՍԿԱԼ

ՈՒՍՏԱ ՄԱՐԿՈՍ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Գրեց՝ Ե. ՅՈՒՆԵՆԱՆ

Ո՛ր չէր հանչնար Ուստա Մարկոսը... և ինչպէ՞ս չհանչնա-
րին.— մէկուէն տանը փլած պատն էր շինած, միւսին տանիքը
կամ սառնիքը(1):

Ամէն մարդ բանի մը կը նմանցնէր զայն, և իրիկունները
երբ գրացինքը քով քովի կուգային, սարէն ձորէն խօսելէ վերջ,
խնդրոյ առարկայ կը դառնար Ուստային քիթը.

— Որ Ուստա Մարկոսը արաէս անցնի, խուռերը(2) տանը
հինգ օր սարէն մէկայ գին կը վազին, ըհի՛, ըհի՛...

Խօսողը Բելուկենց Արթինն էր, կարճահասակ և դժուար պէս
լերկ գլխով մէկը, որ գիւղին մէջ հանրածանօթ էր անոր համար,
որ դաշտերը էշերով կը հերկէր:

— Ամմա ըրիր. քիչ մըն ա կենաս նէ տըսես քի սարը տե-
ղէն կը փախի...

— Սը՛ս... կուգայ Հայկակ(3)...

Հեռուէն կ'երևի նիհար և երկայնահասակ մարդ մը, որ
քիչ մը օրօրուն քայլածքով կը մօտենար:

Ի՞նչպէս նկարագրել զայն. առէ՞ք չորս հինգ տախտակ ու
զամեցէ՛ք իրարու. յետոյ ձեռքերուն տեղ երկու փերթ ապուխտ
կախեցէ՛ք. գլուխը,— սուսախ(4) մը անկեցէ՛ք հակառակ կողմէն,
աչքերուն տեղ երկու ձիթապտուղ, մէկը միւսէն քիչ մը պզտիկ.
յօնքերուն տեղ սեւ հաւի մը պոչէն երկու փետուր փետտեցէ՛ք:
Բերանը չի տեսնուիր. մացառանման ընչացքը բարբովին ծած-
կած է զայն: Եթէ քիթին տեղ տանձ մը կախէ՛ք հակառակ վար՝
լմցաւ:

Ուռքերը... ան ալ դուք շինեցէ՛ք և անունը կ'ըլլայ Ուստա
Մարկոս...

(1) Սառնիք.— Անեհի ցուր տարածիւն սեղ:

(2) խուռ.— Քաշում (թք.):

(3) Հայկակ.— Կը գործածուի զիտը մասնիկիմ սեղ:

(4) Սուսախ.— Գլուխի սեռակ մը, որուն հաստ կեղեր իրն ալման կը
գործածուի զիւղեմ մէջ:

— Գարննկուհի...

— Աստու բարին Ուստա Մարկոս, ինտեր ես, գեղերը ինչ կայ չկայ նայինք:

— Իներ խաղաղութիւն, ա՛լ դարձ չմնաց:

Քեռուէնց Խաչիկը, որ մինչ այդ լուռ էր, զգաց որ ժամանակն էր ներկաները քիչ մըն ալ իրմով զբաղեցնելու...

— Ան տարին որ Վերուսաղէմ գացինք, ծովը Ֆրոբրմայի(1) բռնուած էր, քիչ մընաց ալ ճողէինք(2), ամա զարտանը Ինկիլիզ էր աէ ազատեցանք: Մարդը մա՛րդ էր...

— Գալս կ'ըսէր, անոնց երկիրը ծովին մէջն է:

— Բան մը ըսեմ — մէջ մասա Քեռի Ասն, — լուսնկան Մաւիկնց գին գացեր է. ալ երթանք պոլոզ նստիմ(3)...

— Ասիկակը շխտասկ է — ամբողջացուց Ուստա Մարկոս, — կնիկս կը սպասէ...

* * *

Ամէն տարի, ամառնամուտին երբ անձրեւները կը զագրին, և կեանքը կը սկսի եռալ, Ուստա Մարկոս իր տունը կը քաշուի. ձմեռը անցնելէն վերջ, ալ մ'վ տունը նորոգել պիտի տայ:

Սենեակին անկիւնը, միմեռի(4) մը վրայ նստած, կարկըտած ակնոցը քթին, Ուստա Մարկոս կը կարդար:

Աշխարհի վրայ իրեն համար երեք բան կար, ուրաղը, և երկու գիրք — Գլխաձէ Քաղաք և Եֆեմէրաէ: Իսկ կի՞նը: Վերիկ ըսածդ մարդուս գլխուն փորձանքն էս կ'ըսէր: Բայց, իրեն պարտականութիւն կը սեպէր, բարեփոխել զայն. քիչ մը ամարդոս դարձնել...

— Մո կնիկ... ո՛ւր ես կէնէ, եկու մտիկ ըրէ՝ աշխարհի բանը իմանա...

Ու այսպէս կը կարդար.

«Եւ ա՛լ զգիր տարւոյն, և ե՛րթ է, է՛. և տես, եթէ յաւելեալն չորս է կամ հինգ. միջոցն, հանդերձ պահուք, է հինգ շաբաթ. իսկ եթէ այլ թիւ լիցէ՝ է չորս շաբաթ»:

Եեղճ կինը ստիպուած էր երկանը դէմը նստիլ ու մտիկ ընել. ճէ՛հ, աշխարհի բան էս, պէտք էր լսել... մինչև որ կերակուրին ջուրը հասնէր, ու խանձին հոսը տունը լցնէր. այն տանն, փէշերը ժողուելով, կը վազէր խոհանոց:

(1) Ֆրոբրմա. — Փարսիկ (թրք.):

(2) ճողիլ. — Մեռնիլ, ստեղիլ:

(3) Պոլոզ նստիլ. — Պառկիլ:

(4) Միմեռ. — Բազմոց, (թրք.):

Ուստա Մարկոս կը կարծէր, թէ կինը խոհանոց կ'երթար
ուտելու: «Արդէն կնկան խելքը փորին մէջ կ'ըլլայ» կը մտա-
ծէր բարկացած:

— Ծօ կնիկ, մէր զացիւր կէնէ, ես որո՞ւ համար աը կարգամ...

— Գրողը ասնի, պատերուն կարգա...

— «Կնիկ չե՞ն մի», կը մուտար զայրացած, ու այդ պահուն
Ուստա Մարկոսի գէմքը կը սկսէր փոխուիլ: պզտիկ աչքը կը
մեծնար ու կը հաւասարէր միւսին, իսկ կզակը կը մտանար
քիթը քերելու...

Ջղայնացած, գէրքերը մէկ կողմ կը դնէր, ու կ'ելլէր մին-
տէրին վրայէն: փորձանք... Չէ՛, Ուստա Մարկոս կնիկ ծեծողնե-
րէն չէր. գտակը գլուխը կը դնէր ու գուրս կ'երթար. քիչ մը
Պօղոսին սրճարանը կը նստէր, իսկ իրիկնադէմին՝ դրացիներուն
քով, մինչև լուսնկան Մամիկնից դին անցնէր. այն ատեն կը զառ-
նար տուն ու կը մտնէր անկողին:

— Ծօ կնիկ, ես որ կը կարգամ, քեզի համար է, մայիկ
չընե՞ս, աշխարքի բանը իմանաս...

Կինը արդէն եօթներորդ քունի մէջ էր և թեթև խուկցող
մը կը պատասխանէր ամուսինին:

«Կնկան խելքը արդէն քունին մէջն է», կը մտածէր Ուստա
Մարկոս ու վերմակին տակ կը պահէր ճակտէն կախուած
տանձը...

* * *

Այն օրը գիւղին մէջ իրարանցում կար, լուսինը խաւարած
էր...

Գիւղերուն մէջ լուսինը քաղաքներուն պէս չի խաւարիր, այլ,
նայք(1) պտուռ մը անոր տաջև վարագոյր մը կը քաշէ՝ զայն
գեղեցիկ աստղերէն պահելու համար, որոնք իշխաններ են:

Եւ գիւղացիները կը սկսին կրակել, վարագոյրը պատռելու
համար. իսկ հրացան չուռեցողները կը պոտան կամ թմբուկ կը
զարնեն նայք պահաւը վախճնելու...

Իրաւ ալ, շատ չի տեւեր, ու լուսինին գէմքը մէջտեղ կ'ել-
լէ, հէքեաթներու իշխանահիներուն պէս սիրուն:

— Աս բանիս տակը բան մը ըլլալու է, ըստ. Գումճիկնց
Մըկըրը:

— Աս մէկակը շիտակ ես,— վրայ տուա ուրիշ մը:

— Ուստա Մարկոսին երթանք,— լսուեցաւ ձայն մը:

Ու քիչ վերջ գիւղին կէսը հաւաքուած էր Ուստա Մարկո-

(1) ճաք.— ճար, (թք.):

որին գլուխը, որ ակնոցը քիթը անցուցած, էֆիմէրտէին էջերը տալին տեղին կը դարձնէր։ Վերջապէս դառաւ, ակնոցը շտկեց և քանի մը անգամ հազալէ վերջ, սկսաւ ակոսաներուն մէջէն կարգաւ, գիտցած բառերը քիչ մը բարձր, իսկ չգիտցածը՝ կամաց-բայց հասկցուեցաւ։ Որ պատերազմ պիտի ծագի և թագաւորք թագաւորաց վրայ պիտի ելլեն, շատ մարդիկ պիտի մեռնին, ամբողջ աշխարհներ պիտի կործանին, և որագուց թագաւորք մեռանիցին...

— Վա՛յ, վա՛յ, ալ ինչու երկինքը աշխարհիս մէջ չմտնէ, ալ մի որսուան համար տապրինք։

— Վաղը տէրտէրը կանչենք, թող պատարագ ընէ։

— Ամա՛ն ճանճ՛մ, բան էր կարգաց. հերու ես ըսաւ քի նըրքընա ալլայ, ֆալան ֆըլան ալլայ, բան չըղաւ...

Խոսողը Բելուկենց Արթինն էր, իսկ լսողը՝ Ուստա Մարկոսը, որ՝ ինքնիրմէն ելած՝ գիրքը գրպանը խոթեց, ու բարկացած՝

— Ծօ՛, Արթին, էս աշխարհը ալ կործանի ամմա էնկ էսէջ դուն ալ ճողիս...

Ամբողջ գիւղին մէջ Ուստա Մարկոսին գուշակութիւնը բերնի ծածոց դարձած էր։ Անցաւ երեք ամիս ու բան չեղաւ։ Անցաւ վե՛ց ամիս ու նորէն բան չեղաւ։

Բելուկենց Արթինը ուրախ էր, և իր խնդուքը կը լսուէր ամէն կողմ։

— Որ Ուստա Մարկոսը արտէս անցնի, խուչերը տասնհինգ օր սորէն մէկալ գին կը վաղին, ըհի՛. ըհի՛...

Ենչճ՛ Ուստա Մարկոսը մատի փաթթոց էր դարձած գիւղին մէջ, ու ինք կը զգար այդ, և իր կարգին քէն էր ըրած ամբողջ գիւղին։ Ե՛լ դուրս չէր ելլեր. սենեակին անկիւնը նստած, կարկըտուած ակնոցը քթին՝ կը կարդար։

Աշխարհը սև կ'երեւար իրեն. ինչքա՛ն չար էին գիւղին մարդիկը, կարծես սառածնայէն նոր տաած ըլլային։ Զէ՛, կը մտածէր ինքնիրեն, էֆիմէրտէն չի սխալիր։

— Ծօ կ'նի՛կ...

— Ի՞նչ է կէնէ։

— Էս աշխարհը ալ կործանի, կրակ կ'իյնայ էս աշխրքի գլխուն...

* * *

1915... Էֆիմէրտէն չէր սխալած։

Ամբողջ գիւղը բռնները շալկած, բռնած էր անձամբօր համբան, վախը սրտերնուն, լացը աչքերնուն։ Միայն Ուստա Մարկոսը անտարբեր էր. կարծես պտոյաի երթար. իր տունը

տեղը ձգած, միայն ուրազը և երկու գրքերը առած էր: Կնոջ թախանձանքը զուր էր անցած, չէր ուզած մինչև իսկ կապոց մը վերցնել:

— Պոչ բան է, — կ'ըսէր, — անգիտի աշխարհը ինչ ա'ընինքս առնե՞ք...

Խնդն Ուստա Մարկոս, ինչպէս բաժնեցին զինքը իր գիրքերէն. ուրազը ձեռքէն առնելէն վերջ՝

— Հագին կուտամ, գիրքերս չե՛մ աւար, — պոռաց ժանտաւր մաներուն:

Ու այդպէս ալ եղաւ. հագին մարմինէն բաժնելէ վե՛րջ միայն գիրքերը ձեռքէն առին:

Էֆրիմէրաէն չէ՛ր սխալած...

Գանիբէ

Ե. ԹՈՒՇԵԱՆ

ԵՂԵՐԵՐԳ՝

ՎԱՂԱՄԵՌ ՊԱՅԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՀԱՄԱՐ

Կը յիշեմ դեռ, կը յիշե՛մ, Մա՛յր, այտնուդ ակօսեմ
Կարի՛չ կարի՛չ՝ վար քափած արտառնեցնեղ ինձ համար,
Երբ դուն համարոյր մը վերջին դռի՛ր ճակոխ՝ դողալեմ,
Ու յսմանցի՛ր զիս քանսին՝ ինչպէս տեղեւ մ'աշնահար:

Մա՛յր, սանդուխներ ելլելի ոտքերս ա՛յնքան յոգնեցան...
Խուրձ մը չոյսի ի խնդիր ես քանցեցի մեծ մի՛ դուռ,
Բայց ո՛չ մեկ ձայն հիւրընկալ տուաւ ձայնիս պատասխան...
Անցո՛յս ինկայ ամայի՛ն՝ պարիսպներու ամրակուռ:

Մա՛յր, չըզոտայ հոն երբեք սրտի ո՛չ մեկ ըսփոփանք.
Հոռիքան հեք քեւանցուկ մընացի լոկ քարեկամ..
Անտես ձեռքեր՝ մուրի՛ն մեք, հիւսեցին մի՛շտ սե՛ւ պատեմ,
Իմ մեղս ամեն օր փոքրո՞ղ երազներու ծաղկահամ:

Մա՛յր, տարիներն անցան եղծերգներ կրեուցմին.
Կեանքի լոյսին հեռապինդ՝ ո՛չ մեկ ժպիտ բայունեցաւ
Օտե՛րու գիրկն արիւննոց վրան շուրթիս բարձառին,
Անգոծումի երազին հոգիս մընայ մի՛շտ ծարաւ:

Վերքեռումիս հակընդդէմ՝ Մա՛յր, ստուերներ մըքաւած
Զերք ուրումներ ցըցուեցան ճամբուս վրայ արեւկայ.
Ո՛չ ոք, ո՛չ ոք աչիս մէջ սակայն իմ շենդըս ըզգայ...
Բի՛ւրս հովերու սոյլին դիմ ես առագա՛ւտ բացուեցայ:

Մանգաղներ սուր՝ ճանձրախտի, Մա՛յր, անխընայ հնձնցին
Ի՛նչ որ կ'ապրէր տակաւին շիղերուս մէջ առնացի.
Ճիւն միայն շրթներու թրուսն երախը մուրիւն...
Ու ես իմ մէջ՝ անաղօթք շենչե՛րս ամեն քաղցի:

Մա՛յր, սուրբի լոյս հաւաստով սպասեցի ընդ երկար
Արշալոյսի մ'երկումսին որ ինձ նոր կեանք մը բերէ,
Կապոյտին ծոցն ասղընեոց տա՛ր ասղներէն լուսապար...
Բայց կը ծագի՛ն արեւներ անհորիզոն փնտրէ:

Ի շեւ քախտիս անխոնայ՝ զոր փնտեցին չար մարդիկ,
Վերջին քաժակը Յոյսին զա՛րկի քարին ես ուժգին...
Ու մընացի ցայգային լուսափառո՛ւս քիթեռնիկ,
Ծով մը գայրոյթ աչկե՛րուս՝ զղջում մ'ամհում իմ սրտին:

Մա՛յր, պատշուած մ'ե քեւ ջողայ կեանքին այս լըռին,
Բայց դեռ ունի աչի՛ն մէջ հեղուկ յուզում պայխարի.
Փոխան ռսիկ մանեակի՝ օտե՛րու լուծն իր վըզին՝
Հոռուներէն կը փութայ կրկին քու գիրկըդ քարի:

Պիտի գրեմե՛մ քեզ արդեօք, մեր երդիկին տակ նորեն,
Մա՛յր, մեղեդի մը շուրթիդ՝ տարիներէն դալկադիւմ—
Թե պանքութիւն մը նման՝ հի՛ն արցունքիդ փոխարեն,
Հոգալոյսի մը վրայ պիտի արցո՛ւնք սերմանեմ:

Աղեքսանտրք

ԶԱՐԵՀ ԶԱՐԳՈՒԿ

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄՆԵՐ

ՅԱՏՐՈՆԻ ԵՒ ՅԱՏԵՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

Գրեց՝ Բ. ԹԱՇԵՆԱՆ

Կողթաշխարհը բնմ չունի այսօր, սակայն ունի բնական գրականութիւն մը: Ասիկա հակադրութիւն մըն է, բայց իրողութիւն մըն է միաժամանակ: Այսպէս է մեր թատրոնը կը մեռնի քիչ քիչ, բայց մեր թատերագիրները կը վերածնին կարծես:

* * *

Սա կը գտնեմ որ թատրոնի բնոյթն ու ձգտումը չբխան չբխան ենթարկուած են խորունկ ձեւափոխումներու: Հելլենական թատրոնը, օրինակի համար, աւաղողական էր իր բնոյթով: Քրիստոնէական շրջանին՝ դարձաւ աղբիւր աստուածաշնչական և ուկրատրանական ներշնչումի: Աւելի ուշ՝ փնտռուեցան նոր մոթիմներ: Նախ պատմութիւնը բերաւ կարեւոր նպաստ մը վերամշակուող թատրոնին: Ու երեւան եկան ռոմանթիկները: Ապա Իպոնէի հետ բեմ ելան ընտանիքը և հասարակութիւնը, անհատն ու պետութիւնը: Այս շրջանը դարձակէտ մը եղաւ:

Յիւանաստի մէջ թատրոնի վերածնունդը կատարուեցաւ շատ զանազալ Քոռնէյլ լատին կատակերգականերու քեֆնիք կատարելագործեց ողբերգութեան մէջ: Հանգոյցներ ստեղծեց, զարգացուց զանոնք տեսարանէ տեսարան, անցընելով դործողութիւնը յանկարծահառ դարձուածքներու մէջէն և պաշելով, մինչև ամենայն տին վայրկեանը, զէպօի մը կամ զէպօբոս անասուգութիւնը: Իրմէ ետք նոյն գիծով քալեցին Ռուսինն ու Վոլթօնը, Պոմպոլէն, Սկրիպն ու Սարտուն:

Պատահեցաւ որ քանի մը ինքնագրոյ մարգիկ կրցան թատերական մրցութեան մը ստեղծել, առլով անոր խորութիւն, խառնութիւն, տարածութիւն: Շէքսպիր, Կէօթէ, Իպսէն, Միթերլինկ յառաջապաններն են թատերական այդ մթնոլորտին: Անոնք քալեցին իրենց ժամանակին հետ և իրենց ժամանակէն դուրս: Այսինքն զիմացան, տեւեցին, ապրեցան: Մտքին համար հորիզոն բացին և զգացումին համար՝ ակօս:

Իպսէն, «արդիւ թատերագիրը, ընդունուած կանոնները ար-
համարեց և խառափեցաւ նուիրագործուած աւանդութիւններէն։
Դիւեր չառաւ ան, այլ մարդեր։ Ծարաւասանութենէն հեռու փա-
խաւ և հետաքրքեան չապաւնեցաւ տպագրութիւն ձգելու
համար։ Կուսեցաւ ամէն բանի դէմ, որ վարդապետութիւն կը
բուրէր։ Մնաց ո՛չ թէ կեանքէն հեռու, այլ անկէ վեր։ Հասուն
տարիքին գրեց՝ «Երեսօթագրեա Սոխէսն ու «Մովսէն Տիկինսը,
որոնց մէջ զգալի գերակշռութիւն ունին հոգեբանական վերլու-

ԻԿՍԱՆ ԵԱՅԻՐ ԲՐՈՅԻ՝ ԵԱՆԱԶԱՐ ԳՈՅՈՒՍՅԱՆԻ

ծումները և ուր առաջին գծի վրայ կուգան կիները իրոք կօխօք,
առանց նոյնիսկ թատերախաղին հերթաւէիները ըլլալու։

Իպսէն հարցեր կը դնէր և կը հաւատար, թէ իր պաշտօնը
չէր պատասխանել այդ հարցերուն։ Իրեն համար, ինչպէս Նիցչէի
(երկուքն ալ ձգեմարդոյու զաղափարախառները հանդիսացան
իրարմէ անկախարար), մարդուն մեծութիւնը կախում ունի իր
բնազգներուն մեծութենէն։ Կինն է որ, ըստ Իպսէնի, գիտէ պահ-
պանել այն անգիտակից, ներգոյակ փափաքները, որոնք գերծ են

ամէն տեսակ *compromission*-է: Կինն է դարձեալ, որ լուսապէս իւրացուցած է հերոսի ու հերոսականի մտայնութիւնը: Որ Գրանգը բարձրացուցած է ինքնիրմէն վեր, ինչպէս Հիլտէ՝ Սոլ-նէսը, կամ Իսէն՝ Ռիւպէքը: Կամ ինչպէս որ է Լեւոն Շանթի Հաննան (Եկայոր): Կինը հզօր ոյժ մըն է, Իպսէնի համար, ընդ-դէմ ընկերային աւանդութեան և սոսութեանց: Անոր դատերա-խաղերուն մէջ, Կինն է որ կ'արթնցնէ ու կը խթանէ կամքերը:

1885ին Գերմանիոյ մէջ Իպսէն բնապաշտ կը նկատուէր, Անգլիոյ մէջ՝ հոգերան, Նորվեկիոյ մէջ՝ արմատական, իսկ Ճապոն-սայի մէջ՝ սէմպուիսդ և անիշխանական: Այն ատեն պայքար կը մղուէր իտէալիզմի դէմ, և աժողովուրդի Թշնամին Իպսէնի շա-հցուց անիշխանական մակդիրը: Այդ գործը համարուեցաւ տե-սակ մը ամբաստանագիր՝ պետութեան և ընկերութեան դէմ:

Իպսէն ներկայացուց անհատը, որ կ'աշխատի ազատութիւն մա-ռանգականութեան և զստախարակութեան ներքին կապանքներէն ու հանրային կարծիքի արտաքին ճնշումէն:

Յետոյ կուգայ Մէթէրլինկը, մէկը՝ սէմպուիսդ դպրոցի ա-մենէն դրուէի դէմքերէն: Իր գործերուն մէջ տիրապետող կը մնայ փիլիսոփայական և բարոյական մտախոհութիւնը, ու անոր կողքին՝ բանաստեղծի թեւաւոր երեւակայութիւնը: Մշուշ մը յառախ կը ծածկէ Մէթէրլինկի մտածումը (սէմպուիսդ դպրոցին յատկանիշն է տախկա): Այդ մշուշն է որ տաւրկաններուն կուտայ անիրականութեան երեւոյթ մը: Մէթէրլինկ ստեղծեց սէմպուիսդ ճողբերգութիւնը ու կրցաւ արտայայտել կեանքի լախ խոր-հուրդն ու հոգիի խորունկ անդռը:

• • •

Յս կը գտնեմ, դարձեալ, որ արուեստին պաշտօնն է նկա-րագիրներ ստեղծել, ո՛չ թէ մերկ ճշմարտութիւններ ուսումնա-սիրել: Որովհետև արուեստը երբեք ապրած չէ ու պիտի չապրի ճարտասանութեան կեղծ նպատակը, ասոր համար ալ նկարագիրը կը յայտնուի ո՛չ թէ խօսքի, այլ գործի մէջ: Հիւկոյ ճարտասա-նութիւնը յփոթեց արուեստին նեւ և իր թատերախաղերը ու-սեցան հսկասարական շունչով:

Մեր տեսողութիւնը կրուարական է ու մեքենական: Արուես-տագէտին պարագն է խորտակել այդ մեքենականութիւնը և ներգործական դարձնել մեր տեսողութիւնը:

Արուեստի գործ մը պէտք է ընդլայնէ մեր երեւակայու-թիւնը և ընդարձակէ մեր երազին սահմանները: Գործողութեան կ'ապաւինին անոնք որ ազգատ են երեւակայութեամբ և տա-

մաթիք գիւտերով: Որ երազել չեն գիտեր: Որ շարժումը կը նախընտրեն հոգեբանութենէն և քարոզը՝ զգացումէն: Շիրման-զաւէն, օրինակ, գործողութեան և բուռն շարժումներու բնազդը ունեցաւ, իսկ Լեւոն Շանթ՝ երազի ու երեւակայութեան: Մէկուն մէջ կը պակսի բանաստեղծութիւնը, միւսին մէջ կը յորդի ան:

Կեանքը չունի կարկանդակ իր պարզագոյն ձեւին մէջ: Արուեստագէտն է որ պիտի տայ զանոնք բեմին կամ գրականութեան, նկարին կամ երաժշտութեան: Իր պաշտօնը չէ բնաւ արձանագրել կեանքի հասարակ երեւոյթները իրենց նոյնքան հասարակ պատկերացման մէջ: Անոր կոչումն է ստեղծել տիպարներ, այսինքն նկարագիրներ, որոնք ըլլան կեանքէն վեր (Սակար Ուայլս պիտի ըտէ՝ նաև կեանքէն դուրս, որովհետեւ արուեստին կը պատկանին բոլոր այն բաները որ գոյութիւն ունին, և բոլոր այն բաները որ գոյութիւն չունին):

* * *

Այս անդրադարձումները եթէ ուզենք մտնաւորել, մեր առջև պիտի դանենք մարդ մը, որուն կրնանք թատերագիր անունը տալ:

Լեւոն Շանթն է անիկա:

Իր խառնուածքին իսկ բերումով, աւելի շատ երազող է անքան գիտող. աւելի շատ բանաստեղծ քան հոգեբան: Հոն ուր կը պակսի գիտողութեան ոյժը և հոգեբանի թափանցող ակնարկը, օգնութեան կը հասնի արուեստագէտը, այսինքն բանաստեղծը, որ գիտէ տիրել իր բառերուն ու պատկերներուն հմայքովը, իր զգացումներուն և մտածումներուն ազնուականութեամբը:

Արուեստագէտը իր սեփական ետը, իր բնութեան տարրերն է որ պիտի դնէ իր գործին մէջ: Որովհետև գեղարուեստական ամէն ստեղծագործութիւն բարցարձակապէս ենթակայակամ է: Ինչ որ չկայ ստեղծագործողին մէջ, չի կրնար ըլլալ նաև ստեղծագործութեան մէջ: Ասոր համար է որ ըսուած է, թէ արուեստը նմանութիւն չէ:

Շանթի ստեղծագործական տաղանդը գունաւորեց պատմական շրջան մը, Ձգչիկի և Թօկասի շրջանը (նկայար) կենդանացուց անոր մազազաթեայ անշարժութիւնը, խորք ու խռովք տուաւ անոր և իրը դարձուց զայն: Ինչպիսիքն րան մը դրաւ անոր մէջ: Ձէ՝ որ գեղեցկութեան զրոյմը, այսինքն արուեստն է որ բանաստեղծութիւնը կը զատէ պատմութենէն, ստամբ՝ քրոնիկէն: Ու չէ՝ որ Հոմերոս գեղեցկութեան այս գրոյմը դրաւ ժողովրդական պալլաճներուն մէջ, ինչպէս Շէքսպիր՝ ին քրոնիկներուն:

Այս նոյն կանոնի հիման վրայ, Ծանթի բնութեան տարրերը անցան իր գործին մէջ։ Այդ անցումը տեղի ունեցաւ կեղծ անորոշութեամբ մը, տեսակ մը մշուշի մէջէն, որ անմիջական ու անհրաժեշտ պահանջն է սեմպոլիտիզմի զարգացին, Պոսիէօի ու Վեռլէնի ստեղծած շարժումին։

Ծանթ իր արուեստին ամբողջ նպատակը կը ներկայանայ մեղի մանուսանդ իր կանացի տխրարներուն մէջ, ըլլան անոնք զրական կամ բացասական։ Իր կիները դաստիարակող են։ Անոնք հարիւրն կը բանան մեր տեսողութեան առջև և կ'ընդլայնեն մեր իտէալներուն սահմանը։ Մեր հոգիին մէջ կը ստեղծեն կարօտ, անվերջ որոնում, ձգտում, երազ ու տենչանք։ Հանձան, օրինակի համար, Օլան Գուրգէնի ակնարկը բարձրացուց վեր, մինչև ամիգամած կատարները։ Ինչուց անոր հոգին երազի ու իտէալի ծաւալով արթնցուց անոր մէջ ազնիւ բնազդներ։ Խթանեց կամքը, մղեց զայն Թոխլի և որոնումի։ Անիկա, Հանձան, Վոանգարի Ակնէն է, Վեյնուսամպետ Սոլնէսի Հիլաէն, կամ Իռէնը։ Անիկա Ծանթի իտէալին պատկերաւոր մեկակերպութիւնն է, անոր բնութեան տարրերն է, անոր եան է, անոր խառնուածքին սեմպոլիկ արտայայտութիւնն է։

Թափերազիւր Ծանթ գիտէ կեդրոնանալ իր նիւթին մէջ, դարձնել գործողութիւնը արագ, բայց ոչ դաժալէտ։ Թեթև, բայց ոչ հասարակ. ճկուն, բայց ոչ գոհիկ. մեղմ ու զգաստ, բայց ոչ աժգոյն ու վատոյշ։ Ունի անիկա վառ ու կենդանի երեւակայութիւն, առամաթիկ ընդլայնում նիւթի և գործողութեան, խնայողութիւն բառի և ժամանակի։ Անիկա իրականութեան կը զուգորդէ երազը, խորհուրդին՝ խոկումը, գիտումին՝ դատումը, գիտութեան՝ բանաստեղծութիւնը։ Կը դաստիարակէ առանց քաբողելու, կ'ազնուացնէ առանց բարոյախոսելու։

Ծանթի արուեստը եթէ հզօր չէ, սակայն քաղցր է ու հաղորդական։

Անոր գրականութիւնը կարելի է կոչել երազի, ձգտումի, տենչանքի ու որոնումների բանաստեղծութիւն։ Տեսակ մը սեմպոլի բողբոջ։ Անոր համար է որ իր աները աւելի երազող են քան գործող, աւելի զգացող քան մտածող։

Նւ ինչ է կեանքը, եթէ ոչ որոնում ու ձգտում։ Անվերջ որոնում և անվերջ ձգտում։

Բ. ԹԱՆԵԱՆ

ԱՅՅ ՄԸ ՊԵՔԹԱԹԻՆԵՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

Գրեց՝ ՏՈՔԹ. Ն. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Վերջերս, երբ համակրելի բարեկամիս՝ Արտաշէս Յովնան, նէսեանի հետ չեխ նկարիչ Սարս Հիւլէրթի այցելեցինք՝ անոր գեղեցկօրէն կառուարուած հիւրանոցին ոլոսագոյն պատին վրայ նշմարեցինք Մօքաթթամի բլուրին կողին վրայ, ժայռին տակը գտնուող Պէքթաշիներու խորհրդաւոր թէքքէին նրբերանգ իւղաներկը, որ վերջերս աւրիչ նկարներու հետ զնուեցաւ Փրակայի Աղղ. Թանգարանին համար չեխ մեկենաս Պաթայի կողմէ։ Ահա այդ առթիւ էր որ որոշեցինք այցելել Պէքթաշիներու հնագոյն ազանդին պատկանող այս միջնադարեան վանքը, որուն պատմութեան միտին ծանօթ ենք։ Վերայիշեալ բարեկամէս խնդրեցի, որպէսզի զիս Պէքթաշիներու թէքքէն տանի և ան սիրով ընդա-

Պէքթաշիներու վանքը Մօքաթթամ լեռան վրայ

ՆԱԿՐ՝ ԵԱՐՈ ԶԻԼՊԵՐԹԻ

առջ եկաւ խնդրանքիս: Ուրեմն անցեալ փետր. 22ին բերդին վրայով անցնելով Պէքթաշիներու թէքքէն գայինք և փափաքեցանք տեսնուիլ անոնց շէյխին Անմէա Սիրի Պապային հետ: Շէյխը թէև քիչ մը տկար էր, բայց և այնպէս մեր խնդրանքը չէր մերժած և ծառային հրահանգ տուած էր մեզ թախթը առաջնորդելու: Այսպանցի ծառան մեզ մուտքին վրայ շինուած փոքրիկ զէռքը հրամցուց և մենք մինչև շէյխին գալը, վայելեցինք այն զեղեցիկ տեսարանը, որ պարզուած էր մեր առջև: Շատ չանցած ներս կը մտնէ Պէքթաշիներու մեծաւորը՝ Անմէա Սիրի Պապան, որ խիստ համակրելի անձ մըն է և կը կրէ հայկական (արմէնոյիս) արիւն յատկանիշները. — կարճագլուխ, ետ ինկած ձակատ, բաւական խոշոր քիթ, գուրս ցցուած ալոսակր, արտայայտիչ ու թուշային աչքեր, սև մազեր և ցորենի գոյն մորթ: Յարգանքով կը բարեւենք ներողութիւն խնդրելով որ ձանձրոյթ կը պատճառենք իրեն:

— Ինձ համար միշտ հաճելի է խոսակցիլ պատմարաններու և բանասէրներու հետ — պատասխանեց մպակով հեղահամայր տէրովիչ պապան: Յետոյ սուրհը հրամցնելով հարցուց որտեղացի ըլլալս և ուսկից գալս:

Երբ իրեն ըսի թէ Չեխալովաքիայէն եկած եմ և մեղք մը գործած պիտի ըլլայի, եթէ Պէքթաշիներու թէքքէն տեսնելու հաճոյքէն ինքզինքս զրկէի, Սիրի Պապան զարմացաւ որ չեխերն ալ իրենցմով կը հետաքրքրուին: Իրեն անմիջապէս խոստովանեցայ, որ Փոքր Ասիոյ մէջ ծնած և Չեխաստանի մէջ մեծցած իրեն ցեղակից հայ մըն եմ: Յեղակիցս բառը իրեն զարմանք պատճառեց, որովհետև առաջին անգամն ըլլալով կը լսէր որ Պէքթաշիները Հայաստան կամ Հիթիզոյիտ ցեղին կը պատկանին, ինչպէս Ղըզըզլաշները, Եուրուքները, Թախթաշիները և այլն, որոնք թուրքերուն ու արաբներուն հետ լեզուական կամ ցեղային տեսէ կապ չունին:

— Բայց մենք մահմետական ենք կրօնքով — պատասխանեց Սիրի Պապան, մերուքը չոյելով:

— Դուք և վերոյիշեալ արմէնոյիտ ցեղերն ալ հայերու նման նախադէս հեթանոս էիք և զանազան դիցեր ու դիցունիներ, ինչպէս Ան, Անիտու (Անահիտ), Իշտար (Աստղիկ), Տարքու (Տորք), Տէշուպ (Տոսպ) և ուրիշ փառասիրական աստուածութիւններ կը պաշտէին Ձեր ցեղակից Հեթերուն, Հայերուն նման: Երբ է որ դուք և հնազոյս արեւելիքի կարգ մը ցեղեր յետոյ մահմետականութիւնը ընդունած էք և կամ Ձեզի պարտադրուած է, բայց Ձեր և բուն մահմետականներուն մտայնութեան միջև շատ մեծ տարբերութիւն

կայ: Իբրեւ տպացոյց մեր ըսածին մատնանիշ ըրինք ոգեւորուած շէյխին կարգ մը պէթթաշական իմաստալից պատմուածքներ Աստուծոյ, անոր ստեղծագործութեան և մահմետականներուն համար արգիլուած կարգ մը ուսելիքներու ու ըմպելիքներու մասին: Ինչպէս ծանօթ է ոգելից ըմպելիքները և խոզի միսը արգիլուած է մահմետականներուն, բայց Պէթթաշիներու ազանգին պատկա-

Պանիրէ քաղաքը՝ զիտուած Պէքրաօսիներու վանքէն

ՆԱՍՐ՝ ԵԱՐՕ ՀԻԼՊԵՐՅՈՒ

նող տէրդիշները և Ղըզըլպաշները ոգիի համար հոգի կու տան և իրենց կրօնական ծեսերուն մէջ ալ շատ յաճախ կը գործածեն զայն: Որո՞ւ ծանօթ չէ Ղըզըլպաշներու «Մուս Սէօնախ» կոչուած կրօնական ծէսը, որու ընթացքին ինչ ինչ գինարբուքներ տեղի կ'ունենան Ղըզըլպաշ գիւղերու մէջ, իրենց տէտէին ներկայութեան: Տարին անգամ մը, առ հասարակ աշնան, Ղըզըլպաշներուն կրօնական պետը՝ տէտէն, գիւղէ գիւղ կը շրջի այս նախաքրիստոնէական ծէսը կատարելու համար: Երբ անոնց տէտէն ձին հեծած գիւղ կը հասնի, ամէն մարդ գիտէ անոր զայուն նպատակը: Ղըզըլպաշ գիւղացին մոխրիին մէջ եփած իր համեղ ճնինտա մուրաշ» կոչուած քէօմպէները, ոգին կամ գինին կը բերէ ու կը դնէ տէտէին առջեւ, որ կը սկսի իր սաղը զարնել, երգեր ու

խրատականներ ըսելով: Այդ կրօնական արարողութեան ընթացքին կը պլպլայ վախժմամբ, որ կէս գիշերին, ժամը ճիշդ 12ին, կը մարեն. և ինչ որ հոն յետոյ տեղի կունենայ, միայն իրենք գիտեն:

Կան նաև կարգ մը ուրիշ մահմետական տէրփիշներ, ինչպէս պարոզ Մէվլէփիները և օրական 500 անգամ աքացող Նաքշիդնաթիները, որոնք թուրքերուն հետ սեւէ կապ չունին և կրօնական ըմբռնումով ու վարդապետութեամբ ալ միւս մահմետականներէն չատ կը տարբերին:

Թերեւս բուն պատճառը այս էր որ Քէմալ Աթաթիւրք 1926-ին Թուրքիոյ մէջ արգիլեց բոլոր տէրփիշական աղանդները և անասատղները Մէնէմէնի մէջ կախեց: Թէև այսօր ալ գոյութիւն ունին հոն կարգ մը աղանդաւորներ, բայց իրենց կրօնական արարողութիւնները զազանի կը կիրարկուին: Անոնցմէ մաս մըն ալ այսօր արտասահման (Եգիպտոս, Պարսկաստան, Սիւրիա, Իրաք, Ալպանիա և այլուր) ապաստանած են և իրենց գոյութիւնը քարշ կուտան:

Արդ վերադառնանք Պէթթաշիներուն, որոնց մասին Սիրի Պապան հետեւեալ շահեկան տեղեկութիւնները կու տայ.—

— Պէթթաշիներու աղանդը ծնունդ առած է Մուհամմէտ մարգարէին ժամանակ և կը յենու Շէրիի օրէնքին: Պէթթաշականութեան հիմնադիրը կը նկատուի էլ Սայիտա Մուհամմէտ Խան կար էլ Հան Պէթթաշ, որ ծնած է 435ին, Նիշապուրի մէջ: Անոր հայրը Ժանօթ գիտնական էլ Սայիտ Իպրահիմ էր և մայրը էլ Սայիտա Խոթուս, որ գուտարն էր Շէյխ Ահմէտ էլ Սայիտ Մուհամմէտ Խանկարի: Շատ չանցած Հան Պէթթաշ ամբողջ Արեւելքի մէջ հաշակաւոր գիտնականի մը համբաւին կը տիրանայ և Պէթթաշի աղանդին պետը կը դառնայ: Աւելի քան 40 տարի կ'ապրի իրրև ճգնաւոր մեծաստանի մը մէջ, ազօթելով շարունակ: Յետոյ կը հանդիպի Թուրքեստանի մեծազոյն գիտնականներէն՝ Ահմէտ Մասուի, որ իրեն խորհուրդ կուտայ Պատիիշան երթալու, Պէթթաշիներու աղանդը տարածելու համար: Կը հետեւի անոր հրաւերին ու յետոյ կը համարողէ ամբողջ Փոքր Ասիան, ինչպէս նաև Մէքքէն, ուր կ'այցելէ Մուհամմէտ մարգարէին գերեզմանը: Մէքքէն կը վերադառնայ Սուլիմէ Բարա Էոյուք, որ յետոյ Պէթթաշիներու պետին անունով ճՀան Պէթթաշ: Կ'անուանուի Այս վայրը, որ հետզհետէ Պէթթաշիներու կեդրոնը կը դառնայ, կը գտնուի Քըր Շէյրիի մօտ:

Հան Պէթթաշի աղանդին համբաւը այն աստիճան կը տարածուի որ մինչև Սուլթան Ուրբանին կը հասնի, որ Հան Պէթ-

Թաշ կ'երթայ այս խիստ հետաքրքրական ազանդին հիմնադրին հետ ծանոթանալու և զինքը հրաւիրելու որ մասնակցի Ենիիշէ-րիներու բանակին հիմնադրութեան: Ուրեմն Հաճ. Պէքթաշն էր որ այդ ասթիւ տաւալ թրքացուած սլաւ և զանազան քրիս-տոնեայ ազգութիւններէ կազմուած բանակին ղեկիչներին անունը, որ զերջէն պատուհաս եղաւ Օսմանեան կայսրութեան գլխուն, ըմբոստանալով անոր գէմ: Պէքթաշիներու ազանդին հիմնադիրը կը մեռնի 734ին (ըստ Հիւրէթի) և կը թաղուի Հաճ. Պէքթաշի մէջ, որ պէքթաշականութեան համար սրբալոյսը մը ու ուխտա-տեղի մըն է:

Պէքթաշի տէրվիշներու հնադարեան այս ազանդը Սուլթան Բուրսուքուդի Գահրիէ գալէն առաջ Եգիպտոսի մէջ զեռ զոյու-թիւն չուներ: Եգիպտոսի էլ Մէլիք էլ Սապէէ Հաճի թաղաւորին հրամանովն է որ առաջին անգամ ըլլալով 1388ին կը հաստատուի

Ենիս Ահմէտ Սիրի Պապա, Պէքթաշիներու գլխաւորը,
և Յոթ: Ն. Մարտիրոսեան

Պէթթաշիներու թէքքէն, որ նախապէս կը գտնուէր Քասր-էլ-Այնի փողոցին վրայ, հոն ուր այսօր կը գտնուի Ձէխսլուվաքիոյ դերեզմանները, Պետական հիւանդանոցին մօտերը: Եգիպտոսի մէջ այս աղանդին հիմնադրութեանը նախաձեռնարկ եղած են էլ Սայիտ և Ապու Ապտալլան էլ Մազաուրի Պէթթաշիները, որոնց դերեզմանները կը գտնուին դեռ Մօքաթթամի ժայռաբլուրին տակ գտնուող լայնածաւալ քարանձաւին մէջ, ուր աշխարհի չորս

Յոգր. Ն. Մարտիրոսեան, Պէթթաշիներու վանքին պարտէզին մէջ:

ծագերէն ուխտաւորներ և հետաքրքիրներ կուգան, բերելով իրենց հետ մատաղ և նուէր, ստանալու համար տէրովիչ պապաներու օրհնութիւնը:

Վերջերս, երբ բարեկամիս հետ այդ քարայրին մէջ գտնուող դերեզմանները աչքէ կ'անցնէինք, յանկարծ տեսանք թէ ինչպէս բարեպաշտ ուխտաւոր մը Շէյխ էլ Սայիտի դերեզմանին շուրջ կը տապալակէր այդ խորհրդաւոր քարանձաւին մէջ, սոսկում պատճառելով մեզի:

Պէթթաշիներու աղանդին պատկանող տէրովիչներուն նպատակն է իրենց կեանքին մէջ բոլորովին հեռու մնալ նորածն բաներէ, կողպահել Աստուծոյ հետ շարունակ Ալլաւ, Ալլաւ ըսելով: Այս ա-

դանդը ունի ինքնահասակ վարդապետութիւն մը, որ շէյխերու միջոցաւ կ'աւանդուի իրենց հետեւողներուն: Դժբախտաբար Պէքթաշիներն ալ կը հաւատան, ուրիշ ազգերու պէս, հանգերձեալ կեանքի մը գոյութեան, միակ բանը որ Պէքթաշիներու վերադրուած ոգլմատութիւնը ու սրամտութիւնը չ'արդարացներ:

Վերջին այցելութեան ընթացքին Սիբի Պապային հարցուցի թէ ինչո՞ւ Պէքթաշիները մարգարէին կողմէ արգելուած օղին կը խմեն. հետեւեալ սրամիտ պատասխանը տուաւ ան.—

— Բոլոր իսլամներուն արգելուած է մետաքս հագուած կըլելը, բայց անոնք կը հագնին հիւսուածքին մէջ կանեփ խառնելով. ուրեմն մենք ալ օղին կը խմենք անոր քիչ մը ջուր խառնելով:

ՏՈՒԹ. ՆՇԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ԾԱՂՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Դ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԱՐՈՒԽԱՆ

Գրեց՝ Է. Գ.

Նկարչութեան մէջ գեղեցիկն է արտայայտութեան գլխաւոր նպատակը արուեստի գործին. զազափարը, իմաստը՝ քաղուեմ, սեպ սնունդն էլի, երբեմն անբախանցելի խորքն են անոր, որոնք վեհութիւն մը կուտան նկարին, բայց անոր արժեքին յատկանշէն ու յայտարար չեն նկատուիր: Ծաղրանկարիչը, սակայն, իրեւ գծագրիչ, արուեստագէտ մըն է որ իմաստը կը փնտռէ եւ զազափարի մը կը ձգէ անպայման: Մարդոց միտքը, զազափարները, հոգին ու գործերը անխիշական ստեղծութիւն ունին իր արուեստին հետ: Նկարչական արուեստին մէկ կամ միւս ճիւղին . ծառայող ոչ մէկ արուեստագէտ այնքան չի խառնուիր ընկերային կեանքի իրականութեան, որքան ծաղրանկարիչը կ'ընէ իրենն ու մարդերը ճանցնալու համար, այնպէս ինչպէս որ են անոնք եւ ոչ քե՛ս՝ ինչպէս որ ան պիտի երեւալայր որ ըլլային:

Ուստի ծաղրանկարիչը այնքան ճարտար է ու համճարեղ, որքան կարող է քափանցել մարդոց հոգեքանութեան եւ անոր շնոր տալ իր արտադրած գիծերով, կենսունակ արտայայտութեան մը շնորհիւ:

Որովհետեւ, վերջապէս ծաղրանկարչութեան իշխալը ծաղրել եւ հեզմել չի երբեք, ան չի նստէ այն արուեստներին, որոնք սքանչւմը իսկ «արուեստը արուեստին համար» անտարբեր սկզբունքը կրնան որդեգրել՝ կեանքին եւ մարդոց հանդէպ:

Ալ. Մարութեան՝ ինքը

Ծաղրանկարիչը արուեստագէտ մըն է, որուն նպատակը, դիտումը, միտքը յայտնի են: Ան ընդհանրապէս քառոյսխօսող մըն է առանց երբեք այդպէս կարծել տալու: Մարդիկ ուղղել, առանց երբեք յիշեցնելու եւ ըսելու ասիկա իրենց, այլ սրտգապէս թողուլ որ անոնք ենթակուին ծաղրանկարին կրթիչ ազդեցութեան անգիտակցաբար, ահաւասիկ արուեստ մը որ կ'օգտագործէ մարդկային քնիմներն ու սխալները ոչ թէ միայն զանոնք արագրելու համար, այլ անոնց

կրկնուներ, զարգացումն ու ծառայումը արգիլելու նպատակա գիտե շեշել ու շնամեկի դարձնել անոնց չգնդութիւնը :

Մադրանկարը, որ այսպեսով մարդկային թնութեան ազնուացումին կը ծառայէ, գեղարուեստ մըն է, որ չգնդը ցոյց կուտայ՝ գնդեցիկը, ազնիւը, թաթին, արդարը աստուածացնելու եւ անհրաժեշտ դարձնելու համար :

Սարուխան ծառայող մըն է այդ արուեստին, այնքան կատարեալ գիտակցութեամբ ու ճաշակողով, որ այդեւ ուշագրաւ դարձած են իր գործերը :

1937 Մարտ 8ին Սարուխան տուա ծաղրանկարներու ցուցահանդես մը որ տեւեց ութը օր : Մեզի անկարելի է խօսիլ այն 188 ծաղրանկարներուն մասին մի առ մի, որոնք արուեստագետներու եւ հասարակութեան հիացումին արժանացան ընդ հառապայք մը եւս անշուշտով Սարուխանի համբաւին, որ արդէն փայլուն էր :

Անշուշտ Սարուխանի ժողովրդաբանութիւնը կը բացատրէ իր կարողութիւնն ու արժանիքները, բայց անչի խորունկ են այն պատճառները որոնք իր արուեստագէտի արժեքը կը բարձրացնեն :

Իրական, Սարուխան այն ծաղրանկարիչներէն է, որոնք իրենց ընտրած թիւարներուն արեւայայտ ու թեւան մէջ կը դնեն անոնց հոգեկան ապրումը : Գեանքի ներքին զաղէնիքը որ անտեսանելի կը մնայ հասարակ դիտողի աչքին Սարուխանի ծաղրանկարներն ունեն

Ռուկան Գէյ Մարտիկեան

մէջ արեւիին իրականութիւն մը կը դառնայ : Վերջապէս, Սարուխան

կը մերկացնէ հոգին իր դիտած անձին, յայտնելու համար անոր նկարագիրը յայտնելոյ գիծը:

Ծաղրանկարչութիւնը կարծել կուտայ քի՛ իրեն համար չկայ սրբութիւն, նուիրականութիւն, իշխութիւն եւ իր նպատակն է ծաղրել, հեզմել եւ վիրաւորել: Ասիկա իրաւ է այն արուեստագէտներուն համար որոնք չեն կրնար վերանայ այն սովորականութենէն որ զանուած է իրենց զարչապարհին, որոնց արուեստին մէջ քառոյականը կը պակսի, քառոյական մը, որուն շնորհը կը քարծրացնէ, կը մեծցնէ արեւն մակդկային գործ:

Սարուխան արուեստագէտներու այն դասակարգին է, որոնք զիտեն խուսափիլ իրենց արուեստին փորձիլ գրեթէ անհնարինէն եւ դիւրին փառքի մը պատճառներէն զգուշանալ: Եւ ան, ազնուացուցիլ ճիշդով մը, առանց հեզմելու, առանց ծաղրելու եւ ուրեմն առանց վիրաւորելու, քայց ծիծաղելով, ժպտելով՝ կը խօսի իր նկարներուն մէջէն, կը հրահանգէ, կը թելադրէ, կը յորդորէ եւ կը քաջատէ ու կը լուսարանէ այնպիսի հարցն ու կացութիւններ, զորս շատ մը չուրջ մտնէր ու վաճճ գրիչներ դժուարութեամբ պիտի կրնային քաղմաքիւ հշտնու մէջ արտայայտել:

Իրաւամբ դիտել տուեցաւ քի՛ Սարուխանի ֆեծիծաղը չար չի. քայց կարելի է աւելցնել քի՛ ոչ միայն չար չի, այլ նոյն իսկ կարեկցական է: Մինչ կը կարծես քի՛ կը ծաղրէ, քայց ան կը ցաւի իրականութեան մէջ, որ ստիպուած է ծիծաղիլ մատդկային թերութիւններուն եւ սխալներուն վրայ ու իր ծիծաղը քարի խրատ մըն է՝ չուրջ, խմաստուն, սրամիտ:

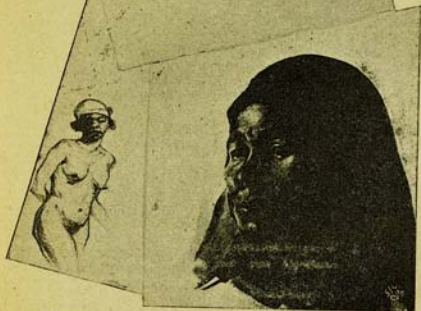
Հ. Գ.

ՀԵՏԱԳՐՔՐԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՄԵՆԱՄԵԾ ԳԻՐԲԸ

Գրի. ք. էլի մէջ վեց հարի կ'աշխատեն պատրաստելու գիրք մը որ աշխարհի ամենամեծը պիտի ըլլայ եւ որ գրուած պիտի ըլլայ հինգ դարէն. Այդ գիրքը պատրաստել սկսած են 1630ին եւ կը յաւան վերջնէն 2140 թուականին. Անիկա պիտի պարունակէ քրիստոնեայ բոլոր ուղիներուն պատմութիւնը:

Այս գիրքը զբոլնէր են Գալանտիւթ կոչուած Գելէքացի վանականները. Ասանց առաւանտն կ'արթննան ժամը 4.30ին, եւ կը պառկեն երեկոյեան ժամը 9.30ին, մտքով որուն ընթացքին տրելէ վերջ:

Էքիպմենտ

ԳԾ.՝ Ս. ԵԱԶՐԿԵԱՆԻ

ՍՈՆԱՅ ՀԱՄԲԱՐՉՄԱՆ ՕՐԻ

Համբարձման օր
Վիճակ վիճակ
Ոսկի կոճակ

**

Լոյս պատմունան
Հագեր համբան
Կ'երթայ միճակ
Սիրօր մութ լեռան
Փնտռելու համար
Վայրի եղբիկներ
Կանչելու համար
Վայրի աղջիկներ

**

Վիճակ վիճակ
Ոսկի կոճակ
Քաղեցէ՛ք բիւր ծաղիկներ

**

Ծառերուն մէջ հովն է քառեր
Կանաչ ճղայ
Ի՛նչ մասնիներ
Քարերուն տակ
Հուր տափիւղայ
Սիրտերուն մէջ ի՛նչ խոստումներ
Սիրոյ Կեանքի
Համբարձման օր
Արեւն անա՛կ կակաչի պէս
Ծով գետերուն մէջ կը ծաղկի

**

Կարօթի օր
Ծրագի օր
Համբարձման օր
Հալուռն օձին է հարսնելու

**

Քարուքին է հողի ֆարի
Կենդանութիւն լոյսի ծառի
Արիւնը վառ կը կանչէ սէր
Ձի կայ բնաւ հողի անսէր

Երկրին ծոցէն հունձ՛ք ու խոստում
 Երկրին ծոցէն կուգան ժպտուն
 Համբարուններ
 Ու ոսկեփոխ գէր բզուկներ
 Ի՛նչ բաժակներ լեցուն անա՛
 Հաց ու մեղրով
 Ի՛նչ ափսեաներ լի գինիով
 Ու պորփիւրեայ
 Ի՛նչ կահոյրներ կաթով լեցուն
 Ի՛նչ խնձորներ մուսկով օծուն
 Արեւակեզ այգիներէն

**

Համբարձման օր
 Ծափ ու Հեֆեաթ
 Սիրս սափոր արծաթեղէն
 Գինով ուրեան մեջ խանդակաթ

**

Համբարձման օր
 Կարօտի օր
 Երազի օր
 Օձը ջուրին է հարսնելու

**

Երկրին ծոցէն կու գան կու գան
 Ոսկեփոխներ ու լուսնկան
 Ուռկաններու մեջ բռնբռած
 Կը ննջեն ծով արե՛ւ արե՛ւ
 Ծառին վերեւ լեռան վերեւ
 Տունին վերեւ

**

Անդհորդն է կ'անցնի բերթին
 Մրինզն եղեգեայ
 Մասներուն ծայրը կ'արիւնթին
 Վարդերն անա՛
 Արծաթէ քսան եմ լեցուցեր ծաղիկներով

**

Վինակ վինակ
 Ոսկի կոճակ
 Արծաթէ քսան եմ լեցուցեր մասնիներով

**

Վինակ վինակ

Ոսկի նաւակ
Նովեմ ելեր
Ափն է նստեր
Ձուկ ու աղջիկ
Կանանչ մագեր

**

Համբարձման օր
Լուսե՛ղ երկինք
Ոսկի սրինգ
Հովուի բերնին
Ոսկի նուագ
Վիճակ վիճակ

**

Հայկո՛յս մասնիդ գոճար կապոյ
Մարգարիտ օղ եմ կախեր ականջներուդ
Ոսկի քեւնոց եմ անցուցեր
Աղանիի ներմակ քեւիդ
Ապրուսէ դեմքակ բերեր եմ Հալեպէն
Դուն քաղունին ըլլաւ ծովի
Ու զմուխս ասպարանքի մէջ քնակիս
Յաւերժօրէն թրապետս իմ հոգիիս

**

Համբարձման օր
Երազի օր
Կարօթի օր
Մառերուն վրայ բարութեան լո՛յս է անձրեւեր
Թռչունն օծին է հարսներ

**

Հայկո՛յս մասնիդ կապոյ գոճար
Ուճիդ համար
Մարայ երկրէն երսակներ եմ բերեր սասափ
Հինգուստանէն եօրը փիղեր
Ճամբայ ելեր
Քեզի կու գան
Ի՞նչ մեռաֆսէ պատմութեաններ
Խունկ ու զմուռս ոսկի մարգրիտ
Հեքեքներու քաղունին ես կախարդական

**

Եօրը փիղերն են սպիտակ
Համբարձման օր

Վիճակ վիճակ
Ոսկի կոճակ
Հովը ծովի՞ն է հարսնելո՞ր

Փիղերն անցան հին ֆաղափն
Որուն անունն է Պասորայ
Փիղերն անցան անապատեն
Փիղերն հասան ափը գետին
Ափը լինին
Եւ Ամասիոյ արեւազե՛ղ այգիներուն

Համբարձման օր
Ի՞նչ հեռաւո՞ր
Համբաներէ ու ծովերէ
Փիղերն եկան
Եօրը ներմակ փիղերն աճա՛
Առխարհն անոնց շուրջ կը պարէ
Խօ՛ւ հարսնելո՞ր

Համբարձման օր
Վիճակ վիճակ
Ոսկի կոճակ
Սիրսս անցեալ արեւներուն
Ու մանկութեան կարմիր պարտեզ
Հի՛ն խաղերուն
Ծափ ու ծիծաղ առաւօթի՛ն է հարսնելո՞ր

Յաւի առխարհ
Այլափոխուած թժգոյն արեւ
Տրտման արեւ
Ծառին վերեւ տունին վերեւ
Մշիս վերեւ

Համբարձման օր
Յիօռաակի ու կորուսեալ երազի օր
Սիրսս մահուա՛ն է հարսնելո՞ր

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՔ

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐԱՆԱԽՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԵԾ ԵՐԿՈՒՆՔԸ

Աստղատակամի Հայոց Առաջնորդ Գեորգ Երեմիայի
Մեղիք-Թանգանքի՝ Ս. Գրոց Բարձրամասնիս
1800 ամեակի առթիւ

Գրեց՝ Կ. ՊԵՏԵՐՍԵՆ

Պատկանելի անցեալով շատ հինաւորաց ազգ ենք և մեր պատմական երկամբ, շատ երկամբ կեանքի ընթացքին կատարուած յիշատակութեան արժանի, նայնիսկ յաւեա անախմբելի մեծամեծ գեղքեր ու փառաւոր զորքեր շատ կան:

Ստիպի անոնցմէ ոչ մէկը չէ անեցած այն խաւար նշանակութիւնը, այն բազմաբոյ ու տեսական արժէքը, ինչ որ անեցան Ձորորդ և Հինգերորդ դարերուն, մեր՝ ազգովին քրիստոնէութեան յարելու, սեպական դիր ստեղծելու, Սուրբ Գրոց սքանչելի թարգմանութեամբ հայ հաւատքն ու զբոսանքները հիմնաւորելու և վերջապէս մեր Ոսկեդարը կերակուելու աննման ու փառաւոր զորքերը:

Այդ շարժումը յեղակարծարէն, հրաշքով իմն ծագում առնող պատահար մը, անսպասելի կերպով յառաջացած ինքնածին գիպուած մը չէր ազգի կեանքին մէջ, ո՛չ ալ ամեն տեղ և ամեն ժամանակ տեղի անեցող պատմական սովորական գեղքերու, արիւնանեղ պատերազմներու, աշխարհառաւան արշաւանքներու ցնցող, ուժգին, բայց մակերեսային ու վաղանցուկ բնոյթն ունէր:

Ընդհանրապէս, մեր ազգային հիմնական կերպարանաւորման այդ սքանչելի շարժումը արդիւնք էր շատ երկար ու խաւ երկունքի մը, հետեւանք՝ ցեղին հզօրն մէջ յամբարէն կատարուող խորունկ փոփոխութեան մը, արտայայտութիւնը՝ ազգային անախմբեթաց զարթնումի մը, սքեկան, իմացական հասունութեան և հաւաքական անհատականութեան շեշտաւորումին:

Նոր չէր որ հայ ժողովուրդը իր երկրին աշխարհագրական դիրքին հարկադրանքով, Հին Աշխարհը տիրակալող մեծ կայսրութիւններու և մեծ քաղաքակրթութիւններու մշտական չիման և ընդհարման կէտին վրայ դանդաղով շարունակ Արեւելքին և Արեւմուտքին միջև տասանաւ ու տարւերք վիճակ մը ունէր: Այդ երկու հզօր և հակամարտ ուժերուն միջև էր, որ հայ ժողովուրդը կոչուած էր իր քաղաքական կեանքի հաւասարակշռութիւնը պահպանել, բայց մա-

Նաւանդ իր սգեկան զարգացման, քաղաքակրթութեան ընթացքին ուղղութիւնը գտնել:

Առաջաւոր Ատիան, Հայաստանն ալ միտանին ըլլալով, յամառութեն և արիարար կ'ընդգիծմանար Արեւմտեացիին ո՛ր միտայն երկրակալական ու քաղաքական ստեղծութեան, այլ մանաւանդ անոր մշակութային նաւահաններուն: Արեւմտեան քաղաքակրթութեան առաջին գրաւակները մեծն Ալեքսանտրէն և իր յաջորդ Սելեւկեաններէն սկսեալ մինչև հռոմէական տիրակալական դարաւոր ազդեցութեան վախճան գտնելը, բաւոր միջոցները անգործ եղան յանահռոմէական քաղաքակրթութիւնը հիմնովին պատահաբախտ առիտի միջոցաւ: Արեւմտեաններու, Պարսկեաններու, մանաւանդ Սասանեաններու իրանն էր, որ կը մարմնաւորէր առիտի միտքը և կը գլխաւորէր այդ ընդգիծութիւնը՝ դրեթէ միշտ Հայաստանն ալ մեծ մասամբ իր հետ ունենալով:

Այդ դարաւոր պայքարի ընթացքին հելլենականութիւնը յաղթական եղաւ, կարողացաւ տիրել և լուծել մի միտայն Փոքր Ասիայի ժողովուրդները: Անշուշտ Հայաստանն ևս մեծապէս ազդեցեալ, բայց երբեք չկորսնցուց իր սգեկան անկախութիւնը, իր ցեղային ինքնութեանութիւնը, նայնիսկ այն ժամանակ, երբ Արշակունիներու շրջանին՝ տանն մը, Պարսկաստան, մանաւանդ Ռադարեան, ինչպէս նաև Հայաստանը իրենց իշխանաւոր և աշխուղարմ գահերով ինկած էին հելլենականութեան տիրակալութեան տակ և անոնց մշակութային կենսոյցը լիովին կ'արտայայտուէր այդ ուղղութեամբ: Սակայն, այդ շարժումը տեսական չեղաւ և Ատիան միշտ խորթ ու անհաղորդ մնաց Սարգսիին՝ հակառակ դարաւոր յարաբերութիւններուն, քաղաքական, անտեսական ու մշակութային փոխադարձ ազդեցութիւններուն:

Բայց առիտի միտքն այն լեռնաշխարհը, ուր՝ իրանեան և փոքր առիտի երկու խաւոր բարձրաւանդակներու լեռնաշղթաները կուգան իրարու հետ հանգուցուելու, ուր՝ երկրին չորս ծագերու ազդեցող Սարգսն ու ձորսիը, Սփրտան ու Տիգրիսը ծագում կ'առնեն, շատ վաղուց հայրենիքը դարձած էր ժողովուրդի մը, որ իր ծագումով ու ցեղապէս բաւորովին առիտի չէր, թէև առիտաւած էր ազրիլ և զարգանալ իրիկ արեւելքից:

Այդ ժողովուրդը շատ հեռուէն, Արեւմտեանէն գալով՝ առաինաւորաբար մինչև իր այդ վերջնական կայանը բարձրանալը՝ բազմաթիւ ցեղերու հանգրիպած, յամառ կռիւներով իր գծաւարին ճանապարհը հարթած և իր յայրենիքին տիրացած էր երկարատեւ ու արիւնատապաքարի գնով: Նայիրիի, Ուրարտուի, Բիանայի, Մուսասիրի և ուրիշ բազմաթիւ իշխանութիւններու հաղերան վրայ հաստատուած Հայաստանը շատ ցեղեր նաւահան, լուծած կամ ջնջած էր մինչև իր միտքը զաւնալը:

Այդ արի ու խիզախ ժողովուրդը, միշտ ալ հզոր հարեւաններով շրջապատուած, իր գոյութիւնը պահպանելու համար դարեր շարունակ մտադառած և այդ երկար ժամանակի ընթացքին՝ իրենցին ըսկածած ամէն կողմէն բազմաթիւ նոր տարրեր ընդունած էր իր մէջ: Հիւսիսէն իջնող ցեղերու և արիտի միտքն հետ հաստատուած ազդեցական սերտ կապերէն զատ, հարաւէն ալ մինչև իսկ սեմական

ծագումով ցեղախառնումներ ունեցած էր, իր մշակութային կեանք-ըն ալ զուտ ասիական եղող ասորաբարեկաման, մարական, պարսկական, նախնիակ եփրայական ու եղիպական քաղաքակրթութիւններուն ազդեցութեան տակ աղբիւրով իր լեզուին, կրօնին, արուեստներուն և ամբողջ ոգեկան, իմացական զարգացման մէջ այդ մեծ քաղաքակրթութիւններուն խորունկ դրոշմը կրած էր, բայց զարմանալի կենսունակութեամբ ամէն ինչ ձեւափոխած, խորացուցած, իր սեպկական պահանջներուն և նկարագրին յարմարեցուցած էր: Հրաշալի ասիականութեամբ մը, այդ կենսառայլ ժողովուրդը իր անհատականութիւնը պահած, իր ցեղային հիմնական առանձնա-յատկութիւնները չէր կորսնցուցած, մոռնաւոր չէր ուրացած իր արեւմտեան ծագումը: Հակառակ ամէն կարգի ցեղախառնումներուն, քաղաքակրթական խիստ ուժեղ ազդեցութիւններուն և աննպաստ պայմաններուն, նայը ասիացի ժողովուրդ գառնալով հանդերձ, մնացեր էր իր ոգեկան, ցեղային ենթագիտակցական հիմնական մղումներով յայտնադէտ արեւմտաւայել:

Դիւրին չէր ժողովուրդի մը համար, ամէն կարգի ցեղախառնումներուն և քաղաքակրթական ինքնազգացման ինչպէս նաեւ քաղաքական հակամարտ նշումներու մէջ իր ոգեկան անկախութիւնը պահել, իրեն ազդ կ'երգարանաւորուի և իր հոգեմշակութային ուրայն զարգացումը ապահովել: Եստ երկար ու ամսանելի եղած է այդ երկունքը՝ մինչև իր վերջնական վախճանին հասնիլը:

Արդարեւ, մեր պատմութեան մէջ շատ հին օրերէն սկսած, ամենէն աւելի ասորական ու տեւական հանդիսացող երեւոյթը այն անվերջ պայքարն է, որ մեր մէջ միշտ արտայայտուել է Արեւելքին կամ Արեւմտաւայելի յարեւու հակամարտ ձգտումներով: Մերձաւոր Արեւելքի մէջ ո՛ր մէկ ժողովուրդ այնքան յամուտ ու յարասեւ կերպով ունեցեր է այն երկրնաբունքը, որքան նայը և ո՛ր մէկ ժողովուրդ աղբեր է ողբերգականութեան հասնող այն հոգեկան երկարութիւնը, որքան մենք:

Մեր հայրենիքի աշխարհագրական դիրքը և քաղաքական պայմանները անգոր են առանձնապէս ու լիովին այդ երեւոյթը բացաւարելու: Արեւմտականութեան մեր հակումը, այնքան խոր ու յարասեւօրէն զգացուած, անշուշտ ցեղային, ոգեկան անսեղիսալի խուլ մղումի մը արդիւնք է, որ Արեւելքի մէջ մեր ունեցած բոլոր կայեւրուն և կրած ազդեցութիւններուն հակառակ, միշտ վառ կը մնայ և գեռ շատ հիմունք, Տիգրան Մեծի օրերին կը յայտնուի մեր պատմութեան մէջ, նոյնիսկ այն առեւն, երբ Պոնտացի Միհրդատի մեծ զինակիրը զէնքի ուժով քաղաքականապէս ասիականութիւնը կը պաշտպանէր: Լզոր Հուսի մի գեմ, բայց չէր վարաներ յանձնառման հակառակ քաղաքակրթութիւնը մացնել իր երկրին մէջ, հոն փոխադրել աւելով դիտուն և արուեստագէտ բաղմութիւններ ու նոյնիսկ օտար մենեաններու արձանները: Նայ պաշտամունքի առարկայ դարձնելով:

Աղգերն ու անհատները իրենց հզօրութեան մէջ իսկ ազատ լին ըսլորովին. անոնք կը զօրօնեն ո՛ր միայն արտաքին պայմաններու հարկադրանքին տակ, այլ նաեւ համաձայն ներքին անհրաժեշտութեան մը, հոգեկան խուլ մղումի մը, որ ցեղային, ժառանգական ըլ-

լալով՝ աւելի հիմնական է և կը պայմանաւորէ անոնց ընթացքը, ինչպէս նաև արտաքին պարագաներուն յարմարումը:

Հասկամարտ քաղաքակրթութիւններու դարաւոր շփման մէջ հոսումն ու հոսումնաւոր հայ ազին կրցած է ինքնուրոյն թաւ, կռւ շերթալ մեծ քաղաքակրթութիւններու հզօր ազդեցութեան, ո՛ր միայն շնորհիւ իր ցեղային աննման կենսականութեան և իր իւրացնող, ստեղծագործող կարողին, այլ գուցէ նաև իր ներքին հզօրացման հանգիստով մղումներուն պատճառով, որոնք արդէնք հզօր են լիովին այս կամ այն կողմ յարելու և ստիպած են, որ ան իր հզօրացման հաւասարակշռութիւնը դառնէ իր ինքնուրոյնութիւնը զարգացնելով, բոլոր ստացական քաղաքակրթական տարբերք իր պայմաններուն և նկարագրին յարմարեցնելով:

Վկայ է մեր ամբողջ հին անցեալը, մեր պատմական այն խիստ կարեւոր ու փառաւոր շրջանը, երբ ազգայնապէս նոր կը կերպարանաւորուէինք և հիմնապէս կը կերտէինք մեր հզօրացման ճանցիկն հետեւի մեծ բարոյական կառուցումը, որ պիտի դժմագրուէր յետագայ դարերուն բոլոր վայրէջքումներուն և անասելի արհաւիրքներուն՝ հանդիսանալով մեր գոյութեան և ազգային ապագան:

Դեռ հեթանոսական շրջանին հայը, իր հին արիական ծագումին յատուկ եղող բնազդաւորական իր սիրուն հաւատալիքները, բնութեան և բնական ուժերու մասին ունեցած պարզունակ ընդունողութիւնները հախցուցած էր առարարելական, զրազալական և յուսահատմանական հրեաներու ազդեցութեան տակ և նայնիսկ յաղթած էր բաւական բարդ և հարուստ գիշարանութիւն մը ստեղծել, բայց ո՛ր թէ սորունկ հետեւողութեամբ կամ մուրացածոյ հաւատալիքներով, այլ թաւով միշտ ինքնուրոյն և իր առաւելումներուն, գիշունիներուն տալով իր հարազատ ազին, իր ցեղային խելալ առաքիւնութիւնները:

Այդպէս, բոլոր ստարամուս կուսքերն ու առաւելումները ազգային գոյն և բնոյթն ստացած էին, զամպրողային վառազին արիւնքեան տիպարէն սկսած, մինչև զսկիւմայրն Անահիտին զգաստութեան և իմաստութեան մարմնացումը: Զարմանալի է որ զրազալական կրօնի հետ մշակական շփման մէջ ապրելով, գեւերուն ու չար ազիններուն հաւատալով հանգիստ, հայը ներքէն չպաշտեց Զարը և անոր մարմնացումը եղող առաւելում մը չունեցաւ, քանի որ պարզական ծագումով Տիրը կամ Գրողը բնաւ չի համապատասխաներ Ահիւմանին:

Մեզ հասած փառաւոր արքան ալ սակաւ ըլլաւ, հաստատ գիտենք որ քրիստոնէութենէն առաջ ալ հայը կրօնաբարոյական տեսակէտով անկազմակերպ և բոլորովին անզարգացած ազգ մը չէր: Կար արդէն քուրմերու և քրմակներու հարուստ և ազգեցիկ գոտակարգ մը իր հայկապո թաղամթիւ մենեաններով և անոնց կցուած ընդարձակ կաւումներով, իր նորերու թաղամթիւնով և նայնիսկ իր յատուկ զօրքով: Այդ զօրաւոր կազմակերպութիւնը ստեղծած էր անշուշտ հեթանոսական կրօնական մշակոյթ մը: Կը յիշատակուին մենեանական գիււններ և զմեկնից մատեանը, ուր քուրմերը կ'արձանագրէին կրօնական անցքերու պատմութիւնը:

Շատ որոշ է, ուրեմն, որ մեր ժողովուրդը, գտնէ իր ուսեալ և բարձր գոտերով, ինքնագիտակցութեան և հզօրացման զարգացումի

բուսական բարձր աստիճանի վրայ կը գտնուէր, եւր վնասուիտ քրիստոնէութիւնը ընդդէմէն է այդ նոր կրօնը իր ազգային կերպարանաւորման ու իր ամբողջ իմացական, նոքեկան կեանքի յետագայ զարգացման համար ամուր խաբիւի դարձուց:

Թագ լիբանոսի թէ միայն քաղաքական գեղեցեքու բարեյաջող գաւառաւորմը, Թագաւորական տան և իշխանաւորներու ազդեցութիւնները բուսական էին այնքան էիմնական փոփոխութիւններ առաջ բերելու համար՝ առանց ժողովուրդին ընդունակութեան, գաւառաւոր երկունքով ստեղծուած նոքեկան զարգացումի բարձր աստիճանին և նախաորամագրութիւններուն:

Ժողովուրդներէն շատերը սկզբնական շրջանին քրիստոնէութեան յարած, բայց յետագայ պատմական փոփոխիկներու ընթացքին իողաւ լքած են այդ կրօնը՝ իրենց նոքուն մէջ իւրացուցած լըււալով: Այդ կարգի ազդերէն շատերը այժմ գոյութիւն չունին, պատմականորէն ընկուած են և այսօր ամբողջ երկրամասեր կան, ուր նախնական դարերու ծագկած քրիստոնէութեան փոխարէն ուրիշ կրօն կը տիրապետէ՝ համապատասխան նոր ազգութիւններով:

Սակայն, հրաշք է տեսնել որ հայը, փոքրիկ ազգ մը, քաղաքական ազատութենէ վաղուց զրկուած, դարերու ընթացքին պատմական փոփոխիկներու ամենէն սարսափելիները տեսած, արհաւիրքներու ամենէն տեսնելիները տարած ըլլալով հանգերէ, աշխարհքին զարմանք պատճառելով գեա իր հաւատքին մէջ անտատան կը մնայ, իբրեւ ազգութիւն կ'աղբի ու կը յարատեւուէ՝ նոքեկու գրաւաւոր և ուժեղ:

Մեր ցեղային կենսունակութեան, հաւաքական ինքնապիտակցութեան և նոքեկան զարգացման լուսագոյն յայտարարը, փաստն ու ապացոյցը նաև այն է, որ կրցած ենք պատմական յարմար վարկեանին, ճիշդ եակատարական պահուն մեր փրկութեան նոր ուղին գտնել, ազգային կեանքի ընթացքին ամենամեծ տեղիւնագարձը կատարելով՝ վնասուիտ քրիստոնէութեան յարիւ, ա'լ թէ միայն աւելի բարձր նոքեկան, բարոյական կեանք մը ունենալու լոկ կրօնական ըմբռնումով, այլ մանաւանդ երացում և հպարտանք ազգող բնազդով մը, մեր քաղաքակրթական զարգացման և հաւաքական ինքնապաշտպանման փրկարար ուղին գտած ըլլալու իմաստով:

Մարդկութեան պատմական յեղաշրջումի ընթացքին կան խիստ կարեւոր պահեր, որոնք մեծ փոխանցումներու, խաշոր երկունքի սուր, վնասկան շրջաններն են, հակաապարական նշանակութիւն ունին և տնչուս կորուստ կ'ապառնան, եթէ ազգերը ժամանակի հարկադրական պահանջները չնախազգան, չըմբռնեն և տնչրածնաւ նախաառնութեամբ լիարդպանան վերանորոգել և զարգացնել իրենց կեանքը:

Քրիստոնէութեան ծաւալման առաջին դարերը պատմութեան մէջ այդ կարգի փոխանցական և ամենէն եղանաւորային շրջաններն են: Կը կը ներգոյացնեն, երբ ինչ, ինքանաւոր աշխարհը փուլ կուտար իր ողկուն, մշակութային, ընտանեկան ու ընկերային ամբողջ յարիւնուածքով, տեղի տալու համար, եթէ ա'լ աւելի բարձր, բայց տեղայման նոր և աւելի յեղաշրջիլ ըմբռնումներու ու բարոյական իմբրու վրայ կառուցուող կեանքի մը:

Յաճախ անհրաժեշտ է հայեացքը ազգային կեանքի անձուկ սահմաններէն դուրս, աւելի լայն հորիզոններու վրայ նետել՝ պատմական, նշանաժամային շրջանի մը հարկադրած փոփոխութիւնները իրենց ընդհանուր ծաւալին մէջ տեսնելու համար, որպէսզի կարողանանք լաւ ըմբռնել մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ եւս տեղի ունեցող խորունկ յեղաշրջումին, հազեկան վերանորոգման և ազգային ոգիի նոր կերպարանաւորման ամբողջ արժէքը և մտնական գործնանքը զնահատել մեր նախնեաց պատմական բաղդարու պակը լիովին գիտակցելու, հանձարեղ յայացումով մը ազգին ազազան նոր և ամուր հիմերու վրայ հաստատելու մեծագոյն արժանիքը:

Արդ՝ եթէ ցիւ մը լայն հայեացքով անդրադառնանք ազգայնականներով լստազանց յղի այն դարերուն, երբ քրիստոնէութիւնը նոր կը ծաւալէր, անհրաժեշտութիւն լինէր կրնար մեր ուշադրութենէն վերադնել կարգ մը կարեւոր պատմական իրողութիւններ, որոնք իբրեւ հետեւանք այդ դարերուն արդէն հասնեացած պայմաններու, ամենէն աւելի կը յատկանշեն այդ ժամանակաշրջանի ոգին և կը պարզեն ժողովուրդներու կեանքին մէջ տեղի ունեցող նիւնական փոփոխութիւններու ընդհանուր բնոյթն և ազգութիւնը:

Պատմական իրողութիւն էր, որ այլևս անցած էին այն երանելի ժամանակները, երբ Հռոմը իր լայնածաւալ պետութեան սահմաններուն մէջ կրօնները ազատ էր թողած և ազգային առանձնայատկութիւնները կը յարգէր, պայմանով որ անոնք քաղաքական միասնեւորւած լծաւայելին: Այդ շրջանին ազգերը նուազ անգլխազան էին և հեղտութեամբ իրարմէ կրօնական ու պաշտամունքային փոխառութիւններ կ'ընէին, նայեիսկ յաճախ ինքը, նոր Հռոմը կը յարմարուէր իր հպատակ ժողովուրդներուն կրօնական հաւատալիքներուն: Բայց քրիստոնէութեան ծաւալման նախաշրջանին իսկ արդէն վերջ էր դադար այն լայնախոհ ոգին, կրօնական այն անխաղաղանքութիւնը, որ Հռոմը խեղացի քաղաքականութեամբ մը դարեր շարունակ կը պահէր իր դրոշմն ասկէ դառնալով բաղժութիւն և բաղժացեղ ժողովուրդներուն միջև:

Պատմական կարեւոր իրողութիւն էր նաև այդ շրջանին այն արտակարգ, աննախընթաց կրօնական հետաքրքրութիւնը, հազեւոր ու բարոյակեան պահանջներու այն բուռն մղումը որ ամէն տեղ կը յայտնուէր ժողովուրդներու կեանքին մէջ և լուսնով պիտի գտնուէր յետադարձ դարերուն պատմութեան առանցքը, ազգերու ընտանեկան, ընկերային, քաղաքական ու քաղաքակրթական կեանքը զեկմարտ մղելու ուժը և պիտի սեղանէր միջին դարերուն միտքը, խորհրդապաշտ ոգին՝ իր դրոշմը գնելու համար ստեղծագործական բոլոր արտայայտութիւններուն և կեանքի ամէն կարգի երեսմիներուն վրայ:

Վերջապէս պատմական կարեւոր իրողութիւն էր կրօնական ազնով ազգային գիտակցութեան նոր դարմնումը, ժողովուրդներու կրօնական ուղղութեամբ կազմակերպումը, ամէն ինչ կրօնաբարոյական հասկացողութիւններու ենթարկումով՝ նոր հոգեբանութեան մը ստեղծումը, որ դարերու տեսողութիւն պիտի ունենար և իր խիտ արտայայտութիւնը, պիտի գտնէր քաղաքական ու քաղաքակրթական կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ:

Իսկ այդ իրողութիւնները բնաւ մասնակի, սահմանափակ և նեղ տեղական բնայթ չունենին. ընդհանրապէս, անեւք թէ՛ տարածութեամբ և թէ՛ մամանակով լատ ընդհանուր ու համադարձական հանգամանք մը կը ներկայացնէին և հաւատարմօք յատուկ էին գրեթէ ամբողջ Հին Աշխարհը ախրակալող երկու մեծ կայսրութիւններու, Հռոմի և իր ախոյեան Գարսկաստանի գրոշին տակ գտնուող բոլոր երկիրներու ժողովուրդներուն համար:

Իսկապէս Սասանեաններու իրանը խոտորէն հաղադէպով իր նախորդներուն, պարթեական Արշակունիներուն հեղինակաւորութեամբ վարակուելու, Արեւմուտքի մշակոյթին ազդուելու, և կրօնական խառնադասանութիւն մը ցուցադրելու աններելի անհարապատութեանց զէմ, այլամերձարէն փարած էր Աքեմենեան լըլանին զուտ ազգային աւանդութիւններուն, հզօրապէս կազմակերպուած էր ծայրայեղ կրօնական սղւով և ճրագալուէն վերանորոգուած էին մազաեփականութիւնը դարձեցած էր պետութեան իրաւական ու բարոյական սկիծ միակ հիմքը:

Ազգային վերադարձման այդ թափով էր որ պունաւական մեկնեցով արդէն ձեռակերպուած էր զէնսական նոր գրութիւնը, ստեղծուած էր զուտ կրօնական դրակաւորութիւն մը և կազմուած էր մտքերու ազդեցիկ դատակարգ մը, որոնց միջոցով Սասանեանները էին պարսկական մշակոյթին էր որ կը լանային պարսկաբնի հպատակ ժողովուրդներուն և կը հակադրէին քրիստոնէութեան ծաւալումով վերաբծարծուած նոր հեղինակաւորութեան կամ յունական մեղական մշակոյթին, անչալա միաժամանակ զէնքի ուժով ալ քաղաքականապէս առիւտաւորութիւնը պաշտպանելով Արեւմուտքին զէմ:

Հակառակ այն փաստին, որ Սասանեանները քաղաքական հմայքի և կրօնական քարադրութեան միջոցաւ կրցան պարսկական էին քաղաքակրթութիւնը հասցնել մինչև հեռաւոր Արեւելք, Յինաստանի սահմանները, բայց անեւք լայնազեցան ներքնապէս խորացնել, ամուր և միանալ ազգային ամբողջութիւն մը կազմել, զիստարարութիւնը ախրակալած երկիրներու լատ ընդարձակութեան և ցեղերու ու ժողովուրդներու խիստ բազմազանութեան պատճառով:

Ազգային կեանքի հզօրեման խոր և ամրակաւ կառուցուածքի մը լեզուութեան հետեւանքով էր, որ Հռովմէական պատերազմներով, բայց մանաւանդ Թաւրեանական լարսնականական արշաւանքներով զինապէս արդէն իսկ ակարացած շարքայից արքաներուն կայսրութիւնը յետադային պիտի փուլ դար և իսպառ ոչնչանար Արարիային ծագում առնող և նորէն կրօնական բուռն շունչի շնորհիւ ծաւալող աշխարհակալ հեղեղէ մը, որ քրիստոնէութեան պէս կուլուած էր Հին Աշխարհը նայնպէս հիմնովին կերպարանափոխելու:

Եւ ինչ որ մնաց էին մեծազոր կայսրութեան փլուզումէն ետքը իրրի անցեալ փառքի յիշատակ և իրրի մեծ քաղաքակրթութեան մը պլլլլլլլլլլ աղաւ լոյս, դարձեալ հզօրեման կեանքի մշակութային գանձերն են, արիական իրանեւ, լեզուի և դրագալուական կրօնի բեկորները, որոնք հակառակ դարերու քաղաքային ազդեցութիւններուն, զեւ կը յամառին յարստեւել՝ փոյթ լե թէ լատ ազնաւանած մեւով:

Ան ալ պատմական խիստ նշանաւորային ու կորտարեր դարերը

գիմադրաւելու ստիպումն հայ ժողովուրդը, որ արդէն տնցեալի երկարատեւ ու ծանր երկունքով որոշ հազմաշահութային բարձրութեան հասած, կեանքի տաժանելի բովին մէջ թրծուած, հիմնալի տեղաւորութիւն մը ու կենսունակութիւն մը ժառանգած է իր լեռնաշխարհի սարերուն պէս ամուր, անխորտակելի ինքնուրուշութեան մը տիրացած էր, կարծես յարատեւութեան համար աւելի հաստատունն է վստահելի կուստն ունէր, քան իրմէ լատ աւելի մեծ ազդեքը և հզոր կայսրութիւնները, որոնք յաւաք իրեն սպառնալիք եղած էին, ևնաւարար ինքը, Հայ ժողովուրդը չէր, որ անպատրաստ զանուկով պիտի խռատուէր գարեւրէանի սգիէն, պիտի չլզար ժամանակի երամայական պահանջները և պիտի չկրնար նոր թափով հազպէս բարձրանալ և իր կեանքը վերանորոգել:

Արգարեւ, վեհապետ քրիստոնէութեան յարեւու, նոր հաւատքը իր հազուն մէջ խորացնելու և յամուռ արիւթեամբ պահպանելու, իր ազգային անկախ եկեղեցին հիմնելու, տառերու հիմնալի գիւտով գրականութիւն ստեղծելու, իր իմացական ու հազմկան զարգացման նոր ուղին հարթելու և այդ բաւարին համագործակցող ազգային խոր գիտակցութեան մը յանգելու, նոր սգւով հաւատալիք, լեզու, գրականութիւն, երգ ու նարատարականութիւն ստեղծելու իրողութիւնները այն հիմնական, անպնահատելի տարրերն են, որոնց շնորհիւ Հայ ժողովուրդը յաւիտեան է միաձուլուիլ, հազմկան անխաղճի մամուլութիւն մը կողմէ և իրականապէս ազգ գառնալ՝ իմացական հասանելութեան, հազմկան զարգացման և հաւաքական զգայութեան ու կամեցողութեան բաւար յառկանիշներով, իր գրողը գնելու համար կեանքի բաւար երեւոյթներուն և ստեղծագործական բաւար արժէքներուն վրայ, Ըս այդ ազգային սգին էր, որ անսոսանելի, բայց իրական, պիտի ցալանար գարէ գար իր անսոսանելի անբզիւնքներով՝ Հայ ժողովուրդի կեանքի մարդչլ ընթացքին և ստեղծագործած բաւար արժէքներուն մէջ:

Սովորի ազգային կերպարանաւորման այդ մեծ երկունքը, Հայ կեանքի մէջ կատարուած այդ հիմնական բազմաբաշ յեղաշրջումը ոչ այնքան նշան կերպով ո՛ր ալ կարէ ժամանակի մէջ կրնար իրականանալ: Բնութեան բաւար խաշար երեւոյթներուն և կեանքի բաւար կարեւոր փոփոխութիւններուն պէս, ընկերային խոր յեղաշրջումներն ալ անհրաժեշտաբար կը պահանջեն մեծ էիք, ուժերու, անկայական և լուրձ և հակադրութիւն, անադին վայրիվերումներ ու պայքար մինչև նոր հաւատարմականութեան մը, նոր կազմաւորման մը ստեղծումը, մինչև հին ըմբռնումներու և կարգերու վրայ վերանորոգ կեանքի մը յազմանակը:

Արգարեւ, սկսած Երրորդ դարու վերջերէն, մամուլը Զարարդ գարը եղած է բուռն պայքարի, անոգոք քանդումի և միաժամանակ խանգաժաւ վերանորոգումի ու ստեղծագործ աշխատանքի աննման շրջան մը Հայ կեանքին մէջ, ուր՝ ծայրայեղ սղերգականը և դերազանցապէս ներստականը իրար կը խալանէնէին: Դիւրին չէր ուրանալ հայրենական հին սոստանքները և քրիստոնէութեան յազմանակը հեթանոսութեան վրայ սկիզբէն իսկ սոսան արեւնակը գրուադներու չէ եղած: Դիտանելի անմնուէր ու արի քուժմբուն ընդգիմութիւնը և մղած պատերազմը մեծաքայնը ու ամենէն յառկանական

է ցոյց տալու համար բարոյական մեծութիւնը նաեւ նկատես հայուն որ չէր կրնար հանգուարել թանաթեամբ իր սրբութեանց ստեղծութեանը և սիրայածար վճռականութեամբ մտել կը նախընտրէր. ամենաքաջ մէջ նախ և ապա մեծն Գրիգորիոսն էր: Ուայց արդեօք արդա՞ր էր որ իր մեկնանկերը քանդող և դիպուկներուն արձանները կործանողներուն համար աններող սխալալուծութեամբ կը ցանկար մեծագոյն պատիժը. և որքա՞նչ առա՞կածի բնակել և նոցա մի՛ լիցի հանգիստ:

Ձորբորդ գաղը անտարակոյս մեր պատմութեան մեծագոյն հանգոյցը կը կազմէ և յետագայ ամբողջ հայ կեանքը կը բաղդարուէ: Հեթանոսական մեր հին հոգեմշակութային զարգացումի կիմքին վրայ նոր կրօնին, քրիստոնէութեան հաստատման և անոր լայնին սակ մեր իմացական ու բարոյական կեանքի վերակառուցման խաղաղ և սքանչելի գործ է ան. որ շուտով մեր ազգային անեման վերածնունդը և փառաւոր Ոսկեդարը պիտի ստեղծէր:

Ձափաղանց բարդ է Հայ կեանքը այդ դարուն և անոր պատկերացումը խիստ գծաւոր. Երկունքով առլի էր Հայ հոգին և միայն ու սիրաբնական հետամուտ՝ ներստական երգերու և մաքսաւոր մէջ ազգային կեանքի նոր ուղիները հարթելու: Ձարմանալի լէ, ու հինի և նորի անսլաց պայքարի, Արեւելքին կամ Արեւմուտքին յարելու վաղնիական երկընդարանքի այդ շրջանին հայութիւնը բուռն ցնցումներու ենթարկուէր և անոր ընկերական ու քաղաքական կեանքի երկդունները պահ մը մթաղներէն, փութարկալից ու քառասոյլի գառնային:

Արդարեւ, թաղաւորական սան կազմէ իշխանութիւնը կեդրոնացնելու փորձերը, նախարարական խմբաւորութեան արխանոս քախառները, աշխարհիկ և հոգեւոր իշխանութիւններու երբեմնակի և փոխադարձ նկատմարարութիւնները, Եկեղեցական Նախարարութեան մէջ իսկ երեւցող պառակտութեանը, քաղաքական և կրօնական կեանքի մէջ իրար ժխտող դիրքաւորութեանը և անոնց նեւեւանք եղող կործանարար ընդհարումները, որոնք աւելի սուր կերպարանք կը ստանային Հայաստանը թեւարկելու ձգտող մրցակից պետութիւններու, Հռոմի և Գարեգնաստանի արտաքին ազդեցութիւններով ու սաղարաններով, կը դրանէն ամբողջ Ձորբորդ գաղը և ցոյց կուտան այդ շրջանին Հայ կեանքին մէջ սեղի ունեցող անխաբնական խմբում մը, որ թէև արտաքինապէս քաղաքական, բայց ներքինապէս և ըստ էութեան աւելի հոգեկան ու բարոյական բնոյթ ունէր:

Քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ մեծ յեղաշրջում մը առաջ եկած էր. Հայերը կորուսելով իրենց ախոյեղ հարեւան Գարեգիններէն մտաւոր ու բարոյական կեանքով կը կապուէին յանձնառման արխանոսի հետ: Արեւմուտքին յարելու հին ցնդային խաղ մղումները զարթնէր, նոր թափ էին ստացեր, շարժուէր. Լուսաւորիկ սան լափաղանց յանաւեր ուղղութեան, Եկեղեցին այդ դարուն նոր դարձն ուժ մըն էր, ու Մամիկանեաններու և անոնց կուսակից ազատամեծի պաշտպանութեամբ զօրացած, իրեն կամակերպութիւն առաջնորդող նախարարութեան մը լափ նիւթական միջոցներ, բայց մանաւանդ բարոյական ազդեցութիւն ունէր և կը ձգտէր մինչև իսկ թաղաւորներուն թեւադարձութիւններ ընելու կամ անոնց ընթացքը չեփփօրեւ

լու: Արշակունիներէն զմանց լանացին իրենց ի նպաստ պապաբնէլ
այդ ռաժը, ռաբիշներ ալ ի զուր փորձեցին ազատուիլ եկեղեցիի խնա-
մակաւութենէն, նոյնիսկ նին հեթանոսական հաւատքին զերպառ-
նալու ձգտումներ ցոյց տուին՝ միշտ յաջողեցնելու համար թաղաւ-
րական աւան կեդրոնաւոր ռաժ գաւառաւու քաղաքականութիւնը՝ կեդ-
րոնախոյս և իրար շատապ Զախարաւութիւններուն մէջ, որպէսզի
կարողանան շարժապաշար ազակ հանդիսանալ հայութեան բաժան բա-
ժան մասերուն մէջ:

(Շառ. սկս էջ 257)

ԵՍ Կ՛ՈՒԶԷԻ...

Ես կ'ուզեի հովիւն ըլլայ Գառններու,
Ու Սեռն ընկնէ անոնց երկնոց այլ խոհուն...
Հեռուններու խաղաղութեան մէջ ծիծղուն՝
Ես կ'ուզեի Երզնիւն ըլլայ Գառններու...

Անոնց պիտի լրսեին զիս ֆանգի, Տէ՛ր,
Եւ սրիւնգիս՝ լո՛ւտ ունկնդիր ըլլայիւն,
Միւնջ Գանն զմեզ պիտի՝ արահաւանք ծայտագիւն...
Ա՛հ, ըլլայի պարզ հովիւ՛ն մը... պիտաբան

Ասուններէն հեռու, դաշտին մէջ ամայ,
Ճակատս հովիւն, հոգիս Լուսին աղուայի,
Գամբոխս հնէ՝ զոր պիտի խորունկ սիրեի...
Ա՛հ, ըլլայի պա՛րզ հովիւ մը անմեղայ:

1927, Թաւրիս

ՀՈՎՆ՝ ՅՈՒՇԱՐԱՐ

Ունի մոմունդն Անհունիին՝ զգուանոյշ հովն իրիկունան,
Որ կը հըպի՝ ճակատս համբոյրի՝ մը պիտ քուրեան...

Համբոյրի՝ մը պիտ քեթե՛՛ որ կը տուի սրտագին
Բանտարկեային, դժբախտին, քողլըփուածին, հիւանդին...

Ու ես աւա՛ղ, հիւանդն եմ ծշմարտութեան ծայրուած...
Եւ քողլըփուածն աշխարհի, ուր սեռերն են եղծուած...

Ու դժբախտ մ'եմ որ դժբախտ երկրի համար կ'աղօթեմ...
Եւ բանտարկեալ մ'որ բանտի Երկնի Դաշտերը կ'ագնեմ...:

Ազատութիւնն հոգիիս որ Բացեալուն կը յարի
Ինչպիսի քիթն մը անցար՝ յառէ Լոյսի՝ ծառայի...

* * *

Գոռանոյշ հովն իրիկուան ունի մեմուներն Անհունին,
Որ կը յուշէ հոգիիս՝ քառեր Գիրքին Լո՛ւր Կեանքին...

1933, Գանձիք

◀ ▶

ԿԱԹՆԱԶՕՆ...]

Մինչ խալը կուրայ տեսե՛մ, հեկեկուն
Անայց հողերուն,

Լողը կը ժպտի Մայրիկիս քարի
Կարին ջալ յուրքի՝...

Երբ դեռ կը շնչէր սուրբը կը սիրէր
Անոխներ, որքնր...

Ես իր գառակն եմ, գուցէ անպիտան,
Այլ սակայն, կուրամ...

Անիկա Սէ՛ր էր, որքնր կը փնտռէր
Թողլըսուն, անէր...

Վաղը ձեզի՛ւայ ո՛վ շիրմեր չլսուն
Պիտի գամ շնչուն

Անան մը կարով, գոգ մը ծաղիկով
Ռուկսզի խոով՝

Ժպտին հողերն ալ ձեր պահ մը գոնէ
Ու խայտան տեղէ...

* * *

Մերկզի շուրթե՛ր ունի հովն այսօր,
Այնքան փաղցր, որ՝

Կարճաքոյր հողը Մայրիկիս շուշան՝
Կը ներէ Մահուան...

1935, Քորձու

Ե. ԿԱԹՎԱՐՆՆՑ

"ԱՐԵՒ, ԱՐԵՒ"

ՓԱՅԼԱԿ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Գրեց՝ ՎԱՀԷ ՎԱՀԵԱՆ

Արեւ, արեւ...

Երթանքներ կան, բարակ, անարիւն, թափանցիկ, ցուազին ու լար կեկուսով լրթանքներ, որոնց վրայ կը մեռնի, պիտի մեռնի՝ անելանքին ծաղիկը, իր սիրաւը դեռ լրացած դաղջ ու զգուսղ արեւին:

Ձայներ կան որ կ'իյնան փշուր փշուր, կ'իյնան՝ ինչպէս ջուրերը, անձաններու մոռնին մէջ, լրթանքներէն քարերու:

Ու ինն միանար անոնք, արձագանգները՝ վերաւոր ձայներուն: Ու ինն յորիններ, պիտի չկարենան յորինել, երգը սաք ու բարախուն՝ առաջջ ու բարի աշխատանքով շահուած կեանքին:

Ա՛յգպէս: Որովհետեւ, ի դ՛ուր է փնտռել՝ սերմերն ուժգին պայթեցնող շերտաւթիւնը արեւին, դարչ որերու ծախին մէջէն: Որովհետեւ, չի՛ւանդ է աւելը որ կը խուժէ երիտասարդ երակներէ, կեանքի Ուժին նախաստանն որէնքներուն համեմատ:

Նիւսնոյ է՝ մեծ կարսակն, մեծ սիւերէն ու մանրէն կարմիր հաղին:

Եւ թող գիտնան տիկա, գիտնան բոլո՛րք: Գիտնան անո՛նք մաշուանդ՝ որ ունին կլար ուսեր ու հերթաթափ դանկեր իւղաս: Որ՝ կ'ընեն ունիւն՝ մեղմելու մեր ցուը լափող: Թա՛ւը՝ որուն չեղան (թող չը կեղծեն) երբեք, երբե՛ք հաղորդակից: Լայն անգունգներ կը յորանն ինն ընդմէջ երկու սերունդներուն: Ո՞վ իրենցմէ փորձեց երբեք նախ ի՛ն խորը՝ ծխացող մեր հոգիին, առնել քայլ մը մեր քայլին հետ, Պաննիջներ, լա՛ւա: Նոյն չեղուններ չլալեցան ակապլիկ բերաններէ:

Բայց յոգնեցանք քարոզներէն, կոխներէն, չղաղրդիւ ու յալաղկոս պառաւներու՝ ծայլ ու զաղիր վայնասունէն:

Ունենայի՛ք խմաստաւթիւնը լուելուն:

Ձե՛ք հասկնար: Ձեն երկարիւր արժանները՝ երակն ի վար անբարեկամ հոգերու: Ձեն խորանար ակունները՝ կուրծքին վրայ աքսորական գալտերու:

Փղլաւացի՛ բարեկամներ, ըսէ՛ք, խնդրե՛մ, ձեր դմբեթարդ սառմաքոնի շարդին սիրոյն, մե՛րն է յանցանքը, եթէ կարմիր է մեր նալուածքը, եւ բիրտ են բառերը որ կուսկերս կուսքերու կործանումը կը մռնին:

Բայց ըսէ՛ք, աներկղիմի՛:

Ոխերը դու՛ք հրդեհեցիք, և հայւոյանքը ձեզմէ միայն սորվեցանք: Ձգայթակղի՛ կռակածելի պարկեշտութիւնն աւարդաւանդ ձեր գոյութեան:

Մեր արիւնեղ նայւածքներուն հարկունին վրայ հիմա՛ երկու ուղի միայն գիտենք: Մեզը՝ բոսոր ալլ ուղղածիդ, որ կը տանի թերթի հաղին մայր երակին: Միւսը՝ անգոյն կամ գոյնզգոյն ու բազմա՛մուշ, որ կը սպառնայ մեզ նեւեղ՝ մահացումին ինքնակամ, կտրմի՛ր հաղին, մեզի վայելքին, կամ անարի ուրացումին անփառանակ նկուղներուն:

Մենք կը մերժե՛նք վատութիւնը նաւանջին ու ծալլ մահւան, որ կ'ըլլան մեզի թիկնածու՝ մայթին վրայ ստորակոխ ստատներու: Եւ կը մերժե՛նք խղճմանքը զառամած՝ որ մեր հաղին կը ստփարկե՛ր գինեմէ անկամք գոյութեան մը տխուր պետքին:

Այլ, ի զո՛ւր է ծածկլ գայրոյթն ու զինել բաւեցցը՝ նահաւեն: Եւ գե՛մ, որոնց ետին կ'ապաստանի... գարավերջիկ իմաստութիւնը գունացած:

Հանդիսաւ ձեր միտին ու ձեր հարպին:

Մենք գիտենք մեր տնունը: Ունինք յարգանք անոր նանգեղ: Ունինք, որովհետեւ ո՛րմէ է անիկա, խնդութիւնը ստեղծագործ: Անունը: Ի զուր է ուրանալ, Երիտասարդութիւն, Հիւսիս, այո: Բայց ինք մութար մենք գործանք: Ձգութիւնը կեանքին ու յամառող յաւիտանքը զեղեցկութեան սգին՝ պիտի լարեն անոր լիզերը ու գործեն գոյն միակամ:

Ից սորոսացնէ մեզ լարքը զսկերու որ ինկած նահաւեն վրայ անկարելի մաքառումներու տնդովը զինով, թշնամի նահապարհի մը զատավերտին հպտակ: Ու շատ եղան անոնք պարսաւածները շքեղ կամ անփառանակ: Եւ՛մ՝ որովհետեւ բացակայեցաւ առանցքը կեդրոնածիդ: Դաւանանց մանաւանդ հո՛ղը, որ փորձուեցաւ ճիգը տնւմին ու տարածութեան: Եղածը՝ բազում մը տարալիարհիկ բոյներու, յանկուցիչ հրապոյրովը անոնց: Սուղ, շատ սուղ արտեց կլիմայափոխութիւնը: Կեանքը, ոճանց: Ուրիշներուն՝ կորուստը բոյրին ու բնասիղ երանդներուն: Աւելին, Հեռագնդեցինք նոյն իտեալը՝ տարանման, շատ արկածալից ու յաւախ շատ սխալ ուղիներէ: Այլ հաւասարադէս համբուրելի է յիշատակը բոլոր անոյլ այն աղաներուն, վասնզի ինկան անոնք նահաւեն վրայ, զսկերեղով աշխուզոյն մասն իրենց եւութեան, յանուն վախճանի մը որ ունեւր իր մէջ շատ բան հաւասարակաց:

Բայց ինչո՞ւ այդ պեղումները: Ամէն հարուած կ'ընէ գաժան յայտնութիւնը նոր վերջի մը:

* * *

Գլորի՛կ յիմա՛ր, աշխատաւոր՝ անիմաստուն մաքառումի, ա՛յ իմ ուղե՛ղս անուղղայ: Եղի՛ր խելոք: Պա՛հ մը միայն: Ձենքերը վա՛ր:

Մշուշին մէջ, որ կը խառնայ ալքերուդ թաց նայւածքին գե՛մ, վերջաւումային խորանոյլ նեւասրութեան մը վրայ, կը կանգնի Թարմուշէշ նաւակը՝ նախասահմանաւանդներու փաղանգէն ամբոյն այն աղւն, որ մեկնեցաւ ապրողներու այդ նովթանէ կեանքին ծաքուն չբթանքին ու մահւան սարսափն ալքերուն մէջ:

Սրիտաւարդ էր փայլակ, երեսունընթիւ տարեկան, և ուներ տաղանդ, համեստ բայց ստույգ տարգը՝ քննուշ զգայնութեամբ մը զօրութեամբ ինքնուրուշ, և իրերու լինելութեանը զազանքին թափանցող նայուածքին: Տաղանդ՝ որ յատկանշուեցաւ իր մօտ վիճաններէն տառապելու աշխիւ ընդունակութեամբ, և այնքան եղբարկանորէն գեղեցիկ ընծայեց տարուամբ ներքին այն հրկիզումին որ եղաւ իր բաժինը կեանքի, և բաժինը՝ իրեն հակառակորդ մարդը սերունդի մը:

Յնաւ չայ, այսինքն անհայրենիք: Աղբեցաւ չայ, որ մեր հասուններն համար կը նշանակէ ըլլալ որք ու թափառական, անբաժան ընկերը թշուառութեան: Որովհետեւ ունէր սիրտ և հոգի, երգեց փայլակ, երգէ՝ աղբեւաւ հանգիստ և, մահուան յարաւս ազատանքին տակ, կեանքի կարօտէն այրող զգայնութեանը գէղի տխուր վախճանն յառաջնալուսն լեզի գեղեցկութեան: Ու մեռաւ չայ, այսինքն... բայց գիտէ՞ք: Մեռա՛ւ, ինչպէս կը մեռնին, մահերիմ երգիքի մը քաղցր միջնորդութեան հետ: Բանաստեղծ աղաքը սիրահարաւ: Մեռաւ լքուած ու անծանօթ, Ֆրանսական հիւանդանոցի մը խնդ մէկ խցիկին մէջ (31 Մայիս, 1936): Անբարեկամ ու առանձին եղաւ իր վերջին պայքարն ընդդէմ զաղիքի մահաբայծին որ հազար հիւանդանոց տարածուած էր իր թաքին մէջ ու կը ծծէր զինք անզգաբար: Վերջին բազմե՛ս... որուն յայտնութիւնն ջրաւ անշուշտ շարագունակ թաղանթին մը կողմնն ու կարծր: Ո՛ր մէկ արուեստդիտի երբեք կարենայ վաւերականորէն տալ կեանքը որ կը խառնայ անկարելի սեղմութեամբ մը՝ մոսթին ու լայսին մէջ ինկող այն պղտոր, շատ պղտորի ու շատ անհուն բազէին մէջ անխաղաղելի:

* * *

Մեծ լէ գրական ժառանգութիւնը որ կը մնայ մեզի Միքայելեան փայլակէն: Փառնի մը քերթուած և շարք մը՝ ինքնատիպ պատմութեանքներու, ցրուած՝ արաթերթերու և պարբերականներու ազերախտ սիւնակներուն մէջ: Եւ տառնցմէ դուրս, երկու հասար: Մեկը՝ վախտահարակ մը զեւառ, Արմաղուրդի Բացիկմեր ենթաախաղաղով (1930), փարիզ: Միւսը՝ զԱր՛ւ, Ար՛ւ... (1933 հիւսնախառնորի մը արագիրը որ իր 144 էջերուն մէջ կու տայ՝ հոգին՝ արուեստն աշխիւ ու վաւերական ընտանջով մը զօրութեամբ համեստ այն աշխատանքին որ եղաւ փայլակ:

Քեանքն կ'ընէ յայտնութիւնը՝ արգեն կազմուած, ինքնագրուած գիմագիծով արուեստագետի մը, որ զերծ է ուշ հասունցող տաղանդներու յատուկ վարանաւ շարժանքէն: Կը խնայէ մեզի շտեպտուած խնդրովտառութեան մը յղմութիւնն ու տակնորդ պերհանքը մեզի: Սրեւայթներ՝ որոնք կ'ընկերանան քիչ մը ամէն սկսանակի: Զուգող ու կշռուար արձակ մըն է ան, որ ունի լայն գիծերով քերթուածի մը հանգարտ ու մասնակի երաժշտականութիւնը:

Նիւթը՝ առաջին ամիսները սիրայ կեանքի մը: Թարմ, աւելով յարգուն երկու երկատարգններէն, ազլի՛կն է խոսողը: Ձեւ մը՝ որուն յարգութիւններ հրեայթ մըն է մեր զրականութենէ ներս: Փայլակ կրցած է աղբեցնել իր լիզերը՝ ազլիկան մը զգայնութեանը, և տալ՝ հոգեկան նուրբ ու այնքան աշխատանքին բարդ վիճակները

սեռին, ֆաբն իսկ կենթադրէ վստահ ճանաչողութիւն մը կեանքի, որ կու գայ իրեն ո՛ր այնքան՝ աղքատած պակերու խաղաղութենէն, որքան ինքն իր վրայ դարձող նայաւածքի մը թափառումէն: Ա՛յդպէս, որովհետեւ չայլու իր նահապետները բաց թողուցած էր իրեն՝ միայն լուսանցքը կեանքին, ուրկէ անցաւ Փայլակ՝ խորհուրդով հովանաւոր ու թեւաբեկ երազներով թաթաւուն ալքերով:

Խոսքած վեպ մըն է «Սառն», հայեր՝ քեզմասիրտած կեանք-ժաղիկին: Ունի անիկա երգ-երգոցեան դրօշմաւորեան մը զեղուն աւշայրգումը, նուագող քաղցրութիւնն անոր ձեւին, և առատութիւնը՝ նամարձակ ու լուսաւոր պատկերներու: Եւ դեռ, մասաւ իր արուեստին անժանոթ լին թափանցիկ խորհրդաւորութիւնն ու ազնիւ մարգկայնութեամբ մը բարախուն վերացումները թակօր հընդիկին:

Սառն է խոսողը.— անբաւարար, անձեռն լուսաց գիւղերին սուքերը, արթնցուց պարտեղը: Մովափնեայ գիւղի մը մտադաշ պարտեղներու մէջ, չքաղցր է ծառերուն ու ծաղիկներուն աղբիւր գուռաւորութիւնը հասուցաւ, կամ՝ դիտել առան սր զիջ տարածուի, կը լայնեայ, կը տարաշնուի մարդին վրայ, ուր խոտերը ազամեղներ կը քրտնեն: Անփոխարինելի՝ երանութիւնը որ կայ այդ գիւղի մէջ թեւ բացած ընկուզներին մենասարիկ սուսերին տակ, ուր չփախչէ հիւր է եկեր ծառին, ու անբեւեռը կը շատախոտն ածվեր: Արշաւանքի, գեղի կատարները հպարտ բարձունքներու: Եւ՛ր լէ զգացնէ իր միանեծան իշխանութիւնը լեռներուն վրայ, բուրժաւող խաղաղութեան քով: Կեանքը կը բռնայ ժողովուն իր խորհուրդներուն, չփախչի վրտնին տակ, լուսաւոր անձեռնի մը զգուշ մեղեգիին մէջ, որովհետեւ՝ «Սառն» մը կայ մեր զինան վերեւ, եթանաւուն գոյնով ու մէկ իմաստով: Ի՞նչ խնդութիւններ լուսի երիտասարդութիւնը... անկրկելի և իմաստաւն խնդութիւն, որ կը բերէ քով քով երկու տարաւեւ հոգիներ, կը բռնկեցնէ անոնց երակներուն մէջ ցանկութիւնը քաղցր, ու բաղիկ սուքերով կը քաղցնէ երիցուկներու թաց մարգագետնի մը թափիլին վրայէն, Վեր արեւը դեռ մանուկ է: Բայց կը կորսուի՝ մամբան, կ'անցնի արիւնի կաթիլներու նման կախում ելակներու անուի մը քղանցքէն ու կը սուղուի կանաչ լիւնին մէջ բացաւայն ու գեղին, կ'որ ծաղիկներով նարնջներէն, որանք իրենց զկանաչ լուսակները կը լսոցեն արեւին տակ: Կ'ըլլայ յետոյ գիւղեր, «Սառն» մընով թանձրացածն գետի մը վրայ, ուր աստաղերը կայն կը սերմանեն ակօսին մէջ նուազիկն: Կը կորսուի նամբան, ի՞նչ փոյթ... Եւ մամբան այդպէս կ'որենցնելով էր որ անշուշտ առատաւանները երկինք հասան...:

Ո՛ր, սիրելի՛ բարեկամ, կուէ այս սուքերուն՝ սառ՛ը է այդ նամբան: Երազներդ պիտի բախին անյգլի իրադութեան մը ժաղիքաւոր ժայռերուն: Ունիք քաւ արունքներդ, որ կը խոտաւնային բարձրացնէ քեզ յիշիկ կատարները ձիանաւում, պիտի հիմա մերձեն կրել բեռը անբեւեռ գոյութեան մը, Երբ թափաւեւութեան թեւերդ, լուրաւորակ կեւք մը պիտի կաշկանդէ խոյանքը անոնց: Վաղահա խնդրէնքիդ յարուցած կզլուն ու յամաւ հաղը պիտի ընէ աղիտաւոր յայտնութիւններ՝ աղիտակութեանը վրայ լաթի խոնաւ ան կոտորին որ ո՛ր գոտապարտութիւնդ է հիմա: Եւ քաւ հոգիդ իր բա-

լս'ր լեզուներով, և քու մարմինդ իր մազերակներուն բուրբ բերաններով, պիտի ունենան ե'րգ մը միայն.— Աբր'հ, Աբր'հ...»:

ԴԵՐՔԸ.— Ուրիշ է զօրութիւնը բառերուն որ կու գան մեզի ներքին ու շատ անգամ արեւմտեան աշխարհի մը անմասնեղն ու կը բերեն խուլ արեւադանդը փլուզումներու, կամ թելադրութեք՝ անժխտ բայց վտան'է, բայց առաջ անուշեմներու, Գրիշը այն ատեն կը նարմանտ արեւստապետին մասներուն տակ, ու գիծերը կ'ըլլան խորունկ, լե'ւտակի, ընդունակ՝ իրենց վրայ կանգ առնող նախնականներուն մինչև յառակը թափանցելու: Կ'ըսես, տարբեր է մե'լանը որ սենեկ կու տայ անոր, այդ գրիշին, դարմնելու համար դայն ըմբոս, անդադանազան գործիք մը, որ կ'ընէ տարազայման յայտնութիւններ կործանումի կամ կառուցման: Ասկի՝ արեւստապետին մաս, արեւ մարմնեք կազազարուած մեներուն, և բացակայութիւնը՝ ծանոթ տարազներ գունացնելու միջոց մասնագութեան:

Ահաւասիկ բնայթը Միքայէլեանի գրիշին, որ այս անգամ յանձն կ'առնէ ախուր աշխատանքը՝ սեւեռելու որոտառը մաքառումը գաւառադարուած ուսերու, հակառակուած վախճանի մը դէմ՝ սկզբաթիվ ձիւնալը անոնց, ու նուանլի համբուն վրայ՝ անդրաշարի կատարը վերագործի: Այդ բուրբը՝ ազրուած կեանքի մը լեզի վաւերականութեամբ:

Նկարագի'րը գիրքին: Ըտեսցաւ թէ օրագրութիւն մըն է ան: Բայց թերի, գրեթէ անբովանդակ որակում մը պիտի ըլլար այդ. այս դարագային՝ վերլուծումը գիւրացնելու ծայլ միջոց մը միայն: Դժուար է տարազել գործ մը որ իր կափարիշին տակ կը համագրէ մաս մը՝ զրոհան ամէն սեռէ, կամ ուղղակի կը մերժէ բուրբ սեռերը, առլու համար երեսները կեանքի մը որ փրթած է իր բնորէն առանցքին ու կը վազէ անձանթ բայց անբիւռ իր վախճանին: Հասկնալի է, ուրեմ, քրթնիւնը՝ օրէնքներու, սկզբունքներու առնանով բացբառող թանձրամիտներուն: Նոյնքան հասկնալի է գաւառադարուել իօրէն ետուր ու նիւթազալա հասարակութեան մը ցայց առւած արեւմտեանքը, որով վարձատրուեցաւ գործը և անոր նեղիւնդը, երբ ան, ստոր աղաքիւնարանի մը ցուր երգիքին տակ, մահուան շուտփելի մօտիկութեան մէջ, հրակէզ նակառ յանձնած՝ բռնեցք կապ մեղու անկարող իր մեռքին ակօր պաշտպանութեան, յայտն քննադէպը կը ներարկէր իր պարտուած երակներուն, մրթնելով, զլա'ն եմ, լա'ն եմ... բուրբ մութ գիրքերուն, բուրբ ախուր խոսքերուն, նայն իսկ ցաւերուն հակառակ, կ'արժէ ազրիշ: Բայց միշտ պիտի գտնուի, հասարակ ու անդիմադիւն ըմբռնողութենէն վեր, բացարձակ արժէքներու կշռատար՝ աննախապաշար միտքերու խուր մը, որ համարանգութիւնն ունենայ իր անշուտեղ հիմքումը յորպելու, երբ ըլլայ բախտաւոր դէմ-յանդիմանութեան ասլի՝ վաւերական արժանիքի մը:

Փայլակի գիրքը կ'ուրուագէն աշխարհ մը որ լի խանդավառք մեղ: Ոչինչ կայ այնպեղ որ սեւեռէ մեր նայուածքները՝ առաջ շարժումներով գաւառաւոր զնդերներու ներսացման, կամ արթնցնէ մեր մէջ սեւիլքը պայծառ հորիզոններու: Մարդերը կը քալեն ևս նեղ-նեռէ թանձրացող մշուշի մը մէջ, անգունդի մը եղերքէն: Ըս լեր

կրնար ըլլալ տարբեր: Աշխարհն է ահ որ նահատարուեցաւ իրեն: Բայց եթէ խանգաժառութիւնը չ'ընկերանար մեր նայուածքին, հիացումը մեզի կետ է միշտ: Արցունքստ հիացում մը, Մեր դրականութիւնը նոր տակաւին կը լանշնայ գործեր, ուր ներկայացուի գնանք մեզոքը: Ամբողջ իմաստութեամբ և առանց յաւակնութիւններու, բայց արագ, Թաքմ, յայտնաբերող արուեստով մը: Եստե՛ն Եստե՛ն և քանի մը ուրիշ նոր անուններ կուտան կշիռը այդ արուեստին: Գալիք որերը քիչ բան պիտի դանեն որբելիք անանց էլնելէն: Անանց վաւերութիւնն են ամբողջ սերունդի մը կեանքի պատմութեան: Սերունդի մը՝ որ կ'ազդի շատ քիչ որեւ, որովհետեւ լա՛ւ կը տեսնէ: Բայց հարե՛ք չի ծեծեր այդ սերունդը, և վայնասունը տար Է իրեն: Զի աններ արժանապատուութիւնը վաւերացի: Աշխատաւորի անսահման խնարելութիւնն ու երիտասարդի աննուաճ նպարտութիւնը կը լանդիտանան միակ դրամադուիսիւն անոյ՜լ այդ աղոց: Օ՛հ, յարաշխատ այժն այս կեդրոնախոյս: Ենզում մը նարեն, որ կրնայ ամենի վտանգաւոր նեղաները: Դառնա՛նք:

Կը բացուի դէրձը՝ տարուսովը տխուր մեկնումի մը: Մեկնում՝ ուր ենթակա՛ն, ազրոյի մը ցուցնող գիտակցութեամբ, կ'անցնի մահուան խմբաներէն: Անդեկառքը կը վազէ մրհահարելով երկաթ երկիւղ խմբուն, ու սի շուքերով, դրամացումով կը դառնան մեր շորս դին՝ սաքի ելած ըլլալները...

Երկու նոգի են՝ ութը նոգինոց մասնաբաժինին մէջ: Միւսը՝ տալէջ մը, հաւանաբար առնաբաժան, կը քնանայ գիմացի կաշկաղատ նեղ նստարանին վրայ երկարած: Յա՛ւրա է: Կ'աղաւթի ինքն ալ իր հին վերաբերակին պաշտպանութեան, ու կ'առնէ պայտասակը դուրսին սակ, բայց, չեզոյի լարանէի թէ մը կը սողսոյի ներս: Պիտի սողսոյի միջ չեզոյ, միշտ, իր միտերէն ներս: Վիճաւոր է քնանալ: Արթուն իր գիտակցութիւնը լար բաներ ունի պատմելիք, թէև տարբի մը պէս կը նայի այլեւս զինք կազմող բաներուն վրայ, և կ'ուզէ զխորսուիլ էութեան ու շէութեան հասնեցներուն միջև:

Կը սուրայ նեղընթացը: Ու կը սուրան մասնաձեւերը անկարելի արագութեամբ մը: Վիտորինակ, որորունդ ձայներուն մշուշա՛ն է նորէն էութիւնս պարուսներ: Օ՛, չքեղութիւնը երիտասարդ նպարտութեան որ չի պոսար իր ցաւը: Կ'ընէ անոր եղբարկան գայութեան յայտնութիւնը, առանց մեղմէ կարեկցութիւն պաղատող մեներու: Վարդ ու այրուող արթնութիւններս կ'անթեղուին կամ կը մոխրանան, ու ցաւը կը մռնամ...: Կը քսցէ մասնաձեւին լուսաբանիկ իր նոգիին գտնովէմին վրայ ու կը գարձնէ զայն նեղաները: Միջոց մը՝ խուսափելու ինքն իրմէ: զնեռու կամ մօտ, իսկներ ու նոգի կան մօլթին ու արեւին սակ, սփիթաններ՝ ալեկոծ կամ խաղաղ, անտառներ ու քաղաքներ՝ անզուրկան ու փեացումի եղբայր փոխի ի փոխ: Յետոյ, խորհրդաձեւութիւններ, գա՛ւն այնքան, որ կը Թալին արձագանգը տար ձայնի մը:— Անթիկո ըսողը ո՛վ է...:

Վերադարձ է նեղարտութիւնն այդ գիմացի մարդուն: Բայց ո՛վ է ահ: Նայուածքը կ'ըլլայ սէսնթիկէնեան հառաքալթ, կը Թափանցէ անդադալին խուսերը անոր: Կը Քնայ ո՛չ մէկ նարցում անպատասխան, մինչ ահ, միւսը, կը քնանայ հանգարտ: Ձմանա՛մ, տարածե՛մ ուղեղիդ ձուլները... Ա՛, ինչ աղեղ արանբու բնակարան...: Կը բանայ,

կը տարածէ քարտէսի մը նման: Եւ ամէն խորշ ունի իր պատմութիւնը, ամէն ծալք՝ իր վէպը: Հիմա մանուկ մըն է աւ. իր զատմաները լման լինէն ու շատ կը դարձածէ մայրիկ, մայրիկ բռնեքը, ասոր համար իսկ ամենէն քիչ կը հասկնայ: Շփացած ազայ մըն է յետոյ: Ճանի՛, լալակդ առ, լալակդ: Խոսողը տերն է ուղեգիրն: Կը շարունակուի պեղումը: Վերգէն փողոցի լաւ է, ճէշուս մը հասակով: Կը վերականգնի ամբողջ անցեալ մը, մանկութենէն մինչև պատանեութիւն, նման կեանքի մը նախապատմական յայտնութիւններով: Լոյսին հանուած քեկորներուն, Զոհ՝, բարեկամ, որ շարժնայ ձեռակը: Բայց ո՞վ կը խորհու: Ինչպէս դիտարար այդ բուրբը: Ծանօթութիւնդ կը սկսի կայսրանէն, անբարբառ ծանօթութիւն մը: Այդքան:

Ճրգ, Բրգ, Նրգ...

Ճգտակի պատանւանին պզտիկ վարագործը յանկարծ մեծ դադով մը կը բռնուի ու կը Թրթուայ ապակիին վրայ: Նորէն հեռ է շարունակի որ կը սողսողի ներս:

Ա... իր ուղեգիրն տեղ իմինս էի բացեք, ի՛մ յիշատակներու:

Արտասանուեցաւ մզկան բռնը: Գծագրութիւնդ հարցաւոր որ համայն էր ելած՝ կանգ կ'առնէ իսկոյն: Թելագրամը մը միայն, գործ մը իր անձին, և իմացականութիւնդ կը սարսուռ յանկարծ: Անակնկալը կը քաղցնէ միտքուդ մէջ լայն ու լուսաւոր տալ մը, որուն ընդունակ է միայն հարազատ արուեստը:

Բարձրացուցէք այդ սարսուռը մեծ, անծանօթ կարգութեան մը, և փոխադրեցէք դայն ի՛ր շիջերուն: Այն ստեն միայն կարելի կ'ըլլայ կշռել անաւոր իմաստը որ տալերուն. ճշարկ լիկայ վրդովուիլ, ապակիացած իրողութիւններ անկուտել... քոցի՛ ալքերդ, քոցի՛, քնացիք Ձեռքներ... Սո՛ւրա է... Փըխ, քը՛, քը՛...:

Քըք, Թըքըր, Թըք... է հարկ է ունիլ...

Անիւներուն ձայնը կը դառնայ տակի նշուն. կ'անցնին լոյսերու քովէն. քաղաք մըն է. ճաշագրութիւն կայ կիսախուփ ալքերու մէջ: Լայն պատանւանի մը ետեւ երկու ստուերներ կը մտնեն իրարու, կը համարարին կիրքով: Վրդի մածկածը կը լրացնէ երեւակայութեամբ: Կիսարժով ալ. ու խուփած կը դառնամ, կը քոցեմ ալքերու: Բայց արթուն է միտքը, սի՛րան մանաւանդ:

Վերստ:

Վնխտամ՝, սիրելիս, աշխատ՝. կարելի չէ հաշուել քնքշութիւնն ու զոհողութիւնը գործիդ... կ'անգրագառնա՞ս երբ և իցէ բռնին որ բաժին է ինկեր քեզի, ո՞վ դուն աշխատողս աշխատաւոր, վեհանմն ու լոխն... վտանգի դուն երբեք քու մտիդ չի խոսեցար, լըթներս, ու ալքերս, ու գեւ մարմինս անբարոյ՝ լակագործեցին քեզ... անո՛, անուն մը կայ խոջերուն ծայրը, աղջիկ մը մեղրագոյն ալքերով... դուն կը սեղմուիս, կը ցաւիս, ամէն անգամ երբ ուղիմ իր մաղերը լայնել, Ո՛հ, ո՛հ կ'ըսես, կ'ըմբոստանաս, մե՛ղք է, մի՛ ապականեր...:

Երբեք լրբայախոսող, բայց միշտ արթուն, խնամրն ու բարի ազու խղճմունք՝ ճմե՛ղք է, մի՛ ապականեր...:

Ա... Ու այդ մրմունջը հասնում մըն է, ինքն իր մէջ լաց մը որ չի կրնար կոկորդիս իսկ հասնիլ...:

Օ՛ր, այդ մանուկ, աղնիւ ու միամիտ սիրուք, որ կ'արգիլէ մտեա-
նաւ մեղքաւորի աշխատեալիս, երբ առ կ'ազատարեայ աշխարհ, համ-
բայրի մը տենելով: Ճեղքէ՛, սիրտս իմ բարի, ակարաւթիւններուս որ
վերջի ի վերջոյ լամբաւ արեւնովդ կ'առանան և նեղակարար քու
ակարաւթիւններդ են, աւա՛ղ...»

Գեանքը այս արեւին բարեքին տակ, լեզու երբեք այնքան ա-
նալ՛ ազատ ու առաջի ազդեցներուն, որքան անոնց՝ որ տեսան յաւ-
ղարկաւոր ժամանակին սպասար արամաւթիւնը հազկոյտերու վրայ,
և անտանձան կարտով մը երազեցին, զանէ ազտիկ պանի մը հա-
մար, վերադարձը՝ արեւուն ի վեր վառազ այտերով վաղքի մը, ան-
յաջ տխրածով հաշի մը, մեղքահամ համբայրի մը, անհաղ ծիծաղի մըն:

Ի՛նչ կայ տակի մարդկային քան կարտը կեանքին և անոր յայ-
տը, որ Էփրայեանի կամ լաւովն կը ծաւարի զսեղմանելու մաս տարնա-
նակի մը բլթակին վրայն, կամ հոգեվարքի մը անարին մտիկ, և
կուսայ յաւառ, սպասե՛լ: Յայտ... Ի՛նչ խեղդաւթիւններ լ'ընեն
աւ... կը ծփոցենէ կապոյտ լեակներ, կը նեղե անոնց վրայ երազին
նստակը մանիւնակազոյն ստատփե և կը լծէ անոր հազար կարազնե-
րու ձիւնաթաշր ամպը, Էփրայեան տէրերով արեւին տակն: Որովհետեւ,
Էփրայ և՛ աղբիւ, զգալ բանաստեղծութիւնը, սիրել գեղեցիկը,
երգե՛լ...»

Գեանքին երիտասարդութիւնը:

Ո՞րտ և Յնացածը:»

Միջայլեանի բաժնի կ'ըլլայ մնացածը: Տփղայն օրեր՝ աղաքի-
նարաններու նոճառացոյ ու խոնու մահիճներու մէջ, ուր կը տեսնէ,
կը հաստէ, կը շշտփէ մահը:

Աղաքինարանի քանի մը ամսուան կեանքն է որ կը լեցնէ մեծ
մասը գիրքին էջերուն, եթէ իրոք կեանք է յարստի գրացնութիւնը
մահուան:

Երիտասարդի ի՛նչ խիղախ հոգի՝ փայլակներ: Արեւութիւնն է աւ,
որ եթէ անգոր զայրոյթով մը՝ կը մանչէ երբեմն սոսիին դէմ, ունի
սակայն շքեղ նանգարութիւն մը: Կեցուածքի որ յարգանքի կը
կանչէ քեզ: Ո՛չ մէկ փորձ՝ գիմելու մեր անգուս արգանտանքին:
Մ'չ մէկ պաղատանք՝ պղտքելու վնիւք՝ անպառնայի օրէնքին:

Գան անգորագործութի, կեանքի վերադնանաութեան խոճառ
պաներ, որ պտաւ կու տան իրեն՝ դառն էլամարութիւններու ցա-
ռումը, ինչպէս պառտանցու աշխատին, նեղազ ու նայնոյզ, բայց
բուռն ու անգիմարելի սէրով մը իր ցեղին կապուն արժանաւոր
արեւնառազեւին, որ եզու եանեալ: Քա՛ն, վա՛ն հայր իմ, սխա-
րի մահով նախապաւթեանց համար Երեւնի ոսկմական մահերդն
ենք փոխ տանք: Գա՛ն ես... Ուկարներուդ տալի՛՜ արանք միայն լու-
սանկարաւելու համար մեծքան, զարգացան ու ապա լեղշեկոյտ կազ-
մեցին, անո՛ւ, զլուսնս կիս յարգանքի երգիւզածութիւնը լէ որ աւ-
նիմ, աւա՛ղ. անարգանքի մըս՛րն է որ կու գամ քեզի լալ, իմ սի-
րելի, բարե՛ իւրեկո, որ նախընտրեցիր ծախլ քան ըմբոստորեն
կտարել... շիմա ի՛նչպէս կ'ազեա որ, հայր իմ, այս ժառանգութիւ-
նով լեզվմամ մտնէ բանի հանգեղ, լըլլամ ժողի՛ն արժեքներուդ

ու գեղեցկութիւններուդ գիմաց, կամ կարենամ ունենալ զբեմ մը անխառն ու աղնիւն: Մենքուցէք զմանր աշխատանքին մաշտ եւ զուշեցներովն, զվերաւոր մեղքերովն ու նոյնքան վերաւոր հոգիով՝ վտիտ այդ ազուն ձայնը, և թող ըլլայ անխիտ հիասթափ ու խառնում, կեանքի պողպատներէն անբաժին անցնող ամբողջ սերունդի մը անսղոք բայց նշմարիտ դատաւունքին արձագանքը: Որովհետեւ կայ անանուն, սակայն սպրող, տարանման բառերով, այլ նոյնիմաստ վախճանով զբայց մը որ կ'ըսէ, զբանակները, սիրելի թռուներ, դարձան յաղնած ու անօթի, դուք ըսէ՛ք՝ սղառած ու գլխիկօր, ցրուելու համար ծանօթ եւ անծանօթ բոլոր շուրթերու տփերուն, իրքի բեկորները նուի մը որ լուսնեցաւ նաւագիդ:

Յետոյ, տաղանալը ուղեգային, շերմը՝ որ կը լափելիլէ ուղեղը, կը ներէ տրեւնող անգրագարձաւթերու, ըսել կու տայ բաներ, որոնք կ'արգարանան այս անգամ, նոյն իսկ ներսի մը համար:

Ա՛նոր կ'ուզես որ վաղեմ, ա՛ր վերջնական կուրին: Ընթառութիւն չէ բաղձանքս, միայն՝ արգարանալի մեղով մը վերջացնեմ. Հաւատա՛մ, մաներացայ...

Շնորհաւ մեղաւոր եմ, անարժան, ծնողքիս, վերաւոր հայրենիքիս ու մարդկութեան առջեւ, որովհետեւ...

Ձերմ ունիմ, քոյր իմ, Ընե՛, ազօթե որ քնանամ...»:

* * *

Արուեստագետ մըն էր Փայլակ Միքայելեան: Ղլացուեցաւ իրեն՝ իր հոգիին ամբողջ չքեղութեամբն ու տաղանդին քնքաւ ու սիրելի երանդներուն ներգրգռեալ կատարելութեամբը յայտնուելու առիթը: Ունէր զեւ չքանգահուած սեռիչներ, որ ուղեցան մութին մէջ, վաղանասրէն փակուած իր նայուածքին նկատ:

Իր արուեստը կը յառկանչուի համասնեան թարմ ու զեղուն խանդավառանքով մը հանգեղ արեւին, գալտերուն, բոյսերուն եւ ոգին՝ որ կ'երթար կուրծքն ի վար զտաք ու գինովցնող այրումով մըն:

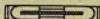
Ուսումնական էր իր աւելը: Եւ Յոսց միշտ քննաստեղծ՝ իր քերթութեաներուն ու արձակին մէջ հաւատարապետ: Գիտցաւ առ իր առկերուն երգեցիկ յաղականութիւն մը, որ չի զուանար միայն շիւղերու վրայ աշխատելէն, կը քալեցնէ իր սարսուռն մտաները՝ ուղեղիդ ծալքերուն մէջ, և ամենէն անակնկալ վայրկեանին կը ցնցէ իմացականութիւնը տաք տաղով մը: Գեանքի եւ մահուան յախտեւեղան տանգիտանն է խորքը իր գործերուն: Անեղծում՝ որ արուեստի, մասնավոր և ընկերային բոլոր անցաւոր դաւանանքներէն գերիվեր, կը Յոսյ միշտ ստանցքը մարդկային յայտնատեսող նիզբով: Գրեալ մեր ժամանակը մերժել զայն պահ մը, ուրանալ՝ զայսութեան իրաւունքը: Ոայց կա՛յ անխիտ, Եւ, գեղեցկութեան օրէնքներուն սահմանին մէջ, անոր լուծումին ձգտող երգիւնքները պիտի Յոսն միշտ ամենէն արատաւելը մարդկային իրադարձաւթերուն, ամենէն ճշմարտիւր նախ, երբ և ինչ կլիմայի տակ ալ ապրի մարդը:

Փայլակէն՝ կայծ մը միայն, ազատ լայն մը՝ իրքի նպատակաւ գործունի փորձերուն:

Ձեճ խաւիբ իր լեզուին յառին: Թող Վկայնն մէջը բռնաւնը,
 Իր յիւսաակին՝ ա՛յ մէկ կարծիւ աշուարկի արցունքի,
 Յեռապատկերային երիտաւարդ հայ գրողներու ամենէն արժա-
 նաւորներուն փառանքին մէջ, պզտիկ բայց սիրելի աշիւն մը՝
 իր սեղը:

Նիկոսիա, 5 Դեկտ. 1936

ՎԱՆԷ ՎԱՆԵԱՆ

Խ Ո Ւ Ն Ր

Իտալի գեղեցիկ բամ մըն է, բայց աս հետու է եւ իր խաւարումները
 ունի:

ՍԵՆՏ-ՊԵՌՎ

Ամէն ինչ կը կորսուի յաւիտեական ամրակամութեամբ մը մէջ. ամէն ինչ
 կ'անցնի գեթ մը պէս:

ՀԵՐԱԿԼԻՏ

Գոռազարիւնդ վերադարձիդ ծակերէն կը սեւեմ:

ՍՈՒՐԱՆ

Հեռացիր արեւիս առջեւէն:

ԴԻՈԳԵՆԷՍ

Աւելի լաւ, կամ նոյն իսկ աւելի օգտակար է ամաղաւորեամբ մը եմ-
 քարկուրի բամ քէ զայն գործել:

ՊՂԱՏՈՆ

Գիացիր օայ առանց վարանումի, կորացնել առանց ցաւի եւ յայդդի
 առանց վառութեամբ:

ԺՈՐԺ ՍԱՆՏ

Ոչ ոք կը յաղթէ երբ իր ժամանակաւորամբն մէջ չէ:

ՀԵՆՐԻԿ ԻՊՍԷՆ

Ամենէն ամուս, ամենէն գեղեցիկ մանեակը երկու քուերն են սիրուած
 կնոջ մը ու ձեզ կը սիրէ:

Վ. ՀԻԻԿՈ

ԳՆԴԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ (COLONEL JACOB PETRUS)

Մենոսյ Սերնանցի հրաճարակած
անգլիներէն հանդեսէն (Կաշկարա)
որ կը խօսի ընդհանրապէս Հնդկա-
հայ Գաղութի պատմականի մասին:

Վերջերս, Տէլէի քաղաքէն Գնդապետ Յակոբ անունով Հայ
մը, համարուաւոր հանդիսացաւ Սքինտիայի զինուորական ծառա-
յութեան մէջ, որուն ծառայեց եօթանասուն տարիներու անընդմի-
ջեալ ժամանակամիջոցի մը մէջ և մեռաւ 1850 Յունիս 24ին՝ 95
տարեկան հասուն տարիքի մէջ՝ արժանանալով մեծ պատիւներու:

Սքինտիայի կողմէ այնպիսի բարձր գնահատանքի մը արժա-
նացած էր որ ամբողջ քաղաքը սգաց իր մահը և յաղարկաւոր-
ութեան միջոցին, որուն ներկայ գտնուեցան մեծաւ մասամբ
նահանգին ազնուականութիւնը և բանակին սպաները, 95 թնդու-
նօթի հարուածներ, վեթերանին տարիքին հաւասար, արձակուե-
ցան պատմական բերդին պատնէշներէն:

Կուէլիբր քաղաքի հայկական գերեզմանատան մէջ կը գտնուի
իւր շիրիմը գեղեցիկ տապանաքարով մը որ կը կրէ Հայերէն,
Անգլիերէն և Պարսկերէն երեք լեզուներով արձանագրութիւն-
ներու Անգլիերէն տապանագիրն է հետեւեալը:—

«Նուիրուած Գնդապետ Յակոբի յիշատակին: Մնած 24
Մարտ 1755ին, վախճանած 24 Յունիս 1850ին: Ինճը-
սունը հինգ տարեկան եւ երեք ամսուան: Հրամանատար
Սփինթայի առաջին վառօթն որու 70 տարիներ հաւա-
տարմօրէն ծառայեց:

Խաղաղութեամբ թող հանգչի:»

Գնդապետ Յակոբի զինուորական տարազով գեղեցիկ մէկ
իւղանկարը կտրելի է տեսնել, Նորին Բարձրութիւն Մահարանա
Սքինտիա Ալիեա Պաշաադրի կողմէ այսօր կէսօրէ վերջ բացուե-
լիք Պատմական Յուշահանդէսին մէջ: Այդ պատկերը ազնուօրէն
արամազրուած է Ակոս քաղաքէն Գր. Յովհաննէս Ռեզէլինի՝ յար-

գելի բարեկամիս կողմէ, որ Գնդապետ Յակոբի թուանը թուան է, իգական շատաւիղէն:

Գնդապետ Յակոբ սերած է յարգելի հայ ծնողքէ մը Տէլէի քաղաքին մէջ 1755ին: Իր հայրը Պետրոս, Երեւանի տնուանի վանձառականներէն էր և իր մայրը Յովհաննա, աղջիկն էր Յով-

Գնդապետ Յակոբ Պետրոսեան 1755—1850

հաննէս Պատուիրակի, որ կը բնակէր Պարսկաստանի նախկին մայրաքաղաքին՝ Իսպահանի արուարձաններէն Ջուլայի մէջ, ուր հայկական ընդարձակ դպրութ մը հաստատած էր Մեծն Շահ Աղլայա 1605ին: Գնդապետ Յակոբի հայրը մեռաւ Տէլէի քաղաքին մէջ, բայց իր գերեզմանը կարելի չէ գտնել հոն, որովհետեւ

այդ քաղաքին բոլոր քրիստոնէական հին գերեզմանատուները և եկեղեցիները քանդուեցան ապստամբներու կողմէ 1875ին, Իր մայրը մեռաւ Ակոա քաղաքին մէջ 6 Փետրվար 1802ին և թաղուեցաւ Լազարարուրի հայկական գերեզմանատան մէջ, Երկու քոյրեր ունէր, որոնք երկուքն ալ բնակեցան Ակոա քաղաքին մէջ, հոն մեռան և թաղուեցան իրենց մօր գերեզմանատունը:

Տէլհիի մէջ իր հօրը մահէն յետոյ, Գնդապետ Յակոբ հօրը թողունէն ժառանգեց հինգ հազար բուրիի դուլմար մը որ այդ սերունն բաւականաչափ ժառանգ մը կը նկատուէր: Նմանօրինակ դուլմար մըն ալ տրուած էր իր մօրը և երկու քոյրերուն, ըստ հայկական ժառանգական օրէնքին, որոնք միասնաբար ընդունեցին թողունին մնացորդը՝ իբր հինգ հազար բուրի:

Դեռատի Յակոբ որ յայանապէս վաճառականութեան և առևտուրի սէրը չուէր, իր հօրմէն ժառանգած գրամով նեառեցաւ զինուորական տապարէզը որուն մէջ սահմանուած էր իրեն ի գլուխ հանելու եւ ի մեծ յաջողութիւն քան վաճառականութեան առփակ գաշտին մէջ՝ ուր իր հայրը գործած էր երկար տարիներ Տէլհի քաղաքին մէջ: Օտար զինուորական արկածախնդրութեանց սակեզարն էր Հնդկոստանի մէջ և պատանի Յակոբ գեղեցիկ գողափարը ունեցաւ հետեւելու անոնց: Ան կազմակերպեց զինուորական մարմին մը և կռուեցաւ զանազան անդացի ցեղապետներուն համար, վարձատրութեան գրութեամբ որ այն տաննուան սովորութիւնն էր քայքայման մերձեցած Մանկուկայաութեան սահմաններուն մէջ: Ռաճ Գըրգորիի միանալով, իր գունդը օրէ օր զօրացաւ այդ ցեղապետին բարեխնամ հոգածութեան տակ և երեք տարուան ժամանակամիջոցի մը մէջ չափ յոռաջգիմեց: Յետոյ ինք ծանրապէս հիւանդացաւ և ստիպուեցաւ իր գունդին հսկողութիւնը յանձնել իր ազգերէն միոյն, որ վաճառական ըլլալով, անտեղեակ էր զինուորական գործերու, և այդ իսկ պատճառաւ գունդը բարոյալքուեցաւ: զինուորներէն շատեր հեռացան և ուրիշ տեղեր ծառայութեան մասն: Իր ապագինումէն յետոյ Յակոբ, իր գունդին մնացորդ մասովը 1780ին Զօրավար տը Պոյնի ծառայութեան մէջ մտաւ, որ այն տանն Սփինափա բանակին հրամանատարն էր: Օճէյնի պատերազմին Յակոբ քաջարար կռուեցաւ և գնդապետ կարգուեցաւ: Տաւլէզ Ռաֆի կողմէ: Իրեն յանձնուեցաւ հրամանատարութիւնը ստաջին զօրաբաժնին որ կը բաղկանար 12 հետեւակազօրաց, 4 հեծելազօր գունդերէ և 150 թնդանոթներէ բաղկացեալ հրետանիէ մը: Իր ամսականն էր 3000 բուրի՝ ճակատվի և Սուսարայի գիւղերուն եկամուտներէն զատ: Իր հրամանատարութեան ներքե կանուոյ

գորագունքերը կը վարձատրուէին երեք նահանգներու եկամուտներէ, հաշուուած տարեկան 18 Լախ որ կը գանձուէր իր կողմէ ու կը բաշխուէր: Եւ որովհետեւ կանոնաւորապէս կը վճարէր իր հպատակ գորգերուն, անոնք ալ բարձրագոյն պատիւներով կը մեծարէին զինքը և հաւատարմաբար կը ծառայէին իրեն. մինչ զնոպապետ Յովհաննէս Յիւսէփ հրամանատարութեան ներքեւ զըտնուող գունդերը շարունակական ապստամբութեան մէջ էին

Մարտիրոս Մանուկ

Երևուած Խոնա Մարտիրոս Զուլայեցիի կողմէ 1611ին,
Հայոց Գեղեզնիկեան մէջ, Ակոյայ (Հնդկաստան):

ինչպէս կը տեսնուի «նամակներ Մահարադա բանակատեղիէն 1809 տարւոյ ընթացքին» քաղաւած հատուածէ մը, որուն մէջ կ'ըսուի հետեւեալը. — Անգարեւ, սոկայն, Հնդիկ նկարագրի համար, պէտք է կրկնեմ թէ, եթէ անոնք լաւ խնամուին, ոչ մէկ ժողովուրդ երկրի վրայ աւելի հնազանդ կամ դիւրաւ կառավարելի է, ինչպէս որ հոս ճշմարտուած է, երկու կանոնաւոր զօրագունգերու վարքին ասորերութեամբը — Գնդապետ Յակոբի զինուորները հազուադէպօրէն յանցաւոր կը հանդիսանային որեւէ խռովութիւններով կամ խանգարումներով. մինչդեռ Յովհաննէս Ֆիլոզֆիները շատ քիչ անգամ զերծ էին կատարեալ ապստամբութենէ. ասորերութիւն մը որ գլխաւորաբար վերագրելի է վճարումի զանազան եղանակներուն. Յակոբ իր գունդին վճարման համար հոգաւածներ կը պահէ, մինչ Ֆիլոզ ամբողջովին կախեալ է Սարքարէ, և ստիպուած յաճախակի արչաւանքներու գէպի Տիւրնա, ապստամբութեանց և ուրիշ հնարքներու, կորզելու համար փաթրապոյն մաս մը իրեն և իր գունդերուն իրաւունքներուն»:

Գնդապետ Յակոբ ձեռք բերաւ բարձրագոյն և ամենակարեւոր զինք մը Սքինտիայի հայկական բանակին մէջ Մահարաճաբի և Փունեարի երեւելի պատերազմներէն առաջ, որոնք վճռեցին բաղդը Սքինտիայի քանդակելի բանակին» 1843ին: «Հնդիկ զինուորականի մը պատշաճները և յիշատակութիւնները» անուն գիրքին մէջ Զօրավար Sir W. H. Sleeman կը գրէ հետեւեալը Կուէլիւր քաղաքի 1833ի բանակին մասին:

«Կուէլիւրի արդէ ոչքն կը բաղկանայ երեք հետեւակազօրաց գունդերէ, Գնդապետ Ալէքսանտրի հրամանատարութեան տակ, վեցը հանգուցեալ Պալա որդեգիր զաւկին Արաճիի հսկողութեան ներքեւ, ասանը մէկը Գնդապետ Յակոբի և իր որդւոյն Դուլիթի՝ հինգը Յովհաննէս Ֆիլոզի՝ երկուքը Մահարաճայի մօրեղօրը Պապու Պալիսի հրամանատարութեան տակ. ամէնքը, երեսուն զօրագունդեր, իր կատարելութեանը մէջ իւրաքանչիւրը բաղկացած վեց հարիւր մօրեղոցմէ, չորս դաշտի բաժիններով. Հրետանին կը բաղկանայ զանազան արամագիծերով վեց հարիւր թնդանօթներէ. Կան նաեւ մի քանի հրետանիի գունդեր բայց կարճեմ ասոնք իսկական արժէք չեն ներկայացներ»:

1850ին Կալկաթայի մէջ հրատարակուած հայկական թերթէ մը տեղեկացայ թէ, Գնդապետ Յակոբ իր մահուընէ ետք թողած է 6 լախ ոսրիէ թուղթերու թողած մը և կառավարական արժէթուղթեր՝ իր նոմահայլա գանուող հոյակապ տունէն դատ: Գնդապետ Յակոբ ունէր երկու որդիներ, Դուլիթ և Օվէն. առաջինը

հաղարապետի աստիճանը ստացաւ իր հօրը օրով 1800 թուրի ամսամհարով, մինչ վերջինը հարիւրապետ կարգուեցաւ իր եղբորը հաղարապետ Դաւիթ Յակոբի կողմէ, 900 թուրի ամսամհարով:

Հաղարապետ Դաւիթ շուայլ, զեղիւն և անասնոստ կեանք մը վարեց, շրջապատուած երեւելի երաժիշտներով և պարուհիներով. իր ախոռները հսկակաւոր ձիերու և ընտելացուած վագրերու՝ նշանաւոր էին Կուէլիբրի մէջ:

Մեռաւ հիւժախտէ երեսունը հինգ տարեկանին, 19 Սեպտ. 1848ին, և թաղուեցաւ Կուէլիբրի հայկական զերեզմանատան մէջ: Սալպի անունով իր այրին, որ մեռաւ 1893ին Կուէլիբրի մէջ, աղջիկն էր Կալկաթացի վանառականներէն Պօղոս Կարապետի, Հաղարապետ Դաւիթ երկու աղջիկներ ունէր, Ֆէրին, որ ամուսնացաւ Ստեփան Ռէզէլինի հետ, և Սառա, որ ամուսնացաւ Ակոս քաղաքէն Շաֆրազ Վարտէն անուն հայու մը հետ: Գրիգոր Վարտէն, հանգուցեալ թարգմանչապետը Ալլահապատի Արքունիքին, եղբայրն էր վերոյիշեալ Շաֆրազ Վարտէնի: Հաղարապետ Դաւիթ Յակոբի երկու աղջիկներն ալ մեռած են: 1919ին երբ այցեւեցի Ակոս քաղաքը զեռ ողջ էին անոնք: Այսօր մեծ զոհուածութիւն կը պատճառէ տեսնել այս պատմական հաւաքածոյին մէջ, ուղղակի սերունդ մը Գնդապետ Յակոբի, իգական շառաւիղէն, յանձին պր. Յովհաննէս Միքայել Ռէզէլինի՝ Ակոս քաղաքի Գլխաւոր դատարանի ժողովրդական արձանագորդին: Ինչպէս վերև յիշուեցաւ պր. Ռէզէլինի թոռն է Գնդապետ Յակոբի թոռանը՝ տիկին Ֆէրին Ռէզէլինի:

Գնդապետ Յակոբի թոռուհիները թոշակներ կ'ըստանային Կուէլիբրէն, իրենց մեծ հօրը մատուցած արժէքաւոր և յիշատակելի ծառայութեանց առ ի երախտագիտութիւն, և ես ուրախ եմ տեղեկանալով թէ յարգելի բարեկամիս պր. Յովհաննէս Ռէզէլինիի 1928ին շնորհուած է 75 թուրի ամսաթշուկ մը, ցկեանս, իր մեծ հայրիկին մեծ հօրը, Գնդապետ Յակոբի, Կուէլիբրի մէջ մատուցած երկարատեւ և յիշատակելի ծառայութեանց փոխարէն:

Ծննդատեղէն, արժանիքը իր վարձքը ունի այս յառաջդիմական պետութեան մէջ. մինչ Բրիտանական Հնդկաստանի և ուրիշ երկիրներու մէջ, թոշակները անմիջապէս կը մեռնին թոշակաւորներու հետ. Կուէլիբրի մէջ շարունակուած է մինչև սերունդներ:

Գնդապետ Յակոբի երկրորդ զուակը, հարիւրապետ Յովհաննէս Յակոբ, իր հօրը մահէն յետոյ ձգեց Կուէլիբր քաղաքը 1850ին և զմաց բնակելու Ակոս քաղաքը: Աչառու էր Մահմետականներու, օրոնց հետ ալ առաւելապէս ընկերակցեցաւ: Երբ 1857ի

ապատամբութիւնը ծագեցաւ Ակոսայի մէջ, իր Անդլիացի և Հայ բարեկամները համոզեցին ղինք որ իրենց հետ միասեղ ապաստանի Ակոսայի բերդին մէջ: Բայց իր վստահելի մահմետական ծառաները տարհամոզեցին ղինք այդպէս ընելէ և հաւանելով անոնց փափագին, ինկաւ այս գողերուն կողմէ նարաարօրէն լարուած ծուղակին մէջ, որոնք սպաննեցին ղինք և կողոպտեցին իր սրտատանձան տունը:

Հազարապետ Յովհաննէս կը վարէր Ակոս քաղաքի հաւատարիմ զուեղերու հրամանատարութիւնը ընդդէմ խռովարար Նիմըշ 'Աշախ' Սիւսէվա ղիւղին մէջ, 5 Յուլիս 1857ին, երբ աւաճ, առաջինը եղաւ իր մահմետական մտերիմներուն ձեռքով խնդ, որոնց անկեղծութեան և քաջարար ղինք մինչեւ վերջը պաշտպանելուն մէջ, ամէն վստահութիւն ունէր գործողարար: Իր մարմինը որ անհանաչելի ըլլալու աստիճան յօշոտուած էր աբխազներու ապստամբներէն, Ակոս բերուեցաւ և թաղուեցաւ իր կալուածին մէջ. ղերեղմանին վրայ, իր այրին կանգնեց մարմարեայ յուշարձան մը որ կը տեսնուի մինչեւ հիմա և կը կրէ հետեւեալ տրձանագրութիւնը.—

«Նուիրուած Հազարապետ Յովհաննէս Յակոբի յիշատակին, հանգուցեալ Սիմեօն բանակին, Կուէլիբը վախճանած Գեղապետ Յակոբ Պետրոսի որդին: Սպաննուած Ակոսայի մէջ ապստամբներու կողմէ, 6 Յուլիս 1857ին 43 տարեկանին:

Այս յուշարձանը ակնածանօք կանգնուած է իր անմխիբար այրիին եւ աղջկանը կողմէ: Աւելի լաւ է Տերօղ ապաւինիլ քան որեւէ վստահութիւն ունենալ մարդու վրայ:

Իրակ աղջիկ մը ունէր որ ամուսնացաւ Տէպընօ անուն Զրանապիտի մը հետ: Իրենց զաւակը Յակոբոս Տէպընօ, իր կնոջ մով և զաւակներով կը բնակին իրենց մեծ մօրը, հազարապետ Յովհաննէս Յակոբի այրիին հետ, աւելի նեղ պարագաներու տակ:

Հէլէն, Գեղապետ Յակոբի բարեպաշտ այրին մեռաւ Կուէլիբըրի մէջ 3 Յուլիս 1871ին, 86 տարեկանին և թաղուեցաւ նոյն տեղւոյն հայկական գերեզմանատան մէջ իր ամուսնոյն կողքին: Իրենց միակ աղջիկը, Մէրիննան, որ ամուսնացած էր Պարա քաղաքէն Յովհաննէս Մէնաստիան Պօղոս անուն հայու մը հետ, մեռաւ Կուէլիբըրի մէջ 14 Հոկտեմբեր 1875ին, թողով Սարգիս անունով միակ որդի մը, որ մեռաւ Կուէլիբըրի մէջ 1897ին, ա-

ռանց գաւկի: Թաղանէս Մ. Պօղոս, Գնդապետ Թակոբի փեսան
մեռաւ Կուէլիբրի մէջ 1892ին 85 տարեկանին:

Հէլէն, Գնդապետ Թակոբի տղին 1865ին, 6000 բուրիի նու-
րատուութիւն մը ըրաւ Ակուս քաղաքի Կաթուիկ Առաքելու-
թեան, որպէսզի այդ գումարով մատուռ մը կառուցուի Սիմէո
քաղաքին մէջ:

Քարգմ. ԱՐՏԱՇԷՍ ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ՊՕՂՈՍԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

(ՆՊԱՍՏ ՄԸ ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ)

Գրեց՝ Յ. ՆԱԼԲԱՆԴԻԱՆԸ

Աղեքսանդրիական կրթական կեանքը չունի Գաւկիբէինին հնու-
թիւնը. պատճառն այն է անշուշտ որ Աղեքսանդրիոյ հայ գաղու-
թը փոքրաթիւ եղած է 19րդ դարուն և անոր ազգային հոգեւոր
ու իմացական պահանջներն ալ սահմանափակ եղած են համեմա-
տաբար:

Պօղոս պէյ Եռասուֆեանի կը պարտինք ազգային կալուած-
ները որոնք կը կազմէին Աղեքսանդրիոյ հայ համայնքին գրաժա-
ղութիւնը, և որոնց վրայ կառուցուած են եկեղեցին, վարժարանը,
հասութարներ շէնքեր, և այլն: Այդ հարստութիւնը չուրջ մէկ
դարու նութիւն ունի, անկէ առաջ հայ գաղութը ունէ՞ր ազո-
թառեղի, ունէ՞ր վարժարան, մեր տեղեկութիւնները շատ ցան-
ցառ են: Պօղոս պէյի բնակարանը իր զմայլելի պարտէզներով կը
գանուէր Ռօզէտի գրան կողմերը, արդի Rond-Point-ին մօտ, պա-
րիսպէն ներս: Իսկ իր նուիրած կալուածին վրայ շինել տուած
էր մատուռը, որ ներկայիս քանդուած է և կը գրաւէր Մելգոն-
եան Մանկապարտէզի հողին հարաւ-արեւմտեան մասը: Այնտեղ
էր նաև իր դամբարանը որ յետոյ քանդուեցաւ երբ իր մարմինը
փոխադրուեցաւ Պօղոս Պետրոս եկեղեցւոյ հիւսիսային պատին
տակ:

Աւելի կանուխ, անգլիացի ճանապարհորդ Բրաուն կը յիշատակէ որ 1792ին հայերը ունէին եկեղեցի մը որ կը գտնուէր բրիտանական զեապանին նախկին բնակարանին տեղը, Այդ վայրը հիշել ներկայիս քիչ մը դժուար պիտի ըլլար, սակայն բաւական մը կը յուսարանէ մեզ այն պարագան որ հայոց կալուածին հիշողութիւն, Ապա էլ Մանէյմ փողոցին վրայ անգլիական հիւպատոսարանին պատկանող հող մը կայ, ինչ որ հաւանաբար Էնթոնի կուտայ որ Բրաունի ակնարկած հայոց եկեղեցին ներկայիս իր գտնուած թաղամասին վրայ կը գտնուէր:

19րդ դարու կէսէն սադին զաղուծին թիւը հետզհետէ աճելով, հարկ զգացուեցաւ ունենալ զպրատուն մը: Գպրատունը բացուած էր Մէյտանի ազգապատկան շէնքին մէկ յարկարածին մէջ. ո՞ր թուականին, յիշատակութիւն չկայ սեւէ տրճանագրութեան մէջ: Ազեքսանդրիոյ Առաջնորդարանի գիւանաաւան տաճարները վարժարանի մասին տառջին ակնարկութիւնը կ'ընեն 1864ին: Այդ թուականին Աւետիս Թազարեան անունով վարժապետ մը պաշտօնի կը կանչուի 12 անգլ. սկիւ ամսաթուղով և կ'աւարտուած աննեակ մը կ'ունենայ ձրիօրէն իր տրամագրութեան տակ: Վարժարանը կը կոչուէր «Արամեան»:

Ազա Կարապետ Գալուստի կտակը կը պարունակէր բացի Գահիրէէն նաև Ազեքսանդրիոյ եկեղեցւոյ և զպրատուն համար կալուածներ և գումարներ: Մահմուտիէի ջրանցքին եզերքը երկու տուները որոնք իր կնոջ մահէն վերջ Ազգին պիտի անցնէին սահմանուած էին իրենց հասոյթներով եկեղեցիի կամ վարժարանի մը շինութեան: 1864 Յունիս 10-ին Ազեքսանդրիոյ Ազգ. Խորհուրդը Գահիրէ Առաջնորդին կը գրէ որպէս զի կտակի դարձապրութեան ձեւակերպութիւնները շուտով վերջացունին. սակայն Գահիրէի Ազգ. Խորհուրդը կը գտնուողի և Ազեքսանդրիոյ եզերքը կը ստիպուին գրել Պալիս, Պատրիարքին, յայտնելով թէ՛ «հանգուցեալ Կարապետ Ազայի ընտանիքին դէմ տեղւոյն (Գահիրէ) Թաղական Խորհուրդին կողմէ անպատուարեր զրպարտութիւններ եղած են, ուսկից խայտառակութիւն տառջ եկած է», և այդ բանին պատճառ կը գտնեն Գահիրէի Թաղական Խորհուրդին անկազմակերպ վիճակը և Առաջնորդ Տէր Գաբրիէլ Եպիսկոպոսի հիւանդութիւնը որ զինք կամազուրկ զարձուցած է. և կը խնդրեն որ այդ անկարգութեանց տառջին առնելու համար բանիբուն վարդապետ մը զրկուի իբր փոխանորդ: Պատրիարքը ասոր վրայ կ'ուղարկէ Յովորոս վրդ. Արշանեանը:

Մէյտանի Ազգ. գպրատունը փոքր թիւով աշակերտներով կը շարունակէ իր գոյութիւնը: 1872ին Գէորգ էֆ. Կիւսիւկեան

տեսուչ կը կարգուի ազգորոշական պիտոյիցն: Անկէ վերջ պատուելի Սաւալանեանն է որ ուսուցչական պաշտօն կը վարէ:

1877ին Ազգ. Խորհուրդը տեղւոյն ազգային դպրոցին ղեկակը նկատողութեան առնելով, և տեսնելով որ եղած ծախսերուն համեմատ արդիւնք մը չի գոյանար և միանգամայն աշակերտութիւնը սակաւած է 8-10-ի, կ'որոշէ ծախսերը կրճատել և փոխանակ երկու դաստառու՝ մէկ դաստառու միայն պահել: Նախապէս երկուքին կը վճարուի եղբր 22 դաշիական սկիւ, այժմ 8-10 սկիւով կ'ուղուի գոհանալ: Նոյն տարին պատուելի Սպեան պաշտօնի կը կոչուի 8 դաշ. սկիւով: Գեղազորութիւնն ալ իր կարեւորութիւնը ունեցած է այն տարին, որովհետեւ յատուկ ուսուցիչ մը կ'ունենայ յանձին Յակոբ Ս. Զօպանեանի, 30 Ֆրք. ամսականով, իսկ արարերէնի ուսուցիչը կ'ունենանուի տեղւոյն կառավարչատան կողմէ և կը ստանայ 300 դահեկան(*):

1879ին իբր ուսուցիչ կը հրաւիրուի Երուսաղէմէն Գր. Վրդ. Ծէվահրեանը որ կը միաճուրի տնտեսական էնթրիքներու մէջ: Նոյն տարուան Զատիկին օրը քարոզ մը կը խօսի Քաղւոր փաշայի անձին դէմ և Ազգը կը ներկայացնէ սա բառերով. «Զիմկեան և իմիճեկ մուսաֆաթ» մը արայօրսքնըզ: Քաղւոր փաշա՝ Հայ ազգին գործերը կը վարէր իբր վեֆիլ Նուպար փաշայի և իր ազգեցութիւնը շատ մեծ էր. վարդապետը խիստ ազգաբարութիւն կը ստանայ և քիչ վերջ կը դադարեցուի պաշտօնէ: Այդ տարին, իբր ուսուցիչ հայերէնի, կը պաշտօնավարէ Ոսկանեան պատուելին 10 դաշ. սկիւ ամսաթոշակով:

Կրթական վիճակը հեռու էր բազմալի ըլլալէ. թէև ուսուցիչները բաւարար ամսաթոշակ կը ստանային, սակայն մոտակներու դաստիարակութեան վրայ՝ հակելու կոչուած անձերը երբեմն ողորմելի անձնաւորութիւններ կ'ըլլային. օրինակ 1881ին արարերէնի հօճա Կըրկիսը իր պաշտօնէն հրաժարելով տեղը կը գրուի Խալիլ էֆէնտին, քի՛ արաբերէն լեզուի դասասու եւ քի՛ դպրասան օմեմս! Երկու վենթի ամսականով: Այդ պատճառաւ էր տնչուշա որ ազգայիները կը զգուշանային իրենց զաւակները հայոց վարժարան ղրկելու. այնպէս որ, 1884ին, երբ Քաղւոր փաշա նպատակ կը յայտնէ Ազգ. երկսեռ վարժարան մըն ալ հիմնել

(*) Վճարումներուն այս տարբեր դրամական ճիմեր պէտք չէ զարմացնեն որովհետեւ այն տակ, երբ տակաւին եղիպտոս դրամական միօրեանի սխաւմ չունէր, կը գործածուէին զանազան երկիրներու դրամներ, մասնաւոր Աղիֆ-սանդիոյ մէջ, ուր եւրոպական դրամներ օրինական ըմբացք ունէին: Կը գործածուէր նապատակի վրայ անգլ. ոսկին, զաղ. ժրանք, պարիսին, վենթին եւայլն:

եկեղեցւոյ կողքին, շինութեան ձեռք չգտարկած կ'ուզէ գիտնալ թէ՛ ազգայինք իրենց զաւակները պիտի ուղարկեն հոն, թէ՛ ոչ:

Ազգը ուրիշ կերպով ալ մտահոգուած էր հայ մանուկներու գոտախորակութեամբ, հայ վարժարանէն ելլելէ վերջ եւրոպական ուսման գիւրութիւններ ալ տալով: 1886ին երբ Ապիլ Տարտայի արեւելեան կողմի ազգային կալուածին մէկ մասը կը ծախուէր խաւական վարժարան կառուցուելու համար, (այժմու քաղաքապետական մատենադարանի շէնքը) պայման կը դրուի խաւական հիւպատոսարանին որ ութը հայ մանչ և ութը ազգիկ յաւախանականօրէն կրթութիւն ստանան ձրիաբար խաւական վարժարաններու մէջն: Այդ իրաւունքէն ասեմ մը կ'օգտուէր ազգը: Բայց հիմա մոռացութեան ենթարկուած է:

Կը թուի թէ վարժարանին ուսուցիչները միեւնոյն ասեմ եկեղեցւոյ գաղտնաբացութիւն ալ վարած են. 1885ին երկու պաշտօնները կ'անջատուին և Պալէն կը բերուի Վահան Մամասեան իբրեւ. «ազգային» դասախօս 300 ֆրք. ամսականով, որուն 100 ֆրք.ը Թաղաոր փաշա իր անձնական քսակէն վճարել կը ստանձնէ Ազգին բեռը թեթեւցնելու համար: Այդ թուականին էր որ նոր եկեղեցւոյ կառուցումը աւարտած ըլլալով՝ նախկին եկեղեցւոյ շէնքը կը նորոգուի և կը վերածուի վարժարանի, քով ալ պարտէզ մը շինուելով:

1888ին վարժարանի ամսական ծախուց պիւսճէն 18,5 եգ. սակի է. բայց որովհետեւ արժէթուղթերէ գոյոցած վարժարանին ի նպաստ հասոյթները տարեկան 600 սակիի կը հասնէին, կ'որոշուի ըստ այնմ երկսեռ վարժարանաց համար ամսական մինչև 45 սակիի դուստր մը ծախել:

Այդ թուականին կը մեռնի Թաղաոր փաշա: Ընդհ. Ժողովը կ'ընտրէ նոր Թաղական խորհուրդ մը և այդ առթիւ նորընտիր մարմնոյն իբր յառաջիկայ գործունէութիւն՝ պէտքը կը շնչառի բարեկարգելու մանչ ազալոց վարժարանի վիճակը և որչափ որ Ընտր է չուտով բանալու ազգիկանց վարժարան մըն ալ, որ տարիներէ ի վեր փակուած կը մնար հակառակ նիւթական կարող վիճակին զոր ունէր Աղեքսանդրիոյ Ազգ. անուսկըս: Բարեկարգութեան նպատակ կը ներկայացուի սկստարեալ կրթութիւն տալ ազգին երկսեռ զաւակաց յազուա և ի բարգաւաճում ազգային, անհատական, ընտանեկան և ընկերական կենացոյ:

Առ այդ, պիւսճէի յաւելման հետ, հարկ կը տեսնուի վարժարանաց հոգաբարձութիւն մը կազմել և կ'ընտրուի Թովհ. Էֆ. Զիգեանեանցը և անոր պաշտօն կը յանձնուի անախ վարժարանի երկսեռ վարժարանաց համար պատրաստել մի ընտիր Ժրագիր

համապատասխանող երկրին և ազգին կացութեան, բարուց, գրից, պարագայից ժամանակին և ծախուց պիտե՛նէին: Հոգաբարձութեան միւս երկու անդամներու ընտրութիւնը ետքի կը թողուէր:

Այդ որոշումէն յետոյ ազջկանց վարժարանի մը կառուցման պէտքը զգալի ըլլալով Թաղ. Խորհուրդը կ'որոշէ հին քանոնայա-տան վրայ բարձրացնել շէնքը և այդ գործը կը յանձնուի Պօղոս պէյ Աշեղեանի և Անտոն էֆ. Արթինոֆի:

Զիգեանեանց էֆ. անձնական գործերու պատճառաւ չ'ընդու-նիր իրեն առաջարկուած պաշտօնը, անոր տեղ կ'անուանուի Եա-ւարշ էֆ. Ալփիարեան, և որովհետեւ զոքոյն էֆենտին պարտաւոր պիտի ըլլար առէն օր երկու ժամ այցելել վարժարան, որոշուե-ցաւ 4 անգլ. ոսկի թոշակ մը յատկացնել իրբեւ կառքի վարձք:

Ազջկանց վարժարանի ծրագիրը շիրականացաւ, որովհետեւ քանոնայատան շէնքը խարխուլ էր և հնարաւոր չէր վրան յարկ մը բարձրացնել, այդ պատճառ եղաւ, որ որոշում առնուի նորա-կառոյց եկեղեցւոյ դիմաց շինելու Առաջնորդարանի շէնքը և անոր վարի յարկը յատկացնելու երկսեռ վարժարանաց: Պօղոս փաշայի կը յանձնուի պատրաստել նոր շէնքին ծրագիրը:

Քիչ վերջ Զեգեանեանց էֆ. կ'ընդունի կազմել Հոգաբարձու-թիւնը և կը ձեռնարկէ կրթական ծրագրի կազմութեան: Նախ քան գործի ձեռնարկելը, սակայն, անհրաժեշտ կը նկատէ ստեղծմ մը բոլոր վարժարանի ազայոց կարողութիւն ի գիր առնուլ և յետոյ սկսել: Երազիրը կը վերջանայ 1891 Դեկտեմբերին: Նոր ծրագրին եզրակացութիւնն էր. 5 տարեկանէն մինչեւ 10 տարե-կան աշակերտ ընդունիլ, ուսուցանել կրօնք, ազգային լեզու և պատմութիւն, 8 տարեկանէն արարեւելնի և Ֆրանսերէնի նախ-նական դասերը տւանդել:

Նոյն միջոցին կը պաշտօնավարէր տիար Եսայի Նալպանտ-եան իբր հայերէնի ուսուցիչ. անոր հրաժարելովը կ'որոշուի բերել ուրիշ մը 10 գաղ. ոսկի ամսաթոշակով, այդ ուսուցիչին պիտի յանձնուէր նաեւ աւագ ուսուցիչի պաշտօնը, ուստի պէտք էր ու-նենար զպարկեշտ վարք, պարտէր գիտնալ հայերէնը իւր ճիւղե-րով, ունենար մեթոս ուսուցանելու, պիտի անցընէր նախնական քննութիւն մը ի ներկայութեան Խորհրդոյս անգամ Յովհ. էֆ. Զիգեանոֆի:

Հայ ծնողք մեծ մասամբ իրենց ազջիկ զաւակները օտար վարժարան զրկելնուն և շատերն ալ բնաւ դպրոց չզրկելնուն պատճառաւ աշակերտուհիներու թիւը 6-7 իջած ըլլալով, կ'որոշ-ուի որ մինչեւ Թաղային Խորհուրդը ապահովութիւն չունենայ բուսական թիւով աշակերտուհի անենալուն, արձակուրդէն յետոյ

չնկնաւորելէ աղջկանց բաժնի վերաբայման, իսկ եթէ յետ ապա-
հաղութեան հարկ տեսնէ վերաբերին բանալ աղջկանց վարժա-
րանը, կորզել վարժուհի տնայտի մէկը որ միմիայն ինքստանձ-
նէ տնտեսութիւնը հայերէն և զաղիւրէն դասերը միւս ճիւղերով,
նսեւ գրաւարժութիւն և ձեռագործ եւ այլն: Այնպէս որ վար-
ժուհիին զոտ ուրիշ ո՛չ մէկը մանէ աղջկանց վարժարանը իրրեւ
պաշտանեայ:

1893ին տնօրէն կը կորցուի Շաւարշ էֆ. Ալիխարեան, 750
դ՛կն. տնտեսանով և կը վարձուի Օր. Սէմէրճեան 10 դադ. սակի-
ով եկեղեցւոյ շրջաբանին մէջ քրի բնակարանով: Օր. Սէմէրճեան
խիստ վարժուհիի մը համարուը թողած է. կը յիշեմ որ զեռ պաշ-
տանի վրայ էր երբ տակաւին փոքր երախայ Պողոսեան վարժա-
րանի ընտելարանի բաժինը մտայ 1899ին: Մանկապարտէղի վար-
ժուհին էր Օր. Կոկանեանը այն տարին:

1894ին հոգաբարձութիւն մը կ'ընտրուի եօթը հոգիէ բաղ-
կացած՝ Ասատուր էֆ. Շէրիմեանի տնտեսապետութեամբ. սակայն
ժախքերը կ'իջնեն տնտեսան 25 սակիի, պիւտճէի անձկութեան
պատճառաւ:

1896ի գարոցական արձակուրդի միջոցին թէ՛ աղջկանց, թէ՛
մանչերու և թէ՛ մանկապարտէղի սրահները գրաւուած ըլլալով
զաղթական ներով, վարժարանը տեղափոխուեցաւ եկեղեցւոյն վեր-
նաստանը: Նոյն տարին Պօլէն բերուեցաւ Միհրան էֆ. Ասքա-
նաղեանը իրրեւ տեսուչ և տալ ուսուցիչ 700 դահեկան տնտե-
սականով:

Համիտեան ջարդերէն ազատուած Պօլսահայ և զաւասանայ
զաղթականները եղիպտոսայ գողութիւն թիւը մէկ անգամէն
բարձրացուցին և տեղական աղգային կեանքին մէջ յեղաշրջում
մը յատաջ բերին: Վարժարաններու աշակերտաց թիւն ալ բնա-
կան է մեծ յաւելում կրեց ու հարկ եղաւ պիւտճէները տեւցնել
հասնելու համար անհրաժեշտ ժախքերուն:

Ասքանաղեանի յաջորդեց տեսչական պաշտօնին վրայ Յակոբ
Պէքերեան մինչեւ 1900 թուականը: Իսկ մինչեւ 1902 չփոթ
շրջան մը անցուց վարժարանը տեսչական մարմիններով կառա-
վարուելով և պայքարներու զատր հանդիսանալով: 1902ին Կ. Պէր-
պէրեան վարեց տնօրէնութեան պաշտօնը մէկ տարի, անոր յաջոր-
դեց Յակոբ Ասատուրեանի երկամեայ պաշտօնավարութեան շրջանը
մինչեւ 1904: Այդ թուականին արդէն երկսեռ աշակերտութեան
թիւը 300ը կ'անցնէր: Վարժարանը դաստարանական կոնստուոր
բաշխում ունեցաւ և նախակրթարանը 6 տարիի բարձրացուեցաւ,
որոշ ծրագրով, որ կը պարունակէր հայերէնէ զոտ արաբերէն,

անգլերէն և ֆրանսերէն լեզուները: Մանկապարտէզի բաժինը կը գրաւէր նախկին եկեղեցւոյ շէնքը:

1905-1906 տնօրէնութեան պաշտօնը վարեց Սմբատ Բիւրառ որմէ յետոյ երեք տարի Յակոբ Աղասէր ուսուցչական կուռ կազմով մը վարժարանին մոկարդակը բարձրացուց և կազմուեցան 7րդ, ու 8րդ. դասարանները: Աղասէրի տնօրէնութեան օրով Կիլիկիայէն եկած զաղթականները յատալ թերին աշակերտներու թիւի չեւառուած բարձրացում մը. ազգին պիւտճէն կը բաւարարէր բացուած նոր ծախքերուն, շնորհիւ ազգապատկան մեծ կաշուածին եկամուտներուն: Աղասէրի պաշտօնէն զաղբեցման իրր հետեւանք ուսուցչական կազմը ամբողջութեամբ հրաժարեցաւ տնօրէնին հետ: 1910-1913 Պր. Յ. Թ. Գոյաեան վարեց տնօրէնութեան պաշտօնը վարժարանին շրջանը 6 տարուան վերածուած դրութեամբ: 1914 տարւոյն վարժարանը վարչական մարմնով մը կառավարուեցաւ բաւական խառնակ կերպով: 1915-1916 պր. Մ. Ժամկոչեանի վստահուեցաւ զորքը որմէ յետոյ 1917ին պր. Հ. Նրումեան վարեց տնօրէնութիւնը: 1918-1919 պր. Յ. Գուլումահանի երկամեայ շրջանը կ'ունենանք, որմէ վերջ պր. Ս. Պետրոսեան կը ստնի գործը մինչեւ 1923: Նոյն տարուան ընտրութիւններու հետեւանքով Ազգ. իշխանութիւնը փոխուեցաւ և 1924ին բերուեցաւ պր. Ն. Աղբալեան: Կրթական յանձնախումբ մը կազմուեցաւ որուն յանձնուեցաւ նոր կրթական ծրագրի մը կազմութիւնը 9 տարուան հիման վրայ: Աշակերտներու թիւին բարձրացման հետեւանքով նախակրթարանի շէնքը նեղ կուգար, երկրորդ յարկին վրայ աւելցուեցան նոր դասարաններ և շէնքը կրեց հիմնական փոփոխութիւններ զարոցի պահանջներուն յարմարեցնելու մտք: Այդ տարիներու աշակերտութեան թիւը 600ի կը հասնէր:

1928ին վարժարանի վարչութիւնը կրկին յանձնուեցաւ տնօրէնական մարմնի մը տարուան մը ժամանակով. իսկ 1929ին բերուեցաւ Պր. Կ. Պօնեան:

Պօղոսեան Ազգ. վարժարանի կեանքի պատմական ուրուագիծը ա՛յսքան համառօտ տալով պիտի չուզէի գոհման. դժբախտաբար առիթն ու պարագաները թոյլատու չեմ ՚կատեր հաստատութեան բարոյական ու կրթական կողմն ալ քննութեան բովէ մ'անցընել: Սա՛ միակ ճշմարտութիւն է, որ Պօղոսեան վարժարանը զաղութիւն գոյութեան հիմնական կռուանը եղած է: Ընդունալ երթալով հեազհեաէ չեւառող պահանջին, Ազգը, եկամուտներու բարձրացման սահմանին մէջ վարժարանի պիւտճէն ալ բարձրացուցած է: Սկզբնական շրջանի տարեկան 250 սկիի ծախքը

աւելցած է տարիներու ընթացքին: 1915ին Ազգային ընդհանուր հասոյթները 4500 սակի եղած ատեն վարժարանի պիւտճէն 1700 սակի էր: 1919ին 6100 սակի հասոյթի վրայ վարժարանի յատկացուած է 2350 սակի. 1923ին 8800 սակի եկամուտէն վարժարանի յատկացուած էր 3150 սակի: Վարժարանի պիւտճէն 1926ին բարձրացած էր 4300 սակի, նախատեսուած 9500 սակի հասոյթին վրայ, բայց արդէն թուանշաններու այս յաւելումը իրականութեան զեանէն մեզ կը վերացնէ...

Պաշտեան Ազգ. վարժարանը 40 տարի սերունդներու շարք մը արտադրեց. այդ սերունդները կազմեցին Ազեքսանդրիոյ գաղութին հիմնական տառաղձը: Վարժարանը աւարտող սաներէն սմանք միջնակարգ և սմանք ալ բարձրագոյն ուսման հետեւեցան և շատեր ալ հրապարակի վրայ, առեւտրական ու արհեստներու տաղարէղին մէջ պատուարեր գիրքեր գրաւեցին: Հանող այդ սերունդն է որ իր ուսերուն վրայ վերցուց գաղութաւայ մակարդակի բարձրացման հոգն ու աշխատանքները, հիմնեց ուսումնական, զեղարուեստական ու մարզական ընկերութիւններ, բացաւ սրահներ և այդ կերպով ազգային ու մշակութային ոգին վրա պահել աշխատեցաւ: Պաշտեան վարժարանի յարկէն անցնող սերունդը ամէն կերպով արժանի է վստահութեան, այդ վճատահութիւնը, որ իր սրբազան իրուսւնքն էր, տարիներ զլացուեցաւ իրեն և տպանով ենք որ Պաշտեան սերունդներու հանդէպ վարիչներու վերապահ արամագրութենէն զաղութը շահաւոր չեղաւ: Տեղը չէ խորանալ հարցին. սա չափը միայն ըսեմ իրր եզրակացութիւն, որ իր կրթական ծոցէն սնած զաւակներու հանդէպ գործնական վստահութիւնը աւելցնելով է միայն որ Ազեքսանդրիոյ գաղութը պիտի կրնայ վերագտնել, նիւթական, բարոյական ու մշակութային վիճակ մը որ պատուարեր ըլլայ իրեն համար. իր նակատագիրը կրնայ փրկուիլ միմիայն այն պարագային՝ երբ այդ նակատագրին զեկը իր արտադրած սերունդներու ձեռքը յանձնուի:

8. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

ՊԱՐԿԵՇՏՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԴԻՆԸ

Գրեց՝ Լ. ԳԱՐՍԵԱՆ

Թուժիկ 15 տարեկան էր. արդէն անցուցած էր տասնեակ մը քննութիւններ՝ մի՛շտ անվախ, բայց մասնելով. Սրանեղիչ էին այս անգամ իր մասնունները, թէև ան ինքնավստահ էր իր կանոնաւոր աշխատանքին շնորհիւ:

Այդ տարին շրջանաւարտ պիտի ըլլար Թուժիկ. քննութիւններու նախօրեակին նակատագրական վերջնութիւն վայրկեանի անորոշութեան ու կասկածներու ցաւը կը զգար իր մէջ:

Քանի մը տարիէ ի վեր խտացուցած էին յաջողութեան պայմանները: Դպրոցին մէջ կը լսուէր թէ՛ կարգ փոխելը, վկայական ստանալը՝ անխմտ խօսքեր չէին: Վկայականը նակատագրական վարձատրութիւնը չէր այլ եւս ամէն դպրոցականի:

Կանոններու այս աննախընթաց խտութեան տղոցութիւնը զգալի էր տղոց վրայ. միայն ծուլութեան տպաւնածներու անտարբերութիւնը երբեմն նշմարելի էր:

Քննութեան ժամերը երկար են օրերու չափ, իսկ օրերը անհամուժ:

Անոնք կ'անցնէին երբեմն զոհացուցիչ, երբեմն ալ փայուն արդիւնքով, վերջապէս յաջորդաբար յաջողութեամբ, բայց չէին վերջացած տակաւին. կը մնար ճշտագրական անտեսագիտութիւնը՝ ամբողջ դասարանին մղձաւանջային ստրտափը զարձած այդ անեղծութեամբային դասը:

— Եթէ այս ալ անցնենք, կ'ըսէին աղաքը, ուրիշ բանէ վախ չունինք:

Ի՞նչ էր այդ դասը. ո՞ր սխալատունը յղացած էր զայն իրենց սորվեցնելու զաղափարը. անտարակոյս մարդիկ որ տղոց բարիքը կը բաղձան: Բայց աղաքը, հազար հազար անգամ անիծելու չէին վարաներ այդ անծանօթ բարեբարները: Ապերախաութիւն...

«Բաղաճական անտեսագիտութիւն»։ Բառեր, խօսքեր, նախադասութիւններ, թուականներ, թուանշաններ, թուանշաններ,

միշտ թուանշաններ, անծայր ու անվերջ միլիոններ՝ իրենց հետեւորդ զէրօներով՝ որոնք աշխերնին բացած, հալածող ու ծաղրածու ակնարկով, աղոց միաքնն ու յիշողութիւնը շարչրկելու համար հաւաքուած, իրարու քով շարուած, միացած ու համաձայնած էին նախադասութիւններու մէջ՝ անհասկնալի իմաստով մը:

Ու այս բոլորը այնքան վերացական էին թուածիկին ու դաւաճեցներուն համար, որ անիրական և աներեւակայելի կը թուէին. իրենց ոչ մէկ գիացածը, ոչ մէկ սորվածը կը յարաբերէր կամ կը համեմատէր անոնց:

Բայց ո՞վ պիտի թափանցէր թուածիկին և իր նմաններուն ներսիդին. յաւակնոտ մանկավարժներու յանցանքն ու մեղքը իրենք կրելու հարկադրուած՝ պիտի անցնէին գրադաքական արձատեազիրութեան քննութիւնը, առանց բառ մը հասկցած ըլլալու անկէ:

Անխառափելի վայրկեանին անձկութեան մէջ էին վեցերորդի տղակերտները՝ Բնութեան հարցումը արուած էր արդէն ու գրուած սև տախտակին վրայ, մասնաւորաբար մաքուր և ընթերցանելի գիրով:

Սև տախտակը, որ թիրախը եղած էր սեւեռուն ակնարկներուն, երբեք այնքան ուշադրութիւն չէր գրուած որքան այդ օրը: Մաքերը տպաւորող լուսթիւն մը կը շեշտէր վայրկեանին լրջութիւնը. լուսթեան մէջ ակնարկներու լուս խոտակցութիւն մը կար. սրաբերու դողը, փոխանակուող նայուածքներուն մէջ կը թրթաւր՝ յուզուած ու տաղնապալից:

Ոչ մէկ յայտ աղբ բոլոր անաղմուկ եռուղեւին, անթարթ ու խռոր բացուած աշխերուն մէջ, որոնք կարծես իրարու կ'ըսէին:

— Առեմն մե՛ք բոլորս ալ ծոյլ ու բթամիտ ենք. մէջերնիս ոչ մէկ աշխատասէր, ոչ մէկ խելացի կայ՝ այս սատանայական դասին մէջէն ելլելու համար. բայց եթէ այս դասը մեղի համար է, ինչո՞ւ ուրեմն անհասկնալի է, իսկ եթէ մեղի անհասկընալի է՝ ինչո՞ւ ուրեմն ենթարկել մեզ այս անօգուտ և անիմաստ յոգնութեան, որ շարժարանքի մը չափ տաժանելի է:

Գրիչները չէին շարժեր տակաւին, իսկ վայրկեանները կը թռէին անհամբերութեամբ: Պէտք էր տեսարեւի ու գրել, ճերմակ թուղթը սեւղնել, վերջապէս բան մը գրել, հոգ չէ թէ բան մը չըսել. նախադասութիւններ չինելը դժուար չէր, բաւական բառ սորված էին տառը համար. գէթ երեւոյթները փրկել կարելի էր ուրեմն:

Սև այս դողդոջուն յայտով, աղու անհասկնալի համակերպու-

Թեամբ, որուն հոգին կը զգայ իր դժնդակ վիճակը, բայց միաժեռ կը մնայ անտարբեր՝ գլուխները կը սկսին հակիլ ու գրիչները խժրաւր։

* * *

Լուս էր դատարանը, անկենդան քնութեան չափ լուս. միայն, երբեմն ուսուցչին սանձաւանն ու կօշիկին ճարճաաւանը արձագանգող աղմուկ մը կը հանէին։

Ուսուցիչը շուարած էր այդ լուսթեւէն. ոչ պոռալու, ոչ սատտելու, ոչ պատժելու, ոչ իսկ գիտողութիւն մը ընելու պէտքը կը տեսնէր։ Իտէալ, երազային ու երազաբեր լուսթիւնը զինք կը շրջապատէր ու կ'աշինքնէր. սառառնելու, վերանալու անբշտային ցանկութիւն մը սկսաւ փորձել զինք. դատարանին պատերը կը բանասարկէին իր երեւակայութիւնը, կը մնար զուրո փախիլ այդ փակ սենեակէն։

Ուսուցչին այլեւրը դարձան դէպի պատուհանը, ակնարկը հեռացաւ մինչև հորիզոն ու հորիզոնէն անդին. յետոյ՝ ան վերացաւ, մինչև ամպերէն, աստղերէն ալ վեր, լուսինէն ալ վեր, ու այնքան վեր որ մոռցաւ իր քննութիւնը, աշակերաները, դատարանը, դպրոցը, իր ուսուցչութիւնն ու ինքզինքը, ու երկնային արարածի մը՝ հրեշտակի մը բարութիւնը ցոլաց. դէմքէն.

— զինչ^ա չարքել այս անմեղ աշակերանները. ինչի՞ պիտի ծառայէ խիստ քննութիւն մը. ինչո՞ւ ցաւցնել աղոց և ծնողաց սիրտը, կ'ըսէր ուսուցչին երանաւէտ դէմքը, որ կը փայլէր աննիւթական աշխարհի մը մէջ՝ ապրող էակի մը փախալ։

Ակնթարթի մը մէջ աղաքը հասկցած էին կացութիւնը, Երբեմն իրենց ուղղութեամբ ուսուցչին նետած ակնարկները ոչինչ կը տեսնէին։ Ինչպէս չփորձուէին անոր անուշադրութենէն. ա՛յնքան տկար էին և ենթակայ այդ վայրկեանին հրապոյրին։

Անվրէպ քնազդի մը սուր հոտառութիւնը, որ աղան զգայուն կը դարձնէ մեծերուն տկարութեան՝ զայն կը մղէ լրեսեւելու տնոնց սայթաքումներն ու տկարութիւնները. ան, անմեղ խորամանկութեամբ ծաղրելով մեծերը՝ կ'ընդօրինակէ զանոնք, կը գործէ նոյն յանցանքը և ի վերջոյ կը նմանի անոնց՝ նոյն թեութիւններով ծանրաբեռնուած։

Նման անոնց որոնք յանցանքէն տալիի զղջումէն կ'ամչնան, աղաքը ներքնապէս պիտի խայտային ուրախութենէ, եթէ բռնուելու կասկածը և անկէ ծնած վախը, վարանումի ու դողի մասնած չըլլային զիրենք։ Բայց ուսուցիչը անուշադիր էր ու գրեթէ բացակայ. իսկ դարանին գիրքերն ու տետրակները արգիլուած պատուրի փորձող հրապոյրը ունէին՝ քննութեան ան-

պատրաստ ազոց համար։ Սպարապետի քաջութիւնն պէտք էր իրենց այդ վայրկեանին և Աթենացիի խորամանկութիւնն, ու պիտի կրնային պատուաւոր ու շահաւոր ելլել քննութենէն։

Առանց արթնցնելու իրենց լուսթեան որոգայթին մէջ ինկած քննիչ դասաւանդն, զաղտագողի, ճարպիկ, ճկուն շարժումներու խլրաւում մը ծայր կուտայ դասարանին մէջ. ու շատեր բան մը կ'ընդորինակեն արդէն տետրակէ մը, գիրքէ մը, թուղթի կտորէ մը՝ երբեմն սմանց անձկութիւնը մատնող հե ի հե ահապարանքով։

Ուրիշներ նոյն վճական կամքը չունէին. կը տարուբերուէին բարի ու չար զաղափարին միջև. գէմքերնին կը շառագունէր երկմտանքի տառապանքէն. ներքին փոթորիկի մը ցնցումները յուզումի ու վարանումի կը մատնէին գիրենք։

Այսպիսիներուն յուզումն ալ հանդարտեցաւ երբ անտեսը եկաւ իմացնել թէ՛ պարտն մը երկու վայրկեան կ'ուզէ տեսնուիլ ուսուցչին հետ։

— Կը խնդրեմ հոս թող դայ, պատասխանեց ուսուցիչը, անհանգիստ շեշտով մը ու բացատրեց թէ քննութեան մէջ զանազակ դասարանը չէր կրնար առանձին թողուլ։

Ազատարար այցելուն որ ժամանակին կը հասնէր՝ եկաւ։ Ընդգ դասարանին սեմին կեցած՝ չխանդարելու համար քննութիւնը, երկու բարեկամները սկսան անվերջանալի տեսակցութիւն մը, որ երկու վայրկեան տեսելու պայմանաւ տեղի կ'ուեննար։

Ս. ուսուցիչը ոչինչ տեսաւ, ոչինչ լսեց, դասարանին մէջ անցած դարձածէն, բայց ան միշտ կարծեց թէ ճաշքը աշակերտներուն վրայն է։

Քաղաքական անտեսագիտութեան քննութիւնը երբ վերջացաւ, ուրախութիւն ճառագայթող անհուն ժպիտ մը, արեւի շողեր կ'արձակէր ազոց աշխարհէն, և անակնկալ յաջողութեան մը անզսպելի տրտայալութիւնը ըլլալ կը թուէր։

* * *

Քանի մը որ վերջ քննութիւններու արդիւնքը հաղորդուեցաւ աշակերտներուն։

Բարձրագոյն դասարանի բոլոր աշակերտները յաջող քննութիւններ անցուցած էին։ Միայն թումիկ՝ ճառագայտան տնտեսագիտութեան մէջ ձախողած ըլլալուն, վկայական պիտի չը ստանար։ Երբ դասատուն՝ խօսեցաւ իր նիւթին քննութեան մասին, կարեկցութեան ու ցուի շեշտով մը ըսաւ անյաջող աշակերտին։

— Տղա՛ս, բոլոր ընկերներուդ մէջ միայն քու չյաջողիդ անբացատրելի կը թուի ինձի. մանաւանդ որ դառարանիդ լուսազօյն աշակերտներէն էիր և մեծ հաւատք ունէի քու մասիդ իր. բն խոստովանից և տիպար աշակերտ մը. բնաւ չէի կարծեր որ վերջին վայրկեանին այսպէս յուսախաբութեան մասնէիր դիմ՝ ձախողելով միայն իմ դասիս, որուն մէջ քու բոլոր ընկերներդ փայլուն ու պատուաբեր յաջողութիւն ներք ձգեցին՝ աւելի շեշտելով ու ցաւալի դարձնելով քու պարագայդ. կը մտքթեմ որ վերաքննութեան նոյնը չկրկնուի և կարենաս ի յայտ բերել իսկական կարողութիւններդ՝ մոռնալու համար ներկայի կակճառիք անյաջողութիւնըս :

Թումիկ երբեք չէր երեւակայած որ բառերը կրնան սիրաւ ճգմելու ու փշրելու. աստիճան իրական ծանրութիւն ունենալ. այնքան ընկճուած կը զգար ինքզինքը լսած բառերուն անասնելի զանգուածին տակ, որ սիրաւ պիտի պայթէր կարծես ու զինք խեղդէր արեան հեղեղի մը մէջ. Ան պիտի բզկէր՝ բողբոջի ու զայրոյթի արցունքաւ ճիւղ մը, որ իր պրկուած չրթներուն առջև կանգ կ'առնէ, Թումսբէ մը արգիլուած փոթորիկի մը պէս որ ներսէն դուրս պիտի պոսթկայ. Եւ ան ալիւս շլեկ ուսուցչին ճառային խոսքերը, որոնք տակուին կ'երկարէին. չը զգաց ու չտեսաւ ինչ որ կը պատահէր իր շուրջը :

* * *

Իսկ անեցիներէն ո՛վ կրնար մտքէն անցնել թէ՛ Թումիկ կրնար չյաջողիլ քննութիւններուն. անոնք պատրաստուած էին արդէն ցնծութեան օր մը ընելու Թումիկին վկայական ստանալու թումականը :

Դպրոցէն վերադարձին, զինք դիմաւորող մօրը համբուրելի ժպիտը չփոխեց Թումիկին դիմագիծը, ուր քարացած արհամարհանք մը կար այդ օրը ամէն բանի հանդէպ. ներքին խռովքը, հոգեկան շփոթութիւնը, իր աղու վճիռ աշխարհուն մէջ ստուերներ նետած էին. Թախճոտ զայրոյթ մը կապած էր իր լեզուն : Տնեցիները կ'ուզէին գիտնալ այս բոլորին պատճառը. դժուարաւ անոր բերնէն բոս կ'ելլէր, և ի վերջոյ հասկցուեցաւ պատահածը :

Թումիկին մայրը աւելի զգացուած ամօթաւար զուկին ցաւէն, քան թէ անոր անյաջողութենէն՝ չէր կրնար զսպել իր կարեկցութիւնը զոր մայրական գորովը կը մոտենէր :

Երեկոյեան Թումիկին հայրը լսեց զուկին ձախողութիւնը և յուսահատական զարմանքով մը հարցուց.

— Զաւակս, ինչո՞ւ չի կրցար պատասխանել քննութեան հարցումներուն :

— Հայրի՛կ, պատասխանեց Թուժիկ, իր ըսածին վստահ չեղաով մը, թէ և յուզուած — ևս ալ իմ բոլոր ընկերներուս պէս պիտի յաջողէի եթէ անոնց հետեւէի և սգառւէի ուսուցչիս անուշադրութենէն, ու գրասեղանիս մէջի գրքէն ընդօրինակէի հարցումներուն պատասխանը։ Բայց, հայրի՛կ, արգիլուած էր ընդօրինակելը և չկրցի ընկերներուս պէս ընել։

— Սակայն, տղաս, դուն ալ պէտք էր որ յաջողէիր և վկայականդ ստանայիր բոլոր ընկերներուդ հետ, ըսաւ հայրը իր յուսահատութեան բոլոր դաւնութիւնը դնելով բառերուն մէջ։

— Բայց քանի որ արգիլուած էր հայրիկ, ինչպէ՞ս...

Կոկորպը չորցած ու լեզուն բռնուած էր արգէն Թուժիկին. իր կացութիւնը անբացատրելի էր։

Հայրը շուտով գտահին քաջ պարկեշտութենէն, սրտին խորէն թէ և հպարտ դգաց պահ մը ինքզինքը, բայց գովեստի, քաջալերանքի խօսք մը չունեցաւ անոր։ Իր գործի մարդու փորձառութիւնը կասկածներ ներշնչեց իրեն գտահին ապագային մասին, ու մտածել սկսաւ թէ՛ ի՞նչ պիտի կրնար ըլլալ ան, եթէ շարունակէր՝ իր պարկեշտութիւնը փրկելու համար, զո՞հել յաջողութիւնը։ Եւ ինքն ալ կ'ուզէր ըսել իր գտահին, ինչպէս գրումստանալը կորսնցուցած սեղանաւորը ըսաւ օր մը, զայն իրեն վերադարձնող հետկարկատի աշկերտին։

— Տճգա՛ս, մի՛շտ հետկարկատ պիտի մնաս կեանքիդ մէջ։

Լուռ էր հայրը, բայց գտահը կը զգար անոր լուսթեան մէջէն իրեն ուղղուած արհամարհանքի խոցող սլաքը. ծա՛նր ու վիրասորի՛չ էր այդ վայրկեանը, բայց ի՞նչ կրնար ընել Թուժիկ, եթէ ոչ կրել իր անմեղութեան ուղղուած այդ յարձակումը, որուն գէժ ինք տառնծին և անպաշտպան էր՝ իրեն միակ ապաւէն ունենալով կարեկցութիւնը մօր մը գուրգուրանքին, բնազդին...

* * *

Երանելի է կ'ըսեն մանուկը. ո՛չ անոր գէժքին ժպիտը, ո՛չ հագին դուարթութիւնը կը ցամքին երբեք։

Իբրաւ է, մանուկը ուրախ է ու գուարթ այնքան անկեղծ ու անմեղօրէն, որ գծաւար է մտածել, թէ հօգը կրնայ պահ մը տմբուանել անոր երջանկութեան պայծառ ու չէնչող ճառագայթումը։

Բայց այնքան Թրթուն է անոր կոյս զգայնութիւնը, որ ոչինչէն կը յուզուի ու ոչինչով կը խաղաղի. անոր գէժքին խնդուքի պոռթկումը արցունքի շիթերու մէջ կը փայլի, դարձան՝ անձրեւի կաթիլներուն խառնուող արեւու շողերուն նման։

Եւ անաւատիկ, սէր, դուրգութեանք, գուժ՝ իրարու կուգան, սրբել կ'ուզեն արցունքը ու յաւերժացնել ժպիտը տղուն գէմքին: Փառասիրութիւնն ու եաստիրութիւնն ալ միանալով, ձեռք կ'առնեն զայն, կը կշռեն, կը չափեն անոր սահող երջանկութիւնը: Կը ձեւեն, կը ճշգրեն անոր ասպարան՝ անհաւատալի եռանդով, անասելի յաւակնութեամբ:

Ամէնուն բարի կամքն է որ մանուկը մեծնալով, երջանիկ ըլլալ գիտնայ. և ի՞նչ կամք. չգիտնալով երբեք թէ ի՞նչ է երջանկութիւնը, անոնք միայն մէկ երազ ունին՝ սորվեցնել այդ անխմանալի երջանկութեան զազանիքները ասպագայ մարդուն, որ զեռ անչափահաս՝ երջանկութեան արեւը կը փայլի հոգիին մէջ:

Մանուկը կը հետեւի մեծերու դասին, կը մոռնայ իր անկեղծ, անբիծ երջանկութիւնը. ու մեծնալով եթէ կարենայ պահել իր հոգւոյն մէջ բան մը իր կողմն հասակէն, որուն մարդիկ չեն դպած փորձառութիւններու մէջ կոպտացած ձեռքերով՝ ան կը փրկէ ինքզինքը՝ հոգին, սիրտը, միտքը:

Բայց եթէ քաջութեան հրեշտակը չընկերանայ մանուկին քայլերուն, որքան անզէն ու տկար է ան բոլոր իր բարերարներուն դէմ:

Հ. ԳԱՐԱՅԵԱՆ

Ե Ո Ա Ե Ր

Բանաստեղծութիւնը նախ շէտցում մը, յետոյ զրոկան կտոր մը և զրոկան սեւ մըն է:

Վ. ԹԵՔԵՆԱՆ

Ինքնատիպ Թարսն լուսեցող ժողովուրդները զիմպօրից և սոսկածաղարծական Թափից զուրկ են: Քաղաքական սորուկ լինելից աւելի վտտ է ուրիշների մշակօյթի սորուկը լինել ու խորտակել իր հոգին մակարոյժ ձեւերի ու գաղափարների տակ:

Ե. ՋԱՐՆԱՆ

Անհաւը — իր ազգէն կտրուած — նոյնն է, ինչ որ բոռը նա. խաղառութենէն դուրս: Անհաւը, ինչքան կ'ուզէ մեծ ըլլալ, իր ժողովուրդէն է մեծ, իր ժողովուրդը ներկայացնելով, իր ժողովուրդը բարձրացնելով:

ՂԵՒՈՆ ԵԱՆՔ

ՈՒՍՈՒՑԻՉԻՆ ՈԳԵԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գրեց՝ ՏՈՒՔԹ. ՄԱՐԻԱ ՄՈՆԹԵՍՈՐԻ

Այն ուսուցիչը որ կը կարծէ իր առաքելութեան պատրաստութիւն, պարզապէս ծանօթութիւններու տիրանալով՝ կը սխալի: Ան պէտք է նախ և առաջ իր մէջ ստեղծէ որոշ բարոյական արամագրութիւն: Հարցին կեդրոնական կէտը կը վերաբերի այն մեւին որով պէտք է նկատել մանուկը. «սեռակէտ» զոր արտաքինապէս միայն կարելի չէ մտապահեցնել, ինչպէս որ պիտի ըլլար մանուկը ուսուցանելու և որբագրելու սեռական ծանօթութիւններու պարագային:

Հարկ կը զգանք շեշտել, ուսուցչին համար ներքինապէս պատրաստուելու անհրաժեշտութիւնը. ինքզինք սեռական կանոնաւորութեամբ ուսումնասիրելով, պէտք է որ ան կարենայ իր մէջէն ջնջել այն թերութիւնները որոնք արդեւ կ'ըլլան մանուկին դաստիարակութեան: Եւ որպէսզի, այլեւս իր զիտակցութեան մէջ ընկած թերութիւնները գտնէ, ուսուցչին պէտք է արտաքին սոսնձակութիւն մը՝ ճշտում մը: Հարկ է որ մեկը մեզի ցոյց տայ ինչ որ պէտք է սեռենք մեր մէջ:

Սա իմաստով է, որ կ'ըսենք թէ՝ ուսուցիչը պէտք է իրազեկ ըլլայ: Ան չափազանցեալ կերպով կը զբաղի ճշմանակին շար մշակներով, անոր ճանաչման արարքները որբագրելու կերպով և ճշնգրական մեղքի մասանշութեամբ:

Ան, ընդհանրապէս, պէտք էր սկսէր փնտռելով իր իսկ թերութիւնները, գէղի շարք իր իսկ մշակները:

Ճշմանէ նախ քան անքիզ գերանը, ապա պիտի կարենաւ հանել մանուկին անքիին շիւղը:

Ներքին պատրաստութիւնը, սեռական պատրաստութիւն մը չէ, բայց օրինակ տարբեր բան է չիք անձին կատարելագործման ձգտիլ: Ինչպէս կ'ըմբռնեն կրօնականները: Դաստիարակ ըլլալու համար անհրաժեշտ չէ ըլլալ, զկատարեալ, ակարութենէ զերծ արարածներ: Անձ մը որ կը ձգտի շարունակաբար իր կեանքը բարձրացնել՝ կրնայ անզիտակից մնալ այն թերութիւններուն որոնք զինքը կ'արդիւնէ մանուկը ըմբռնելու: Անհրաժեշտ է ուրեմն որ մեզ ուսուցանեն և թողունք որ մեզ ճշտունորէն: Մեզի պէտք է դաստիարակուիլ, եթէ կուզենք դաստիարակել:

Ուսումը զոր պէտք է տանք ուսուցչին՝ կը կայանայ իրենց պատահանութեան պատշաճ հաշիւական վիճակը ցոյց տալուն մէջ, ինչ-

պէս որ բժիշկը ցոյց կուտայ գործարաններուն ազանեացող վտանգը։
 Եւ աւաւաւորիկ գրական սփանգակ մը։

ՎՄ՝ աւաւաւ մեղքը որ կը ցցուի մեր մէջ և մեզ կ'արգիլէ մանուկը
 ըմբռնելու՝ դաշտային է։

Եւ որովհետեւ մեղք մը երբեք առանձին չի յայտնուիր, բայց իր
 հետ կը բերէ ուրիշներ՝ դաշտային կ'ընկերանայ նոր մեղք մը, երեւ-
 ւայթով աղելու, սակայն ասով իսկ աւելի ստատանայական՝ նպարտու-
 թիւնը։

Մեր յոռի ձգաւմենքը կրնան երկու ձևով սրբազրուիլ. մին
 ներքին, որ կը կայանայ անհատին պայքարին մէջ՝ յառակարէն հա-
 կըցած իր սեփական թերութիւններուն դէմ. միւսը արտաքին բնոյթ
 ունի, արտաքին ընդդիմութիւնը մեր յոռի ձգաւմենքուն արտայայ-
 տութեան. Արտաքին պայմաններու նպակաւորութիւնը լսած կարե-
 ւոր է։ Ան միջոցն է, որ կը յայտնէ բարոյական թերութիւններու
 ներկայութիւնը և ձեռնդիշխէ է մոտենալին, Մոտենալին դադափարը
 կը յաղթէ անհատին նպարտութեան, կեանքի պարագաները՝ կծծի-
 ութեան, զորաւորին նպակաւորութիւնը դաշտային, աղբիւրու նամար
 աշխատելու անհրաժեշտութիւնը՝ ծաւալութեան, ընկերային կանոն-
 ները՝ պերճանքին, աւելորդը ունենալու գծաւորութիւնները՝ շաշ-
 լութեան, արժանաւոր երեւոյլու անհրաժեշտութիւնը՝ մոխանքին, ըն-
 կերային նպատակները մեր բարոյական հաւատարկչութեան
 պակասման կը ծառայեն։

Մենք սակայն այնքան ողջախոհութեամբ տեղի չենք տար ըն-
 կերային դիմադրութիւններուն առջև որքան կը նախադիտենք Աս-
 տուծայ, Եթէ մեր, նպին նշութեամբ կ'ենթարկուի մեր հանլցած
 սխալները բարեկամացողութեամբ սրբազրուիւ. անհրաժեշտութեան,
 նապղ գիրութեամբ կ'ընդունի ուրիշներու խոտարկեցուցիչ քննու-
 թիւնը։ Մենք աւելի նախադաժնէ կը զգանք ինքզինքնին տեղի
 տալու պարտաւորութենէն՝ քան թէ սխալ մը գործած ըլլալով։ Երբ
 նախնիները անհրաժեշտ է, մեր աշխարհիկ արժանապատեւութեան
 պաշտպանութիւնը մեզ կը մղէ ցոյց տալու թէ՛ մենք իսկ ընտրած
 ենք անխառնութիւն։ Այն փաթեթիկ կեղծիքը, որ կը կայանայ ըսելու
 թէ՛ առիկա չեմ սիրեր այնպիսի բաներու նամար զորս չենք կրնար
 ունենալ, ամենէն տարածուած սովորութիւնն է։ Արտաքին ընդդի-
 մութեան՝ այն կեղծիքը կը նպակաւոր է և պայքարի կը մղուինք,
 փոխանակ կատարելագործութեան ուղին մանկելու։ Եւ ինչպէս ամեն
 պայքարի մէջ, մարդիկ լուսով կը զգան կազմակերպուելու պէտքը,
 անհատական խնդիրը լուսով կը զորանայ հաւաքական պայքարի
 մը մէջ։ Անոնք որ նոյն թերութիւնը ունին բնազդաբար կը փորձեն
 պաշտպանիլ զայն՝ ուսը միութեան մէջ փնտռելով

Մեր սխալները կը ծածկենք վեհ և էական պարագանութիւն-
 ներու հաւատաւովով. այնպէս է որ պատերազմի միջոցին մահացու
 մեղքները կը պահուին խաղաղ գաշտերու երեւոյթին տակ։ Եւ
 որքան սկսած ըլլան մեր թերութիւններուն նպակաւոր արտաքին
 ուժերը, աւելի պատշաճութեամբ կը պարտաւորենք մեր թաղուն
 ինքնապաշտպանութիւնը։

Երբ մեղմէ իւրաքանչիւրը յարձակումի կ'ենթարկուի իր թերու-
 թիւններուն նամար, կը տեսնենք թէ լարը որքան նարդիկ է ողբոյն-

լու՝ պահանջելու համար մեր մէջ։ Այլեւս մեր կեանքը չէ որ կը պաշտպանենք, այլ մեր սխալները, որոնք շուտով կը հաջւտին դիմակը, զոր մենք կ'ոչեցնենք զանհրաժեշտութիւն, չպարտականութիւն, զնաւարկաց բարիքս հն... Եւ քիչ առ քիչ կը համազօրինք չլմարտութեանը այն բանին, զոր մեր դիտակցութիւնը նախապէս սխալ կը նկատէր, և որմէ մերքազառուիլը ամէն օր աւելի դժուար է։

Ուսուցիչը և ընդհանրապէս այն օր կուզէ դաստիարակել մանակը, պէտք է հմաքրուին մուրեմալ այս վիճակէն, որ իր դիրքը կ'եղծանէ հանգէպ մանակին, Հպարտութեան և զայրոյթի արդիւնք չիմնական թերութիւնը՝ պէտք է ներկայանայ ուսուցիչին դիտակցութեան, իր մերկ չլմարտութեամբ։ Զայրոյթը իսկապէս այն զլխաւոր թերութիւնն է՝ որուն, Հպարտութիւնը կուտայ զրուսիլ գիմակը, աշխուկանութեան պատճառանք, որ կրնայ նայն իսկ յարգանք պահանջել։

Ոայց զայրոյթը այն մեղքերէն մէկն է որ ամենէն դիւրութեամբ կը բախի մտաւարին ընդդիմութեան։ Որով պարտինք արդիւնել զայն և այն մտքը որ զայն թաղնուած պահելու նաւաստութեան կ'ենթարկուի՝ ի վերջոյ ամօք կը զգայ անկէ։

Իսկական սփոփանք մըն է մեղի համար, ինքզինքնին պաշտպանելու անկարող էակներու առջև դանել ինքզինքնին, մեղի հապկուելու անկարող, նման մանակներուն, որոնք կը հաւատան մեր բուրքը ըստմաներուն։ Ոչ թէ միայն անոնք վիրաւորանքները կը մտնան, այլ ինքզինքնին յանցաւոր կը զգան՝ այն բուրք բաներուն համար զորս մենք կ'ամբաստանենք դիւրենք։

Լուս է որ դաստիարակ մը խորապէս մտածէ այն ազգացութիւններուն վրայ զորս կը վճռէ այդպիսի կացութիւն մը մանակին կեանքին մէջ։ Անոր մօտ միայն միացն է որ չի հապկնար անարգութիւնը. բայց բովանդակ հոգին կը զգայ զայն, կ'ընկճուի անկէ և կ'այլակերպի։ Մանկական հակազգացութիւնները — երկչոտութիւնը, ստախոսութիւնը, քմահաճոյքը, առանց տեսնելի պատճառի լացը, սոստիկ վախը — կը ներկայացնեն մանակին անդիտակից պաշտպանութեան վիճակը, որուն իմացականութիւնը չի կրնար ճշգրէլ չափաւորին և իր միջև յարաբերութիւններուն իսկական պատճառը։

Զայրոյթը նիւթական բանութիւն չի նշանակեր։ Նախնական կարիւս մղուցներէն յառաջ եկած են տարբեր մեներ, որոնց ետին, մարդը հոգեբանութեն աւելի նուրբ՝ կը քաղարկէ և կը կնհուտէ իր կացութիւնը։

Իր ամենապարզ մեկին մէջ զայրոյթը հակազգացութիւն մըն է մանակին բացէ ի բաց դիմազրութեան։ Ոայց մանակին մօթ հոգեկան արտայայտութեան առջև, զայրոյթն ու Հպարտութիւնը դիրքոր կը թափանցեն՝ կազմելու համար բարդ վիճակ մը որ կը ստանայ ճիշդ այն մեղք, հանգարտ և յարգելի, որ կը կոչուի բանաստութիւն։

Բանաստութիւնը ամէն վեհէ վեր է. անիկա անհասը կը դնէ ճանչցուած հեղինակութեան անմարտելի մարտքին մէջ։ Զափուտը կը տիրէ մանակին այն ընտկան իրաւունքին համար զոր ան կը ստա-

Նայ պարզապէս չափաւոր եղած ըլլալու իրականութենէն. Այս իրաւունքը վեհի առարկայ ընել՝ պիտի հաւատարէր հաստատուած և նախնական իշխանութեան մը իրաւակարգը յարձակումի ենթարկելու. Եթէ, նախնական համայնքներուն մէջ, բռնակալը պատահական էր Առաւելոյ, մանուկին համար, չափաւոր ինք՝ Առաւելոյն է. Այս մասին ոչ մէկ վիճարանութիւն. Այն որ աննապաստան պիտի ըլլայ — մանուկը — իրեն կը մնայ լռել. Ան կը յարմարի ամէն բանի, կը հաւատայ սեւեւ բանի և ապա՝ կը մոռնայ:

Եթէ պատահի որ մանուկը ինքնապաշտպանութիւն մը ցոյց տայ, գտնար է որ առիկա ուղղակի և գիտամեղաւոր հակադարձակում մը ըլլայ չափաւորին ազդեցութեան դէմ. Այլ աւելի առիկա կենսական պաշտպանութիւնն է իր անգիտան անվթարութեան և կամ անգիտակից հակազդեցութիւնը իր ընկճուած միտքին:

Միայն մեծնալով է որ անիկա պիտի սարգի իր հակազդեցութիւնը ուղղել բռնաւարութեան դէմ. Բայց այն ատեն չափաւոր պիտի գիտնայ յաղթել զայն հաշտեցարգարի մը մէջ, ալ աւելի կենսութեան և մանուածապատ արգարացումներով՝ համազելով մանուկը թէ՛ այդ բռնաւարութիւնը ի դարձ կը գրաւի ի շահ իրեն:

Մեկ կողմէն յարգանքը, միւս կողմէն ճշտութեան արինական իրաւունքը՝ իրաւասութիւն կուտան չափաւորին գտնելու և նախաւելու մանուկը և սա կ'ընէ առանց սեւեւ յարգանքի անոր զգայնութեան հանդէպ. Չափաւորը կրնայ զեկամարել կամ ընկել ըստ իրեն մանուկին պահելիները. Այս վերջինին բաղձնեղանքը պիտի նկատուին աննապաստանութիւն՝ վտանգաւոր գիւրք, եթէ թալլատարին:

Անուստիկ նախնական կառավարութեան տիպար մը, որուն մէջ հպատակը իր հարկը կը վճարէ առանց ձայն հանելու, ժողովուրդներ եղան որոնք կը կարծէին թէ՛ այն ամէն բաները զորս կը վայելէին վենագետին նստելու եր. այսպէս է մանուկներու ժողովուրդը, որ կը կարծէ ամէն ինչ պարտի չափաւորներուն. Աւելին. չէ՛ որ չափաւորը այդպէս կը կարծէ. Ան այլեւ իրեն համար դարձած է ստեղծիչին գիտակց. Իր հպարտութեամբ ան կը կարծէ ստեղծել ամէն ինչ որ գոյութիւն ունի մանուկին մէջ. Ինքն է որ զայն կ'ընէ խելացի, բարի և բարեպաշտ, որ անոր հաւատայ իր ըրձագատին նեւ յարեբութեան մէջ մանուկ միջոցը, ինչպէս նաև մարդոց և Աստուծոյ. Դժուարին պարտականութիւն. Գտնեբը կատարեալ ընելու համար, ան կ'ուրանայ որ բռնութիւն կը գործէ. Եղած են բռնաւորներ, որ խռտովանին իրենց ենթակաները զսկնչին:

Գաղափարութիւնը զոր մեր գրութիւնը կը պահանջէ ուսուցիչի իր անէին քննութիւնն ու բռնաւարութենէ հրաժարումն է. Ան պէտք է արտաքին արտէն հպարտութեան և զայրոյթի ինչ կեղեւը. Խոնարհանալ, գթութիւն զգնելու՝ անուստիկ անգիտան արժանաւորութիւնները զորս ան պէտք է ստանայ, անուստիկ կշիռին պատահանգանը, իր հաւատարկընութեան անհրաժեշտ յենակէտը. Ասոր մէջ կը հայտնայ ներքին պատրաստութիւնը՝ մեկնակէտն ու նպատակակէտը:

Առիկա չի նշանակեբ թէ անոնք պէտք է հաւանին մանուկներու բոլոր արարքներուն և ոչ ալ զայն գտնելէ հրաժարին և կամ ոչինչ պէտք է ընեն անոր իմացականութիւնն ու զգացումները զարգացը-

նելու համար. ընդհանրապէ՛ք՝ չափանաջ պէտք չէ մտնայ թէ ի՞նչ պարտականութիւնն է զգտաւարարակելը, դրապէս ըստ աւանդիւն մանուկին:

Ինչ որ պէտք է մենք ընկենք՝ գտաւարարակութեամբ բերուած օժանդակութիւնը չէ, այլ մեր ներքին վիճակը, մեր չափանախ գիրքը, որ մեզ կ'արգիլէ մանուկը հասկնալու:

* * *

ՄԱՆՈՒԿԻՆ ԸՆԿԵՐԱՑԻՆ ՀԱՐՑԸ

Ընկերային շարժում մը կը զարգանայ քանի մը տարիներէ ի վեր, ի նպաստ մանուկին, առանց առաջնորդուած ոչ ալ կազմակերպուած ըլլալու սեւէ նախաձեռնողէ մը: Ան, երեսն եկաւ հրաբխային հողի մը մէջ բնակած իրաւջնութեան մը պէս, ուր հոս հոն կը վտարին ցրուած վտարաններ: Այսպէս է որ կը մնին մեծ շարժումները. անտարակոյս դիտութիւնը իր մասնակցութիւնը բերած է հոն. կարելի է զայն նկատել նախաձեռնողը ազուէ ընկերային շարժման: Առաջնապահութիւնը սկսաւ պայքարիլ մանուկներու մահուան դէմ. ապա անով ազատացուեցաւ որ՝ դպրոցական տեսակետով, մանուկը աշխատանքին զոհն էր, անդիտացուած մարտիրոս մը, ցմահ գտառագրաւած մը իրրի մանուկ, քանի որ դպրոցական լրջմանը լրանալով, մանկութիւնը ինքն ալ կը վերջանայ: Դպրոցական առաջնապահութիւնը զայն կը ներկայացնէ գժրախա, հողին կծկուած, միտքը յաղնած, սուերը ծաած, կուրծքը նեղցած՝ զայն թաքտախ կանխատարամարդեւաւ չափ. դործաւորի աշխատանքին առիւն չէ որ կը դնեն զայն, այլ՝ իր գտառագրաւութեան:

Վերջապէս, երեսուն տարի առաջնադարձութենէ վերջ, մենք զայն կը նկատենք իրրի ընկերութեան կողմէ մոռցուած մարդկային արարածը: Եւ ալ անելի անոնց կողմէ որոնք զայն կը սիրեն, անոր կեանքը կուտան և կը պաշտպանեն: Ի՞նչ է մանուկը: Ան խանդարիչն է չափանախին, յաղնած՝ միշտ ստիպողական դրազումներէն: Մանուկին համար անշ չկայ արգիտական քաղաքներու հեռզնեւէ նեղցող առւելին մէջ, ուր ընտանիքները կը կուտակուին: Անոր համար անշ չկայ փաղցրին մէջ, որովհետեւ կողքերը կը բազմապատկուին և մայրերը խռնուած են տնտաւարանաւ մարդկերու: Չափանախները ժամանակ լուսին անով զբաղելու, երբ ստիպողական է դործերին: Հայրը և մայրը աշխատանքի կ'երթան. և երբ աշխատանք լուսին թլուստութիւնը կ'ընկնէ մանուկը և զայն կը տանի չափանախներու հետ: Բայց նոյն իսկ լատիւայն պայմաններու մէջ մանուկը կը համարուի ազատուիներու մօտ, վհարուած ստարականներու հետ. և անոր արտօնուած չէ մանկելու տան այն մասին մէջ որ վերապահուած է իրեն կեանք տուողներուն: Չկայ ազատտան մը ուր մանուկը կարենայ զգալ թէ զինք հասկցող մը պիտի գտնուի, ուր իր ժրաշնտնութիւնը պիտի կրնայ մարդուիլ: Պէտք է որ ան հանգարտ կենայ, լուէ, սեւէ բանի չղդի, որովհետեւ ոչինչ իրեն կը պատկանի: Ամեն ինչ չափանախին անձնականութիւն ինչքն է՝ արգիւլուած մանու-

կին համար: Եւ ա՛ւր են տնոր գոյքերը: Ան գոյք չունի: Տակաւին տառը տարի տառէլ, գեռ, մանուկի համար արթուն գոյութիւն չունէր: Ասկէ յառաջ կուգայ սանշանաւոր նախադասութիւնը՝ որ այսօր փոխարեքական իմաստ ունի միայն. «Բեզ ծանկերուս վրայ տառն եմ երբ մանուկ էիք: Կամ. «Գուն տարկա սորվեցար մօրդ ծանկերուն վրայ»: Եթէ մանուկը նստէր տան կարասիներուն վրայ՝ կը յանդիմանաւեր. եթէ սանգուխներուն վրայ նստէր՝ կը յանդիմանաւեր. պէտք էր որ լափանա մը բարեկանէր զայն իր ծանկերուն վրայ տանել սրպէս զի ան կարենար նստիլ: Անտառիկ մանուկին կացութիւնը որ կ'աղբի լափանաներու լըջապատին մէջ. ան խանդարիչ մըն է որ իրեն համար բան մը կը փնտռէ և ոչինչ կը գտնէ իրեն պատկանող, որ ներս կը մտնէ, բայց կը վտարուի: Անոր գիրքը քաղաքացիական իրաւունք չունեցողի մը կը նմանի և առանց յատուկ լըջապատի. արտա-ընկերային մը, որուն նեա ամէն ոք կրնայ առանց յարգանքի վարուիլ, հայհայել, ձեռնել, պատձել, զործադրելով բնութենէն ստացուած իրաւունք մը՝ լափանաին իրաւունքը:

Ձափանառը, ևզեկան խորհրդաւոր երեւոյթով մը, մոռցած է պատրաստելու իր մանուկին համար լըջապատ մը: Ընկերային կազմակերպութեան մէջ ան մոռցած է իր զաւակը: Ժառանգական օրէնքներու պատրաստութեան մէջ ան իր իսկ ժառանգորդը առանց օրէնքի թաղած է, և, հետեւաբար օրէնքէ գուրս: Ան, զայն լքած է առանց ուղղութեան, բռնապետութեան բնազդին՝ որ գոյութիւն ունի իւրաքանչիւր լափանառի որտե՛ն մէջ: Անտառիկ թէ ի՛նչ կարելի է ըսել մանուկին մօտե՛ն, որ կուգայ՝ աշխարհին բերելով թարմ ուտեր, որոնք, բայց և այնպէս, պէտք էին ըլլալ մաքրող լուսնի, որ սերունդէ սերունդ կը վտարէ ևնզցուցիչ կապերը՝ հստակութեամբ մարդկային կեանքի սխալներէն:

Բայց, յանկարծ, մոռացումը կը տեսնուի: Ան կը նշմարուի այն ընկերութեան կողմէ. որ կոյր և անղգայ եղած է դարերու ընթացքին, անտարակոյս մարդկութեան սկզբնաւորութենէն ի վեր: Առողջ-լըջապատութիւնը վրայ հասաւ, ինչպէս վրայ կը հասնին աղետի մը, փլուզումի մը որ արգէն բաղձաթիւ զոներ պատճառած է: Ան, նախ պայքարեցաւ մանուկներու մահուան դէմ անոնց փոքր տարիքին մէջ. մաները այնքան բաղձաթիւ էին, որ տեսնէր որ կը միայնի՝ վերապրողներ կը նկատուէին, իրեն ւեկներ որունց ազատած էին արեւելեանկան նախնիքէ մը: Երբ առողջապատութիւնը թափանցեց ծագովուրդին մէջ և տարածուեցաւ իրեն կենսական ազդած մը, յաւնդեցաւ առաջ մանուկներու կեանքին նոր երեւոյթ մը, ասիկա՝ 20րդ. դարուն սկիզբնէն ի վեր: Վարժարանները այնպէս մը կերպարանափոխուեցան, որ տառը տարուան վարժարանները մէկ գարու հեռութիւն ունենալ կը թուէին: Դաստիարակութեան սկզբունքները մտան մեղմութեան և հանգուրժողութեան շաւիղի մը մէջ, ինչպէս վարժարաններու նայնպէս ալ ընտանիքներու մէջ:

Բայց, դիտական յառաջդիմութեան շնորհիւ ձեռք ձգուած արդիւնքներէն գուրս, ցիր ու ցան կան զգացումէ երանանգուած նախածնունդութիւններ: Մտա մը բարեկարգիչներ այսօր նկատուի՝ կ'առնեն մանուկը. քաղաքներու շինութեան մէջ պարպելներ կը շինեն մանուկներու համար. հրապարակներու շինութեան տեսն հաշուի կ'առ-

Նուրի մանուկներու խաղաղայրին գետինը, թատերական կազմակերպութիւններու մէջ՝ կը խորհուրդ մանուկներու թատերին մասին. մանուկներու համար փրփրքեր և թերթներ կը ապագրուին. և ահաւասիկ հարտաբարուեստի մէջ, զործարանատէրերը մանուկներուն մասին կը մտածեն. անոնց համար կը շինեն կարասիներ, ապաստեր՝ համեմատաւոր չափերով. դասակարգերու փրփրից կազմակերպութիւնը վերջապէս զարգացած ըլլալով, մանուկները կազմակերպել կը շահացուի՝ անոնց տալով ընկերային տիրութիւնի զգացումը և անկէ յառաջ եկող արժանապատուութիւնը անհատին համար, ինչպէս որ կը տեսնուի որոշ կազմակերպութիւններու մէջ. որպի՜սիք են Պարսկաստանները և Մանուկներու Հանրապետութիւնները, Մեր ժամանակի քաղաքական բարեկարգիչները, յեղափոխականները, մանուկին կը տիրանան զայն ընկելու համար իրենց ազադայ գիտաւարութեանց հըս. գործիքը, Ամէն կողմ, այնքան բարեքին որքան լարիքին համար, սոսկ անոր օգնելու ինչպէս զայն օգտագործելու շահախելոյցի տղապահաւ, մանուկը այժմ ներկայ է. իբրև ընկերային անհատ ան ձևած է. զորաւոր է. ամէն սեղ կը մտնէ, Ան միայն ընտանեքին տեղումը չէ. ան այլևս միայն այն մանուկը չէ, որ կիրակի որը իր տանական հազուատներով, ձեռքը հորը տուած կը պաշտէր, հնազանդ, զգայլ որ հազուաւոր լաղտուի. Ո՛ր, մանուկը անձնաւարութիւն մըն է որ խուժած է ընկերային աշխարհը:

Ուրեմն, այս բոլոր շարժումը անոր շուրջ իմաստ մը կը ստանայ. ինչպէս որ կ'ըսեն վերև, այդ շարժումը ոչ գրգռուած է և ոչ ալ առաջնորդուած նախաձեռնողներու կողմէ. ոչ մէկ կազմակերպութիւն կը կարգաւորէ զայն, և առիկա կ'ապացուցանէ թէ՛ մանուկին ժամը հնչած է. Ուրեմն, իր բոլոր զորութեամբ ընկերային պատկանելի հարց մը կը գրուի. Մանուկին ընկերային հարցը:

Գլեաց է խելամախ ի նպաստ մանուկին ընկերային շարժման տաբաղակետ. այդ շարժումը անհուն կարեւորութիւն մը ունի՝ ընկերութեան, քաղաքակրթութեան և քաղաքակրթական մարդկութեան համար, ինչպէս զործերը որոնք ստեղծուեցան առանց իրարու մէջ կապակցութեան, նշաններ են որ շինարար կարեւորութիւն մը չունին. ասոնք միայն ապացոյցներ են թէ՛ իսկական և տիեզերական մղում մը համարու վրայ է, որ ընկերային մեծ բարեփոխում կը ներկայացունէ մեր շուրջը. Այո՛, այդ բարեփոխումը մեծ է. անիկա կ'աւետէ նոր ժամանակներ. քաղաքակրթութեան նոր շրջան մը. անէջ վերջին վերադարձներն ենք զարարչական մը, այժմ աւարտած, որուն միջոցին մարդիկ կը զբաղէին միայն իրենց իրենց համար պատրաստելու հանդիս և գիւրդին շրջապատ մը՝ շրջապատ մը չափահաս մարդկութեան համար. Մենք այժմ ուրիշ զարարչական մը սեմին կը դառնանք, այն որուն միջոցին երկու մարդկութեան համար պէտք է աշխատիլ. չափահասին մարդկութեան և մանուկին մարդկութեանը. Եւ կ'երթանք գէղի քաղաքակրթութիւն մը, որ ընկերային երկու շրջապատ պէտք է պատարասէ. երկու տարբեր աշխարհ՝ մանուկին աշխարհը և չափահասին աշխարհը. Մեզի սպասող աշխատանքը, արդէն սկսուած ցաւք և առեւտրային ընկերային շարժումը չէ. ընկերային, հանրային և անհատական օգնութիւնները՝ միասին կազմակերպելու համար, ի նպաստ մանուկին զանոնք համակարգութեամբ մը սօսելու հարց չկայ. Այն

առեն մենք պիտի ըլլալինք լափականներ որոնք կը պատրաստուին սքնելու արտաքին առարկայի մը՝ մանուկին:

Ընկալաւոր, մանուկին ընկերային հարցը իր արժանեքով կը թափանցէ ներքին կեանքին մէջ. առ կը տարածուի՝ մեզի, լափականներու վրայ, քնցելու համար մեր գիտակցութիւնը, նորոգելու համար մեզ: Մանուկը տար ինչ մը չէ զոր լափականը կրնայ միայն զայն դարձնել գիտել առարկայական նշաններով: Մանուկը լափականին կեանքին ամենէն կարեւոր մասն է: Ան՝ լափականը կերտողն է: Հասուն մարդուն լարութիւնն ու բարութիւնը սերտ կապակցութեամբ կախում ունի մանուկին կեանքին հետ, որ անոր ծագումն է: Մանուկին վրայ է որ պիտի ծանրանան ու քանդակուին մեր բոլոր սխալները և առ է որ պիտի կրէ անոնց անշնչելի կեանաւնջները: Մենք մեզան պիտի ըլլանք, սակայն մեր զաւակները պիտի ենթարկուին կեանաւնջներուն այն լարեքին, որ ի սպաս անոնց հոգին խաթարած պիտի ըլլայ: Երջանք լարականութիւնն է. կարելի չէ զայն խզել: Ձեռք զարնել մանուկին, ձեռք զարնել է ամբողջութեան մը ամենէն զգայուն կէտին, որ արժանեքն ունի ամենէն հեռուոր անցեալին մէջ և որ կ'ազդուի զեզդի ազգային անհունութիւնը: Ձեռք զարնել մանուկին, ձեռք զարնել է ամենէն փոփոխ և կենսական կէտին ուր մէն ինչ կրնայ տակաւին վնասուի, ուր ամէն ինչ կրնայ տակաւին նորոգուի, ուր ամէն ինչ վտանգէ կեանքով, ուր հոգիին գաղտնիքները փակուած են. որովհետեւ հոն է որ կը պատրաստուի ստեղծագործութիւնը մարդուն: Նիստակցարար աշխատիլ մանուկին համար, և զայն փրկելու աջանշնչի մտադրութիւնը մինչև ծայրը հասցնել՝ պիտի հաւաքատափանէր մարդկային գաղտնիքը նուաճելուն, ինչպէս որ արդէն նուաճուեցան արտաքին բնութեան այնքան գաղտնիքները:

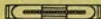
Մանուկին ընկերային հարցը կը նմանի նորաբայտ սուսկի մը, որ հազիւ թէ գետնին մակերեսէն դուրս կ'ելլէ և որ մեզ կը գրաւէ իր թարմութեամբ: Բայց երբ ուղենք ցաղել այդ փոքրիկ սուսկը կը տեսնենք թէ՛ առ ահաբար արժանեքն ունի, արժանեքն որոնք չեն փրցուի: Պէտք է որ մենք փրենք, փրենք հոգը, երթալով միշտ գեղի խորերը՝ տեսնելու համար որ արժանեքը կը մթնոլորտ ամէն ուղղութեամբ և կը տարածուին լարիւրիներու մը նման: Ով որ պիտի կարենայ հանել այդ սուսկը՝ ամբողջ հոգը խառնելու ստիպուած է:

Այդ արժանեքը ենթադրականութեան խորհրդանշանն են մարդկային պատմութեան մէջ: Պէտք է խառնել մարդուն մտքին մէջ մեծացած զորութեան հաւասարակշռութեան վերաբերեալ բաներ որոնք զայն անկարող դարձուցած են մանուկը հասկնալու և ունենալու անոր հոգիին յայտնաբերական ծանոթութիւնը: Զգայունաց կուրութիւնը լափականին, անոր անզգայութիւնը հանգեղ իր զաւակներուն — իր կեանքին ինչ պառնակները — վտանաբար խոր արժանեքն ունի որոնք տարածուած են սերունդներուն ընդ մէջ. և լափականը որ կը սիրէ մանուկը քայքայ կ'արեւմտորէ զայն անգիտակցաբար՝ կը գրգռէ անոր մէջ գաղտնի վիշտ մը, որ մեր սխալներուն հայելին է և ազգաբարձութիւն մը մեր վարունակներովն: Առանք բո-

լորը կը յայտնեն տիեզերական զէն մը մանուկին և չափահասին մի-
ջև՝ անդիտակից զինակի մէջ։ Մանուկին ընկերային հարցը մեզ կը
տանի մարդուն պատրաստութեան արէնքներէն ներս և կ'աժանցակէ՝
մեզի համար ստեղծելու նոր գիտակցութիւն մը և հետեւաբար, նոր
աւելցութիւն մը տալու մեր ընկերային կեանքին։

Թարգմ. Լ. ԳԱՐԱՅԵԱՆ

Տոբ. Տիկ. ՄԱՐԻԱ ՄՈՆՔԷՍՈՐԻ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

“ՄԱՆՈՒԿԸ”

(ՏԻԿ. ՄԱՐԻԱ ՄՈՆՔԷՍՈՐԻ)

Գրեց՝ Լ. ԳԱՐԱՅԵԱՆ

Ողիմպոսի բնակիչներու բազմութեան մէջ եղական են այն
դէմքերը որոնց հանճարը փորձուած ըլլալ մանկական աշխարհէն,
ազուն հագիւնէն, հոն խմորուող ջինջ ու պայծառ ապագայ կեանե-
քէն։

ԺՁ. դարու սկիզբներուն էր որ մարդոց գաղափարը մա-
նուկներուն մասին գլխավին շրջե-
ցաւ, անոր մէջ գտնելով զգացող և
մտածող էակը, այսինքն արժանա-
պատուութեամբ օժտուած անձնաւո-
րութիւնը։ Այս գիւտը իր նախնա-
կան վիճակին մէջ գաղափար մըն էր
սոսկ՝ անմատչելի և անսլական, որ
հետզհետէ դարերու հալովումին հետ,
շնորհիւ խուզարկու միտքերու, գի-
տական իրականութիւն մը դառնա-
լով, աւելի պարզ և հասկնալի է
այժմ քան երբեք։

Յէնէլոն. Ժան Ժաք Ռուսոյ,
Յրէտպէլ եղան մեծագոյն մտքերը,
որոնց վառ հետաքրքրութիւնը ուշա-
դիր եղաւ դէպի անչափահաս մարդ-
կութիւնը, հոն փնտռելու համար մարդկային բնութեան գաղտ-
նիքներուն բանալին, այդ բնութիւնը շինող առաջին տարրերուն
ու պարագաներուն ազդեցութիւնը։

Ռոճ. Տիկ. Մոնրետորի

Թէև շատ հինէն ծանօթ է մարդկութեան թէ՛ մանուկը իր ճգնիմ հասակով մեծ ազգակ մըն է ընկերային կեանքին մէջ, բայց մարդիկ կարծես նուազապէս նկատելով այդ համեստ արարածին կարեւորութիւնը ընծայելը՝ զայն անտեսելով ու մոռնալով մերժած են այդ ճշմարտութիւնը, անոր ենթարկուելով հանգրձմ:

Թէմիստոկլէս կ'ըսէր օր մը, ցոյց տալով աղայ մը որ հանրային վայրէն կ'անցնէր:

— Կը տեսնէ՞ք այս փոքրիկ աղան. Յունաստանի իրաւաբարն է, որովհետեւ ան կը կառավարէ իր մայրը, մայրը կը կառավարէ զիս, ես կը կառավարեմ Աթենացիները և Աթենացիք կը կառավարեն Յունաստանը:

Հակառակ թէմիստոկլէսը մեզմէ բաժնող դարերուն, իր պարզ խօսքերուն մէջ ծանուցած ճշմարտութիւնը տակաւ անըմբռնելի կը մնայ և մանկական աշխարհը պարուրող առեւտրական մթնոթիւնը այնքան խոր ու թանձր է դեռ՝ որ հազիւ թէ նշմարելի է հոն պահուած մեծ ճշմարտութիւններու գեղեցկութիւնը. մարդիկ յուսկնոտ ու անափառ՝ ճշմարտութիւնը փնտռեցին մոլորակներուն և աւելի անդին՝ եթերին մէջ. մանուկը, այս համեստ, լուս և հլու արարածը՝ մոռցուեցաւ, անտեսուեցաւ, ու գրեթէ արհամարհուեցաւ. ամենէն մեծ ճշմարտութիւններու գիւտը, գիտութիւններու ամենէն ճշմարտը՝ կեանքի բաժակին պարունակութիւնը աւելի քաղցրա՛ւմ հեղուկի մը չփոխեցին. գիտութիւնը եղաւ այն յոտակ հայեցակէտը ուրիշ մարդիկ կըրցան դիտել իրենց ագիտութիւնը, և վերջապէս անոնք սկսան խելամախիլ թէ՛ որքա՛ն բանիմաց ըլլան և գիտուն, հնարամիտ ու հանճարեղ, կեանքի երջանկութիւնը պիտի մնայ անլուծելի գաղտնիք մը, աստապեցնող խորհուրդ մը, որքան ատեն որ մարդը մնայ անծանօթ ինքզինքին, իր անձին գիտութեան:

Բայց մարդուն գիտութիւնը, գիտութիւններու զլխաւոր առարկան՝ մարդը, բոլոր ճշմարտութիւններու կեդրոնն ու աղբիւրը հանդիսացող այս էակը, ամենէն անծանօթը, ամենէն անգիտացուածը եղած է. իսկ մարդը՝ նախ մանուկն է, այսինքն անոր անվթար, անեղծ, հարազատ, լուսաւոր ու թափանցիկ պատկերը՝ իր պարզութեան գեղեցկութեամբ, շնորհներով և յայտերով:

Սև Տիկ. Մոնթէսորի ուսումնասիրելով մանուկը, թանկագին նպատակ մը կը բերէ մարդկութեան և ընկերային կեանքին կատարելագործման կարելիութիւններուն: Նէ վատա՛ է թէ՛ իր գործը համեստ երեւոյթի մը տակ բովանդակ քաղաքակրթու-

թեան մէջ հիմնական կարեւորութիւն ունի, որ կոչուած է հետազննեմ ծաւալ ստանալու՝ գրանցով գիտական և գրական աշխարհի ուշադրութիւնն ու նիգերը:

Սրբեք մանուկը այնքան հագեցած զուգուրանքով ու սիրով պաշտպանուած չէ, որքան կ'ընէ Տիկ. Մանթէսորի. Տարիներու փորձառութեան փաստը՝ որ իբր հիմ ծառայած է իր աւանդած տեսութիւններուն, գիտութեան լոյսին և իր զգացումներուն ֆերմութեան շնորհիւ, անոր տաղանդին հաղորդած է այնպիսի ներկայութիւն մը, որ այլեւս անուրանալի է, անտարակուսելի և աշխարհառչակ:

Մանթէսորիի տեսութիւնները չեն նմանիր Ֆէնէլոնի դաստիարակչական արուեստակեալ սկզբունքներուն. Մանթէսորի կը միտէ ժամ ժառգ Ռուսոյի տեսլային դաստիարակութիւնը որ կը մոռնայ մարդկային շրջապատի ազդեցութիւնը և գերը: Մանթէսորի աւելի խորունկ և բնական է քան Ֆրէյդէլ. իր մէթոտը կը ձգտի մանուկին բնատուր յատկութիւնները ի յայտ բերելու և քաջախելելու, որոնք անպայման գոյութիւն ունին անոր մէջ սողմային վիճակի տակ. ան կ'աշխատի մեղի ճանչցնել անձանթ, ցատք մնացած մանուկը:

Ասոր մէջ կը կայանայ Մանթէսորիի մանկավարժական դերութեան արժէքն ու զաղանիքը, ո՛չ թէ իրեն նորութիւն, այլ՝ իբրեւ հագեցնական ուշադրու և համոզելի իրականութիւն: Եթէ, մանուկը մեծնալով չ'ըլլոր այն անձը զոր մենք պիտի ուղենք որ ըլլոր, ասոր պատճառը կ'ընէ Մանթէսորի, մանուկին անընդունակութեան պէտք չէ վերագրել. ամէն մանուկի մէջ կայ՝ սողմի մը մէջ խտացած տպազայ մարդուն նախապատկերը. այդ սողմը կրնայ ծիլի, աճիլ և պաղաւորուիլ, եթէ անոր շուրջ ստեղծուի այն կլիման և մթնոլորտը որոնք նպաստաւոր են իր բարի հակումներուն կենդանութեան: Բայց, մանուկը ըմբռնելու կարողութիւնը և զայն ըստ իր բնութեան դաստիարակելու շնորհը, որովհետեւ մեղի կը պակսի, յաճախ անոր շուրջ կը ստեղծենք շրջապատ մը, որ կ'արգիլէ անոր ազնիւ յատկութիւններուն փթթումը. իսկ մանուկը ճշիշ հարկադրանքի տակ ենթարկուելի վերջ զինք շրջապատող պայմաններուն, երբեմն ըմբոստութիւն ցոյց կուտայ մեր դէմ և այդ ըմբոստութիւնը՝ որ մեղի անբացատրելի կը մնայ՝ կ'որակենք, անասականութիւն, չարութիւն, անհասկանալիութիւն բռնկում:

Հետեւաբար, ըստ Մանթէսորիի, մանուկը դաստիարակելու միակ յաջող կերպն է անոր բնութեան համապատասխան մեթոտի մը ենթարկել զայն. ինչ որ ըսել է թէ՛ աւելորդ է մէթոտ ստեղ-

ծելը, քանի որ մանուկը իր բնութեան մէջ կը կրէ իր զարգացումին ու դաստիարակութեան միջոցները, որով, դաստիարակին գլխաւոր գերն է փնտռել և գտնել անոր մէջ պահուած այդ կարելիութիւնը: Ուստի չկայ մանկավարժական մէթոս որ զանգըւածային կիրարկութիւն ունենայ և չկայ մանուկ մը որ անդաստիարակելի ըլլայ, եթէ անոր կիրարկուել իրեն յատուկ մէթոսը:

Որպէսզի դաստիարակը հասնի իր կոչումին, բարձրութեան և ծածուկ անոր շնորհներով, այսինքն՝ ըլլայ այն անձը որուն շունչին տակ մանկական հոգին՝ փթթի, առողջ և ներգաշնակ, պէտք է որ դաստիարակը մտաւորական ու հոգեկան լոյսի կեդրոն մը ըլլայ, աղան բնութեան մէջ թափանցող ու տեսնող:

Բայց իբրեւ կանխադասն պայման մանուկին դաստիարակութեան, անոր մարդկային արժէքներուն ստեղծագործութեան կամ աւելի ճիշդը գիտին, Մոնթէսորի ստիպողական կը գտնէ անոր ընկերային դիրքի բարելաւումը: Մոնթէսորի կ'ըսէ՝ մարդուն ծագումը կը սկսի մանուկէն, մանուկը մարդուն հայրն է, արդ պէտք է յարգել անոր այդ հանգամանքը, հանչնալ իրաւունքները, ընծայել արժանաւայել կարեւորութիւն, վերջապէս ընդունիլ որ ան ալ անձնաւորութիւն մըն է իր ըսողոր ստորոգելիներով:

Այսպէս ուրեմն, անգամ մը որ մանուկը գտնէ իր գիրքը ընկերային կեանքին մէջ, վայելէ իր իրաւունքները, անոր դաստիարակութեան հարցը պիտի պարզուի, պիտի դիւրանայ: Սակայն այնքան ատեն որ անոր սկարութենէն խաբուելով մարդիկ զայն զոհեն իրենց թիւր համոզումներուն, անոր հետ վերաբերին բոլորաւորութեամբ, անկարելի պիտի ըլլայ լուծել ընկերային տանէն մեծ հարցը, որ մարդկութեան երջանկութեան հանգոյցն է և մեզի կը ներկայանայ մանուկին դաստիարակութեան հետ նոյնացած:

Հ. ԳԱՐՍԵՆԱՆ

Խ Ո Վ Ե Ր

Թաւրոնը իբրեւ համադրութիւն բոլոր արուեստների ամենէն մասն է ծագւումը գին:

Թաւրոնը լինելով բանաստեղծութեան ամենարարէր արտայայտութիւնը, պէտք է լինի ցեղի որտէ ամենածածուկ լարերի հոյակապ թրթռացումը ուր երգը խօսք է ու խօսքը պար, ուր կեանքը լուսաւոր խորհրդագործութիւն է և համաարտի գործողութիւն:

Յ. ՋԱՐՏԱՆ

ԵՐԳ ԻՄ ԵՐԿՐԻ ԱՂԶԿԱՆ

Արեւի ոսկին՝ արեւեռում—

Ծամերիդ ճիւղին նմանակ:

Քո խնդուն խօսին նմանակ,

Արեւի ոսկին՝ արեւեռում:

Այլք քո խաղւոր ու խռով—

Դիւերում քաղւող լնի պէս:

Սեւանայ աղւոր լնի պէս—

Այլք քո խաղւոր ու խռով:

Իմ երկրի նոցին հովերեր—

Քայլածփիդ նոցին նմանակ:

Հասակիդ ոցին նմանակ—

Իմ երկրի նոցին հովերեր:

Տեսայ ես քեզի ժպտաւոր—

Քանաքեռ-գետի լոյսի պէս:

Յերեկայ կէսի լոյսի պէս—

Տեսայ ես քեզի ժպտաւոր:

Արեւի ելին ես հասել—

Իմ երկրի բերին նմանակ:

Լուսայգի երգին նմանակ—

Արեւի ելին ես հասել:

ԱԶԱՏ ՎՇՏՈՒՆԻ

ՕՐԱՑՈՅՑԸ

Պոկսւմ եմ ես այսօրւայ քո քերթիկը, օրացոյց,

Խինդաւաղախ թախիծով, հանոյով եմ պոկում ես:

Ինչպէս աւանան մի սերել ու վարդի քերթը ինչպէս,

Պոկում եմ ես այսօրւայ քո քերթիկը, օրացոյց:

Սա սեսնում եմ նրա մեջ ժամերի վազը վսեմ,

Մանաջումներ եմ սեսնում եւ ծնունդները բազում,

Սա սեսնում եմ նրա մեջ գալիք մեր կեանքը լոյսե,

Այնքան յսակ, այնքան ջիւղ, ինչպէս վնիս երազում:

Ու քրթններ յորդառաս ու եռանդ եմ սեսնում ես,

Քո քերթիկում, օրացոյց, ժամանակի անջինջ քայլ,

Սա խորակուած սերերի մորմոքումները հրկեզ,

Սա խանդավառ արեւի ցնծութիւնն եմ զգում ես:

Եւ գիտեմ որ պոկում ե մա ել մի օր իմ կեանքից,
Եւ առաջ ե ընթացում կեանքի մի քաղ աւելի
Սակայն, հոգիս, օրացոյց, որպէս մանուկ անճանգիս
Ականջում ե մօր կեանքի երկարածայն քաղ երիմ:

Ու գիտեմ ես, գիտեմ ես, ժամանակի որպէս քաղ
քաւմ հեռեմն այսօրայ դեռ աւխարհում կը մնամ,
Որպէս ծիծաղ, որպէս մահ, հերոսութեան որպէս փաղ
Որպէս ծնունդ, որ հիւսեց ժամանակի մեքենան:

ԳԵՂԱՄ ՍԱՐԵԱՆ

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ

ՄԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԲԱՐՔԵՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՋ ԵՒ ՀԵՂԻՆԱԿ

Մայրաքաղն արեւելքի մէջ, պարբերաթերթերու հրատարակիչները լատիպաշ քաղաքավար բանական մը ունին մերժելու գործախանգիտականութեան ձեռագործները, Զինուորականի մէջ այս վերջինները ստիճանով առնականեր կը ստանան:

Ճշտելուց տառը հազար անգամ կ'երկրպագէ այս ձեռագործին հաշիւաւոր եւ աննման հեղինակին առջեւ, Խոր վիշտ մը կը զգամ այս ձեռագործը հրատարակելու ի վիճակի ըլլալուն, որ թուական մը կը կազմէ պատմութեան մէջ, Ինքզինքին այդ գործը հրատարակելու անորժան պատիւը ընելով ստորագրեալը կը վախճայ որ պաշտոյնի ստիպումով ըլլայ հաւատարար ժողովուրդի զուլախ-գործացներ հրաժեշտել իր ընթերցողներուն՝ հակառակ պարագային անոնց մէջ լքուելով: Արդ, այս պարագրութիւնը գործնականապէս իրականացնելը անկարելի ըլլալով, ստորագրեալը ուրիշ միջոց լուսնի, եթէ ոչ խոնարհաբար ներառութիւն խնդրել երեւելի հեղինակին եւ իր պատկանելի նախնիքէն:

Ճարտնի մէջ մերժումի բանականութիւնը անկի նստիւ է:

Ճշտումով կարգացնիք ձեռագործը, Հանդիսաւորութեամբ կ'երգնուիք մեր նախնեաց մօխիւրներուն, տակաւին անկի մեծ սքանչելոյցով լինիք զգացած կարգաւոր գիրք մը, Ինչպէս պարագան եղաւ մեր գիւթի զուլախ-գործացին, Բայց եթէ զայն հրատարակենք, Նորին վեհափառութեան կայսրը, մեր մեծ եւ ամենակարգ տէրը, մեզի պիտի հրամայէր այլեւ ի լոյս չընծայել նուազ արժէքաւոր գործեր: Արդ, որովհետեւ անկարելի պիտի ըլլայ դալիք տառը հազար տարիներու ընթացքին ձեռքին հաւատարար գործ մը գտնել, հարկադրուած ենք, Թէն յաւուած այս արարքին ցաւն, վերագործնել մեր աստուածային ձեռագործը եւ մեզմէ հազար, հազար անգամ ներառութիւն խնդրել:

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐԱՆԱԻՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԵԾ ԵՐԿՈՒՆՔԸ

Աստղաստակամի Հայոց Առաջնորդ Դեր. Ներսէս Արքեպ.

Մեկիւթ-Թաւազեմիճ՝ Ս. Գրոց Բարգամանուքամ

1500 ամսակի առթիւ

(Շաբ. 209 բորդ էջիճ)

Գրեց՝ Կ. ՊԵՏՆԱՆ,

Եւ մինչ՝ արտաքին քաղաքական ճշմարտութեան, Գաղութաւանի եւ Հասկի նեւ անվերջ ընդհարումներու, Նախարարական ներքին պառակտումներու, աւատական հակամարտ շահերու եւ իշխանաւանդ ձգտումներու շփոթին մէջ Արշակունեաց դաւը թաւաքած՝ շատ անկայուն եւ երբեք չի կրնար մը անկեր, եւ թափայ երկու մրցակից կայսրութեանց ըլլաթիւ ազգեցութիւններուն եւ արդէն առաիւծաւորացի վը գիմեր գելդի իր փառքին ու անկախութեան տխուր մայրամուտը կարծես, ընկական հակազգեցութեամբ մը, երկրին մէջ կը զգացուէր հազեկան անպատմելի խռովք մը, բարոյական շատ ուժեղ ապշեալք մը, եւսուն գործունէութեան մը նեւ նոր ուղիներու անեղապին սրանում մը ցեղային հաւաքական պահպանումին համար՝ կարուստ ողաւնացող վառնդներուն առջեւ:

Հայ կեանքը երկար, առաւելելի եւ ցաւագին պայքար մըն էր առանձնապէս Զորքորդ դարու ընթացքին, ուր՝ մեր քաղաքական, ու անոր նեւ միասին մեր հազեկան, մշակութային կեանքի պահպանումին համար անհրաժեշտ հայկական զորութիւնը կամ զինական բիրտ ուժը ո՛չ բաւարար եւ ո՛չ ալ մանաւանդ միակամ էր: Բայց ցեղը միշտ կենսունակ եւ յարատեւելու ընդունակ, իր ինքնապահպանման առաջը բնազգով եւ իր ընդգրկած նոր կրօնի ու հաւատքի ներշնչած կորովով կը եղնէր այլապէս չարանալ, նոր ողի մը ստեղծել եւ հազեկան ու բարոյական համաձայնումով անխորտակելի պատուար մը կազմել գիմադրուելու համար ողաւնացող բոլոր վառնդները:

Սոփայն ի՞նչպէս կարելի էր իրականացնել այդ հրաւըք երկրի մը մէջ, որ երեք հարիւր տարիներ շարունակ պարթեւաւանական ուսման արցունքներուն առիւ պարած եւ իր քաղաքական կեանքի գայութիւնն ու հաւատարակչութիւնը պահել հարեւալու համար, իբրեւ նեցուկ միշտ երկու խնամակալ պետութիւններէն մերթ մէկին եւ մերթ միւսի ուժին վրայ յենուելով, ստիպուած էր իր հազեկան մշակութային կեանքով եւ կապուիլ անոնց քաղաքակրթութեան նեւ, ապրիլ թէ՛ Արեւելքի եւ թէ՛ Արեւմուտքին նեւ սերտ հազարգանգաւ:

Թեան մէջ, այնպէս որ, եւեթապէ իր ամբողջ կեանքովն ու սովորութիւններովը արեւելցի ժողովուրդ մը ըլլալուն, նայը հարկադրուած էր իր հոգեւն մէջ զարգացնելու նաեւ Արեւմտականութեան ուսեղ ձգտումը, որ արդէն ցեղային, խաւ նշխարկողական մղումներով ժառանգական ա'լ էր և իր շատ հին ու խոր արմատներն ունէր։

Այդ երկու եւթապարական, եւթամարտ հոտանքներն են, որ կը տիրապետեն նալ կեանքը մեր նախարարութեանց հզօրութեան ամենէն ցայտուն շրջանին, Ձորբորդ և յաշորդ գորու ընթացքին ստանալով խիստ բարդ, մանւածապատ և խառնաշաղկապ յարմանաւոր մը կերպարանքը, ուր՝ ցեղային խաւ մղումները, քաղաքական ներքին և արտաքին լարուած յարաբերութիւնները, քաղաքակրթական ու մշակութային իրերամերձ ձգտումները, նախարարական կալուածատիրական եւթանեայ շահերը, ցեղային հոգիին ըզխող իմացական ու բարոյական թաւանջները, բաւորն ալ նոր կրօնի, քրիստոնէութեան առած թափով մեծապէս սրուած, զօրացած իրար կը բաղխէին, իրար զիջէ, անցնելու նկրտումով փրփրալից կը յարգէին, բայց միշտ եւտամուտ՝ վերջնական հաւիթ մը հասնելու, ընդհանուր ուղղութեան մը յանգնելու համար։

Քաղաքական շահերով ու հոգեկան կողերով Արեւելցի եւտ ամենէն աւելի շաղկապուած մեր նախարարութիւններէն Արծրունեաց Մեհրուստանի և իր արքանեակներուն պարսկախրեական շարժումը, որքան ալ փառամուլութեան, կիրքի և անձնական հալիւններու վերադարձի, խորքին մէջ իր ժամանակի նալ կեանքի պայմաններուն համամայն, նայեցան ընտկան ու հարապատ էր, որքան Մամիկեանեաններու գլխաւորութեամբ արեւմտաւեր նախարարներու ընտրած քաղաքականութիւնը։ Նալ իրականութեան մէջ վաղուց գայութիւն ունեցող և քրիստոնէութեան լուսնիին ստի միայն աւելի ևս ծաղկած ու սրել գահաւարում ստացած այդ երկու եւթամարտ հոտանքներուն միջև էր, որ նալ կեանքը ստանալու ու տարուբեր, կը նշէր իր ուղիւն գտնել, իր հիմնական քաղաքականութիւնը որոշել։

Արշակունի թագաւորներէն շատերուն յաշորդարար ցուցադրած անհետեւողական ընթացքը, ներքին և արտաքին քաղաքականութեան մէջ բռնած երկզիմի դերքը, հոգեւոր իշխանութեան և նախարարներուն անդեղ եւթապարական վերաբերումները նայեպէս եւտեւանք էին իր ստանին տիրող քաղաքական կացութեան և նալ իրականութեան յատուկ այն գծարդու հոգեկան երկարութեան և քաղաքական մշտական երկընտրանքի վիճակին, որուն ծանրութիւնը ամենէն աւելի կը զգային իշխանաւորները, այնպէս որ անոնց կատարած զլար ու բարին գործերը մեծ մասամբ հարուստ փորներ, յաճա հիգեր էին նեպակեալ խուսափող պետական ուսժը պահպանելու և դաւի գայութեանը սպառնացող վտանգը կանխելու նպատակով։

Սիլակունի շրջանին նալ Եկեղեցիի ստոր նախորդեալութեան եւտ կողուած և անկէ կախում ունենալը, մեծ թիւով ստարազգի կրօնաւորներով կառավարուիլը, բայց մանաւորաբար քրիստոնէութեան ընտրելու ստեղծուած իմացական ու բարոյական կողերով խոտարէն շեւտեանականութեան ենթարկուիլը ա'լ բաւը Արշակունի թագաւորներու քաղաքական նկատումներուն եւտ կը համամայնէր և ա'լ ալ մանաւանդ նալ ցեղային ինքնաւորայն ու անկախ նկարագրին կը

յարմարուէր. ընդհանրապէս, փոքրամասնական շատ մը ժողովուրդներու կարգին հայերն եւս ձեւեկեանութեան հոսանքին խառնելու, լուծելու և ազգայնապէս շնչելու մեծ վտանգը կը զգացներ, վտանգ մը, որ նոյնիսկ քաղաքական անկախութեան կորուստէն աւելի սարսափելի էր:

ձեւեկեանութեան և Գարեգանեանութեան կողմէն երկուստեք սպառնացող այդ վտանգը դուրսէ շատ պարզ և յստակ կերպով դեռ չէր գիտակցուեր, բայց իրողութիւնները ցոյց կուտան, որ բուն կերպով կը զգացուէր, որովհետեւ ինչ ալ որ ըլլան արտաքին, երկրորդական ու երեւութական շարժառիթները, անժխտելի է որ իր խորքին մէջ էապէս հայկական ցեղային ինքնուրուշութեան, կենսունակութեան և ինքնապակասման առջիլ բնազդի հակազդեցութեամբ էր, որ Լուսաւորիի Տան սկզբնական յանձնէր ուղղութեան հակառակ՝ հայ իրականութեան մէջ շատով ծագում առաւ Եկեղեցին ազգայնացնելու, սաար նախապետութեանէ ազատելու, անոր կազմակերպութիւնն ու ոգին մեր կեանքի պահանջներուն յարմարեցնելու, այդ հաստատութիւնը ինքնաշարժակ կերպով մեր նկարագրին հարազատ արտայայտութիւնը գործնելով՝ բարոյական, մշակութային և հոգեկան կեանքի խորիւխ հանգիստացնելու ջորաւոր շարժումը, որուն մէջ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով անմասն չմնացին Գաղին պէս նեառաւա թագաւորներ, Արեւելեան շայտառանի պակաս-նազական նախարարներ և նոյնիսկ կաթողիկոսական զանին մրցակից եպիսկոպոսներ և կրօնաւարներ, որոնց մեծ մասը կ'ին քրմական տաններու շահաւիշներէն ըլլալով՝ աւելի աւանդապաւ էին և յախառն նորութիւններէ խուսող:

Նայ Եկեղեցիի հովանիին տակ և յանուն կրօնի ծաւալող այդ բեղմնաւոր շարժումը, այնքա՛ն հարազատ հայութեան ցեղային հոգուն և անոր ինքնուրոյն ու յանձնարկան մնալու մղտաւորներուն, շատով պիտի տարածուէր, ընդհանրապէս և հակամարտ կողմերն ու հոսանքները նուաճելով պիտի հանգիստանար հաւասար խորացման, հոգեկան ու բարոյական պահանջներու զարգացման և ազգային նոր կերպարանաւորման ներսւ խթանը:

Մեծն Ներսէսները և յաջորդ գործուն Սահակ-Մեսրոպները իրենց գործակիցներու և աշակերտներու ամբողջ փառանքով, նոր կրօնի գրոյթին տակ, հայ հոգեկան կեանքն է, որ վերակերտեցին, ազգային պակասման ամբար կիւղները ընդմիջու հաստատեցին:

Ներքին վերանորոգչութեան, հոգեկան վերածնունդի այդ սքանչելի շարժումը համազգային և ընդհանրական էր, լինելով հայ ցեղային հանձնարի և դարձանալի կենսունակութեան արգիւնք, որովհետեւ, շատ յառկանչական է, հայութիւնը իր ծոցին մէջ գործող ոգիին հակառակ չաւրջ ու ծաւալուն հակաքրիստոնէական, յետադիմական մղումներ չէ ունեցած և չէ ընդգրկմացած բարենորոգչական մեռնարկներուն, որ կողմէն ալ ըլլային անեք: Մերումամներու և աւելի ուշ Վտակ Սիւնիներու փորձերը անմնական, քաղաքական նկատաւնեւոր և արտաքին ազդեցութիւններու նեառաւաք, չկրցած խոփանել այն լուսաւոր ուղին, որով հայ ժողովուրդը վճռած էր ընթանալ՝ միշտ առաջնորդուելով իր ինքնապակասման և յանձնարարական անմասն բնազդէն:

Արգարե խաղալոյց և նահապարհան դարու մը արիւնանդ ընդհարումներու, բիւր ցաւալի անցքերու և դէպքերու՝ քառսին մէջ նահապարհորէն, կենտարեր խմորում մը կը հասարակեր, նոր կեանք մը ձելի կը սկսէր, որ շուտով պիտի յայտնուէր իր բնզուն և արդիւնաւետ պտուղներով։

Ինչ որ չկրցան ընել Մենրուսմաններու, Ղառակներու նաւու սուրբը, Եսպաններու և Յազկերաններու զինավառ բանակները ու մալեանդ քուրմերու բազմութիւնները, ցնդի մը ներքին, խուլ և սքեկան ուժերը յաշտեցան ժողովուրդի մը ամբողջ կեանքը կերպարանափոխել, անոր նետազայ դարգացումը նիւնաւորել և դարերու ընդմէջէն ամբողջ ազգական նախասնմանել։

Ազգային ինքնավար եկեղեցին էր, որ իր ներշնչած նաւաքի, սանդձած բարոյական ու իմացական կապերու ուժով ժողովուրդին աւաւ, անոր ամենէն նշնամամային պահուն, և սքեկան կորով մը, անխղիւղ միւսթիւն մը, զորուոր մաքնիոի մը պէս կեդրոնանիք ուժը դարձաւ նայ կեանքի քուր կեդրոնախոյս աարբերուն միջև ու կերպեց ամուր, անասան ազգային դիտակցութիւն մը, անշուշտ ժամանակի սղալն նամանայն կրօնական արտայայտութեամբ։

Նայ Եկեղեցին ազգային առաջնակարգ նաւաստութիւն մը դարձաւ մ'չ միայն իր նուիրադեմութեան արտաքին վարչական կազմութեան ուժով, այլ մանաւանդ իր ներքին բովանդակութեամբ, իր սքեկով, իր կրթական, լուսաւորչական մեծ առաքելութեամբ, իր բազմութիւ վանքերու և զարդներու մէջ պարտաւարած ուսեալ և դիտակից նաւաստացեալներով, որոնց մէջ կարեւոր տեղ կը զբաւենին նախարարներու և ազատանիթի զաւակները վարարչապետի զարդեն, նազովուրով սոգորուն և նաւաքով խանդավառ այդ սքեկանքներն էին որ պիտի տային, յանուն կրօնի և նայրենիքի, որդին՝ ետը, կինը՝ իր ամուսնայն դեմ զինուելու ընդունակ և պարտից ևզոր բանակներուն դեմ խիզախելու կարող նայրենուէր քաշերն ու ներսուկան մարտիկները։

Ժողովուրդին կրօնանդեկան պահանջներուն գնացում տալու, նայ ցեղային բնազգական ինքնապարհութիւնը պահելու նամար էր, որ ստարներու բերնով և ստար լեզուով քարոզութիւնը խորթ ու անբաւարար նամարունցաւ և ամբողջ դար մը շարունակ կը փութուէր Սուրբ Գրոց բանաւոր Թարգմանութեամբ իր նարազաւ մայրենի լեզուով խօսիլ ժողովուրդին նեւ և քարոզել քրիստոնէութեան բարոյական սկզբունքները, Անկեւ և անկեւառ Յոնցած այդ նեկայ աշխատանքն էր անշուշտ, որ անելի մշակեց, կոկեց ու կանոնաւորեց նայ լեզուն, արարտանեան կեդրոնական բարբառը, միշի որ Թաւուցիկ խոսքը գիրով նաւաստանելու պահանջը բուն կերպով զգացուէր և անոր կարեքը նրամայական գառնաթ իրրի իմացական կեանքի զարգացման իսկական յայտարարը և աներմանալ միջոցը։

Ս. հասարակեցաւ նայ կեանքի մէջ անկեմեծ եղելութիւնը, նրաշալի դիւարը նայ տոռերուն, որբազան Նշանագիրքերուն։ Սահակ-Մեսրոպներով մարմնաւորուած ցեղային նաւեարը, իր մեծ ու փրկաբար գաղափարի ներշնչումով, կրցաւ յազմաւորել քուր գծաւորութիւնները և յամաւ, անվնաս կամքի, յարաւեւ նետամումներու ու աքնաշան աշխատանքի ուժով սանդձեց այն անկապանելի և անպար-

աւելի չենք, որ նայ գիրն է և միացած ազգային եկեղեցիին, կարողացաւ նշարապետ դարձաւորել նայ հոգիները, հիշող նշնամատմային պահու մը մէջ, երբ ինքնապահպանման զինակաւ, ֆիզիքական ու մերկ նուազելու, սեղի տալու վրայ էին:

Նայ գիրն ու ինքնամօլար ազգային եկեղեցիին իրենց անբաժան միութեամբ նայ մտքին ու սրտին հրաբորբք վառարանները եղան, միշտ անմար պանեցին նայ հոգին՝ նանդիտանալով ցեղին փրկութեան փառանքները, մէկ հոգմէն շնչեկանականութեան խաղաղ, նուաճողական, միւս հոգմէն Գարեթիներու բռնան, զինուա զարաւթեամբ յարձակողական վառեցներուն գէտ:

Ո՛վ հրեայ ըսել թէ՛ երկու հոգմէն ազանաջող այդ վառեցներէն ո՛րն աւելի հարստարեք էր: շնչեկանականութի՛ւնը, որ մեր հարեւան Սոպագովիտայի, լիտիտայի, Կիլիկիայի և ուրիշ վտարերու քաղմամբիւ լեզուներն ու բարբառները իր մէջ լուծած և ժողովուրդներու հաւաքական անհատական գոյութիւնը ի սպաս լինած էր, աշուշտ նայութենէն եւս հարեւար բաժին մը խլած էր և ամբողջութիւնը հուշ տալու համար եւս միշտ ազանաւիթ պիտի մնար մինչև իսկ նւազայ գարեհուն մէջ:

Գարեկական զրազուտականութի՛ւնը, որ իր նարստեղծ զինտական գիր ու գրականութեամբ գեւ համատարած ազգային գոյն ստացած չէր փայտութեան լայնածաւալ երկիրներուն և այլուզան ժողովուրդներուն մէջ, լուսնէր ձուլելու մեն թափ և հարողութիւն և լուսով պետութեան նեւ ինքն եւս պիտի նուաճուէր նւազային ծագում առնող նոր հրանի մը և անոր պարտադրած լեզուին ազգեցութեան սակ:

Գարեթի գէտ մզուած հրանական պատերազմները աւելի ուշագրաւ ըլլաւ կը թուին, աշուշտ իրենց զինական շփոթին ու փայլին պատահաւով, մինչդեռ անոնք միայն նեւեւանք էին և արտայայտութիւնը ցեղային այլ հարգի մեծագոյն ներստութեան մը, որ նախապէս, այդ գեղեցիկն տառ լայնութիւնը պարզած էր՝ իր ներքին հոգեկան ու իմացական զարգացման ու ազգային հաւաքական գիտակցութեան վերակերտումին համար ինքն իր մէջ մզած գտաւարին պայքարով և ի դարձ գրուած ախտանեան ախտաւանջով:

Իր ցեղային կենսականութեան և ինքնուրոյն նկարագրին հաւատարիմ մնալով էր, որ նայը քրիստոնէականութեան ամենէն զորաւոր կեդրոններուն, Անտիոքի, Եգիպտոսի և Կեսարիայ անմիջական ազգեցութեան լրջոտին մէջ գտնուելով հանգեք, հրաւարական համակերպութեամբ մը ենթակայ լեզու ստար նուիրապետութեան, զուգնաց շնչեկանականութեան: Ընդհանրապէս իր իւրացուցած, իր նկարագրին պատշաճեցուցած նոր հրանով իր հոգեկան, մշակութային ամբողջ կեանքը վերակերտեց, ինքնամօլար եկեղեցի, սեպական գիր սեղծելով իր ազգային գիտակցութիւնը զարգացուց և հաստատեց աշխարհ ամուր հիմերու վրայ, որ զարեւու ստապագոյն փաթորեկները կրցաւ անյղողազ գիտադրուել:

Նայ բարբառը ազգային եկեղեցիի կանոնական լեզուն գառնալով նայնացաւ նայ հաւաքին, հոգուն նեւ և անոր լսի խորանկ ու հարովալի, նայ կեանքը վարդ ազգային գիտակցութեան և ինքնապահպանման գլխաւոր ազգակը հանդիսացաւ:

Հայ մաքի փառքը, հայ գիրն ու գրականութիւնը զարգացաւ նոյնպէս հայ հոգիները միանալով հաւատքի, ազգային եկեղեցիի հարգաւոր ներշնչութեամբ և աւար նման ուժեղ ու ինքնատիպ, իր շատ պատաւաւոր սեղը գրական Մերձ. Արեւելքի գրականութեանց շարքին մէջ թէ՛ իր հեռութեան և թէ՛ իր ներքին առանձնաշատուի արժեքով:

Մեր ցեղը իր հոգեկան թաքուն ուժերու, արտագրած քաղաքագրութեան արժեքներու շնորհիւ է, որ կրցած է դարերու փոփոխութիւններէն անցնել, իր գոյութիւնը պահպանել և դեռ առեւին ըլլալով իր շրջապատին մէջ յառաջդիմական տարր մը հանդիսանալ, նոյն իսկ քաղաքական կեանքէ զուրկ վիճակին մէջ:

Ինչ փայտ թէ հայ ազգի հոգեկան արտագրութիւնները գրականութիւն, միասին բանաստեղծութիւն և երգեցողութիւն, եկեղեցական հարաարարականութիւն եւայլն բոլորն ալ առաւելապէս կրօնական, խորհրդապաշտ գրութեան ցանկում գտնուողով ունին: Գարեւորը, կեանքի համար գործնական ազգային հանգիստացող ժողովուրդի մը հոգեկան նախնութիւնը, ընդհանուր ոգին է: Միջին դարը իր բոլոր պահապանութիւններով մեծ էր և պատմական արժեք ունի ամէն ինչ ենթարկող, կարգաւորող, որով ազգութիւնն առաջ իր ընդհանրական ոգիի նախնութեամբ:

Հայ ժողովուրդը չէր կրնար խառնափել այդ ընդհանուր ոգիին և ի պատիւ իրեն կրցաւ ժամանակի պահանջին համեմատ իր հոգեկան զարգացումը բարձր առաւելանի մը հասցնել և ստեղծել ընդհանուրին մէջ իր զուտ ազգային և ինքնատիպ ոգիի նախնութիւն մը իրբն արտաայայտութիւն իր հաւաքական անհատականութեան և բարոյական ուժին:

Սակայն ժողովուրդները չեն կրնար քարացած, որով ձեռն առն ընդմիջ դիւրեղացած մնալ, անոնք միշտ բարեփոխման ենթակայ են և կը հեռանան իրենց ներքին ուժերու, հոգեկան ժառանգական մղումներու պատմական ուժականութեան ազգութեան:

Ինքնատիպ և կենսունակ հայ ժողովուրդը չէ, որ պիտի կանգ առնէ իր պատմական համարուն վրայ: Իր անցեալին վրայ հակելով, կերպով մը ինքն իրեն հարցաքննելով է, որ պիտի գտնէ զապասիք իր մէջ թաքուն այն կարողութիւններուն, որոնց շնորհիւ կրցած է դարեր բոլորել և միշտ յանրժական մնալ: Ինչպէս կ'ըսեն, զեռը գեղի ծով հասնելով է որ իր կաշուին հաւատարմով կը մնայ: Հայ ժողովուրդը իր հոգեկան թաքուն ու հարազատ ուժերու յայտնարբումով և արժեքաւորութեամբ է, որ կրնայ իր պատմական ուղին, կեանքի ընթացքը շարունակել՝ ինքն իր հետ հաւատարմով մնալով:

ՄԱՐԻՆԱՄԱՐԶԸ

Գրեց՝ Գ. Ք. ՊԱՆՆԵ

Կատարեալ է այն մարդը, որ իր Մաքիմ
ու Մարմնոյն, հաւասարացեալ կուտայ
այն բոլոր կարողութիւններն ու գնդեց-
կութիւնները, որոնց ընդունակ են անոնք:

Հեղինակներն ու Հոգովմայեցիները, որոնք Բ. Ա. Յրդ. հա-
րաւն, արդէն ըմբռնած էին մարմնամարդի ոգտակար դերը, ունե-
ցած են յառաջացած քաղաքակրթութիւն, եղած են հզօր ու միշտ
յարգուած իրենց դրացի ժողովուրդներէն: Դարերու ընթացքին,
զանազան նոր հասանքներու ազդեցութեան տակ, մարմնամարդի
ոգտակար դերը նետուեալ է մոռցուելէ յետոյ, շնորհիւ արդի ըն-
կերարարներու և մանկավարժներու աւտոմատութիւններուն,
յանկարծ վերածնելով, սկսած է դառնալ մոռցական ոյժ մը, որուն
հովանիին տակ միայն կարելի է՝ ըլլալ այսօր, համերաշխօրէն ազ-
գի մը զանազան խաւերուն համախմբումը ու նոյնիսկ իրարու
թշնամի նկատուած ժողովուրդներու մերձեցումը կամ մրցակցու-
թիւնը, արորի միջազգային և տիեզերական օրէնքներուն փոխա-
դարձ յարգումով:

Մարմնամարդի կատարած այս հաշտարար դերը, միեւնոյնա-
կան պարագայ մը կը ներկայացնէ մանաւանդ մեր օրերուն, ուր
աննախընթաց հակամարտութիւն մը կը տեսնուի մարդոց մտա-
ծելակերպին մէջ, տնտեսական, քաղաքական, կրօնական և այլ
հարցերու շուրջ:

Մենք պատերազմէն տուաջ, գրեթէ զինուորներու միայն յա-
տուկ նկատուած մարդական փորձերը, այսօր, այնուբ՛նի դասին
հետ կ'աւանդուին նոյնիսկ կրօնական հաստատութիւններէններս:
Մարմնամարդին ստացած այս կարեւորութիւնը, ծնունդ տուած
է խաղերու և շարժումներու, որոնց խիստ բազմազանութեան
պատճառաւ՝ դժուար է եղած հիմնական ընդհանուր բաժանում-
ներ ընելը: Կարելի է զանոնք դասակարգել երկու գլխաւոր մասե-
րու:—

Ա.— ՇՈՒԽՏԱԿԱՆ կամ ԱՌՈՂՋԱԳԱՀԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆՔ.

Բ.— ՍՐՈՐՆԵՐ (SPORTS), երկու ստորաբաժանումներով.—

ա) Մարզական հաստիական խաղեր, մեղի ծանօթներէն՝ ֆութպօլը, պասքէթպօլը, վոլէյպօլը ևն.:

բ) Արիւթիք կամ ըմբռնական խաղեր, ինչպէս՝ վազք, ռատումներ, արձակումներ, թէնիս, հեծելանիւ, թիավարել, լողալ ևն.:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ.—

Այս մասը, ըստ իսկ հիմն ու նպատակն է մարմնամարզին, որ կը ձգտի կազմելու և զեղեցկացնելու մարդուն մարմինը և զօրացնելու անոր շնչառական ու մարտդական գործարանները: Կանոնաւոր և ուսումնասիրուած մարմնամարզը, միակ և ապահով միջոցն է որ մարդուն կրնայ առ ըստ իր անհատական մարմին, առողջ սիրտ, լայն թոքեր, արագ գիտն ըլլայ քաջ, գիւրաշարժ, կարող՝ զիմարտելու կեանքի զրկանքները՝ միաժամանակ կատարելով իր բարոյական ու ֆիզիքական պարտականութիւնները հանդէպ ընկերութեան: Առանց մտային ու ֆիզիքական զոյգ հաւասարակշռութեան, կեանքը կ'ըլլայ անիմաստ և անհրապոյր: Ու մտքի առաւելանքներուն և յօգնութեան երբ կը միանան մարմնային անհատականութիւններն ալ, ի վերջոյ կը ջլատեն ամենազօրաւոր կամքերը և կ'ընդհատեն ամէն իսկալի հետապնդում:

“Սկաւառակ”

ՊԱՅԿԵՐ՝ ԳԱԼ ԵՐԱՆԱԽԱՐԹԵՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԵ

Մարմնամարզէն լախօրէն ոգտուելու համար, զայն պէտք է սկսիլ փոքր հասակէն ու շարունակել կանոնաւորաբար ամէն տարիքի մէջ: Թէև շնորհիւ մարմնամարզի ուսումնասիրուած շարժումներուն, գործիքներու միջոցաւ կամ առանց գործիքի կարելի է զօրացնել մարմնայն մէկ տկար կողմը. բայց սպասելու չէ որ մեր սիրտը, ստամոքսը և թոքերը տկարանան կամ նարպը պատէ մեր մարմինը, գիմելու համար անոր (մարմնամարզի) միջամտութեան: Ապա, սխալ է մտածել թէ, աշխատանքի նեւին տակ եղած շարժումները կը լրացնեն մարմնամարզի պակասը: Թէև գիւղացին կամ գործաւորը, իրենց առօրեայ աշխատանքներուն բերմամբ ինքնին կ'ընեն բազմաթիւ շարժումներ ու կ'ըլլան ընդհանրապէս չարքաւ և ուժեղ, բայց նոյն տանն կ'ըլլան նաև ծանրամարմին, դանդաղաշարժ ու բռնազբօսիկ իրենց շարժումներուն մէջ: Իսկ, մասնաւորաբար, նորտարարուհստական երկիրներու մէջ ապրող գործաւորներն ու արհեստաւորները պէտք ունին բացօթեայ մարմնամարզի բարիքներուն, տկամայ բանտարկուած ըլլալով գործարանի մը կամ գետնայարկի մը արեւադուրկ սենեակներուն մէջ:

Մարմնամարզի այս առաջին մասը, մասնագէտներու և բժիշկներու կողմէ այնքան ուսումնասիրուած ու յառաջացած է որ, կարելի է ըսել թէ, առողջութիւնն ալ, ոեւէ գիտութեան նման, հնարաւոր է ստանալ շնորհիւ մարմնամարզին. ու այս մասը իր

“Պարը”

ՊԱՅԿԵՐ՝ ԳԱԼ. ԵՐԶԱՆԱԿԱՐՑՈՒՄԻՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԵ

ամբողջ կարեւորութիւնը կը ստանայ, երբ մտածենք թէ, ֆիզիքական առողջութիւնը երջանկութեան առաջին պայմանն է:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ.—

Մարմնամարզի այս ճիւղը, ծագում առած է այն երեւոյթէն որ, հինուց մարդիկ նշմարած են թէ, ունին իրենց պէտք եղածէն աւելի ոյժ, ճկունութիւն և մկանային կարողութիւններ՝ զոհացում ապու համար իրենց ասպրելու կամ աշխատելու պահանջքին: Հիները դիմած են հաւաքական պարի ձևին տակ եղած շարժումներուն, իսկ մեր օրերուն մասնաւորաբար ծնունդ առած են սքորները (sports) օգտակար ու խաղաղ կերպով զոհացում ապու համար, օրն ի բուն, քաղաքներու գրասեղաններուն գամուած երիտասարդներու և ինքնաշարժներու, երեւակներու մէջ թմրող մարդոց ոյժի վատնումի պէտքին:

Մարմնամարզով կազմուած գեղեցիկ մարմին մը:

Մարզախաղերու և ըմբշական (athlétique) խաղերու մասին խօսելէ առաջ, կ'ուզենք շեշտել որ անոնց հետեւողները պէտք է ունենան նախապէս կազմուած մարմին ու ըլլան ֆիզիքապէս առողջ, հակառակ սրբութային ծանրօրէն կը քնատւին:

1.— Մարզական հաւաքական խաղեր.— Ծուրպօլ, պասքէթպօլ, վոլէյպօլ: Այս խաղերը երկար ժամանակ արձամարդուելէ ու փոքրերու միայն յատուկ ժամանց մը նկատուելէ յետոյ, այսօր, բարեբաղդաբար, ստացած են իրենց բովանդակ կարեւորութիւնը: Հաւաքական խաղերը, մարմնամարզի ամենէն օգտակար ու նշան-

քրքրական մասն են, որովհետեւ անոնց միջոցաւ երիտասարդութեան մէջ կարելի է հետապնդել ու մշակել, ֆիզիքական զարգացման աւելնելը, բարձրական թանկագին յատկութիւններ, ու առջ նաեւ ժողովուրդին օգտակար ժամանց մը, որ փոխանակ խնդուելու սինեմաներու, արձարաններու և սրահներու անպակասած մթնոլորտին մէջ, կրնայ քաղաքին փոշիէն ու՝ ժխտելն հետաւ, օգուէալ զաշտերու մէջ հանդիսատես ըլլալ մրցախաղերու ներկայացուցած հետաքրքրական անտարաններուն:

Հաւաքական այս խաղերուն հետեւող մարզիկներ, մէկ կողմէն կը շինեն զօրաւոր ֆիզիքական մը, որ զիրենք ի վիճակի կ'ընէ ի պահանջել հարկին պայքարելու հիւանդութիւններու դէմ, որոնց ոյժը առաւելագէտ հիմնուած է մեր մարմնայ սկայութիւններուն վրայ: Իսկ միւս կողմէն կը դառնան հետզհետէ աւելի ընկերական, կարգապահ, ներողամիտ և օժանդակող ու կը սորվին իրենց անձնական շահը, եւր զոհել, խումբի մը կամ հաւաքականութեան մը հետապնդած նպատակին յաջողութեան համար:

Ներկայիս, այս խաղերը այնքան սիրուած ու քաջալերուած են որ, ունենալով, քաղաք, գաղութ և առեւտրական առան, ունին իրենց ֆութպօլի կամ պատէթպօլի խումբը:

Ներկայիս, այս խաղերը այնքան սիրուած ու քաջալերուած են որ, ունենալով, քաղաք, գաղութ և առեւտրական առան, ունին իրենց ֆութպօլի կամ պատէթպօլի խումբը:

2.— Ըմբռնական խաղեր.— Վազք, ոստումներ, արձակումներ, լողալ, թիավարել եւն, եւն: Այս ճիւղին մէջ, իւրաքանչիւր մարզիկ կը ներկայանայ մրցելու իր անձնական կարողութիւն-

ուժադրօրին ընել թէ ինչպէս, մարզական ծանր խաղերու հետեւանով ու չափազանցութեամբ կազմուած են չորցած մկաններ՝ որոնք յատուկ չեն իրական սեռին:

ներով, վաղքի, ոտառմի
և այլ մրցումներու երե-
ւոյթին տակ, ի յայտ կու-
գան երիտասարդին պայ-
քարելու անհատական կամ-
քը, նարպիկութիւնն ու
յարատելութեան ոգին:
Այլիքի խաղերը հիմն
իսկ են մարզախաղերուն:
Անոնց պէտք է մասնաւոր
կարեւորութիւն տալ մա-
նուանց վարժարաններուն
մէջ: Դժուար է որ վաղ-
քերու կամ ոտառմերու
մէջ անյաջող մէկը վայ-
լուն մարզիկ մը ըլլայ
հաւաքական ոեւէ խաղի
մէջ:

Մարմնամարզի այս
էիւղը, վերջերս Ամերի-
կայի Միացեալ Նահանգ-
ներուն մէջ սկսած նոր
շարժման մը պատճառաւ,
շեղած է իր բուն նպա-
տակէն, հետաքննելով չա-
փանիշներու (records) հա-
տառումը: Մարզկային մը-
կաններէն իր առաւելա-
գոյն արդիւնքը ստա-
նալու այս ճիւղը, ընդ-
հանրապէս կը վնասէ մար-
զիկին առողջութեան, զայն
մղելով չարախանջութեան և կամ այլ ծայրայեղութիւններու:

Մարմնամարզի հետեւողները պէտք է գիտնան որ, առողջ
մարմնի ու մաւր նկարագրի օեր մարզիկ մը աւելի արժեք ունի
քան ոեւէ մասնագէտի օխոյեանական օխող ուր:

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶԸ ԻԳԱԿԱՆ ՍԵՌԻՆ ՀԱՄԱՐ.

Զկայ գեղեցկութիւն առանց առողջութեան:

Այսօր այլեւս իր մագերովը, աչքերովն ու արդուզարդովը չէ

Եզական ներդասանկ և
տիպար կազմ:

որ ազգիկ մը գեղեցիկ կ'երևի, այլ իր մարմնոյն գծերուն, իր սեռին համապատասխան ներդաշնակութեամբ և իր ֆիզիքական առողջ կազմովը: Թէև սակաւին մեծ է թիւը անոնց, որոնք իրենց գեղեցկութիւնը կը յարինեն չաբարամով, դիմադարձարումով և սեղմիրաններով, բայց միեւնոյն արական է անանի որ իզական սեռին մէկ մասը արգէն սկսած է մարմնամարդով շինել ճշմարիտ ու բնական գեղեցկութիւն մը զոր կ'ենը՝ ցեղին մայրը, օր մը կրնայ փոխանցել իր զաւակներուն:

Իզական սեռը սակայն, պէտք է հետեւի ընդհանրապէս մեր բաժանման առաջին մասի փորձերուն, որոնցմով ինչպէս ըսինք, կտրելի է կազմել շնորհալի մարմին մը, առողջ գործարաններով: Ազգիկները պէտք է խուսափին արական սեռին հետ մրցակցութենէ ու չափանիշներու հետապնդումէ, ուր զիտուած է որ, անոնք ի վերջոյ կը կորսնցնեն իրենց սեռին յատուկ հմայքը (տես նկար էջ 267):

Ուրեմն՝ փոխանակ ծոմապահութեան, անդադրելով, գեղահասերու, երկարական մարմնով և այլ զրկանքներու կամ չարչարապատումներու անապահով ու յաճախ փեսայար դրութեան դիմելու, մեր մարմնոյ գեղեցկութիւնն ու առողջութիւնը շինենք մարմնամարդով: Առիկա այլեւս ցեղային ազնուացումի անվիճելի եզրանակ մըն է՝ որդեգրուած բոլոր քաղաքակիրթ ազգերուն կողմէ, որոնք անտեսական տաղնապներու լամնածանր օրերուն իսկ, չեն վարանիր հսկայական գումարներ յատկացնել մարմնամարդի զանազան ճիւղերուն, անոնց միջոցաւ պատրաստելու համար իրենց ներկայ կամ ապագայ երիտասարդութիւնը: Չափազանցութիւն պիտի չըլլար երբեք, եթէ ըսէինք, թէ, մի քանի ազգեր, որոնք կը պարտին իրենց ներկայ ոյժն ու միութիւնը:

Իսկ մենք, հայերս մասնաւորաբար, չա՛տ կը կարօտինք մարմնամարդի, առաջանքի և զրկանքներու ազդեցութեան տակ կորսնցուցած ըլլալով մեր ցեղին յատուկ պարթեւ հասակը, ուժեղ կազմն ու պայծառ գոյնը:

Գանիրէ

Գ. Թ. ՊԱԼԵԱՆ

Խ Ո Ն Ս Բ

Ժանի որ մէկն ազուար բանի խորը բանասեղծութիւններ է և բնութիւնը ազուար է, ուրեմն բնութիւնը յիշով՝ բանասեղծութեամբ և արտեհաով սեղծուած է:

Վ. ԹԵՔԵՆԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

(ՅՈՒՈՒՑԻԿ ԱՎԼԱՐԿ ՄԸ)

Գրեց՝ Լ. ԱՄԻՐԵԱՆ

Եգիպտոս, իր աշխարհագրական դիրքին բերումով, դարեր առաջ, նայ ժողովուրդի զաղթամայրերեն մին եղած է։ Պաշտօնական գեղ-
քերն ալ պատճառ եղած են, որ բազմակարգ նայեր, բռնի կամ
ազատ կամքով, Եգիպտոս զաղթեն և այս երկրի զարգացման, զո-
րացման և բարգաւաճումին նուիրեն իրենց ջանքերը։

Արարենքը, երբ է. դարուն տիրեցին Հայաստանի, բազմաթիւ
նայեր գերեցին և իրենց նեա տարին Միջագետք, Ասորիք, Պաղեստին
և Եգիպտոս։ Մինչև ժն. դար, Եգիպտոսի մէջ ևստատուած նայերու
մասին տեղեկութիւններ կը պակսին։ Իբրեւ կազմակերպուած զաղութ,
ժն. դարու կէսէն վերջն է միայն որ նա թուով —30 հազար— նայեր
ապրած են Եգիպտոսի մէջ, ունեցած են իրենց եկեղեցիները, առաջ-
նորարարներ, վանքերը, եւն. Այդ թուականներուն Եգիպտոսի զա-
ւան վրայ կը տիրէին Ֆարօնները։ Ասոնց որով բազմաթիւ նայ
վէզիւներ, սմանք մանկամահացած, մեծ ծառայութիւններ մատու-
ցած և կորեւոր մասնագիտութիւն մը ունեցած են այս երկրի գինու-
րական և քաղաքական վարչութեանց մէջ։

Ենարեւ այս բարձրաստիճան և ուղեցիկ նայ պաշտօնատարնե-
րու, նայ զաղութը այդ շրջանին բարգաւաճ վիճակ մը ունեցած է,
և աւելի քան երեսուն նայ եկեղեցիներ ու վանքեր կառուցած են
Եգիպտոսի զանազան քաղաքներուն մէջ։

Եյուդեաններուն շրջանին, նայերը նախնայներու կը մասնուին։
Այդ թուականներուն (ժն. դար) Գիլգիմես նայ թագաւորութեան և
Եգիպտոսի միջև պատերազմները յաճախուելոյ են։ Եյուդեաններուն
քաղաքականութիւնը կը շարունակեն նաև Մեմփիսները, մինչև որ
1375ին կը կործանեն նայ իշխանութիւնը և վերջին թագաւորը՝ Լեւան
Զ. գերի կը վարեն Եգիպտոս։ Հաճառակ այս նախնայներուն, սա-
կայն, միշտ ալ նայ զանգուած մը ապրած է Նեզուի նովիտին մէջ,
ինչ որ սոյն կուտան Եգիպտոսի մէջ կառուցուած նայ եկեղեցիներու
արձանագրութիւնները։

Յժ. դարուն, երբ Մեծն Մուսամկա Ալի, Եգիպտոսի նախ կուտ-
կալ, և ապա փոխարքայ կ'ըլլայ, նայ ցեղը, շնորհիւ իր առաջնորդ-
ւոր զաւակներուն, ներեն մեծ դեր մը կը խաղայ Եգիպտոսի քաղա-
քական գնանքին մէջ։ Թրքական գերիշխանութեան տակ, եգիպտո-
սական կիսանկախ իշխանութեան մը ևստատումը մասամբ նայ նախնա-

բին պարագան են: Արգարե թըք-եղիպական պատերազմին յետոյ, երբ Եղիպասի քաղաքական բախառ նմարի մէջ կը նետուէր և եւրոպական շորս պետութիւններ, Անգլիա, Աւստրիա, Ռուսիա և Բրաւսիա, կ'ուզէին գրաւեալութեան և ազգամեծութեան ճշմարտեղծ իւրաժ պետութիւնը, հայ մը, Պապոս պէյ Սաւաֆ, իբրեւ արտաքին գործոց նախարար, իր հարպիկ գրաւեալութեամբ կը յաջողի պետութեան անլցնել տալ Եղիպասի գրաւեալութիւնը (1841): Մինչև 1900 թուականները, այսինքն ամբողջ դար մը, Եղիպասի քաղաքական, տնտեսական և կրթական մարզերուն մէջ հայերը կարեւոր և խիստ գնահատելի դեր մը խաղացած են: 1800էն մինչև 1900, ամբողջ դար մը ընթացքին, 66 տարի հայաճեալներ վարած են Եղիպասի արտաքին նախարարութիւնը: Հայերն եղած են արդէն, որ դարկ ուսած են Եղիպասի մշակութեան և ազգման գործին: Հայ նախարար մը, Նուպար փաշա, կրնան է Եղիպասի խառն գաղափարները և բարեկարգած սեղանական գաղափարները:

Գնահատան մարգարէն դուրս, բաղամբիւ հայ արաւեստադէաններ, հարաւարադեան, երկրաւաժ, հազադէտ, բժիշկ, առաջիկ են: և արահետարները ձեռնհասութեան պաշտօնավարած և իրենց սաղանգը փայլեցուցած են այս երկրին մէջ:

Մինչև հայկական մեծ շարժերը, 1895—96, հաղիւ երկու հազարի կը հասնէր Եղիպասի հայաց թիւը: Անկէ յետոյ, շարունակաբար տեղեւաւ հայ գաղութին թիւը, հազարաւոր ուրիշներ գաղթեցին Նեղոսի իւրաքանչիւ հովիտը, և այսօր արդէն 30 հազարի կը հասնի Եղիպասահայութիւնը:

Հայ գաղութներու մէջ, եղիպասահայ գաղութը նկատուած է ամենէն աւելի բարեկեցիկ գաղութներէն մին:

Արգարե, 1895—96 թուականներուն և անկէ յետոյ հազարաւոր հայերը մեծ առամար բարեկեցիկ վիճակ մը ստեղծած են իրենց համար: Շատ քիչերն են միայն որոնց բախառ չէ ժողտած և լին կրցած իրենց համար տանելի վիճակ մը ստեղծել: Այս վերջին տարիներու տնտեսական ապագայը, սակայն, բաւական ցնցոց եղիպասահայ գաղութի տնտեսական կացութիւնը:

Եղիպասի մէջ հայ առաջնորդութեան հաստատումը գրեթէ դուրս մը նկատուի: Ամբողջ Եղիպասը կը կողմէ մեկ թեմ: Առաջնորդը պարտաւոր է տարուան կէտը անցնել Գանձրէ և կէտը Աղեքառնորդի: Թեմին կեդրոնական քաղաքն է Գանձրէ: Երկու քաղաքներն ալ ունին իրենց թեմական ժողովները, որոնց անդամները կ'ընտրուին ժողովրդային քաւեարկութեամբ: Աղք. գործերը կը վարեն Փաղ. ժողովները: Առաջնորդին նախագահութեամբ, և օժանդակութեամբ իրենց ենթակայ հազարաւորութեանց:

Մինչև ԺԹ. դարու կէտը (1835) Եղիպասի թեմը կապուած էր Երուսաղէմի վանքին, և աղք. գործերը կը ղեկավարուէին Երուսաղէմի վանքէն նշանակուած առաջնորդներով: Սակայն նոյն դարու երկրորդ կէտէն սկսեալ, Երուսաղէմի հոգեւոր և վարչական իրաւասութեանէն ելած և ենթարկուած է Պալատի Գաղարարարանի իրաւասութեան. իսկ ներկայիս ենթակայ է իշմրածնի:

Ներկայիս Եղիպասի մէջ տասնեակ մը հայ եկեղեցիներ կան. Գանձրէի մէջ Ս. Առաւանձածին, Կառուցուած 1839ին Պէյն էլ Սուրէն

Թաղին մէջ. Մարմինայի Գերեզմանատան Ս. Մինաս մատուռը, կառուցուած 1845ին, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին՝ կառուցուած 1925ին Ռէն Նալի պաշտօնին վրայ:

Աղեքանդորի մէջ Ս. Գողոս Գեարու եկեղեցին, կառուցուած 1884ին Աղու Տարաւր Թաղին մէջ, և Ս. Գէորգ մատուռը՝ Գերեզմանատան մէջ՝ կառուցուած 1925ին: Զագալկիի մէջ Ս. Խաչ մատուռը կառուցուած 1928ին, մասամբ ժողովրդային հանդանակութեամբ և մեծ մասամբ Նախարարութեամբ Արմենակ պէյ կամարակաւի: Ըս Ս. Թաղեւս Ռարթաղիմէս մատուռը Տեառնիս գիւղին մէջ (Աղեքանդորի):

Հայ կաթօլիկներն ալ ունին մեկ քանի եկեղեցիներ, Գաւիթի Տարպ էլ Գիւնէնա Թաղին մէջ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին, կառուցուած 1840ին, Աւետանն Ս. Աստուածածին եկեղեցին՝ կառուցուած 1927ին, Կամա Մարքա Թաղին մէջ, և մասուն մը՝ Գերեզմանատան մէջ: Աղեքանդորի մէջ Անարատ Յղութիւն եկեղեցին, Բոս Էսթ Թաղին մէջ, կառուցուած 1890ին, Ս. Յարութիւն մատուռը, և մասուն մըն ալ Գերեզմանատան մէջ:

Հայ բաղնիքները սեփական ազոթանեղի չունին, և իրենց պաշտամունքը կը կատարեն Ամերիկեան Միտիւնարութեան ազոթանեղիներուն մէջ:

Եղիպատի մէջ առաջին հայ վարժարանը, Գաւիթի մէջ, կառուցուած է 1828ին զարգեամբ Ակնցի Սարաֆ Մանեսի եղիպատի միտիւն: Անկէ առաջ հայ դպրոց մը գոյութիւն ունեցած է կամ ոչ, այդ մասին ոչ մեկ յիշատակութիւն: Այս առաջին կրթական յարկի մասին գործադրարար տեղեկութիւններ չկան: Հայերը աշուշտ կարեւոր թիւ կը կազմած ըլլալու են այդ Թաւանիւնին, որ Եղիպատի միտիւն հարկ դատած է զգրտաւուն մը և հիւրանոց մը կառուցանել իր ծախքով: Յաջորդ տարին, Նոյն բարերարին ծախքով, կը կառուցուին Նահ Կոթեսուն մը և հիւանդանոց մը:

Գարբիէլ եղիպատի առաջին ազոթանեղի սրով, 1854 Թաւանիւնին, Գաւիթի Տարպ էլ Գիւնէնա Թաղին մէջ, Վանեցի Կարապետ աղա Գալուստի Նախարարութեամբ կը շինուի Նոր դպրոց մը Նախարար Մովսէս Խորենացիի առաւել և կը կազմուի Խորենեան վարժարան: 1856ին Խորենեան վարժարանին մէջ պաշտօնավարած է Կարապետ վարժապետ առաւելով ուսուցիչ մը, որ Վ. Զաւրիւնիսի գերակաւորութիւն Հայկազնեան լեզուի զբոյժին առաջին էլին վրայ դրած է: «Միշտ բարեխաղ ամիսնայ հովանաւորութեամբ պաշտպան լիանալով խմամասար Խորենեան վարժարանին Հայկազն Սեպուհ Աղա Կարապետ Առաքելեան Տիգրանակեցի, յօգուս եւ ի ձեռնաւորութեամբ դաստիարակութեան խղճի մանկանց ընձեռնալ զայս մասեան: Հարկաւորեալ յերեք լեզուէ, ցնայ ցարդիս եւ տանկերէն, առաւօրէն լիցոյց յիշատակ իւրով արդեամբ միայնակ ի վայելում ձրիպալէս ընդհանուր առեկեցից»:

Նոյն տրքին ուրիշ էլի մը վրայ, գրուած է. «Մտաքիւնցի Զուլայեան Աւետիս վարժապետ, Առաքիւնէն ձկած տարին ու ամիսը անայայտի կ'երեւայ, Մայիս 19, 1859»:

Ուրեմն Խորենեան վարժարանի առաջին ուսուցիչներէն եղած են Կարապետ վարժապետն ու Աւետիս վարժապետ Զուլայեանը: Մեղք որ աշակերտութեան թուին և իրենց պաշտօնակիցներուն, ինչպէս

Նաև գաղափարները հրթրական մակարդակի մասին յիշատակութիւն մը չեն թողած:

Իսրէնեան վարժարանը 1897ին, Թեմական ժողովին որոշմամբ, հը հաշուի Գալուսեան Ազգ. Վարժարան, հիմնադրի բարեբարութիւննով: Գաւիթի հայերը դարձեւ իւր իւր հիմնի իրենց վարժարանը, իսկ Եղիշեան տնօրէնի հաւանքով Տարգ. էլ Գիւնէնային հը փոխադրուի Գեյն էլ Սուրենի Առաջնորդարանի շրջափակի ազգապահպան շէնքերուն մէջ, ապա, 1907ին, Գաղա փաշայի Նախարարութեամբ հաստատուած արդի շէնքին մէջ՝ (Մարտի 1907), որուն գից՝ 1908ին հը լինուի Նախ Մանկապարտեղի շէնքը^(*):

Աղեքսանգրիայ վարժարանը հը հաշուի Վարժարան Ազգ. Վարժարան, հաստատուած 1890ին, Ազգ. Տարաբար թողին մէջ, բարեբարութեամբ Գաղա պէյ Եւսեփի:

Գաղաեան վարժարանը լինուելէն առաջ, իրի վարժարան հը գործածուի հին առաջնորդարանին գից շէնքը, բայց թէ երբ հաստատուած է այդ ազգապահպանը, տեղեկութիւններ հը պակսին: Տեղացի հայերն վկայութեան համաձայն 1870-ական թուականներուն հայ գաղա Գալուսեան ունէր Աղեքսանգրիայ մէջ^(**):

Հիւսիսայայ մէջ եւս Գաղա փաշայի Նախարարութեամբ վարժարան մը հաստատուեցաւ 1925ին: 1919ին ի վեր Վարժարանն առաջնով վարժարան մը գալուսեան ունէր արդէն հին, բայց շէնքը հը պակսէր: Նորահասաց վարժարանը իր բարեբարութիւննով հը հաշուի Նախարարան Ազգ. Վարժարան:

Աղալիքի փոքրիկ վարժարան մը ունինք Ջահալիկի մէջ, 1905 թուականին ի վեր Վճարականն առաջնով: Փոքրիկ վարժարան մը եւս Գիւնէի մէջ, 1933ին ի վեր: Իսկ 1935ին, Թեմական ժողովի որոշմամբ, Գալուսեան վարժարանի մէկ հիւսքը բացուեցաւ Եւսեփի մէջ, իսկ տարի մը վերջն ալ շէնքը դնուեցաւ:

Ուրեմն Եղիշեանի մէջ ունինք վեց աղալիքի վարժարաններ, որոնցմէ ամենէն ամենին են Գալուսեանն ալ Գաղաեանը, հրթրական տեսակետով ալ ամենէն բարձր մակարդակի վրայ դաստիարակները: Այս երկու գաղաքները, որոնք հիմնական տեսակետով ամենէն հիններն են, իրենց փոփոխական շրջաններն ունեցած են: Երբեմն հըրթական մակարդակը հասած է բարձրագոյն Նախարարութեան, և երբեմն ալ պակսած է իր վեցամեայ Նախարարութեան ընթացքը: Ներկայիս Գալուսեանը բացի Նախարարութեան՝ ունի Նախարարութեան բարձր. Նախարարութեան մը, Գաղաեանը՝ երկուսը յաւելեալ դասարան մը: Իսկ Նախարարանը հիւսքայ Նախարարութեան մըն է:

Իսկիւրի 1922ի աշտանն յետոյ, Գալուս Գերպերեան վարժարանի հիմնադրին երեք արդիները Եղիշեան ազգապահպան և Գաւիթի մէջ համաձայն երկուսը վարժարան մը բացին, որ գործադարար, առաջ նորարար գիտնք մը յետոյ 1935ին փակուեցաւ՝ տեսնական պատճառներով:

(*) Ե. Ի.— Այս մասին՝ տես Նախ էջ 4ի և 11ի զոյգ յղումները:

(**) Տես էջ 228:

Աղգային վարժարաններու կարգին կան նաև շատ մը անհատական վարժարաններ, որոնց մէջ հետզհետէ ե' Մանիստիան ազգանց բարձրագոյն վարժարանը, հաստատուած 1905ին, Գանիբէ, Միւս վարժարաններն են. Գանիբէի մէջ՝ Թալման Երկնեւ Վարժարան, (1917), Արարատեան Գալեւ (1934), Աղեքսանդրիայ մէջ՝ Հայկազնեան Գրթարան, Լիթուան 1924ին, Պաւսեան վարժարան՝ 1928ին, Թարգմանչաց վարժարան՝ 1935ին:

Հայ կաթօլիկներն եւս ունեցած են իրենց վարժարանները: Պատերազմէ առաջ, 1914ին, առնչք Աղեքսանդրիայ մէջ բացին Անարատ Յղաթեան վարժարանը, ազգանց համար, որ հազիւ մէկ քանի տարւած կեանք ունեցաւ: Զինագաղարէն յետոյ, 1919ին, Գանիբէի մէջ բացին Մանիբեւ վարժարան մը, որը նոյնպէս 2-3 տարւած կեանք ունեցաւ: 1923ին, Յովհաննէս պէյ Մամբառեանի նախաւարձութեամբ և հաշուոյն՝ ազգանց սրբանոց մը բացուեցաւ Աղեքսանդրիայ մէջ, որ նոյնպէս հազիւ քանի մը տարի աւելց:

Միտիթարեան զոյգ միտանուծեանց շանքերուն շնորհիւ երկու վարժարաններ դադուեցան Եղիպատսի մէջ, մին ի Գանիբէ (1935)՝ համայնքին պատկանող սեփական շէնքին մէջ՝ նախակրթարանի և երկրորդական վարժարաններու բաժիններով, և միւսը Աղեքսանդրիայ՝ նախապէս Վնայր Ալիշանն Հայ կաթ. Երիտասարդաց Միութեան շանքերով հաստատուած՝ ապա Վենետիկի Միտիթարեաններու խնամքին յանձնուած:

Ամբողջ Եղիպատսի մէջ ուրեմն հայկական՝ աղգային և անհատական՝ տանեււորս վարժարաններ կան, ուր կը յաւանիսն աւելի քան 2500 հայ աշակերտներ: Միտիթարեան երեսոյթ մըն է տարիս, որ ցոյց կուտայ, թէ եղիպատսիս գաղութը կը զգայ ծաւալման վտանգը և ոգի ի բռնի կը պայքարի իր գոյութեան պահպանման համար: Աղգային իշխանութիւններն եւս զիտակից ապաւնացող վտանգին, վերջերս ամէն շանք կը թափեն բարեկարգելու աղգային վարժարանները, և նոյն իսկ ճրագրած են նախակրթարաններու կողքին բաւալ բարձրագոյն նախակրթարաններ և, ի հարկին, նաև երկրորդական վարժարան մը:

Եղիպատսի մէջ հայերէն տաւլին թերթը հրատարակուած է 1865 թուականին, Արմանիֆի անունով, որ շատ կարճատև կեանք մը ունեցած է: Այդ թուականէն սկսեալ Գանիբէի և Աղեքսանդրիայ մէջ յիսուսէ աւելի թերթեր, պարբերութիւններ և զուսուսութիւններ հրատարակուած են, որոնցմէ շատերը շատ կարճ կեանք մը ունեցած են: Ներգայիս հինգ թերթեր կը հրատարակուին Եղիպատսի մէջ, որոնցմէ երկուքը՝ ՎՅուսաբերն և ՎԱրհն՝ որոթերթ, ՎԱրաքս և ՎԱզատ-Միտք՝ շաբաթաթերթ, և ՎՄուսուսեկն կամ ՎԱնքիլին զուսուսութիւնները: Կայ նաև ՎՄուսնջ մանկական երկշաբաթաթերթը, որ 12 տարի է լ' վեր. անընդհատ կը հրատարակուի:

Այդ թերթերէն ամենէն հիններն են ՎՅուսաբերնն ու ՎԱրհնը, տաւլինը Ն. Յ. Դաւնապցութեան և երկրորդը Ռ. Ա. Կուսակցութեան պաշտօնաթերթերն են: ՎՅուսաբերնի կողքին 1924էն ի վեր հաստատուած է մասնաշաբաթ մը, որ մինչև հիմա հրատարակութեան տուած է 30է աւելի գրական, վիպական և ընկերային հատորներ:

Եղիպատսի նոր գաղութի կազմութենէն ի վեր, հայերը շատ մը

ակումբները ունեցած են, որոնք ընդհանրապէս հաստատուած են հաւասարակշռանք կազմէ: Ներկայիս հինգ ակումբներ գոյութիւն ունին, որոնք իրենց կազմակերպած դասախօսութիւններովը, հանգիստներով ու զեղարուեստական երեկոյթներովը իրենց սփռնազարկութեան բաժինը բերած են հայ մշակոյթի զարգացման գործին: Այդ ակումբներն են Վեհապարտք, զինգարուհաստափրացն և Վեպակական Ընթերցասրահ: Գահիրէի մէջ, Վեհապարտքէն և Վճիգրան Երկաթէն Աղեքսանդրիոյ մէջ, Թանթան ու Զակաղիկն ալ երբեքն ունեցան իրենց ակումբները:

Հակառակ զանազան տոբիթներով յայտնուած բազմանշներուն՝ Եգիպտական չկրցաւ ունենալ իր բեմը: Տեւական թատերախումբ մըն ալ չէ ունեցած: Հայ բեմի տաղերէն շատերը եկեր են Եգիպտոս, բայց Թեալոն խումբ մը չեն կրցած կազմել: Եգիպտական եթէ չէ ունեցած իր տեսական թատերախումբը, բայց միշտ ալ ունեցած է սիրողներու իր խումբը, որուն մէջ շնորհալի միջքեր ունեցողներ զանաւան են:

Յաւախ փորձեր եղած են մասաւրական միութիւն մը կազմելու, բայց բոլորն ալ ապարդիւն անցեր են: Հակառակ այն իրողութեան, որ Եգիպտականը ըրգմաթիւ մասաւրականներ կը հաշուէ իր մէջ, սիդրէն ի վեր չէ կրցած զանաւոր ի մի բերել և մասաւրական միութիւն մը կազմել: Բազմաթիւ ջանքերէ յետոյ, 1931ին, հալիս կարելի եղաւ Եգիպտական Ուսուցչական Միութիւն մը կազմել, որ Վեպ Գորոցն անունով մանկավարժական պարբերութեան մէջ ալ հրատարակեց մէկ տարի:

1885 թուականին տպին, Եգիպտոսի մէջ հայ աղաբաններ գոյութիւն ունեցած և Նոյնիսկ երկու մուլարաններ ալ հաստատուած են հայ տառերու համար: Այսօր թէ Գահիրէի և թէ Աղեքսանդրիոյ մէջ տառենակ մը հայ աղաբաններ կան, և ամէն տարի շատ մը գիրքեր կը հրատարակուին: Վերջերս հրատարակուեցան Նահ մէկ քանի դասագիրքեր:

Եգիպտական գաղութը, որ պատկանելի թիւ մը ունի այսօր, շնորհիւ իր բարեկեցիկ վիճակին, հայ մշակոյթին ստատրելու իր գործին մէջ տակին կրնայ ընել: Նշական հայ գաղութները, որոնք նպաստաւոր պայմաններէ զուրկ են, իրաւունք ունին Եգիպտական իրողական մասաւր շարժման զեկավարութիւնը:

ՀՄ. ԱՄԻՐԵԱՆ

Յ. Գ.— Բարեւորական ընկերութեանց, հայրենակցական և այլ միութիւններու մօտին ուրիշ տոբիթ:

Հ. Ա.

Ե Ո Ւ Ե Ր

Արուհետի մէջ իրականը միշտ կեղծ է:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Հայերէնը... Բայց ես չեմ լսած հայերէնը, այլ լսած մը հայերէններ...

Վ. ԹԵՐԵԵԱՆ

ԱՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԼՈՒՍՏ

Հեռուէլը այն հառն է զոր խօսեցաւ
Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի Տնօրէն պ. Յ.
Նալբանդեան, վարժարանին բակին մէջ՝ քա-
րհատին արձանին քսցման առթիւ, Կիրակի,
12 Յուլիւս 1936 իմ:

Առկէ 28 տարի առաջ հանգուցեալ Պաշտ Փաշա Նուպար իր ծախ-
քով Կառայք վարժարանական այս շէնքը իբրեւ արժանաւարագոյն
արձանը մեծ բարերար Ալա Կարապետ Գալուստի:

Այսօր Պաա. Հագարաթնութեան Նախանձեռութեամբ աւա՛ կը
կանգնէ նոր արձան մը մեծ բարերարին պատկերը ներկայացնող:

Այս այս պահուս զեմ առ զեմ կանգնած են մարդն ու գործը, որոնք
իրարու կը նային մեծ խորհուրդով մը. այդ խորհուրդին շուրջ է որ
Գանձիբէի Հայութիւնը հաւաքուած է իր պաշտօնական մարմիններով
ու ժողովրդային ամէն գաւառագրի հետ բազմութեամբ:

Գան մը առաջ՝ մասնանշելով վարժարանական շէնքը, անուանե-
ցի զայն անձան բարերարին գործը: Անեիշդ է քիչ մը այս բացառ-
ութիւնը. աւելի ուշից պիտի ըլլար ըսել՝ գործիքը, որ արտագրած
է երկար շարքը սերունդներու, որ անցան այս յարկին տակէն և ուր
անոնք ստացան իրենց Հայկականութեան զորքը, սերունդներ՝
որոնք կազմեցին Գանձիբէի պատկառելի Հայ գաղութը:

Ահա ուրեմն մա՛րդը, որ ա՛յս գործիքով կերտեց գաղութ մը:

Այս առաջինն ու միակ ախարսը զոր կ'ուզէի առլ այս մեծ Հայուն
պիտի ըլլար՝ պաղութ կերտող:

Տարբերակ թուի թերեւս ձեզմէ շատերուն այս նոր բացառու-
թիւնը, բայց գաղութ մը կերտել այնքան հրաշալի մեծագործութիւն
մըն է որ իր մէջ կը բովանդակէ արդէն միւս բոլոր կարգի բարերա-
րութիւնները:

Գաղութ մը կերտել, զիտէ՛ք թէ ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա հայ
ազգի պատմութեան մէջ:

Հայ ժողովուրդը, դարերու ընթացքին հալածուած ախարսողի
բանութիւններէն ու արշաւողի արհաւիրքէն, դանդաղունգ պոռ-
ղըխութեան դաւաղան ի մեռին՝ ստարութեան համարներն ինկու-
հայրենիքէն հեռու փնտռելով աղբիւր յոյսը, այս աշխարհի վրայ
շնչելու այն տարրական իրաւունքը զոր հայրենիքի գմէն պայմա-
նէրը կը զլանային իրեն և իրեններուն: Գաղթական Հայը, խոյս
տալով իր ձնեղաձյարէն, կը շնորհ հազին փրկել ամենէն առաջ,
բայց երբ ստարութեան ափերուն վրայ կ'ընտրէր իր նոր բնակ-

վայրը, կը հաստատուէր աշխեզ ապահով կերպով, այլեւս կանգ
կ'առնէր ետին մասնագումբինը, ինքնապաշտպանութեան առաջին
բնագումբիան շարժումէն էր փախուտ տալ հայրենիքէն, բայց հիմա
որ իր անձը փրկած էր, կը խորհէր փրկել իր ազգութիւնը: Իր
դիման զբաղ կ'ախուսած սպաննալիքին ստրտափը հաշիւ հնաացած,
հայ գաղթականը կը խորհէր անմիջապէս. ինչ կ'արժէր արգարհ
իւր անձին փրկութիւնը եթէ իր ազգութիւնն ալ պիտի չկրնար փրկ-
կել, և եթէ իր ազգութիւնը պիտի կորսուէր, կ'արժէր միթէ փրկել
իր անձը:

Այս մտածումը ունա, այս բնազդը կ'ըսեմ, եղաւ հայ գաղութ-
ներու հիմնարկութեան սղին:

Օտար երկիրներու մէջ տարազնուած հայ մարդիկ հաւաքուեցան,
միացան պակելու համար իրենց ազգային գոյութիւնը, և այդ գո-
յութիւնը պակեցին շարժելու երկու ուղիերու, եկեղեցի և դպրոց,
կրօն և լեզու:

Ուր որ գնաց ու հաստատուեցաւ Հայը, շինեց իր եկեղեցին կամ
մատուռը, որուն կամարներուն տակ վտակեց Մայր երկրէն, Ս. Էջմի-
ածնէն բերած հաւաքի կանթեղը: Սակայն կը բաւէր միայն եկե-
ղեցին ազգային գոյութիւնը պակելու և անուանացնելու համար.
սլ անշուշտ, և առիկա աններքելի նշմարութիւն մըն է ապացուցուած
մեր բովանդակ պատմութեամբ: Այս նշմարութիւնը ըմբռնած էին
մեր երանելի նախնիքը որոնք հասկցած էին թէ Հայ Եկեղեցին պի-
տի չկրնար աղբիւր առանց հայ գիրին, առիկա ըմբռնեցին նամանա-
ւանդ իրենց թափանցող հանճարով Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ, Հայ
գիրն էր որ պիտի պակեցանէր Հայ Եկեղեցին և Հայ ազգութիւնը:

Այսպիսով ան լուսաւոր փառանքով երեւան կուգայ մազկ հարե-
ւարութիւնը հայ դպրոցին: Եթէ շատ անգեր, զանազան ժամանակնե-
րու, հայ գաղութները կորսնցուցին իրենց գոյութիւնը և այսօր
անոնց յիշատակը միայն կը մնայ, պատճառն այն է որ ա'լ թէ կոր-
սընցուցին նախ իրենց եկեղեցին, այլ նախ՝ գիրն ու լեզուն: Երկու-
սուսի կորսուած ինչ հայ բազմամարդ ու բարգաւառ գաղութին պատ-
մութիւնը անմիջապէս վկան է այս նշմարութեան:

Եւ այս էր պատճառը որ աշխիւ, վեհանձն ու ազգասէր հագիներ
լին գունացած կռուուցանելով եկեղեցի մը, այլ անոր դրան մաս
կանդնած են նաև դպրատուն մը, լուսաւորի կանթեղին առընթեր
վառ պակած են Ս. Մեսրոպի հագինն ու մաքին լամբարը:

Երանելի՛ այն մարգար որոնք հասկցան կորեւորութիւնը հայ դպ-
րոցին, որոնք չընկրկեցան ա'լ մեկ զսեղութեան առջև և կանդնե-
ցին հայ վարժարաններ հայ գաղութներու մէջ. անոնք եղան նշմա-
րիւ և աններքելի պահպանները ցեղին, ստատւածային շարժքով
ստատւած առաքնաւորներ, որովհետեւ գաղութ մը կերտել կը նշանակէ
հայրենիքէն մաս մը կանգուն պակել:

Ան այս մարգարմէն եղաւ Աղա Կարապետ Գալուստ: Այն օրն
նեաւ ու նախախնամական մարգերէն մին, որ օր մը, երջանիկ ու
յաւէտ անմահաշուի օր մը մեղի համար, մեկնեցաւ հայրենիքէն, իր
ցեղեցիկ մնեղազմայր վասպուրականէն ու եկաւ հաստատուիլ Նեղոս
սի ափերուն վրայ: Ինչ կը բերէր իր հեա. գաղթականի լուր ցուղ
մը միայն և հնամալ զգեստ մը իբրեւ նիւթական, բայց նաև աղնաւա-

կան հազի մը, հանձարեղ միտք մը. Ան կորուստեալ կարէ ժամանակի մէջ, իր աշխատանքով ու խելքով, գիրք լինել, հարստութիւն գրել. հառա նախանձելի բարձրութեան մը, լրջապատեցաւ ասկիներով և կալուածներով, ազաւովեց մեծամեծներու և երկրին վեհապետներուն մարմութիւնը, ինչ կը պահէր իրեն երջանիկ ըլլալու համար:

Ոայց անոր հազին ախար էր, խոր մասնախաւթիւն մը կը բլբլատէր իր սիրտը: Իր պալատներուն կամարներուն տակ գեա պանդախա և սառը կը շար ինքզինքը և արցունքը աչքերուն կը լիւնէր իր հեռուար հայրենիքը, իր մանկութիւնը, հայրենի եկեղեցիին զանգակի զոչանջը և վանքին փառքի կորուստեալ ուր աշուարենի սառիկն գտաջ տառն էր: Ուն մը կը պահէր իրեն, բան մը պէտք էր կառարէր վերջ տալու համար իր հազիկան սառապանքին: Ու ինքեց, իշխանաժայել առաւանդեալութեամբ մը, այս կրթական հաստատութիւնը: Եւ վառան եմ, որ երբ ան կառարեց իր այս մեծ պարտականութիւնը, սփոփարար վեհ խաղաղութիւն մը իջաւ իր հազոյն վրայ, ան ըսաւ. զԱյլ պանդախա չեմ, ա՛յլ պանդախա չեմ, հայ եղբայր, քանի որ ունեցանք մեր հայ վարժարանը:

Հայրենակիցներ, արգարեա զուք պանդախա չեք բաւարովին, որովհետեւ հայ պարսքը հայրենիքի մէկ անկիւնն է ուր մենք կը զգանք թէ մեր սեփական հազին վրայ ենք, հայ գիրքը սառը այս հազը հայացանք է, զուրգուրացեք, հայ եղբայրներ, ձեր վարժարանին վրայ, որովհետեւ հայն է ցեղին սիրտը, անոր մէջէն կ'անցնին սերունդները որոնք իրեն նոր, կենսական ու մաքուր արիւն կը տարածուին երակներուդ մէջ ու կը պանեն ձեզ իրեն աչք և իրեն ցեղ. զուրգուրայ անոր վրայ, ա՛յլ հայ զաղթական, որովհետեւ եթէ որ մը, Առաւանդ մի՛ արացեւ, այս յարկը զազրի գոյութիւն ունենալէ, քաւ հազվարքի ժամդ է որ ընչան է:

Ո՛ր միայն զուրգուրանքով, այլ և կորուստեալ պէտք է նախնեք այս հաստատութեան վրայ, որ կենդանի, խալապաղ ապացոյցն է մեր ցեղի կենսականութեան, իր մշակութային բարձր յառկութիւններուն: Օտարներ, որոնց կ'ըսէի թէ այս կրթական հաստատութիւնը հարիւր ութը տարուան կեանք ունի, զմայլանքով ու նախանձով կը լսեն խաղերու: Արգարե Եղիպատի մանկէն ինչ կրթական հաստատութիւնն է Գալուստեան վարժարանը, եղիպատեան և Եւրոպական բաւար վարժարաններէն ունի ինչ, եթէ չեմ սխալիր: Այս պարագան մեր գաղութին համար փառապաշտէ մըն է և պարտաւոր ենք արժանաժայել կերպով անեւ հարիւրամեակի յարելիսական հանգիւնները որոնք Ազգ. իշխանութեան և Պատ. Հոգարարութեան կարգադրութեամբ անգի պիտի ունենան մէկ քանի ամիս յետոյ:

Եղիպատ հայ կրթութեան ինչ վարք մը եղան է: Դեռ Երգ զարու վերջերը կրտսեր Թարգմանիչներու խումբը հազար Աղեքսանդրիա՝ ուսման մէջ կառարեղադրածուելու: 12րդ և 13րդ դարերուն՝ վերին և Ստարին Եղիպատի հայ վանքերը ուսման կեդրոններ եղան, համեմատարար անելի համեառ անշուշտ, իսկ անցնող դարուն Եղիպատեան ամբարները 1828ին ինքեցին զպարտաւոր մը որ սկզբնաւորութիւնը կը կազմէ այս հաստատութեան: 1856ին Ազա կարապետ Լիմնեց Խարենեան վարժարանը իրեն շարունակութիւնը նախարգին, և

վերջնապես 1907ին Գոգոս Նուպար կանգնեց վարժարանի այս շէնքը Գոլուստեան անուամբ իրրի շարանակութիւնը նախարգին: Այսպէս աւա, լուսուար սպիտակարամով մը, հայ կրթարանը փոխելով շէնք, փոխելով անուն, բայց պահելով միշտ նոյն հոգին ու մարմինը անփոփոխ, հասած է մինչև մեր օրը:

Այս հաստատութիւնը ոչ միայն մեր ազգային գոյութեան պինդ գուռնն է, այլև պատիւ մըն է մեր համայնքին և ազգին: Կրնանք անով մեր գլուխը բարձր նայիլ մեր շուրջը, և ես պիտի ուզէի որ այսօրուան տանը, նստիւսան անմահ բարեբարին, առիթ մը ըլլար ազգային հարաւորեան բարբաջման: Գիտի ուզէի որ պահ մը գարս ելլէինք տանական նեղ սահմաններէն ու երթայինք աւելի հեռանեւք փնտհելու հարաւորեան ուրիշ պատկաններ եւս: Որովհետեւ եթէ հայ գործըն է որ մեր ազգը հայ կը պահէ, եթէ հայ գործընին պահեան է որ սերունդները կ'առաջնորդէ զէպի հարուստ, նոյնքան և սուրբ է որ ազգային հարաւորութիւնը, առաջը կերպով հասկցուած, աչքիւր է մեծ առաքինութիւններու: Իսկ ազգային մեծութեանց ու արժէքներու անդիւսթիւնը կը մղէ մեզմէ շատերը զէպի սառնափրութիւն և անկէ ալ, անկասաղարկաներէն, զէպի սառնացում:

Հարաւոր ենք հայ ըլլալուս ալ թէ որովհետեւ հայկի թուաներէն ենք, առիթա միամիտ ազգասիրութիւն պիտի ըլլար, այլ որովհետեւ մեր պատմութիւնը արձանագրած է քաղաքակրթական ու մշակութային պատուարեր փառսեր:

Այս տեսակետով բախտաւոր ենք: Եզրդաստ ազրաղ Հայերս, որովհետեւ ունինք այս երկրին մէջ մեր արգար հարաւորութիւնը գլուզ լուսուար օրինակներ: Այս երկրին պատմութեան էջերը արձանագրած են հայ ցեղի զաւակներուն այնպիսի մեծագործութիւնները որոնք մարտերիւը սկէ Հայաւ օրս պիտի ունեցնէր, այդ Հայը ինչքան ալ սուսցած և իր պապերուն տնունը կրելու գծկամակող ըլլար: Թայլ աւելք ինչ պատմական արագ յիշատակում մը:

Յերթանք ինչ փարապետութեան լրջանը. ունիլ զերջ ևսովական ու բնիզանդական փրապետութեան լրջանին կը հանդիպինք վարձական ու զինուորական գերագոյն պաշտաններու վրայ՝ Հայաստանի պանծայի զաւակներուն: Եւ ո՞ր մէկը յիշեմ անանցմէ, այնքան շատ են: Ներսէ՛սը փառաւոր որ Յուստինիանոս կայսեր ալ բազուկն էր և խաղաղարարը Եզրդաստի: Բառնի ամենի զաւակը Ներսէն, Արառաւնը կամ Յովհաննէս Դ՞ո՛ւքսը, Հերակլէն ու Գո՛ղար, Գրիգոր Եկեա՛րքը, Թէ՛ Մանուէլ Գոսրիկը, ամենքն ալ ազնուագոյն հետերը Արշակունեաց, Կոմսարականաց և Մամիկոնեաններու մեծ զարմեւրան, որոնք իրրի հուսակալ կամ իրր հրամանատար իրենց անշնշելի անունները գրումներին միջազգային պատմութեան և մասնաւորապէս Եզրդաստի պատմութեան մէջ: Անական ու վրեժ զաւակները հայ ցեղին օրոնց զենքերը հայկական ցոլքով կը փայլատակեն պղնձեայ սաղաւարտներուն ներքեւ և որոնք կ'առաջնորդեն ևսովմեական լեզուները յաղթանակի համբաններէն մինչև Եթովպիոյ սահմանները, Հիւսիսային Աֆրիկէի ծայրերը և Դանուբի եզերքները:

Աւելի ուշ, ինք գարուն ենք: Եզրդաստի ծաթինան Իսլիմայութիւնը ծանր տաքնապ կ'ունցնէ, սօք ու համաւարակը, ներքին ազգասիրութիւններն ու առաջակութիւնները կործանման ցուռը

հասցուցած են այս հարուստ երկիրը. յուսմանաւթեան լցնածամա-
յին բազմեանք են, իսկիցան իր պալատին մէջ յետին սպասարանի
վրայ անգամ չեղինակութիւն չունին. ո՞վ պիտի փրկէ Եղիշատը:
Բայց ուն էլ հասնին յիսուն նաւերու վրայ, իջ սուրան հայկական
փրկարար գունդերը իրենց հայ սպաներով և հայ հրամանատարով.
ժողովան ուժով մը իջ փրկուի Եղիշատը, իջ վերականգնի, իջ բար-
բաւանի. Գեաք է յիշել շորքը այն մեծափարթման հայ վեդիներուն
սրունք զարէ մը աւելի իրենց երկաթեայ մեռցերուն մէջ պակեցին
այս երկրին հաստվարութիւնը, թաղաւորական իրաւունքներով և
մինչև իսկ թաղաւոր տնտեսով: Անո՛ւ տնտեսները. տնտէք իջ հայուե-
ին Գեար, Եանշուան Աղաւ Ալի, Եանէն, Դաւայի, Բալէշք և վերջապէս
Վանքում և Վասակ հարապատները Գանձաւանեաց աղնին զարմէն,
քրոշորգիները Դրիգոր Վիայտեր Կաթաղիկուն, հարկաւորները
Ներսէս Ենարւայիին և Թանկերը Դրիգոր Մազիտարուն հայ իմաստուն
նախարարին: Այդ զարէն Քաջած հայկական փառքի հրթրները
գեռ հանգեցնեն են. այցելեցէք ինն Դանիբեկի հայկապ գաները, սրունք
Եղեռնիցի հայ հարաւորապետներու մեռակաւներն են և սրունք առ-
ջին եւրոպացի այցելուն պատկառանքով հանդէս հ'առնեն:

Հիմա դանք աւելի մօտիկ ժամանակներ: Եղիշատա մասն է վե-
րաննաւթեան նոր լըշտանի մը մէջ Մուսմէա Ալիի հարմի մզումին
լնարին: Հոս է զարմեալ Հայը. Անո՛ւ Գաղա Սուսուֆեանը որ Եղիշ-
ատի բովանդակ վարչութեան ղեւին է, իջ վարէ մեծ փոխարքային
արտաքին քաղաքականութիւնը և գիւտանգիտական յաղթանակներ
հ'ապաւնով տնոր: Ան Նուպարը, սրուն տնունը միայն փառք մըն է
այս երկրին համար: Ան Սաղապ Արթիւր որ Եղիշատի հանրային
հրթրութիւնը հաղթակերպեց:

Անո՛ւ և Կարապետ Դաւուսը սրուն տնին առթիւ ուղեցի յիշել
և յիշեցնել մեզի զայս այն միւս մեծ Հայերը սրունք մէջ մեկ փարա-
ներ եղան և սրունք սփռած պայծառութիւնը լուսուար իջ զարմեն
մեր գաղութը իր լըշտապանին մէջ:

Ուղեցի յիշել և յիշեցնել մեզի այն միւս Մեծ Հայերը, ինն թե
նոր, սրովեանն տարիա պիտի ներշնչէ մեզի զորաւոր ինքնադի-
սականութիւն մը, անհրաժեշտ լրացուցիչը զարքայի հրթրական զօրքին,
ազգապալկանութեան տեսակետէն:

Գեղեցիկ ուսանդութիւն մը հայ, գրեթէ անմահութիւն Քաջած, որ
Հայերուն իջ վերաբերի. հ'ուղեմ անով վերջեցնել:

Եղիշատի տրեւելեան սանձանին վրայ Սինա լեռը հայ, սրուն
վրայ ըստ Առաւուածշնչական ուսանդութեան Մովսէս տեսնեցաւ
Ենովայի ինտ և անիկ ստացաւ պատուիրանաց տարապիները: Այդ
սրբապան վայրին վրայ քրիստոնէութեան առաջին զարեւուն հա-
սուցանեցաւ յանգիւն վանք մը Ս. Կառաբեկի տնտես և ուր
ուխտի հուշային ամեն տարի հաղաւարտ ուխտաւորներ, Կրտսեկան
այդ բարեմունքին վրայ Հայերն ալ ունեցած են իրենց սեփական
աղբթովայրը և ետրիւրաւոր հայ ուխտաւորներ, Հայաստանի ամեն
հաղմերէն, Սրուսապէս իրենց ուխտը հասարակել վերջը, իրրի նախ-
բական պարտականութիւն մը հ'այցելէին նախ Սինա լեռը:

Դեպքը զոր պիտի պատմեմ պատահած է Դրդ զարուն և յիշատա-
կուցն է ժամանակակից յայն վանական մը:

«Մօտ 800 հայ ախտաւորներ, կ'ըսէ ան, բարձրացած էին լեռան զապաթին վրայ, տեսնելու համար քիչ մը հեռուն դառնալ սրբազան քարը, ուր Մովսէս ստացաւ Օրէնքը: Ախտաւորները իրենց դաւաղաններուն կոթնած կը քալէին, և երբ հասան բարձունքին վրայ, դաւաղանները դէպի երկինք բարձրացուցին: Այդ պահուն կտառուեցաւ Աստուծոյ հրաշքներէն ամենէն զարմանալին, որ կը յիշեցնէր Աստուծային Օրէնքի յանձնումի մեծ արարուածը: Յանկարծ ախտաւորներու դաւաղանները սկսան բացաժառել և սրբազան լեռը ամբողջ բացերու մէջ փայլեցաւ: Ուրիշ ազգի ախտաւորներ և նշուաւորներ ի տես տեսար այս տեսիլքին, զարհուրած սկսան խալահնքել և ազադակել Ռիթէ Էլէյսով: Մօտ մէկ ժամ տեսեց այդ երեւոյթը, որմէ յետոյ բացերը ստեղծ քաշուեցան և ամէն ինչ վերստացաւ ընդհան վիճակը: Միայն ախտաւորներու դաւաղաններու անխցած ծայրերը Քանցին, և Հայերը տարին զանաք իրենց երկիրը՝ Վհայելու համար այնտեղ թէ մեր սրերուն ալ Տէրը յայտնուեցաւ գարձնալ բացերու մէջ Սինայի Սուրբ լեռան կտառերէն:»

Այդ ախտաւորները զառկերն են հայ տարագիր զալթականին. ան ուղեւորի իր ցուպին կոթնած քալեց տառութեան ազառածուս համբաններէն, բայց իր այդ ցուպը ան գարձուց միեւնոյն ժամանակ չաւ մը, որով լուսաւորեց իր ուղին և իր լըջաղաւը, միանգամայն ան եղաւ լուսը իր ցեղային հանճարին ու առաքինութիւններուն:

Ջահակիր-զալթականներ, անսնցմէ անհաշուելի թիւով աւաւս մեզի Հայոց Գառմաթիւնը. և այդ լուսակիրներէն մեկն էր ան Ալազ Կարապետ Դաւուտ:

Եւ այսօր, մեր փառաբանութիւնները թաղ երթան իր հեռ և իր միջոցաւ բուր իր նմաններուն:

Յ. ՆԱԼՈԱՆՆԱՆ

ՀԵՅՍԱՌԱՐԱՐԱՆՆԱՆ

ԽՆՁ ԿԸ ՎՃԱՐԻ ՍՐԵՒՄԱՆ ԵՐԱԽԱՆԵՐՈՒՆ

Հալիփուսի ամենէն լուս վերստած գերառանները ոչ Կրէթա Կարպան, ոչ Էսի Գանթարը և ոչ ալ Մարքո եղբայրներն են, այլ՝ երախաները:

Վեց կամ ութը ամուսն երախայ մը 10 տաւար կը ստանայ երկու ժամ աշխատանքի փոխարէն: Մէկ ամուսն երախայ մը 150 տաւար կը ստանայ իւրաքանչիւր վայրկեանի համար: Այս ստեղծ, անշուշտ երախաները առաւօգնական դաւաճաններ կրնային չափել: Ստեղծայն Հալիփուսի պայմանագրութիւնը կը նախատեսէ թէ՛ երախայ մը 30 երկվայրկեանէն աւելի պէտք չէ աշխատի որական: Առով հանգերէ, ձեռք մը ընարհիւ իր երախային որական 75 տաւար կրնայ չափել:

Երբ երախան իր գերը կը կտառէ, բոժիչ մը, մանկատան մը և ընկերութեան կազմէ ներկայացուցիչ մը պէտք է ներկայ ըլլան:

ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԵՐԶԱՆԱԻԱՐՏԻՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

(ԻՐ ՎԱՋՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԻՒՆԸ)

Գրեց՝ Մ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

1. Կազմութիւն եւ Ա. Երբան (1913-13).—

Գալուստեան վարժարանը իր հիմնարկութենէն ի վեր, 1902 ին միայն կանոնաւորաբար շրջանաւարտներ տալ կը սկսի, եւ մինչեւ 1912, տասը տարուան ընթացքին կ'աւնենայ 50 ի չափ ընթացաւարտներ եւ ընթացաւարտուհիներ, որոնք վարժարանը թողելէ վերջ գրեթէ չեն հետաքրքրուիր անով: Ահա՛, ուժացման այդ վտանգն է որ կը դրայ վարժարանի տեսուչ ողբ. Միւստ Մալեան (1860-1935), 1912 ին, Պալէն իր Գանձիէ հասած օրերուն իսկ, անմիջապէս ընթացաւարտներէն ոմանց կը յայտնէ Միութիւն մը կազմելու գաղափարը, պարզելով անոր կրկնակ օգտակարութիւնը: Այդ գաղափարը շատ գեղեցիկ գտնելով, միեւնոյն տառն կը խնդրուի իրմէ որ իրականացնելու ձեռնարկէ:

1912 Յունվարին, Մալեան, բոլոր ընթացաւարտները վարժարան հրաւիրելով, անոնց կը յայտնէ իր առաջադրած Ընթացաւարտից Միութեան նպատակը, որ էր, կապել նախկին սաները Գալուստեան վարժարանին, անոր նիւթական եւ բարոյական զարգացման օգնել, կազմել եւ նախացնել անոր գրադարանը՝ ընտիր գրքերով եւ մանկավարժական թերթերով, կազմակերպել մտերմական կամ հանրային հանգէսներ, որոնք կը նպաստեն՝ միեւնոյն կրթական յարկին տակ լուսաւորուած միաժերը թէ՛ իրարու հետ չիման մէջ դնելու եւ թէ՛ Միութեան անդամներուն համար ինքնազարգացման միջոցներ ստեղծելու:

Այս առաջարկը մեծ խանդավառութեամբ կ'ընդունուի, անմիջապէս կանոնադիր մը պատրաստելու համար մասնախումբ մը կ'ընտրուի: Գանձի մը օր յետոյ, Փետ. 11 ին, կը զուսարուի Ա. Ընդհ. Ժողովը, ուր կարգացուելով Յանձնախումբին պատրաստած

կանոնադիրը, կը վաւերացուի ժողովը յետոյ կը գրառի՝ ընդհ. և վարչ. ժողովներու ընտրութեամբ, ու կ'որոշուի նաև տանել Միութեան բացումը: Այդ օրէն սկսեալ, Շրջանաւարտից Միութիւնը այլևս հիմնուած էր՝ Միմաս Մալեանի ջանքերուն շնորհիւ:

Մարտ 23 ին Գալուստեան Մանկապարտէղի սրահին մէջ, վաշխուշ հանգէտով մը, պաշտօնական բացումը կը կատարուի Միութեան, ուր ներկայ կ'ըլլան, Եդիպտական օրուան Առաջնորդ Տ. Մկրտիչ Սպա. Աղաւնունի, Պատ Բաղաք. Ժողովոյ անդամները, Վարժ. Հոգաբարձութիւնը, Խնամակալութիւնը, Ուսուցչական Մարմինը և բոլոր ընթացաւարտները իրենց ընտանիքներով:

1912 Դեկտ. 29 ին, Միութեան կազմութեան Ա. տարւելիցին տաթիւ, Գահիրէի «Բրեքանիա» թատրոնին մէջ, կը ներկայացուի Շիրվանդադէի «Պատուի համար»-ը, որ Շրջ. Միութեան անդամակ հրապարակային հանգէտը կ'ըլլայ, մեծ մասամբ իր անդամներուն գերակատարութեամբ: Այս ներկայացման նպատակը կրկնակ էր. նախ՝ նանչցնել Միութիւնը ժողովուրդին, և ապա՝ իր հրապարակելիք թերթին ծախսերը հոգալու միջոցներ ձեռք բերել:

Արդարև, հանգէտը կ'ունենայ ակնկալուած նիւթական թէրտրայական յաջողութիւնը, և շատ մը տեղերէ եղած դիմումներէն միմիայն Գահիրէի Ազատասխնամ Ընկեան խնդրանքին տեղի տալով, «Պատուի համար»-ը երկրորդ անգամ կը ներկայացուի 1913 Մարտ 23 ին, կոկիկ գումար մը եւս ապահովելով Ազատասխնամի վախա սնտուկին:

Այնուհետև կը սկսի բանաստեղծեանց և վիճարանական ժողովներու շարքը՝ Մանկապարտէղի Սրահին մէջ. Բանաստեղծեանց այս շարքին, խոսք տանելու կը հրաւիրուին Պ. Պ. Միմաս Մալեան, Յովհ. Սեթեան, վեր. Հ. Խանդամուր, Արա. Հանըմեան, Տաթ. Մ. Շամբեան և ուրիշներ:

1913ի Մայիսին կը հրատարակուի նաև «Գալուստեան Միութիւն» տնուն կիսամեայ թերթին առաջին թիւը, խոստանալից ու շահեկան բովանդակութեամբ: Այս օրերուն է դարձեալ որ վարժարանին նախկին սաները կը կազմեն ու կը ճոխացնեն վարժարանին Մասննադարանը: Բայց մեղք որ դէպքերու բերումով, նոյն տարին Միմաս Մալեան կը հրաժարի իր պաշտօնէն, և կ'ընդհատուի թէ՛ Շրջ. Միութեան պարբերաթիւրթի հրատարակութիւնը, և թէ՛ մանաւանդ, այնքան մեծ ճիգերով և յոյսերով սկսուած Միութեան նոր գործունէութիւնը:

Զ. Բ. Շրջան (1917 - 19).—

Շրջանաւարտից Միութեան վերակազմութեան երկրորդ շրջանը կը սկսի 1917 ին, Գալուստեան Վարժարանի տեսուչ՝ ոգր. Բրոք. Յ. Թ. Գալուստեանի (1864-1934) օրով, Նոյն տարւոյ Ապրիլ 6 ին, Միութիւնը անգամ մըն ալ կը ներկայացնէ Եփր-վանդաղէի ռազմական համալսարանը, հովանաւորութեամբ՝ Ն. Վ. Տիկին Առաքել Կէյ Նուպարի, և նախագահութեամբ Եգիպտոսի Առաջ-նորդ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Գուշակեանի, օրուան հասոյթին կէտը յատկացնելով Միացեալ Որբախնամ Ընկեանի Գեղեցիկ և անա-կնկալ զուգադիպութեամբ մը, ղէպի Եւրոպա իր ուղեւորու-թեան ճամբուն վրայ, հանդէսին ներկայ կ'ըլլայ նաև Թաեւ-րախաղին մեծանուն Կոլինակը, Ա. Եփրվանդաղէ, որուն անվե-րապահ զննատանքին կ'արժանանան օրուան դերակատարները։ Հանդէսը կ'ունենայ նիւթական և բարոյական փայլուն յաջո-ղութիւն։

1918 ին փորձ մը կ'ըլլայ վերհրատարակել Միութեան պար-բերաթերթը, սակայն նիւթական և այլ դժուարութիւններ ար-գելէ կը հանգիստանան Այսուհանդերձ, կը շարունակուին պահ մը պարբերական հանդէս-հաւաքայթներ աւ վիճարանական ժողով-ներ, եւն. մինչև 1919 ի զարնան, աւ կրկին կ'անդամալուծուի Միութիւնը։

Զ. Վերակազմութիւն (երրորդ եւ երկ օրջան) (1920).—

Շրջանաւարտից Միութիւնը երրորդ անգամ ըլլալով կը վերակազմուի 1920 ի Յունիսին, Գ. Լեւոն Թաշեանի տեսու-թեամբ, շրջանին, Գ. Գրիգոր Դարբինեանի, Մեթր Շաւարշ Սեւ-յանքեանի և այլոց նախաձեռնութեամբ։ Այդ առթիւ կը վերա-մշակուի Միութեան Մրազիւր-Կանոնագիրը, և նոր Թափով աւ նոր ուժերով դործի կը ձեռնարկուի։

Այս վերջին շրջանին է ժամանաւորաբար ար Միութիւնը ի-րաւամբ կը լծուի արդիւնաշատ աշխատանքի, հաւատարիմ մնալով իր ծրագրին ընդգրկած արամադրութեանց, և կարե-լիութեան սահմանին մէջ ջանալով իրագործել զանոնք։ Իր գծած տարեկան գործունէութեան յայտագրերը, քիչ բացառու-թեամբ, լի աւ լի կը զործադրուին։ Անդամական հանդէս-հաւա-քայթներ, դասախոսութիւններ, վիճարանական ժողովներ, գրա-կան մրցումներ, ջննական պոսյաներ, հրապարակային հասութա-բեր հանդէսներ, ամսնորեան Թէյտեղաններ, նոր շրջանաւարտ-ներու ընդունելութեան հանգիստութիւններ, եւն. եւն., կը յա-ջարդեն իրարու։

Այս շրջանին է որ Միութեան ջանքերուն շնորհիւ և Պատ. Հոգաբարձութեան օժանդակութեամբ, վարժարանին մէջ կը յարմարացուի վայելուչ հասաքաարան մը, (մանչերու բաժնի վերելք գտնուող նախկին Առաջնորդարանի յարկարաժնին մէջ)։

Գարննալ նկատելի պարագայ մը կ'ըլլայ, այլևս սովորութիւն դարձած ուխտագնացութիւնը, տարեկան այն երախտագիտական այցը՝ Գալուստեան Վարժ. Հիմնադիր Ազա Գալուստի շիրմին ի Մարմինա, զոր կը կատարէ Միութիւնը կանոնաւորապէս ամէն տարւոյ Յունուարի տաղաւարին։

Երջ. Միութիւնը իր անդամներուն բարոյա-կրթական դարգացման նուիրուելէ զատ, իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ նաև Գալուստեան վարժ. նիւթական և բարոյական յառաջդիմութեան, իր անդամական միջոցներով, մի քանի ազգատիկ սաներու թոշակ հայթայթելով։ Միութիւնը կ'որդեգրէ նաև խոստմնալից պատանի մը, Նիլր Իսքի որբերէն Պ. Սիմոն Սամանեանը, որ Գոհիբէի իտալական Լիօնարօ Տա Վիճի վարժարանը յաւախելով, փոյլուն կերպով կ'աւարտէ գծագրութեան և քանդակագործութեան ճիւղը։

Երջ. Միութիւնը սերտ կապ հաստատելով շրջանաւարտ սաներուն և վարժարանի միջև, յաճախ իր աջակցութիւնը կը բերէ նաև Պատ. Հոգաբարձութեան ձեռնարկներուն։ Միութիւնը իր պատուոյ անդամ կ'արձանագրէ նաև Գալուստեան Վարժարանի մէջ պաշտօնավարող հին ուսուցիչները։

Իւր յիշատակելի թուականներ, (մի քանին միայն), Միութեան այս վերջին և նոր շրջանի վերակազմութենէն, յիշենք Տ. Բարդէն Ա. Կիլիկիոյ Աթոռակից-Կաթողիկոսի Եգիպտոս տուած կարճատև այցելութեան առթիւ, ի պատիւ անոր կողմակերպուած հանգէտը՝ 20 Դեկտեմբեր 1932 ին. հրապարակային հանգէտներէն յիշենք՝ Գ. Մնդուկեանցի «Պեգո»ի ներկայացումը՝ 14 Դեկտեմբեր 1930 ին, Շէքսպիրի «Վեմեսիկի Վաճառականը»ի ներկայացումը՝ 2 Ապրիլ 1933 ին, և էն, որոնց յիշատակները մագիքու մէջ թարմ են տակաին ու ձգած լաւագոյն տղաւորութիւնը ժողովուրդին վրայ։

Կ'որոշէ յիշատակել որ Գալուստեան Վարժարանէ ընթացաւարտ սանուց մեծ ընտանիքը, իր մէջ կը հաշուէ չուրջ երեք հարիւր շրջանաւարտ-շրջանաւարտուհիներ, որոնցմէ կան վախճանածներ, արտասահման գտնուողներ և զանազան պատճառներով, Երջ. Միութեան չ'անդամակցողներ։ Անոնցմէ մաս մը, չուրջ քսանեակ մը հոգի, օգտուած են Եգիպտեան Հիմնադրամէն, իրենց ուսումը շարունակելով երկրորդական և բարձրագոյն վարժարան-

ներս Կան ալ որ, անհնազան միջոցներով հետեւած են բարձրագոյն կրթութեանց և զանազան մասնագիտութեանց ու հասած կարեւոր դիրքերու, պատիւ բերելով թէ՛ Գալուստեան Վարժարանին և թէ՛ մեր գաղութին:

Գալուստեան Շրջ. Միութիւնը որ ներկայ անդրանիկ տարեգիրքը հրատարակելով, իր վերակազմութեան իննամեայ խոյ իր, կազմութեան քսանըվեցամեայ (քառորդ դարու) շրջանը բոլորած կ'ըլլայ իբր մշակութային կազմակերպութիւններէն մին ուրեմն այս գաղութին, (ուր համակրական ընդարձակ շրջանակ մը ստեղծած է իր շուրջ), իրեն համար որոշ դեր մը ունի կատարելիք: Իրեն իբր ներշնչարան ունենալով՝ Գալուստեան Վարժարանը, ու իբր գործունէութեան դաշտ՝ անոր շրջապատը՝ ան կրնա՛յ իր գործօն աջակցութիւնը բերել մեր առճամային դատարարակութեան գործին, միանգամայն իր անդամները վարժեցնելով ընկերային ծառայութեան և հայրենասիրական նուիրումի, բաւ է որ ան ունենայ խաղաղ շրջան մը ու զանէ քաջալերանք և աջակցութիւն Ազգ. իշխանութեանց և ժողովուրդին կողմէ:

Գահիրէ

ՄԱՍԻՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՀԵՅԱՔՐՔՐԱՆՈՆ

ՈՐԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԻՐԹ ԵՐԿԻՐԵՐՈՒ ՄԵՋ

Եթովպիոյ մէջ լատինականներու վրայ ի գործ դրուած սրճատութիւնը, կտրելի՛ է աղացոյցը նկատել այդ երկրի ժողովուրդին բարարութեան, իտալացիք արգեօք քաղաքակրթեալ լեի՛ն ժլ և ծթ դարերուն, երբ լատինականներ կ'որձառէին երգիչներ պատրաստելու համար: Գաղը ունէր իր սրճատուած կուրտերը որոնք լատինականութենէն իրենց ձայնին համար: Բայց այն սրճատուած կուրտերը որոնք տնկարոջ եին երգելու, մարդկային ամենախղճալի տարածները կ'ըլլային և առեղ կը չըկուէին Քուրդիա կամ Հիւսիսային Աֆրիկէ ուր ներքինիի պաշտօն կը կատարէին:

Հեւն ծԳ Գաղն է (1878—1903) որ վերջ գրաւ այդ սովորութեան զոր հաղապան ազգեր անկէ իվեր բարբարոսութիւն կը նկատեն:

ԳԻՐՔԵՐ ◀ ԵՒ ▶ ԴԵՄՔԵՐ

“ՄՈՒՍԱ ԼԵՐԱՆ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՕՐԵՐԸ”

(ՁԲԱՆՑ ՎԵՐՖԵԼ)

ՁԲԱՆՑ ՎԵՐՖԵԼ

պէս... միանգամ ընդ միշտ յաւերժացնելու համար աւեր քաղաքի արժէքը. խորհրդանշայ մասնաբաժնեական գիրքը, զէթ այս առիթով, պերհախոս լուսթիւն մը...

Քննադատներ ունինք, որոնք տփա՛ս կը կարգան այն հակառակորդին և ապրումներուն, որոնք հայրենի եղան, և որոնք կրնային գրականութեան և արտահայտչականութեան ու խորութեան համար, Արգար եւ առնէ իրենց տառապանքին մէջ՝ կորուստին համար զոր ժամանակը կը պատճառէ և պիտի պատճառէ: Բայց իրականք լուսին էլ մարիա զգացումին, տաղանքին հասարակութիւնը սահմանափակելու արտաքին երեւոյթներու մէջ: Ձրանց Վերքէլ կ'ապացուցանէ ահաւասիկ որ տաղանքը հպերանութիւն է, խառնումք է, որուն խառնարանին մէջ նեւառած ամէն նիւթ ենթափայ է խմորումի և զարգացման՝ յարմար առթիւ գաւառ գալու ու թեղ լուսնիմ և ամառ կտառացումքով: Արգ, ես չե՛մ ցաւի որ մեր մեն ապրումները իրենց երգիչները լուսնեցան. չե՛մ յառաւատիք: Պիտի ունենանք մեր տառապանքին և ներսնութեանց հիանալի արտահայտչական-պատմիչները... Փչումս չեմ որոնք մը կայ մեր մէջ, փորքը իր կաշիին վրայ կրած մարդիկ, որոնք զէ՛տք

Գերմանացի հրեայ գրողէւ Ձրանց Վերքէլին այս պատկանեց զորքը՝ հայկական տեղայն իրականութեան համար, վերջին մեկ քանի տարիներու ամենէն նշանակելի երեւոյթը հանգիստացու, գրական մարդին մէջ, Մենք (պաշտակաւոր, որ ազատ ենք) ազգային աւետարան մը կրնանք ընել այս գիրքը: Պաշտայ հայերը անպակաս զերհամառամ մը մէջ տրեւ զայն հանգիստաւորա-

է անցնին, չիմա, ասանք պէտք է լա՛ն միայն, Եւ ես կը հաւատամ որ գիւցազներգելու պաշտանք արուած է ուրիշ սերունդներու:

Այս ամառումը հաւասար Ծրանց Վերփելի գերօջ: Եւ պէտք չէ մտնել որ ան երբորդ մէն է: Ու այդ անգամանքով՝ կարող՝ կերտահանը նախընտրելու նշանաւորութիւնն:

Վերփելի հաւասար Սուեփայի ինքնապաշտարանութեան պատմութիւնը, այսպէս, հայու մը աւաթէն կամ տալիքէն աւելի ուժեղ, աւելի խոր հաւատքով, աւելի մեծ յաւատքով, և անսահման մը, որմէ լե՛ս կրնար լյափշտակուել: Լաւկանութիւն, ասմանթիկ լափազանցութիւններ, որոնցմէ զերծ չեն եղած ցարդ այս նիւթը շուտօրէն զուր գործերը, ընդմիջաւ անձանթ են նեղիւնակին: Ան կ'արգարացնէ իր ընտրած յարկըսումը՝ ձերբառապատման: Հայը, իր ստատոկանքով և քաջութեամբ, կ'երեւի հոս իր խառնուածքին հասարակ զարգացման (développement) մէջ, և այնպէս՝ ինչպէս պէտք էր որ պատմութեան ընթացքը չիներ, և այնպէս՝ ինչպէս կը բազմայինք և կը բազմանք որ ըլլայ...:

Պատմական, ազգագրական և վիդառանական արժէքներէն դառ, այս գործը ոչ լ մարդկութեան առջև կը յայտարարէ (révéler) մարդկային էլ մարդիւ հաւատմի տէր ստեղծագործ և քաղաքակրթ ցեղ մը, անոր կենքի և գոյութեան զէմ նիւթուղ աշուր դաւը, նայն մարդկային հաւատմի և քաղաքակրթութեան համար Հայուն մղած ներդրանքը պայտարը, դժելով՝ ներկայի անսահմանակ պայմաններուն մէջէն՝ հայկական ազգային փայլուն նկատառուները, մեկ խոսքով՝ հա-

յու անկասկածի մարդարեւութիւնը...: Այս վերջինը կեղծ չէ հոս: Եւ ես կը գործեմ որ մեն են այն գործերը, որոնց մէջէն հասող մարդարեւութիւնները կեղծ չեն...:

Հասած է որ արուեստի գործէ մը կը պահանջուի ազատութիւն, անկեղծութիւն, ինքնապաշտութիւն, անգործականութիւն և մարդարեւութիւն: Ետեք այս վերջին եղբը պիտի ուզէին թարգմանել ևարցեր գնելու, բայց ևարցեր չլուծելու ստանկութեամբ: Ասոր քով եթէ աւելցնենք, ինչպէս կը փոփաքի Գ. Միխայիլեան, որ արուեստը նաև ստատիստիկական, պրոպագանդիստիկ և վերայինակ պայմաններու մէջ վերադարձութեան ևարց է, — կրնանք Վերփելի գերօջ արուեստի երկ հաշել:

Ըսի որ Հայը հոս կ'երեւի իր խառնուածքին հասարակ զարգացման մէջ: Բայց ոչ իր հասարակ զիմագծով: Առկա պիտի խաթարէր գործը: Հեղինակը, հաւատարիմ իր ազատութեան, զորդի նեղիւնակութեան, Հայուն զուր ստանկութիւններուն և ազատամտայ սահմանութեան քով, անանց դուրս ելլելու անցաւար. ձերս շրջագիծէն, հաւասար հայ մարդուրդին մէկ կարեւոր մասին փոփոխութիւնը, որ կ'արագացնէ աշխարհ, նախընտրէ և անձնաւորացութեան կեանքը ներկայացնէ դատաւարութեան և դատաւանութեան մանրէին նաւահանները հայութեան ներս: Զի՛ք քաջաւոր ըսելու որ յոմախ նակասազրապան են և լատառես, ու Աստուծոյ ազատիւնով՝ քան թէ մեր խփական ոյժերուն: Առկէ՛մեր ոյժերը զարգացնելու անընթացականութիւնը, որ կը ցցուի ընթերցողին առջև: Վերփելի, անանց մանրամասնութեան մէջ

մանելու, յաջողած է առ թուրքին բարբարոս և քանդիլ ձեռնառնելը՝ ևսկադրելով զայն Հայուն քաղաքակրթի և սահմանադրածող ուղղութեան: Վերջելի բազմանքը, ևայ ժողովուրդին համար, լի՝ նմանիւ հայաւեր-բե-կակներու բազմանքին...:

Ուղանդակութեան մասին այս քանի մը ընդհ. ազատութիւններէն վերջ, կ'ուզէի նախատել թէ էջեր կան, որոնք ևսգե-կան վայելքի և նշմարիտ միութեանքի առիթ կրնան հանդիսանալ հայրենասէր ընթերցողին համար: Գը զգաս որ հպարտանքի որոշ ուղիք մը կը բարձրանայ մէջը և կը պարուրէ հոսթիւնդ, առանց քեզի առաւ ազգայնամուլութեան աղետաւոր զգացումը, որ Հայը երբեմն կը գործնէ մեծամուլ, ամբարտաւան և անասնելի...: Գերմաներէն գիացողներուն համար՝ լաւ է բնագիրը կարգաւ: Հայերէնի թարգմանութիւնը, որ շատ յաջող կերպով կատարուած է Երուսաղէմ Տէր-Անդրեասեանի կողմէ, մերթ ունի անհար-

թութիւններ, խորթութիւններ, որոնք՝ ոճի ինչ գարնամեջներու և խրթնարանութիւններու նման՝ կը գծաւարացնեն ընթերցումը: Գնահատելի է Տէր-Անդրեասեանի կատարած աշխատանքը. և կը կարծեմ որ այս փոքրիկ գիտազութիւնը ոչինչ կը պահանջէ անոր արժէքէն, ոչ ալ կրնայ թարգմանիլին գիրազգացութեան ազա-նաւ:

Վերջելի գործին մէջ եթէ կան սխալ և անհիշող գառաւմներ՝ ես կը ներեմ, զգալով ճշդիւնակի նախաքին զօրութիւնը մեր ցեղին վաճառութեան, և անոր սիրոյն մեծութիւնը մեր մշակոյթի բարձրութեան համար՝ իր զբոյժին զրեթէ բոլոր էջերուն մէջ:

Գաղութեան մեղկացած շի-ղը պէ՛տք ունի նման գիրքերու: Այո՛, մենք պէ՛տք ունինք Ուր-ֆույի, Այնթապի, Ե. Գարակիսարի՝ ալ գեղարուեստակա ներուստա-տաններուն:

Լ. Ժամկոչեան

“ՅԱՐԱԼԷՋՆԵՐՈՒ ԴԱՒԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆԸ”

(ԵԱՀԱՆ ԵԱՀՆՈՒՐ)

Ուսմթի մը պէս պայմեցաւ Եանան Եանուարի անունը՝ առաջին վեպով մը, ճնանանքը առանց երգիչի, ուր կար սէր, արկածախնդրութիւն, տառապանք, յուսալքում, մոռնում և անզանդ, բոլոր նահատներու վրայ: Անազանդը մանաւանդ՝ ընկերկող արմէքներու...: Ու որքան ալ պղծաիկ ըլլար այդ վեպին լրջանակը, ևս արժանապարտած էին մեծ ապրումներ, ևսգեկան խորունկ ցնցումներ: Հակառակ դար-

ժողութեանց արագութեան, հակառակ քլաթիւ ներսներու հուսակումին, ճնանանքը... գնեցանի գործ մըն է:

Եանան Եանուարի երկրորդ գիրքը, ճարտալեզներու Դաւանանութիւնը, կը բովանդակէ ասորբեր նիւթեր, և կարելի է ըսել՝ բաւարովին ասորբեր սեռի: Ճշդիւնակը, որուած յաճախ բոլոր պայմանագրական գաղափարներէն որոնք նախապաշարութեան պիտի կուսէին, կ'ուզէ քիչ մը

ծիծաղել մարդաց և աշխարհի վրայ, Ռայց Եանուարի ծիծաղը հասունացած չէ, և չի զգար թե այդ ծիծաղը երբեմն կը վերադառնայ իրեն կամ կը ցնցե իշախարհը:

Այս հասարակ կրնանք գուշակ պատմական քննարկում համարել մը: Առաջին հարցը, Առաջապահան Ենթադրել, *cum unguem* (banal) մարդաց և գեղարվեստ պատմական է, աշխարհը կերպով ուղղա՞նք: Երկրորդը, ճշտանքին Եղբայրը, որ Ամենքս պարբերաթերթին մէջ հրատարակուեցաւ Վարդապետեանց վերահարգով, կը խոսի գին մը մասին և ծաղրուող տաւադիրն մը վրայ: Զէ կարելի եղբայրացեալ թէ այս կինը յետաճողութիւնն է թէ աշխարհումը: Եանուար մերթ աշխարհ և մերթ այնպէս ցոյց գաւառայայն, Վրաստանութիւն, խոստութիւն և իր բացարձակութեամբն իսկ աշխարհ ինքնազոհաւորութիւն մըս այս հայտնիին (իմպըն հայտնիին): Ես դռնէ չկրցայ հասկնալ թէ հայտնիին համար միշտ ճշմարիտ աշխարհի գոյնն է թէ անցող Եանուարը՝ առաջ պատմականը գծելէն վերջ աշխարհ մը, առաջին էլին մէջ, ինչպէս չի հետեւի իր ծրարին: Ընթերցումը աւարտելով կը համարուիք որ հեղինակը հակառակութեանց մէջ է: Այո՛, կարելի է արգարացնել առիկա, եթէ ամէն հակառակութիւն արուեստ է...:

Ամենուկ մը տարեցեանքում մէջ, երկու գրաքննարկ առարկան է: Անոնց նկարագրերը, անոնց զբաղումները, բարքերը: Եւ պարբերականները, և անոնց շրջանակին մտայնութիւնը, — առանց շահական են: Կերպարական իրը՝ պիւնյալի թուղթ մը, Ինքնազոհութիւնները ինչպէս աւելորդաւորութիւններով ծածկել, ապաշին, Այս երեք պատմական քննարկ,

որոնք գ'անցնին Պուլսոյ մէջ կամ շրջակայքը, կարելի է, ընդհանուր առմամբ կ'ընել մախալութիւն: Եանուար արդարեւ չի ելալ վարդապետէ, եւ չի թէ աշխարհէ քննարկարարութեան իրենք զերեւեք ընթերցողին: (Գէտք է չի ընել հետեւին...): Եւ Սուրենը, որ բացառութիւն մըն է) Սուրեն, անոնց շուրջ հիւստանք ծածկելութիւնը, զոր իրեն հիւստանք գ'առնէ անցնել հեղինակը, կը հարկ տնային արժեքը և կը ցրուէ ուղղարարութիւնը: Երկրորդական մարդաց և իրերուն շուրջ լուսն յարգ, միացած հիմնարկ փորձին, կ'աղհատէ լեզուն: Ամենքս հետեւին... Եւ վարձուած էինք լեզուի գեղեցիկութեան մը, պատկերներու ամփոփ և հոյս յարգարարութիւն, հաւաքաբարարութիւններու, ու հարազատութիւն ինչեւապիսի գիտարարութիւն: Մինչդեռ նորութիւն բերելու մարմալը ծածկած է հոս ամէն ինչ:

Հասարակ լուսարար կարող իրեն պատմականք, շուրջորդն է, Վերադալ մը, իր երկու հիւսերը և զանազան գեղարարութիւն: Մինչդեռ առաջին երեք գրութեանց մէջ հասարակ թագուէ ողորդարարութիւնները մնացած են ամբողջ, հո՛ւ, հայ գաղթականներու, փառքի ինչպէս արեւելքներու գաղթութեան կը ցուցարար գեղեցիկութիւն: Եանուար զգացումով կը գծէ ահաւորութիւնը այն ողորդական անշարժութիւն, որ հայտնական արեւելքի հաւատարմութիւնն ու ողորդականութիւնը կը զատէ արեւմտեան աշխարհի հակառակութեան թերեւորդ գրաւորները շատ քան չեն կարեւորեցր զարձակ արժեքէն: Գաւառայի հայը իր գեղարարական անաւոր, կ'աղարար

պանքներուն մեծագոյնը, ընտելանալու համար միջազային արարքներուն։ Ու թափառումներ անվերջ, անխառն զուգային, և անխառնութիւն...—

Եւ նախկին գոյրապետը... քիչ յետոյ սկսաւ երգել իր երգեցողութիւնը, նախ մեղմ ձայնով մը որ սակայն լուսավոյճութեամբ։ Սկսաւ երգել իր Տէր Ողորմեան, արեւելացիներու պէս զուարթ երգերնէն, ձայնը գոգգոգանալով, և աշխատանքը լեցունեցաւ խոր յաղաւտով։ Վարպետը լէր լար իր անկումին վրայ — Տէր Ողորմեան է որ լաւագին է։ Վարպետը լէր ազաւեր հեռանքին, երկաւարներուն — Տէր Ողորմեան է որ պաշտապան է։ Խաչար արցունքներ հային — բայց հինգած հոգորդն է յանցաւորը։ Տիրան ալ հետեւեցաւ մարգուն, և բնաւ լնայեցան մեկզմեկու...։ Մանկուր եթէ ուղեր կրեար մեկ տարազով վեղ մը շինել այս պատմութեանը, վանելով անկէ անշուշտ, ծիծաղելիին տիրապետութիւնը։

Առթաթիւն, հիւսիսաւարներու մեկ պանդոպին անունն է, Գրեկեան լեռներուն մէջ։ Անիկա նաև պատմութիւնն է, հա, անոր բնակիչներուն։ Կամ գըրաւոր մը, եթէ կ'ուզէք։ Եւ այնպէս կը կարծեմ որ ենդիսակին արտին ամենէն մաս կ'որոն այս է, ինչպէս վերջին կ'որոն՝ մաքին։ Մենք ալ կը գնենք հա մեր բարեկամութիւնը, որ կ'արեւելեանութիւն մը լինի։ Կեանքն է որ իր քմայքներուն ամենէն նորերը կը վերապահէ այստեղ։ Այս պատմութեան մէջն ալ կան հետեւներ, հա ծիծաղելիին ընդմիջ փախուստ առած է։ Եւ կայ սղորդականը, խորանկ։ Հիւսիսեղերը խորի զիտեմ եղեր...։ Մանկուր անկ անկ կը քերտապանք

ինքզինք, երբեմն ալ զարեւելով պատե պատ։ Վերջին պարագային՝ կամաւոր կ'զգրեմք այս կից լնէք կրեար անտեսել։ Հա Մանկուր ամբողջովին գիտում է զարեւել։ Դասել լուսեր ան։ Հա համակ զգացում է։ Յի վերլուծեք սակայն, և հիշ կ'ընէ լյուսիւի, Միայն՝ թող առած է որ իր սիրտը, որուն կը փափաքի առ իմ, իմ հետ կ'զգէ մը, ծփայ ուրիշներու վշտին առաջանին մէջ։ Մանկուր կը սիւն մարգիւղ, միեւնոյն ասան կը խլւայ անոնց վրայ։ Ու մեկէն զուր զաւրով այս ենդիկան վաւառական։ Եւ թիւներէն, կը բարձրանայ վեր՝ ինքն իրեն հետ, ինքն իրեն հետ լաւ անշուշտ։ Գեւք է անկի բարձրանալ, իր հետն ալ վեր։ Եթէ կամք կը պահի, անշուշտ իր պահի անփութութիւնը կամաւոր...։ Առթաթիւն իր ինքնապահութեամբ կը փայլէ հատարին մէջ։

Երկր մը անուշ սիրտ, ինչպէս որտեղ պատմութիւն մը։ Բայց՝ ա՛խ հա ծիծաղելիին, որուն անքան կը կ'անի Մանկուր։ Յեղային անգրեւանկան արժէքներու վերադարձը հա է։ Մանկուր, որ, իր նոր միջազային ազգեցութեան սակ մերթ իրաւացի, յաւախ անիրաւ մեղադրանք ունի հայուն համար, այստեղ կը խառնովանի անոր բախարաւորութիւնը, զիտեմութիւնը, խնամաւորութիւնը, զանգաւորեան սղին, վերջապէս՝ աշխարհութիւնը, այսինքն այն բանը որ մարգուն կուտայ առանկ լուսով մարգարային գիտարեմ և նկարագիր։ Այս պատմութեան լեզուն, բազմաաւարտ անկի խնամաւոր է։

Անշուշտներու Դասականութիւնը, որուն անունով մ'զգրաւում է զիրքը, անտեղ մը ինքնախառնութիւն — փորձ (cassal) է։

կամ, քիչ լափով, հաշկան մտնեֆեհաւ: Ալ չուած աղու, աւաքեկած աղուս զգացումներն հ մըսածումներ, անծանօթ ծնունդով հ բնաւըջումով, մէկէն հը խուսեն կեցրան, հը բախին իրարու, հը խառնուին իրարու, ու հը դիմեն սեղ մը, կ'ուզեն գիմել սեղ մը, գանել ուղի մը, հաւանարար գեղի խաղաղութիւնը այս ալեկած հաղիին որ հը կ'ուզէ շամբարում, զիմ անուշա շամբարում էն հը կ'ափաղէ ան պատուխանելով սղիի մը ձայնին որ այսպէս հը խօսի: Երուր լուկաներուն վրայ ծախու ելած սղեւսիւները սեռայ: Ձաննք ձեռքէ հանած էիր հ ես սեռայ: Եսկաներուն վրայ ծախու ելած քու խաղաղութիւն իրարերը սեռայ: Լուկաակ ասոր, իր հաղիին հանաւարումը (canalisation) փնտաղ այս աղան կ'ուզէ աղբիլ քանի որ չէ՝ մեռած, սիրել, այսինքն գեռ խանգաղառիւ ու ժպիւլ: Վանդի այսը հը ծնի լուսաւոր թէ մթին համբէն, քրքիլի մը մէջէն թէ հեկեկանքի: Ե

Անարաւելներու Դաւանանութիւնը ալ խառնայեացքն է երիտասարդ հ զորագէտ հայու մը, որ իրականութիւն մը հը ներկայացնէ: Իր ազգին հակասաղբը, անոր մտանգութիւնը, իր մաղովուրդին զրահանութիւնը հ անոր սերը Եանուրը հը բարձրացնեն որոշ սեղ մը: Անոր հաւատքը: Էայ՛, սերը հաւաղած է մեր մէջ, բայց չէ՝ անհետացած: Եայ՛ը հաւաղած է մեր մէջ, բայց չէ՝ ցած: քած: Անոր խեղճը: Անհրաժեշտ չէ հ միշտ կարելի չէ մեծ

ըլլալ: Բայց միշտ պէտք է հ կարելի է սիրել: Սիրէ՛ զարձեւու հ յառաջանալու համար, սիրէ՛ սիրելու համար: Ե

Եանուրը զփռէ է սովայն ինքն իրմէն, հակառակ որ զորացած է այս հաւատքով հ այս խելով: Աւ կ'ընդունի զիր սովութիւնը, իր ուրացումներն ու սուսը, քանի որ յարաւելները զաւանանած էին հ ինք պարզապէս մարդ էր: Այս փախուստը, այս ընկրկումը անոր համար թերեւ չոր զրահանութիւնը զեղեցիկ բայց զէշ բան մըն էն, ըլլալով միշտ արուեստագէտ Եանուրին վերջին հ ապանով ապաւենը՝ վտան ներքին խաղաղութեան... Ե

Անարաւելներու Դաւանանութիւնը զրքով Եանուր լուկեայն խառնումներ հը ստորագրէ: Կ'ուզեմ որ ան իր հարուստ հաղիին հ զարծող մաքին նարութիւնները երիտասարդ զրահանութեան ընծայելէ լզաղբի: Եը հաւատամ որ կաշառքի փորձեր, միշտիկեալ հասարակ հ փուռ զեղքեր պիտի չկրնան ազգել անոր արուեստին: Եւ ինք միշտ պիտի գիտնայ թաւ իր բարձրութեան մէջ, ու պակել շնորհալի տիպաբը զոր զրահանութիւնն իրեն կուտայ իրեն վարձը: Ե

Անարուստը խորունկ է կրօնքին պէս: Թերահաւատները հը սղաննեն զայն կ'ըսէ Օլադան: Ես կ'ուզեմ աւելցնել:— աւելի զէ՛շ (tant pis!) անոնց համար... Ե

ԳՐԻԳՈՐ ՄԽԱԼԵԱՆ

Անցնող Ապրիլի Յին Գահերեկի
հայաթինը սղաց մահը կրթա-
կան վտանգավոր մշակ Գրիգոր
Մխալեանի:

Իր մահաւան անակնկալ լուրը
մեծ յուզումի մասնեց մանաւանդ

Գրիգոր Մխալեան

քաղաքին Ազգ. վարժարաններու
Ուսուցչական մարմինը որ առ-
կաւին քանի մը որեր առաջ Գա-
հերեկի Հայ Ուսուցչական Միա-
թեան հոգմէ և ի պատիւ իրեն
առքսուած թէյսեղանի մը ըն-

թացքին իր ներկայութիւնը կը
վայելէր հաւայտով:

Անցնող սերունդին պատկա-
նող կրթական գէմքը զոր կրցաւ
ըլլալ Մխալեան, ուսուցչի իր
բացառիկ առաքինութիւններով,
ներկայացուց իր պաշտանակիցը
Պ. Ղազարոս Նահապետեան խիստ
գեղեցիկ հոռով մը:

Երուրեանի շունչին տակ մեծ-
ցած, Պ. Մխալեան եղած է ուշիմ
և խոստանալից աշակերտ մը որ
ուսուցչական ապարելը ընդգրկ-
կեց իր երիտասարդ տարիքին
մէջ ինչ Գարսիզակի Ազգ. Մու-
շանեան վարժարանին մէջ:

Վերը Արմաշի գոգեմիւսքը կը
կազմակերպուի նոր հիմերու
վրայ, Մխալեան կը հրաւիրուի
հան և կ'աշխատակցի Օրմանեանի
և Դուրեանի՝ ստանձնելով գիտա-
թեան դասուսանդութիւնը:

Վեր գործունէութեան ամենէն
բեղուն և երկարատեւ շրջանը
կ'ըլլայ սովայն Գարսիզակի Ամե-
րիկեան վարժարանին մէջ առ-
ջուցած իր տարեւեցութեւնը տարինե-
րը: Հան Տոքթ. Յէմպրոփի հովա-
նիին տակ, բունկալութեան ա-
մենէն սարսափելի շրջանին մէջ,
հայ աշակերտութիւնը կ'ուսանէր
ազգային սղով:

Մխալեան ունեցաւ իր շատ
շունակելի գերը ազգ. կրթու-
թեան գործին մէջ: Սիրունեցաւ
հան և բոլոր աշակերտները ի-
րենց հետ տարին լուսաւոյն ապա-
ւորութիւնները իրմէն:

Ազգ. կեանքը շատով վրդով-
ուեցաւ սովայն ու ժողովուրդը
բունեց աքսորի նամբան, վարժա-

բանը փակուեցաւ ու բաւրը ցաւով բաժնուեցան քայքայուած այդ յարկէն:

Այդ շրջանին է որ Մխալեան հաստատուեցաւ Եղիպատս ուր ստանձնեց Գալուստեան Աղբ. վարժարանի տեսչութեան փափակ պաշտօնը զոր վարեց երեք տարիներ աւելցնաւ:

Վեր յաւերդ հանգրուանը եղաւ Երուսաղէմի ժողովուրդապետութիւնը:

Գ. Նաւագետեան վերջացուց իր խոսքը ըսելով՝

Վի՛նաւքեմ այս առթիւ վեր առնել լատաստութեան այն գեղեցիկ ոգին որով Գ. Մխալեան գործեց մինչև վերջ և իր առաջնորդը եղաւ իր ուսուցչական և հանրային կեանքին մէջէն: Այդ լատաստութիւնը արգիւնքն էր այն ներքին գիտակցութեան զոր ինք ունէր իր ուժերուն վրայն:

Ու, խոսքը ուղղելով յարգելի ուսուցչին՝

Վնաւք կրնաք եւս նայիլ և ձեր համբուն վրայ տեսնել շատ գեղեցիկ յաջողութիւններ: Այս գիտակցութիւնը բուսական մեծ բան է ուսուցչի մը համար, վստիկ ոգեւոր է ըսել թէ այդ հաւայքներն են միակ վարձատրութիւնը այն գեղեցիկ առաջադրելին որ դուք ընտրեցիք:

Գալ. վարժարանի նախկին անօրէն Գ. Նեւոն Թաշեան, վեր առնելով ուսուցչական առաջադրելին մէջ Գ. Մխալեանի ազանգոված վարկը, Վրժուար է, ըսաւ ան, մեր առաջադրելին մէջ պակել անուն մը որ մաքուր ձեայ բաւրովին: Ուսուցչական առաջադրելին մէջ Գ. Մխալեան ձեռք ձգած է այն՝ որուն կ'ուզենք մենք ալ հասնիլ:

Գ. Յ. Նալբանդեան, վարժարանին ներկայ անօրէնը, մասնաւորապէս վերջ նիւթական և մաս-

նաւանդ բարոյական այն ճշգրէտագը որ կը ստեղծուի ամէն տեսակով որ հայ ուսուցչիներ քով քովի կուգան, յարգելի հիւրին ակնարկելով՝

Վեր առնելն հառապայթած է ըսաւ ան, խանգովառութիւն և զարծի ուժ մը որ վարակած է իր պաշտօնակիցները, բան մը որ առիթը ունեցայ ի յայտ բերելու կարգաւով տանեալութիւնները վարժարանին մէջ իր շրջանին տեղի ունեցած ուսուցչական ժողովի նիստերուն: Իր պաշտօնակիցներուն շարքին, Հեղինակայնայ Նալբանդեան Աղբ. վարժարանի անօրէն Գ. Գ. Տիւրգիւրեան մասնաւորապէս մեծարանքի այս գեղեցիկ արտայայտութեան վրայ որ տեղի կ'ունենար հանգիստուար այս հաւաքայթով շորովհետեւ մեր միջավայրը ոգեւոր ունի որ հայ հասարակութիւնը գիտնայ թէ ինչ գաղափարապաշտ կերպներ կը պահուին իր մօցին մէջ:

Կարելի էլ լուս առնել իրողութեան մը վրայէն որ աւրախար է և մասնաւոր յաւաքիչ: Մեր Աղբ. իշխանութիւնները որոնք անդադար կը գծուին հայ գործերին հանդէպ մեր ժողովուրդին ցուցուցած անտարբեր կեցուածքն, ունիլ կ'ընեն սակայն քաջաւերելու և վարձատրելու համար այն հաղաւթեղ ուսուցիչները որոնք իրենց կեանքին միակ իտեալը ըրած են մեր ազաքը աղբ. դատարարականութեամբ սփռելու որդաւան գործը:

Տրուած խիտ աննպաստ և գծաւարին պայմանները որոնց մէջ անոնք կը մաքառին ու կը պայքարին մինչև իրենց վերջին կորովի շունչը, կ'աղնուացնեն անոնց գիտադրիչը մինչև կերտացնելու առաքիւնն:

Վեր մէջ նստայ տեսակ մը կերտ, էշմարիտ գաղափարապաշտ

մը, իսկալիսա մըն:

Այսպէս արտայայտուեցաւ ներգիտներէն Յրոֆ. Տ. Պէլլերեան որ Միտլեանի գումանկեալեան շատ մասնէն հետեւելու պատենալթիւնը ունեցած է:

Ամբիւս իր լսփն ու կշիռը չկորսնցնել իր գործին ամենագումարին պայմաններուն մէջ իսկ ու ըլլալ պատուական հայր մը հանգեղ իր աշակերտներուն, այս եղան է իր լուսազոյն իսկալը:

Երբ խոսքը Միտլեանի կը արուի, յարգելի ձերանին իր ազատ նայուածքը պատշենով իր շուրջը ու յազուսով լեցուն համեստ ու ծանր լեւուսով մը կ'ըսէ՝

Անթանառն տարի ուսուցիչ եղած եմ անընդհատ: Խորհրդաւոր հմայք մը գտած եմ անոր մէջ և մինչև այս տարիքս հաւայտով Պարսկա եմ աշակերտներու մէջ: Դաստաւան է որ զիս ապրեցուցած է և իմ աշակերտներս են որ զիս մղած են գործն շարունակելու: Դաստաւանը ինձի հանգեղ ներշնչումի մեծագոյն պատճառը եղաւ: Կապուելու այս յարկին:

Անոյ ուսուցիչը իր կեանքին վրայ խորհելու աւելի պէտք է խորհի իր գործին վրայ ու պատարաստի այն գահալթեան, սիրոյ և համարեալթեան կեանքին որ ուսուցչութեան գործն է:

Ամբիւս մարդիկ աւելի կը յաշտուին քան յաւանդեալ: Տղան առաջնորդելու միակ պայմանը զայն սիրելն է:

Ամբիւսը յայտնած եմ յա-

նախ թէ ինչպէս ուսուցիչ կը գտնայ այս ազգը: Մեր ազգը բուրովին բաց պահած է գուռն այս ապարելիքն և կը դարձնայ երբ պահանջուած արդիւնքը չի ստանար երբեմն:

Անոյ ազգը երկու պաշտենայի պէտք ունի, քանանայի և ուսուցիչի: Ետտ անգամ կը պատահի որ անարժան մարդիկ գրուեն այս պաշտենայը և այսպէսով արժեքաւորներուն վարկը իջեցնեն:

Անկարագիրը լինել մեր ազգ, այս պէտք է ըլլայ գաղութաւանդեալ գաղութապետներէն զորեք որ մեր նախնիքներէն յանձնուած է: Աստուծոյ արքայն անոնք որ կը գործեն ուսուցչութեան ապարելիքն մէջ կը սիրեն զայն և կը նկատեն զայն պարզապէս հայ նոր սերունդը կրթելու և ազգ. նկարագիրը ազնուացնելու ծառայող միջոց մը:

Ամէն ուսուցչի միթարու թիւնը ըլլայ իր գործին պատիւին մէջ տեսնել իր անձին պատիւը:

Անոյ յարգանքի ցոյցը ուղղուած կը նկատուի աւելի ուսուցչութեան քան իմ անձին:

Յարգելի ձերանին այս խոսքերը վերջինը պիտի ըլլային գործադրութեամբ: Արդարեւ երկու շարաթուան կարճատև հիմնականութենէ մը յետոյ, յաւեալ կը բաժնուէր ան մեզմէ, իր ետին ձգելով ազգի որ պարգաներու, աշակերտներու և պաշտենայիցներու հետ բազմութիւն մը:

ՔԵՐԹՈՂԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏԻՆ ՎՐԱՅ

Միշտ նորութիւն կ'ա՛յ քերթազան ճակատին վրայ, նախաստանի թէ Սփիւռքի մէջ: Կարելի է նորիսից ըսել՝ չափազանց նորութիւն: Մեծ մասամբ անհոգ: Ո՛ր բաներ են հրապարակ գրաւորները, սակայն, Կ'արժէ յիշել նաեւ նախ, որոնք այս բանին սակ չեն իշխար, ըստ իս:

Նա ա՛յ փարիզէն, թիւզանք թափալեան, որ անձանոթ մը չէ երթաւորագր գրողներու աշխարհին մէջ: Անոր վերջին գործը՝ «Արեւադալ» բանաստեղծութիւններու հաւաքածան կարգաւորվ էր ստանանք այն ազատութիւնը թէ քերթազը զարգացման ազանով շրջան մը կ'ապրի: Որքան խորք, նայեցան և արտայայտութիւնը կը մասնեն անհանգիստ հոգի մը, որ կը անշուշտ, կը մզաթի բռնէ:

Եւ զորս չի կրնար որոշապէս պատկերացնել իր տեսողութեան առջև: Որովհետեւ որդիներն ուրիշներ, Եւ կը հաստատւաւ կը հաստատեն որ արեւմտեան կարելի է սպասել ա՛յն ինչ որ պետք է մեր որդի Թաքա՛ն գրականութեան համար:

Տեղի անձկութիւնը թոյլ չի տար աւելի ըսելու: Թափալեանին համար, Վաստ'ն եւս որ' ան ալ որ մը պիտի փրկուի իմիջիւ մէջ սառնայելու այլեւս թիւ մը սովորական գործող փորձերէն:

Միթէթափանք, սակայն, հան է որ մասյլ գիծը աւելի թիւ է, կամ, միւսը (որ կը խանդավառէ մեզ) աւելի զօրաւոր է նաեւ...:

Նմայլ մը իր բանաստեղծութենէն.—

ՀԱՆԴՐՈՒԱՆ

Քիչ մը դադար...

ա՛յ դադար...

պայտահե՛ն այս յոգնեցան մեր երակներն ու հոգիք: քզր/ջուած մեղ/հեղով, ժամանակի՛ մը համար ըղայ դադար, սրբութի՛ յանժամական շննդեռու մոլեգնութիւնն իմ/նակալ:

Վասութիւն չի՛ կամ փախուս:

յամսոտութեամբ սուգեցան մեր մարմիններն արիւնն շնայններուն, պայտահե՛ն, ու երկաթէ քիւնու յանժամական քախուսին:

Քիչ մը դադար...

կը կրկնեմ,

բաւանդու համար դեռ անհրաժեշտ ուժը ետ հոգեկան խոր ծագերէն:

Եւ իմացի՛ք,

արիւնի ջերմութիւնը մեր դեմքին

ու շարժի՛ր քաղաւանդն իմաստութեամբը գի՛նուած պիտի մեկնիմք չափաին

շախդներէն փրշապաւս.

...Մեր ֆաշերուն առջեւ դեռ
անկարելի գրոհներ.

Ու, հնդեղի մը վերեւ՝
ապրտածէ ֆաշաֆներ
խուճապահար ու աւեր մեր ալֆերուն կը քացոյին,
կը տարածուին, կը շննան...

Ո՞ր, իմացե՛ք, դեռ երկար
լեռնաշղթայ ճամբաներ պիտի պարզեն թեւն իրենց:

Ու վազը՝ զո՛հ մը վերջին... .

Վազը՝
պիտի քաճորանա՛նք
նորիզոնի
ճամբանին:

Մ. Իշխանը (Պէյրուսէն) իր
աճունքով Երզնէ կառավարող հազար-
մասն բանաստեղծի մը ազատ-
ութիւնը կը քննէ: Եւ կը հարձեւ
թէ իր շունչին աւագնութիւնն ու
լեռնութիւնը՝ որ մը պիտի հասնի
աւելի նշարքի ու մշակուած լեզուի
մը: Երբ նկատուի առնչեմք որ ամ-
բողջ գիւղացիները չունեն լեռնա-
նէ, և աւեր իւրաքանչիւր էլիին
վրայ հայկական գրքով մը կայ որ
կեղծ լէ, կ'ընդունինք որ քեր-

թողը աղքատ լէ և ապահով առ-
գարեղ ունի: Գործի, խանգա-
վածութեան, լուսառեւութեան,
աշխատանքի և պայքարի հովե-
րը, որոնք կը փշին Մ. Իշխանի
գրքէն, սիրով և համակրանքով
կրնան լեցնել ընթերցողը, ա-
նշոյց մէջ առնելով յարութիւնը
ցեղին, յանքաւորութեան հայկա-
նեմն ապրին:

Նայեցէք թէ ի՞նչ կը խոս-
տանայ մեզի բանաստեղծը...

ՎԱՆԱԴՈՒՄԱՆ ՏՈՒՆԸ

Պիտի կերտե՛մ ես կրկին ֆեզ ֆերքուածի մը նման,
Տուած մեր հին ֆաշերուն քոցի շաղախն առիւնիս.
Պիտի ժայթքիս լուսագեղ դուն ինչպիս նո՛ր, անմահ Բան՝
Պանդուխտի սնէ օրերու երկունքին վերջ տանջալից...

Հողին վրայ հայրերուս, ուր արեան տաք մո՛ւլիս և դեռ՝
Պիտի կերտե՛մ ֆեզ գիւնով, անյագորհն, ֆար առ ֆար,
Աշխուս մե՛ք՝ շատերո՛ւ շերտ կարօտներ վաղախն
Ու թեւերու՝ ուժն անքողը հայ հանճարին շինարար...

Դուն յաղթանիս ու հպարտ պիտի ըլլաս կեանքին դեմ.
Հովն ու արեւն հայրենի պիտի հասակըդ գրկեն,
Կունկնկներու երաններ՝ անպերուն հեռ լուսագեղով՝
Ազատութեան երգերով պիտի ճախրեն վերեւին:

Պիտի կանգնեմ քեզ իբրեւ կենսագեղուն յուշարձան՝
 Հնուն անքաղ կորսութեամբ մեռելներուն իմ բոլոր.
 Բու մեզ հանգչիլ պիտի գայ անոնց հոգին անկայան՝
 Ետք հոն ընդմիջ թաքսիս արեւաշող կեանք մը նոր...

• • •

Անկախ գեւորներու վրայէն
 չի քաշեր ու երբ-բոք, Սարգիս
 Սահակեանը, մեր քաղաքէն: Իր
 ծնեղազայրին առանց մկրտե-
 ւած իր զիրքը զնա-բաժնէն՝ ա-
 նաչ քերթաւորներու հաւաքա-
 ծայ մըն է: Քիչ մը՝ ամէն բանէն,
 բռնառեղծներու յառաչ բոլոր
 յայդերէն: Անհաւանքը աւելի
 շատ, ինչ հանրայինը բացակայ:
 Յեցող նորաւթիւններ չէ բերած
 Սահակեան. բայց գոհիկ է խեղճ.

ուած արեւնաթի մը հաշիւը գու-
 առայ մեղի: Բռնառեղծակներն
 մտին կարելի է քիչ մը ցած ձայ-
 նով խոսիլ, սակայն սառնաւա-
 րին համար իր խղճմունքինը
 կրնանք իր մեծազայն առաջի-
 նաւթինը նկատել: Հաւասար սր
 նեղ են իր քերթաւորներն սա-
 ժանները, Սահակեանի շուշիւն
 շերտաւորինը համակրելի է: Ան
 սա՛ լեղծը գրած է.—

Ի Ղ Ձ

Անտառ մ'ըջար սա պողոտան քաղածը խոր,
 Կորսախալ կաղնիներով հագարաւնայ,
 Որո՛ր մոլոր կաժաններով լլոթին ու խոր
 Աւ շնունային քուրումներով հոգեհրմայ...

Աւ սա պղտը, հիւծող խորամն՝ ուր կը սողայ
 Զուրմ՝ ըջար լին մը պաղպաղուն, անխալիկ՝,
 Ծառներուն մեջ քաղներներն՝ աստղ ու փոստուայ...
 Եւ անցողներն ալ՝ օղակո՛յշ, այծեան ու վիթ...

Աւ քարձաւորն շիններն հաւաք ըլլային լն՝,
 Անշափելի խոր անդունդներ՝ մայր ու փոխոց,
 Աւ խուցս ըջար լուս քառանկա մ'անկերն ի վեր,

Անկերն ի վեր, կախարդախա՛ն սարերու ծոց
 Ուր քաղիին այս գեղեցկախա՛ն ժրխորդ քայն՝
 Հանրոյրի պիտի՛ թո՛յլ սուսալին մ'ըջար միայն...:

Սահակեանին, ինչպէս է միւս
 երիտասարդ բռնառեղծներուն
 խոսքին մէջ՝ գուցէ խոստում-
 ներ գտնել: Խոստումներ՝ առանց
 յաւակնաւորներն է մեծամասն-

Թեան, միշտ հաւաքով գրակա-
 նաւթներն ներս իրենց մտքին
 մէջ: Սահակեանին այս համե-
 աւթինը սակայն՝ պիտի չուզէր
 որ աշխարհին յանգէր...

ՍՊԱՆԻՈՅ ԸՄԲՈՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Գրեց՝ Լ. ԳԱՐԱՅԻՆ

ԺԸ. դարուն երբ տակաւին Անգլիան իսկ նախանձով կը պատկառէր Սպանիոյ կայսրութենէն, Սպանիան Հռոմէոսայի հետ աշխարհի մեծագոյն գաղթապետութիւնը կը ներկայացնէր։ Նրադային զգեսակներու երկիրը, Սպանիան՝ այն ասեմները տակաւին բարիքի և երջանկութեան երկիր մըն էր և քաղաքակրթութեան կեդրոն մը։

Բայց Սպանիոյ ընկերային բախտը այնքան անգունեցաւ որքան իր քաղաքականութիւնը դժբախտ ձախողանքի մատուցեալ։ Այս տիկնո՛ւն այն օրէն ի վեր, ուր Անգլիան խլեց անոր ձեռքէն ծովերու գերիշխանութիւնը, ազատագրեց կարգ մը գաղութներ և ուրիշներուն տիրապետւո՛ւ վերածելով Սպանիան Անգլիոյ քաղաքական ձգտումներուն վտանգելու անկարող պետութեան մը։

Մինչդեռ ԺԸ. դարը Սպանիոյ քաղաքական փառասիրութեանը վերջ կուտար, ԺԸ. դարը կը հասնէր ի ընկերային սպառնալիքներով։

Սպանիացիին, որ նուաճելու պայքարելու և տիրելու եռանդուն կորովով օժտուած էր, յանկարծ կաշկանդուած զգաց ինքզինքը Անգլիական նորածին կայսրութեան օրէ օր մեծցող զօրութեան առջև։ Անոր վառ և արկածախնդիր ոգին չկրցաւ յարմարի երբեք այն անգործ և անվրդով խաղաղութեան հետ, որ իրեն կը վիճակուէր այլեւս։ Ոչ միայն նուաճումներու դարը անցած էր Սպանիոյ համար, այլ և արտաքին վտանգի մը զիմադրելու ճիգն անգամ պիտի չպահանջուէր կարծես ի սպառ անկէ։ Բայց Սպանիացիին ներքին հրայրքը ինքը անհանգիստ կ'ընէր և իր ուժը չէր գտներ ապահովութեան գոնակ մը՝ ուրկէ խոյս տար, խաղաղեցնելու համար իր երակներուն մէջ եռացող փոթորիկը։ Որով, այդ փոթորիկը պայթելով մերթ մերթ, աղէտ կը դառնար ժողովուրդին և երկրին, սկաբացնելով Սպանիան և վարկարեկելով զայն։

Երբ Նաբոլէան 1813ին Սպանիա արշաւեց, երկիրը քաղաքային պատերազմի մէջ գտաւ: Սպանիացիներու կատաղութիւնը յաղուրդ գտաւ իր ուժերը թափելով Ֆրանսական բանակին դէմ, որ պարտուած ետ քաշուեցաւ:

1813էն մինչև 1886 տեղի կունենան երկրին մէջ քսան լուրջ յեղափոխութիւններ և արիւնալի քաղաքային պատերազմներ, որոնցմէ երկիրը զուրա կուգայ կիսամեռ և կմախացած: Ապա 1886էն մինչև 14 Ապրիլ 1931, այսինքն Ալֆոնս ԺԳ.ի իշխանութեան միջոցին, երկիրը կը վայելէ յարաբերական խաղաղութիւն մը, որու ընթացքին 1909ին կը պատահին Պարսէլոնայի մէջ սկարսիբ շարաթըն կոչուած սարսափելի օրերը, 1919ին Անտալուզիոյ արիւնալեղ գործադուլները և վերջապէս Գաթալոնիոյ արհեստակցական կազմակերպութիւններու կռիւները, որոնք տարիներ տեւեցին:

Բայց 1936 Յուլիս 18ին ծագած նորագոյն ըմբոստութեամբ Սպանիան ինքզինք զերազանցեց և դարձաւ հրաշէկ կիրքերու հաց մը, երկրային դժոխք մը՝ կայէններէ բնակուած:

Եւ ինչո՞ւ այժմ կռիւը այնքան խալական մոլութեամբ տեղի կունենայ Սպանիոյ մէջ: Եթէ Սպանիոյ փառքին ու ազատութեան համար է որ մահ ու տւեր կը գործուի հոն, երկիրը տկարանալով ուժ պիտի ունենայ իր իտալիէն քարձրութեան վրայ մնալու:

Ինչ նպատակներով արդեօք արդի ըմբոստութիւնը կրնայ արդարացնել իր գործածած միջոցները և ստեղծած կացութիւնը: Կարելի՞ է արդեօք կերպով մը արդարացնել կամ նոյն իսկ բացառել որքա՞ պատճառներով, ինչ որ այսօր կ'անդուէ Սպանիան:

Իրականութիւնը այն է որ՝ հոգեբանական, ընկերային և քաղաքական բարդ պատճառներ ստեղծած են կացութիւն մը Սպանիոյ մէջ — չափազանց դժուարին և խրթին — որուն ոչ գրիչը և ոչ ալ սուրիները պիտի կրնան մօտալուտ լուծում մը բերել:

Նախ խորհիլ կուտայ մեզ սա պարագան: Երբ 16 Փետրուար 1936ին օրինաւոր ընտրութիւն տեղի կ'ունենայ և ժողովուրդին ստուար մեծամասնութեան ձայնով կ'ընտրուի կառավարութիւն մը որ կը լրացնէ բոլոր օրինական պայմանները, ինչո՞վ կ'որդարանայ կամ կը բացատրուի 18 Յուլիսին պայթող ըմբոստութիւնը՝ այդ կառավարութեան դէմ:

Այս իրականութեան մէջ նախ կայ հոգեբանական երեւոյթ մը որ ցեղային ժառանգութիւնը եղած է Սպանիոցիին: Հնդունուած օրէնքի մը, հաստատուած և օրինական իշխանութեան մը

չնպաստակերտ միասւմբ, ինչպէս որ տեսնեմք, միայն ԺԹ. դարուն քսան անգամ կրկնուած դէպք մըն է Սպանիայ մէջ: Սպանիան *pronunciamento*-ներու հայրենիքն է, այսինքն երկիրը ժողովուրդի մը որուն համար որէնքը անհաստական է և ինչ որ մէկուն որինական է, միւսին համար արօրինի է: Ժողովուրդին այս արածագրութիւնները տառակ կը դարձնեն զայն անխլիանութեան, որ եթէ երբեմն մարդը կը խանդավառէ երկրային գրախտի մը տեսլականը գաղտնաբերով, բայց ստէպ կը չդժայապահէ անյազ կիրքերու փաթորիկ մը, որ տհարեկչութեամբ և աւարտութեամբ ի յայտ կուգայ:

Սպանիացին որքան ի բնէ անխլիանական է, խառնուածքով նոյնքան բուռն է իր արարքներուն մէջ: Անոր գաղափարներն ու զգացումները նոյնքան զօրաւոր չեն որքան ուժգին են ու ծայրայեղ զանոնք արտայայտող արարքները. աղէտալի անհամեմատութիւն մը զոյութիւն ունի անոր կիրքերուն, զգացումներուն, մտածումներուն և անոնց արտայայտութեան բուռն, չափազանցեալ և սաստիկ եղանակին մէջ: Սպանիացին իր արարքներէն դատողը, կ'ըսէ Մատրիտի համալսարանի փիլիսոփայութեան նախկին ուսուցիչ Սէմբրուն Կուէրթէա, չի կրնար ըմբռնել թէ՛ ան խորքով բարի, բարեպաշտ և պարկեշտ քաղաքացի մըն է, գործնականին մէջ յարգալիկ և նուազագոյն չարիքը հասցնելու անկարող ուրիշին, որովհետեւ անոր կոպիտ արտայայտութիւնը չի համապատասխաներ զգացումի և մտածումի իրականութեան մը: Սպանիացիին զգացումներուն և անոնց արտայայտութեան միջև հակասութիւնն ու անհասարարութիւնը պատկերացնելով Սէմբրուն Կուէրթէա կ'ուեւցնէ թէ՛ ան կը նմանի այն մարդոց շարունց սէրը սպաննել կուտայն:

Արդ Սպանիացին որ խաղաղ բնութիւն մը չունի բնական պայմաններու մէջ և բռնկելու այնքան ընդունակ է որքան վառօդը պայթելու, առանց երբեք լուրջ և հիմնական պատճառներ ունենալու, այլ պարզապէս իր բնութեան բերմամբ, իր խառնուածքէն մղուելով, անգիտակցաբար և որքան անգիտակցաբար այնքան տատակօրէն ու մոլեգնութեամբ, երբ աղանդամուլ վարդապետութիւններու գաղափարներով կը գողգոռի, երբ անոր ձեռքը կը զինուի արդիական բոլոր գծովային մեքենաներով, երբ արիւն ու կրակ կը տեսնէ իր չուրջը, ոճիրը այլեւս կը գեղեցկանայ անոր աչքին և եղբայրասպանութիւնը կ'ըլլայ հերտաութեան տուաբինութիւնը և այն տառն է որ զօրավար Ֆրանցո հպարտութեամբ կը խոստանայ իր հայրենիքը փրկել քանդելով անոր կէտը:

Ահաւասիկ թէ՛ ինչպէ՞ս Սպանիացին կրնար բռնկեցնել ըմբոստութիւն մը և ինքն ալ այբիւ անոր կրակին մէջ հոգիով և մարմնով:

Մեր թուած հոգեբանական ազդակները թէև կրնան օժանդակել Սպանիոյ պառակտումին, դիւրացնելով անոր ծագումն ու ծաւալումը, սակայն չեն կրնար երկրին արդի կացութեան ուղղակի պատճառը նկատուիլ: Սպանիան ինքն իր գոթախառութեան առարկան է առանց անոր պատճառ եղած ըլլալու ամբողջական պատառխանաութիւնը ունենալու:

Զինուորական պետերու արծարծած ըմբոստական շարժումը *pronunciamento* մը կամ առ առաւելն քաղաքային պատերազմի մը սահմաններուն մէջ պիտի մնար առանց բառին բուն առումով պատերազմ մը ըլլալու: Բայց դէպքերու ստացած ներկայ համեմատութիւնը կը հաստատէ թէ՛ գաղափարական, ընկերային և քաղաքական գործօններ կան որոնք պատճառ կը հանդիսանան այսօրուան իրականութեան:

Կրօնական հարցը.—

Ընկերային և գաղափարական իրադարձութեանց փոթորկումի ընթացքին կրօնական հարցը յուզած է միշտ միաժերը: Ժողովուրդի մը կրօնական զգացումները և ըմբռնումները այնքան զօրաւոր ազդակներ են գաղափարի մը ծաւալումին և ընկերային շարժման մը յանդուլթեան տեսակէտով, որ ամէն բարեշրջական, յեղաշրջական կամ յեղափոխական ձգտում պարագայօրէն կ'օգտաւործէ զայն կամ կը պայքարի անոր դէմ:

Համայնավորութեան քաղաքականութիւնը կրօնքին հանդէպ թշնամական եղաւ անկեղծօրէն: Խ. Միութեան մէջ ոչ ոք կրօնականներուն հետ սակարկութիւն ընել մտածեց, իսկ անոնց դէմ պայքարելու համար համայնավորները ձեռնոցի պէտք չունեցան: Կրօնականին խաթարուած բարոյականը կրօնքին ալ վերադրւելով Խ. Միութեան մէջ կրօնքը այնքան փնտառար նկատուեցաւ որքան կրօնականը, որով կրօնք և կրօնական հաւատարապէս հարածուեցան:

Իտալիոյ մէջ երեւոյթները տարբեր եղան:

Սկիզբի օրէն Մուսոլինի Հռոմի եկեղեցիին հանդէպ հաշտարար և զգուշաւոր քաղաքականութիւն մը որդեգրեց: Ան պետութեան իշխանութիւնը զերազատ նկատելով հանդերձ, փանաց տընտեսել Վատիկանի հոգեւոր հեղինակութիւնն ալ՝ կաթոլիկ աշխարհին բարեկամութիւնը ի նպատակ իր երկրին սիրաշահելու գիտումով: 1871 էն 1922 իտալական պետութիւնը հակառակ բազմութիւն ճիգերու, չէ կրցած հաշտութեան լեզու մը գտնել

Վասիկանի հետ, սակայն Մուսուխի 1926 և 1929, երեք տարի բանակցել է վերջ, 11 Փետրուար 1929ին, ի զորմանս աշխարհի, Վասիկանի և պետութեան յարարերութիւններուն և իրաւասութիւններուն մասին համաձայնութիւն գոյացուց սգոնգորտաւորով մը:

Գերմանիոյ մէջ, ուր սցեղակրօնութիւնը ի զօրութեան Գերմանացիին ըստ պաշտօնական հրամաններու հարկադրուած է չընդունիլ ծագումով ոչ Գերմանացի աստուած մը, տակաւին վերջնականապէս յայտնի չէ թէ ո՞ր աստծոյն տալիս խոնարհելու արտօնութիւն պիտի ունենայ ժողովուրդը:

Վերոյիշեալ երեք երկիրներուն մէջ ուր յետպատերազմեան շրջանին ընկերային սարսիչ ցնցումներ տեղի ունեցան, կրօնական հարցը կրեց նոր զաղափարներու յեղափոխական ազդեցութիւնը. իսկ Սպանիոյ մէջ, կրօնքը, եկեղեցին և եկեղեցականները զաղափարական և ընկերային պատճառներու համազօր դեր կատարեցին ներկայ ըմբոստութեան մէջ՝ տեղի տալով, քաջախերելով, երբեմն ուղղակի մասնակցելով կառավարութեան դէմ ուղղուած շարժումին:

Արգարեա, եթէ ոչ կաթոլիկ եկեղեցին, սակայն բացայայտ է որ կաթոլիկ եկեղեցականներու մեծամասնութիւնը Սպանիոյ մէջ գիրք բռնեց հաստատուած և օրինական իշխանութեան դէմ, հակառակ որ ըստ իր եկեղեցական կանոններուն հնազանդութիւն և հաւատարմութիւն պարտ էր օրուան կառավարութեան:

Բաղձաթիւ և անկողմնակալ լուրջ տեսակէտներու բաղդատութենէ մը վերջ, յայտնի կ'ըլլայ թէ՛ եկեղեցին և եկեղեցականները պաշտպանելու ֆրանքոյի աւարկութիւնը և եկեղեցականներու դէպի անոր յարումը վարկարեկիչ իրողութիւն մըն է, որ կը մնասէ կաթոլիկ կղերին բարոյական հեղինակութեան:

Ուլոր անոնք որ հաստատական տեսակէտէն դիտելով կաթոլիկ կղերին ընթացքը՝ կը ֆառան զանազան պատճառներով արդարացնել կամ չգտնել զայն, ամենէն մեծ անարդանքն է որ կ'ընեն Քրիստոնէութեան, հասկնալ չուղելով այն հակասութիւնը որ կայ քաղաքականութեան և եկեղեցիին, սէրի, եղբայրասպանութեան զաղափարին և Քրիստոսի վարդապետութեան միջև: Սրբ Սկեղեցին իր օրհնութիւնը կուտայ մինչև իսկ 16 տարեկան պատանիներու, որոնք խոշոր խաչի մը տողմորդութեամբ կ'երթան մեռելի Վասուժոյ և հայրենիքին համար, սկեցցէ Քրիստոս արձանն աղաղակելով և դարձեալ Աստուծոյ, Սկեղեցիին և հայրենիքին համար սպաննելով իրենց հայրենակիցը, ցեղակիցը և կրօնակիցը, ապա ուրեմն ինչպէս կարելի է հաւատալ թէ՛

սիրոյ, խաղաղութեան, եղբայրութեան վարդապետութեան համար է որ ըմբոստ գինուորականները Մարիկներու աշակցութեամբ և կաթուղի կղերին հովանաւորութեամբ՝ խաչակրութեան ելած են անաստուած կառավարութեան մը դէմ:

Բայց թողանք պահ մը զուտ Բրիտանէական ու բացարձակապէս բարոյական այն տեսակէտը թէ՛ սիրոյ և խաղաղութեան համար ասելութեամբ և կիրքով կարելի չէ գործել ու տեսնենք թէ՛ իսկապէ՛ս կղերը Սպանիոյ մէջ հալածուած ու կեղեքուած է՞ր, որպէսզի իր կողմնակալութեան մղուած ըլլալը գէթ կարենար բացատրել:

Այս հակիրճ ուսումնասիրութեան համեստ սահմաններէն անցնիլ պիտի ստիպուէինք, եթէ մէջ բերէինք այն բազմաթիւ և բազմապիսի դէպքերն ու փաստերը, որոնք պիտի ապացուցանէին թէ՛ 16 Փետրուար 1936ի ընտրութիւններէն վերջ կազմուած կառավարութիւնը ոչ հակակրօնական և ոչ ալ հակակղերական ուղղութիւն ընդգրկեց: Ընդհակառակը, իրականութիւնը ցոյց կուտայ թէ ժողովուրդը առանց դասակարգի խտրութեան ամէն կրօնական ազատութիւն կը վայլէր և եկեղեցականները ոչ մէկ պաշտօնական և նոյն իսկ անպաշտօն օրգելքի կը հանդիպէին իրենց հոգեւոր պարտականութեանց կատարման ընթացքին:

Գ. Ազանա որ յաջորդաբար եղած է վարչապետ, հանրապետութեան նախագահ և կը Ֆրանց Ժողովրդական հակառի պետը, բազմիցս յայտարարած է թէ՛ ինք երբեք համամիտ չէ որ հանրապետութեան քաղաքականութիւնը մասնաւորապէս ծանրանայ կրօնական հարցին վրայ և բոլոր առ բոլոր նեաներու վրայ ըսած է. «Եթէքեր ըրի որպէսզի կարենամ սահմանադրութեան 26րդ. յօդուածը չափաւորեմ, կուպիս և անարդար կը նկատեմ, ինչպէս և անոգուտ, որ գիշերուան մէկը բոլոր կղերականները ստիպուած ըլլան անհետանալ Սպանիայէն: Աւելի ամօթջական հարցեր ունինք մեր առջև՝ անտեսական և ընկերային հարցը...» Եւ ստուգիւ, որքան Ազանա նոյնքան հանրապետական, ընկերվարական և համայնավար նեղինակաւոր անձնուորութիւններ միշտ յարգանք ունեցած են կրօնքին և կրօնական զգացումներու հանդէպ և իրապէս Սպանիոյ նոր Սահմանադրութեան 20րդ. յօդուածը որ կը վերաբերի կրօնական և եկեղեցական հարցերու կարգադրութեան, որուն կ'ակնարկէ Ազանա, լայնախոհութեան և հանգուրժողութեան ապացոյց մըն է կառավարականներուն կողմէ:

Երբ ըմբոստներու խումբ մը Ալքազարի պալատին մէջ ամբոցան ու հոն շարաթներով Ֆրանցին յրջապատուած կառավարականներուն կողմէ, անոնք խնդրեցին որ կրօնաւոր մը ղրկուի

իրենց՝ հիւանդներուն հաղորդութիւն տալու, մեռելները օրհնելու և նոյն իսկ նորածիններ մկրտելու համար. Գր. Լարկօ Գապալ-լերօ, որ այն ատեն կառավարութեան պետն էր և Սպանիացի Լէնինսը ըլլալու համբաւը ունէր, արտօնեց որ Ալփաղարի պա-շարեալներուն բաղձանքին հետեւանք արուի. և կ'ըսուի թէ՛ այն կրօնաւարը, որ այնչեւց Ալփաղարի մարտիկները, ոչ թէ կա-ռավարութեան համակիր մը, այլ բացէ ի բաց հակակառավարա-կան մըն էր և ընտրութեանց միջոցին անոր դէմ պայքարողնե-րէն եղած է:

1936 Հոկտեմբերին կազմուած կառավարութեան մաս կը կազմէր, անկեղծօրէն և բացէ ի բաց կաթոլիկ եկեղեցիին և եկեղեցականներուն բարեկամ Գ. Իրուլոյ որ Գաաք Աղզոյնական կուսակցութեան ալ անդամ էր: Ազատականներէ, ընկերվարական-ներէ և համայնավարներէ բաղկացած նախարարութեան մը մէջ այս երեւոյթը լայնախոհութեան յատկանշական փաստ մըն էր զոր Սպանիոյ կառավարութիւնը ցոյց կուտար իր գործերուն մէջ:

Կը վկայեն նաև թէ՛ հաշակաւոր Սպանիացի ընկերվարական և Մատրիաի համալսարանի ընկերային գիտութեանց ուսուցիչ Գ. Տէլ Ռօզ Ռիօ, ընտրական պայքարի միջոցին, իր շրջանակին մէջ հասակակցութեան խօսած է միշտ կրօնաշունչ լեզուով:

Սպանիացիին այնքան հաւատաւոր Աստուածապաշտ մըն է, որ նոյն իսկ, երբ ան ընկերվարական է կամ համայնավար, չի կրնար մերժել Բրիտանոսի և Բրիտաննէութեան սուրբերուն հե-ղինակութիւնը և կը նախընտրէ Բրիտանոսը գլխաւոր կոչել, Աստուածածինը համայնավար, այսինքն՝ ճիշդներէն՝ նկատել զանոնք:

Կարելի պիտի ըլլար բաղձապատկել վերոյիշեալ գէպքերուն նման օրինակներ եթէ տեղի անձկութիւն չըլլար, բայց այսքանն իսկ բաւական է, համոզուելու համար որ ո՛չ թէ միայն Սպանիոյ մէջ կազմակերպուած և պաշտօնական հարձանք զոյւթիւն չունէր եկեղեցիին և կղերին դէմ, այլ՝ եթէ ոչ ամէն տղաւոր-թիւն, գէթ բաւական նպատակաւոր պայմաններ կը տայնէր տա-կաւին եկեղեցիին և անոր պաշտօնէութիւնը՝ իրենց տառաջնու-թեան ծառայելու և իրենց հոգեւոր իշխանութեամբ բարոյապէս ստատարելու ժողովուրդին հոգեկան վերելքին:

Սակայն հակառակ Սպանիացի ժողովուրդին Բրիտանոնական բարեպաշտութեան և պետական մարմիններու զգաւտ և խոհմ գործեալներային, տեղի ունեցան կարգ մը գէպքեր որոնց կողմ-նակալ ու գիտութեամբ մեկնաբանութիւն տրուելով, մէջտեղ

եկան յերևութայն և չափազանցեալ տարաձայնութիւններ որոնց բուն նպատակն էր Մատթիոյ կառավարութեան դէմ հանել քրիստոնեայ աշխարհը:

Իրաւ է որ պատասխանատուութենէ զերծ անձեր հակակղերական ցոյցեր կատարեցին, թէ եկեղեցականներ անխնայ խառութեամբ դատաւեցան, թէ վայրագ վերաբերմունք ցոյց տուան տեղ տեղ եկեղեցիին դէմ, թայց առնու ընդհանուր և տեւական բնոյթ չունեցան և ոչ ալ կանխամտածուած ու ծրագրուած ցոյցեր եղան, այլ մնացին առանձնական դէպքեր որոնց տեղի տուողը ձախակողմեան կուսակցութիւնները ըլլալէ առիւթ եկեղեցականները իրենք են պատճառը:

Յուլիոս 18ի ըմբոստութենէն առաջ իսկ երբ կասկածներ կային եկեղեցականներու մասին, վանքերու և եկեղեցիներու մէջ պաշտօնական քննութիւնները ի նպատակ Կրօնաւարներուն չվերջացան: Շատ մը վանքերու մէջ գիշտած գտնուեցան առարկաներ և հարստութիւններ որոնք ոչ մէկ կապ կրնային ունենալ աղօթատեղիի մը, և գնաւորի մը կենցաղին, Աստուծոյ դադափարին և Քրիստոսի հաւատքին նուիրուած անձերու կեանքին հետ: Քսան չորս վանականներէ բաղկացած միաբանութեան մը հաստատութեան մէջ քննութեան մը ընթացքին գտնուած են պաշտօնական ցուցմունքներ, որոնց հետեւելով վանականները պիտի կրնային անմիջապէս կերպարանափոխուիլ քաղաքային գինուորներու: Ուրիշ կրօնական վայրերու մէջ գտնուած են ռազմանիւթ և կոտուելու ամէն պատրաստութիւն: Ասոնց նման ռազմաթիւ իրողութիւններ հասարակական կարծիքը կը լարէին կղերին դէմ:

Ըմբոստական շարժման առաջին օրերէն տեսնուած են Երէցներ, որոնք իբրեւ սպայ, ենթասպայ կամ հրամանատար խումբերու գլուխ անցած են և կամ իբրեւ քաղաքային գինուոր զէնք կրած են: Այնքան բազմաթիւ են՝ մանրամասնօրէն հշտած ու ստուգուած այս դէպքերը — որոնց ժողովուրդը ինքը սկսնաւ տեսնելու է — որ զարմանալի չէ երբեք, եթէ անպատասխանատու անձեր իրենց զգացումը չեն կրցած զսպել այդ գրգռութիւններէն վերջ:

Չափազանց պատկառելի և եկեղեցաւէր անձնաւորութիւններ՝ նոզկանքով կը յիշեն, զոր օրինակ, պարագան Եպիսկոպոսի մը, որ ընտրական պայքարի միջոցին կ'օգտագործէ Սուրբ հաղորդութիւնը իրեն հակառակորդ քաղաքական անձնաւորութիւնը պարտութեան մատնելու գիտամտով, և իրաւամբ է որ կ'ընդվզին այսօր անստատուած կոչուած կառավարականները, երբ կը տեսնեն

թէ՛ Աստուած իրենց հետ մրցակցութեան դրուած է, այսինքն իրենք Աստուծոյ հաւատարացուած են:

Հոս մենք ստիպուած ենք շխտել Սպանիացի կղերին ժողովուրդին հանդէպ ցոյց առած վերաբերութիւն, անոր կենցաղին և բարքերուն մասին որոնք ամենէն աւելի նպաստած են կրօնականներուն դէմ ցոյց տրուած հակակրօնքին: Բազմաթիւ տեսակէտներ և դանդաղան ուսումնասիրութիւններու բազմաթիւութիւնը, միայն մեզի թոյլ կուտայ ըսելու. թէ՛ ինչպէս այլուր, Սպանիոյ մէջ ևս, հակակղերական զգացումներու ծագումը եկած է անկէ մասնաւոր որ եկեղեցականը կամ կրօնաւորը բաւականին չէ եղած իր կրօնքին մարդը և ոչ թէ՛ սոսկ անկէ, որ ան եկեղեցական է կամ սուեր կը հագուի: Իւրաքանչիւր անգամ, որ տեւէ ժողովուրդի մէջ խռատած է կրօնաւորին դէմ և անոր հակառակ գործուած է, ասոր պատճառը եղած է ոչ թէ անոր քրիստոնէական հաւատքը, այլ անոր անհաւատարմութիւնը իր դասանանքին հանդէպ: Կրօնաւորները երբեք չեն դատաւիտուած Քրիստոսի հաւատալիսուն համար, բայց միշտ պախարակուած՝ անոր նմանութիւնը չունենալիսուն պատճառաւ:

Մատրիտի կառավարութեան դէմ գիւրին ամբաստանութիւն մըն է անշուշտ անոր ճակտին հակակրօնութեան և անաստուածութեան մակդիրը զնելը, բայց հարցին խորքը գիտելով, անկողմնակալօրէն պիտի կրնանք ըսել թէ՛ Սպանիոյ եկեղեցականները դիւրբի վրայ պէտք չէր դառնէին, կառավարութեան դէմ կամ կառավարութեան հետ և ասիկա իրենց կոչումին և առաքելութեան ընթացումով:

Սպանիոյ կրօնաւորները քրիստոնէական մարդկայնական զգացումէն մղուած՝ կրնային Սպանիոյ ժողովուրդին խնայել ներկայ ապունդը, որովհետեւ ի՞նչ որ ալ ըլլար այն աղէտը, կարմիր կամ դեղին, որ կը ապառնար Սպանիոյ, որուն դէմ կղերն ալ ուղեց կուրի, պիտի չըլլար այնքան աղէտալի, քառմնելի և համարադկային, որքան որ է այսօր և որքան որ պիտի շարունակէ ըլլալ տակաւին անոր ժողովուրդին դժբախտութիւնը: Եթէ անդունդէն ազատելու համար դժոխքը նետեցին Սպանիան, եկեղեցականները ոչ ժողովուրդին և ոչ ալ երկրին քրիստոնէաբար ծառայեցին:

Սպանիոյ եկեղեցականները պատասխանատուութիւն մը կը կրին այսօր որուն բռնը հաւանաբար ծանրանայ իրենց խղճին վրայ որքան երկրին կացութիւնը վտանգէ ժողովուրդին ներկան և ապագան, որովհետեւ Սպանիոյ մէջ եթէ կրօնաւորները չօրհնէին, չքաջալերէին և չզրդուէին ըմբոստութիւնը, եթէ իրենք

ալ չգինուէին խաղաղութեան և սիրոյ պատգամը սպանութեամբ տարածելու համար, Ծրանքօ պիտի չյաւակնէր, ինչպէս որ կը սիրէ ըսել ինքը, Երբիստոնեայ Սպանիան մը վերականգնել երկրին աւերակներուն վրայ և արդէն մէկ միլիոնի հասնող մարդկային զոհերու արեան, միտի և ոսկորի չաղախով ամրացնել ու զօրացնել զայն:

Մեր ուսումնասիրութեան նիւթէն դուրս է փնտել և բացատրել պատահառները այն համակրանքին զոր գոյութիւն ունի կղերին և Ծրանքոյի շարժման միջև, սակայն առաջն պէտք է ըսել թէ՛ Ծրանքոյի և եկեղեցականներուն միջև բարեկամական կապը աւելի հոգեբանական է և աշխարհիկ պահանջներէ ծագում առած՝ քան թէ՛ հոգեւորական և բարոյական զգացումներէ ծնած, և եթէ պահ մը ենթադրենք թէ՛ սմանք կրնան փաստել և հաստատել որ կառավարականները բացէ ի բաց, կամ զազատագոյի հակառակորդներն են եկեղեցիին և կղերին, երէկուան և այսօրուան ղէպքերը ցոյց կուտան թէ՛ Ծրանքոյի հասուածը նուազ թշնամի չէ կրօնքին և եկեղեցիին՝ որովհետեւ, եթէ առաջինները կը թշնամանեն անոր, կղերին ղէմ պոյգարելով, վերջինները կ'ազարտեն զայն, հոգեւոր իշխանութեան սրբութիւնը չաւազործելով աշխարհիկ փառքերու, քաղաքական և զառակարգային նպատակներու, հակակրօնական խռելներու ի նպաստ:

Կրօնք, եկեղեցի և եկեղեցական, երբ զառակարգային և հասուածական դոյն կը ստանան, սեւէ աստուած կը մերժէ այլևս անոնց հանգամանքը և ասով իսկ, անոնք կը կորսնցնեն յանուն այդ աստուծոյն իշխանութեան և օրէնքներուն խոսելու իրաւասութիւնը և կ'ենթարկուին այն բախախն որուն սեւէ քաղաքացի պիտի ենթարկուէր քաղաքային կամ քաղաքական ղէպքերու և իրադարձութեանց պարագային: Եթէ ոչ Սպանիոյ բոլոր եկեղեցականները, բայց անոնց մեծամասնութիւնը Բրիտանիոյ վարդապետութեան ծառայելու պատրուակով երբ կը մասնակցի ըմբոստական շարժման, չի կրնար աշխարհը համոզել թէ՛ կուղէ և կրնայ Բրիտանեայ Սպանիան վերստեղծել: Բրիտանեայի սկիզբը բարձրարոսութեան վերջաւորութիւնը եղաւ և մարդիկ չեն կրնար հաւատալ որ բարձրարոսութեան վերածնիլը Բրիտանիոյ յայտնութեան երկրորդ տեսիլը պիտի ըլլայ:

Հ. ԳԱՐԱՅԵԱՆ

Անգղիա

ԳԵ. Ս. ՍԱՄՍՈՆԵԱՆ

Դէպի դառներ

ԳԾ. Ս. ՍԱՄՍՈՆԵԱՆ(*)

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՌՐԻԿԻ ԿՍԱՆՈՒՆ

Մենք սխալած ենք միշտ՝ ջիւարներու շեղ դնելով ուրիշները: Մեր դժբախտութեան ակզրնապատճառը հոսիկ կը սկսի արդեւ: Գաւառներու մէջ ինչ անգամ երիւմեանի նման առաջնորդներ եղած են: Վասպուրականի Հայութիւնը շատ փորձանքներ ունեցեր է: Վանի կուսակալ Հասան փաշայի ֆազաֆականութիւնը կրցած էր ընթռնել միայն Հայրիկը:

Պերիսնիկն վերադարձին, աշիւս փորձառու՝ հաւասք չուներ ո՛չ Ռուսին և ոչ ալ Եւրոպայի մեծ պետութեանց վրայ: Անով հանդերձ ան Թուրքին համար Ռուսաստան կը համարուէր:

1882ի վերջերը, օր մը, Վանայ մէջ Հասան փաշա՝ խառն ժողովի առնն երիւմեանի կը հարցնէ «Ի՞նչ է որ դուք գրած էք Կովկասի փոխարհային որ բանակ մը դրկէ Վանը գրաւելու»: Մասնիս է Հայրիկի պատասխանը: Ան կ'ըսէ:

«Երբ որոշուեր իմ գրելովս կուգան, կը գրեմ որ չգան...»:

(*) Ծ. Կ. — Սիմ. Սամանեանի մասին՝ տես էջ 285:

Խրիմեան Հայրիկ Բաեհրայուրիկն կը վերադառնար եւ Թիֆլիզի մէջ պիտի եր անարայման ներկայանար Կալիցիին, յայտնի հայասեանց, որը ըսած է թէ՛ «Կովկասը կ'ընդունի միայն մէկ հայով, այդ մէկն ալ Կովկասի Միւղիին մէջ գտնուելու պայմանաւ»։

Հայրիկի եւ Կալիցիինի միջեւ քաղաքականի պաշտօնը կը կատարէր Քիշմիշեան, Թիֆլիզի հայ քերթերու աւագ գրասենիչը։ Իշխան Կալիցին ըսաւ.— Ի՞նչ ընծայ կրնամ ընել վեհափառին, որ Վեհ. կայսեր թոյլին կուգայ։ Կը նուիրեմ իրեն զեղեցիկ մտքը այս վագրին, զոր ես անմասն պահանջի, որպէսզի Վեհափառը Էջմիածնի մէջ անոր վրայ ծերացած աղօթի եւ յրգոյ ոտնորուն չափ վանքի փառերուն պաղը։

— Քաղաքանէ՛ իմ ալ պատասխան, հրամայեց Հայրիկ Քիշմիշեանին։ Թո՛ղ Ն. Բ. իշխան Կալիցին վստահ ըլլայ որ ամէն անգամ երբ կենամ այս մտքին վրայ եւ ճգնեմ այս ցազանին գլուխը, անարայման պիտի յիշեմ զինքը։ Քաղաքանը կը վարանի քաղաքանելու։

— Քաղաքանէ՛, կը կրկնէ Հայրիկ։

Հայրիկի պատասխանը մինչեւ պաշտօն հասաւ եւ Զարը անգամ հաւանքաւ անոր տրամեութեան։

ՁԻՆԻՆ. ՏՅՂԸ

1920 Հոկտեմբերին։

Լ. Բաշալեան Կովկասէն Գոյիս կը հասնէր՝ դիպի Յրանա ուղևորուելու համար ուր պիտի անդամակցէր փարիզի Eternelle Jeunesse միութեան։

Մեր պէններ մեծամուն գրագէտը, Ղազարիս, երեսփոխ. ժողովին մէջ կը հանդիպի Դուրեան Եղիշի Գաւրֆ-ին զոր երկու տարիներէ ի վեր չէր տեսած։

— Կը տեսնե՞ս, Սրբազա՛ն, կըսէ, ձիւն տեղացե՛ր է գլխուս վրայ։ Է՛հ, ձիւնը քաղաք տեղուանքը կը սիրէ, կը պատասխանէ ողբացեալ Եղիշի Դուրեան որ պատաստարան եւ մտացի եր։

Հաւաքեց՝ Մ. Զ.

Վ. Ե. Զ.

Ծանօթ.— Տարեգրքիս կողքը զծագրած է Գ. Յարութիւն Մարգարեան(*): Քիլիմենը պատաստուած են Ա. Պերպերեան Յան եւ Սրբ. Ընկերութեան (Վ. Թաւեան եւ Ընկ. քեան) կողմէ։ Գ. Ա. Պերպերեան ոչ մէկ ծախք չէ առած ասոր համար։

— Այս տարեգրքէն տպագրուած է 800 օրինակ։

— Էջ 69-ի ծագումնաբեր գործն է Գալուսեան Վարժարանի 1924 տարւոյ օրացուարտ, յետոյ Եղիայեան ասն Գ. Գաւրիկի Հայունեանի (այժմ Բարիզ) որ մեծ հռչակ տալով է տեղւոյն քերթերուն քերտ տրամի ծագումնաբերութեան իր կանոնաւոր աշխատակցութեամբը։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա.— ՄՈՒՏԲ	ԳԱՆՈՒՍՑԵԱՆ ԵՐԶ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ	ԷՂ 3
-----------	--------------------------	------

Բ.— ԴՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. Քառասկներ.....	ՕՄԱՐ ԽՈՑԵԱՄ	10
2. Հարցում (Ֆերուամ).....	Ա. ՕՏԱԿԱՆ	26
3. Ցուսիմ Գաւիւր.....	Գ. ՄԽԱԼԵԱՆ	28
4. Եարակամ (Ֆերուամ).....	ՋԱՐԵՀ ՋԱՐԳՈՒԿ(*)	32
5. Աստուածատն, Վիս Ամանուն (Ֆերուամ)	Գ. ՋԷՔԷԶԵԱՆ	52
6. Խաճորդաւորիւններ	Օ. Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	59
7. Ճշմարիտ հովիւր	ՈՍԿԱՆ ՄԱՐՏԻԿԵԱՆ	64
8. Նուար, Բարեւագիր, Գանգառ (Ֆեր.)	Վ. ԹԷՔԷԶԵԱՆ	70
9. Երեւ Տարածալիւններ (Ֆեր.)	Ա. ՏԱՐՊԵԱՆ(*)	76
10. Հասնուար (Ֆերուամ)	Ա. ԳԱՆՈՑԵԱՆ	89
11. Հեռաւոր եղբայրսին	Ե. ՏԷՐԱՆԴԻՐԷԱՍԵԱՆ	90
12. Մառացուար, Բուստ Խառակներ (Ֆեր.) ...	Թարգմ. Ս. ՍԱԼԱԿԵԱՆ	107
13. Վերամայ (Ֆերուամ)	ԵԱՌԼ ՊՕՏԼԷՌ	153
14. Անդրանիկի Ճառարանք	Ց. ՊՕՂՈՍԵԱՆ	165
15. Աղօթ (Ֆերուամ)	Ց. ԱՐԱՄԵԱՆ(*)	168
16. Ուստ Մարկոս (Գաւմուամ)	Ե. ՔՈՒՇԵԱՆ(*)	174
17. Եղերեղ (Ֆերուամ)	ՋԱՐԵՀ ՋԱՐԳՈՒԿ(*)	178
18. Սանար Համբարձում Օրի (Ֆերուամ)	ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱՔ	196
19. Եւ Կուզի... Եւն. (Ֆերուամ)	Ե. ԿԱՌՎԱՐԵԱՆ	209
20. Գարեկեանքեան մը գինը.....	Հ. ԳԱՐԱՑԵԱՆ(*)	236
21. Երգ եւ երգի Աղլեան (Ֆերուամ)	ԱՋԱՏ ՎԵՏՈՒՆԻ	255
22. Օրացոյցը (Ֆերուամ).....	ԳԵՂԱՄ ՍԱՐԵԱՆ	255

Գ.— ԴԵՂԱՐՈՒԵՍ ԵՒ ԴՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

1. Խաճորդաւոր Գրականութեան Եւրոյ	Հ. ԺԱՄԿԱՅԵԱՆ(*)	72
2. Ջօճարար	Գ. ՄԽԵԹԱՐԵԱՆ	81
3. Միւթնէլալի Արար Բամասեղծը	Գ. ՄԵՐԷԼԵԱՆ	97
4. Նկարչութեան կրած ազդեցութիւններ	Ե. ՏԷՐԱՐԶԵԱՆ	108
5. Հայերը եղբայրսին Գեղ. Կեանքին մէջ	Օ. ԱՌԵՏԻՍԵԱՆ	154
6. Նկարիչ Օմնիկ Աւետեան	Ց. ԱՐԱՄԵԱՆ(*)	162
7. Անդադարեւումներ Քառանի մասին	Բ. ԹԱՇԵԱՆ	180
8. Մաղանկարչութիւնը Եւ Այ. Սարգիս	Հ. ԳԱՐԱՑԵԱՆ(*)	191
9. Փայլակ Միւլալեան	Վ. ՎԱՀԵԱՆ	211

(*) Ե. Ե.— Աստուանի կրող յօդուածագիրները Գալուսեան Վարժարանի արշաւաւարներ են :

Դ. — ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ - ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

էջ

1. Աղա Կարապետ Գալուստ	Յ. ՆԱԼԲԱՆԴԻԱՆ	5
2. Ազգային հրքուրիներ Գափրէի մէջ	Մ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ(*)	11
3. Գալուստեան վարժարանի ՏՅՈՒՆՆԵՐ	***	25
4. Հիքլէի հեանքէն	Հ. ՍԵՆՈՒՆԻ	65
5. Որո՛ւմ կը պատկանէ աշխարհ	***	78
6. Կրկնում սխալներ	Ա. ԱԼՊՈՍԱՆԻԱՆ	116
7. Հայ Դպրոցի Բարեգլուխը	Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ	122
8. Հալէպի Արքայական Պալատներ	ԱՐՏ. ԱՐՔԵՊ. ՍԻՐՄԷՆԻԱՆ	169
9. Այց մը Պէթրազինքում վաճփն	ՏՈՔԹ. Ն. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ	185
10. Գնդապետ Յակոբ Պետրոսեան	Ա. ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ(*)	221
11. Պօղոսեան Ազգային վարժարանը	Յ. ՆԱԼԲԱՆԴԻԱՆ	228
12. Եղիպատայ Գաղութը	Հ. ԱՄԻՐԵԱՆ	270
13. Աղա Կարապետ Գալուստ (ճառ)	Յ. ՆԱԼԲԱՆԴԻԱՆ	276
14. Գալ. Շրջ. Միութեան կեանքն ու զարեւմեցնիքները Մ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ(*)		282

Ե. — ԸՆԿԵՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ - ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ի՞նչպէս չնչն պատերազմը	Տ. ՊԷՏԼԵՐԻԱՆ	33
2. Ազգայնակրիւն. եւ Ապազգայնակրիւն. ԳԱՐ. ԵՊՍ. ՏՐԱՊԵՂՈՆԻ		53
3. Առիտեանքի օրը կամ ժամերը	***	80
4. Եղիպատայն ճարտարաւոյններ	Ս. ՆՈՒՐԶԱՆ(*)	112
5. Մեր Ազգային Կերպարանաւորումը	Կ. ՊԵՆԵԱՆ	200
6. Սպ. Ըմբոսք. ճոքերում. եւ կրօն. պատճառները	Հ. ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ(*)	299

Զ. — ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱԿՐԹԱՆՔ

1. Ուսուցչին ոգեկամ պատաստիւնը	ՄՈՆՔԷՍՈՐԻ	243
2. Մանուկին բնկերային ճարքը	»	251
3. Մարմնամարզը	Գ. Թ. ՊԱԼԵԱՆ(*)	263

Է. — ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

1. «Մանուկ» (Մոնքէսորի)	Հ. Գ.	251
2. «Մուսա լեռան Բառաւոյն Օրերը» (Ճ. ՎԷՐԷԼԻ)	Հ. Ժ.	287
3. «Յարալէզներու Դաւանանքները» (Շ. ՇԱՖՈՒՐ)	Հ. Ժ.	289
4. Գրիգոր Միայնան	Տ. Գ. (*)	293
5. Քերթողական հակաթիմ վըայ	Հ. Ժ.	296
6. Հեաւբեքաւան դրուագներ	Մ. Զ.	310

Ը. — ՆԿԱՐՆԵՐ

Կիսանդրի Աղա Կարապետ Գալուստի (էջ 2). Ճրմեմեղեքումն ուղառազի-
նում (35). Առանկն գեղարուեստ (38). Հիքլէի ծագրամկարը (69). Վաճանք Թէթե-
կան (70). Գեղարուեստական (77). Գրիգոր Զօհրապ (87). Երուանդ Տէր Անդ-
րէանան (91). Դէռզ Մըսրիան (101). Երուանդ Տէմիքեան (108). Նկար-
ներ՝ Ե. Տէմիքեան (109 եւ 110). Նկարներ՝ Օ. Աւեփանեան, Յարթա Կամ-

աւարականէ, Արեւիկա Թօփալեանէ, Ա. Զօրեանէ, Ալ. Սարուխանէ (154-164).
Յովհ. Գօզանան (165). Լեւոն Շանթ (181). Պէթրաշիմեան վանքը (185). Գո
նիքի Բաղամբը (187). Շէյխ Ահմէտ Սիրի Գապա (189). Յոֆր. Ն. Մարտիրոսեան
(190). Ալ. Սարուխան (192). Ոսկան Պէյ Մարտիկեան (193). Էթիւսներ՝ Ս
Շահրիկեանի (195). Դմիտրի Թալոյր Պետրոսեան (222). Մարտիրոս Մանու-
կեան (224). Յիկ. Մ. Մանթէսարի (251). Կեմզանի պապիքներ (264). Մարգ. զիւ-
րեր (266). Զրանց Վերմէլ (287). Նկարներ՝ Սիմ. Սամսոնեանէ (309-10):

Բ. — ԽՈՂՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

Սոկրատ, Գլաւան, Լեւակլիս, Դիոգինէս, Նիքիլէ, Եփէմէառուէ, Իպսէն, Բաւ-
զալ, Օսկար Ուալլա, Սէմք-Պէով, Ժորժ Սամա, Վ. Լիւկօ, Օմար Խայեան, Լ.
Շանթ, Վ. Թէրէեան, Կ. Զարեան, եւն.:

ՎՐԻՊԱԿ

Էջ	Տող	Սեռ	Ուղղութիւն
26	13	սղբերգութեան	սղբերգութեան
59	8	Ոսկեաւոր	Ոսկեղարք
91	4	1936	1935
96	7	վառախաւարակ	վառախաւարակ
121	34	Խոհար	Խոհար
159	վերջին	Տես մեր «Արժագանակ»-ի բաժինը	Տես էջ 191
177	30	մեր	մեր
233	34	դաս	դաս
256	30	մոխրեմեան	մոխրեմեան վրայ
256	33	Վեհափառութեան	Վեհափառութեան

ՏԱՐԵԳՐԻՄ ԼՍՍՏԷՆ. —

Նամակ, ձեռագիր եւ ապագրանք՝ դրկել հեռեւեալ հասցեին.

UNION des ANCIENS ÉLÈVES
de l'ÉCOLE ARMÉNIENNE

Boulac, LE CAIRE (Egypte)

Չեք, Մանսարոս գրել՝

M. HOVSEP HOVSEPIAN-ի անունին:

Ամէն ամսական խանութի:

Ստացել է 1936 թ. 10 ամիս 15 օրինակ
Գրադատ — Մանսարոս

ՀԱՍ Ֆինանսայր Հիւ. Հրադ.

FL0594748

U/4

4201

Chab
ES
NIENNE
LE CAIR

publ. 1876

1876

1876

1876